

T.C.
İSTANBUL SEBAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

NUH B. MUSTAFA'NIN TUHFETÜ'Z- ZÂKİRİN
ADLI ESERİ
(İNCELEME VE METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülüzar İÇELLİ

İstanbul
Eylül-2021

T.C.
İSTANBUL SEBAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

NUH B. MUSTAFA'NIN TUHFETÜ'Z-ZÂKİRÎN ADLI ESERİ
(İNCELEME VE METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülüzar İÇELLİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Veysel AKKAYA

İstanbul
Eylül-2021

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Veysel AKKAYA .....

Üye: Doç.Dr Adem ERGÜL .....

Üye: Doç.Dr Adem ÇATAK .....

Onay

Yukardaki imzaların, adı geçen Öğretim Üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.....

Prof. Dr. Metin TOPRAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Nuh b. Mustafa’nın “Tuhfetü’z- Zâkirîn İsimli Eseri (İnceleme ve Metin)”** adlı çalışmamızın tavsiye aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel ahlâka ve akademik kurallara uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu beyan ederim.

Gülûzar İÇELLİ

ÖN SÖZ

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun. Salât ve selam O'nun kulu ve rasulü, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, âline, ashâbına ve tüm Allah dostlarına olsun. İslamî ilimler sahasında akâid, fıkıh, hadis gibi ilimlerin kendine özgü usûlleri vardır. Bu ilimlerin temelini Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet teşkil etmektedir.

Tasavvuf da bir ilim olarak özellikle İslam'ın mânevî ve ahlâkî boyutunu ele alarak insanın kendine has bir usûlle tekâmül etmesi esasına dayanır. Tasavvufta murad edilen Kur'ân'ın prensiplerine uygun yaşama biçimini, Peygamber Efendimiz'in sünnetini ve Ashâb-ı Kirâm'ın yolunu müesseseleştiren bir takva yolunda tekâmül etmektir. Tasavvufun Kur'ân-sünnet merkezli esaslarının topluma aktarılmasında mutasavvıflar çok önemli bir rol üstlenmişlerdir. Mutasavvıflar bu görevi tarihte tekke ve dergâhlarda fiilen icra ettikleri gibi, telif ettikleri çeşitli eserlerle de yazılı olarak kalıcı hale getirmişlerdir.

Osmanlı sûfî âlimlerinin önemli simalarından birisi olan Nuh b. Mustafa el- Konevî Kanûnî döneminde özellikle Osmanlı müesseselerinde bozulmaların başlamış olduğu yıllarda yaşamıştır. Tefsir, fıkıh, usûl, kelam ve tasavvufta önde gelen âlimlerden biri olarak müellif aynı zamanda Halvetî tarîkatının müntesibi olarak eserde döneminin tasavvuf anlayışına ışık tutmakla beraber tasavvufta zikir konusunu birçok yönden ele almıştır. Tuhfetü'z-Zâkirîn adlı eserinde zikrin önemini Kur'an ve sünnetten delillerle açıklamıştır. Biz bu çalışmamızda, Osmanlı'dan bize kalan zengin mirastan bir eseri üzerinde transkripsiyon ve inceleme yaparak ilim dünyasına kazandırmayı hedefledik. Nuh b. Mustafa zikirsiz tasavvuf olamayacağını; sufiliğin yegâne kaynağının zikir olduğunu ve zikrin bütün saadetlerin kaynağı olduğunu belirtmiştir. Ona göre tasavvufta zikir, Hak Teâlâ'ya giden yolda kuvvetli bir esas ve temel olarak kabul edilmiştir. Allah'a ulaşmak ancak devamlı zikirle mümkündür. Tesirli olanın kalple zikir olduğu, hem dil hem kalple yapılan zikrin ise sülûk için kemal olduğunu ifade etmiştir.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında tezimizin önemi, amacı ve Nuh b. Mustafa'nın yaşadığı dönemin ilmî durumundan bahsettik. Birinci bölümde Nuh b. Mustafa'nın hayatı ve eserleri ele alındı. İkinci bölümde Nuh b. Mustafa'nın tezimizin asıl konusu olan "Tuhfetü'z- Zâkirîn isimli eserdeki bazı tasavvufî kavram ve konuları inceledik. Eserin çalıştığımız nüshası hakkında bilgi

verdik. Müellifin istifade ettiği kaynakları da zikrettik. Bu bölümde başlıklandırma yaparken müellifin eserindeki başlıklandırmayı esas aldık.

Üçüncü bölümde Nuh b. Mustafa'nın "Tuhfetü'z- Zâkirîn isimli eserinin latinizesini yapmaya çalıştık. Ayrıca eserin sadeleştirmesini de yaptık. Sadeleştirmenin sonuna da lügatçe ekledik.

Tez konusunun seçiminde ve çalışmalarımız sırasında bana destek veren ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım ve hocam Doç. Dr. Veysel Akkaya'ya, Yüksek lisans yapmam hususunda benden her türlü maddi ve manevi desteğini esirgemeyen sevgili eşim Prof. Dr. Orhan İçelli'ye ve Sabahattin Zaim Üniversitesi İZUTEM'de görevli Öğr. Gör. Merve Günaltay Başak'a şükranlarımı arz ederim. Bu naçizane çalışmamızın tasavvuf ve tarikatlar sahasındaki çalışmalara katkı sağlamasını Cenâb-ı Hakk'tan niyâz ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah Teâlâ'dan.

Gülûzar İÇELLİ

İstanbul-2021

ÖZET
NUH B. MUSTAFA'NIN
TUHFETÜ'Z- ZÂKİRİN ADLI ESERİ
(İNCELEME VE METİN)

Gülüzar İÇELLİ
Yüksek Lisans, Temel İslami Bilimleri
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel Akkaya
Ağustos-2021, 305 sayfa

Amasya'da doğup yetişen farklı vilâyetlerde müftülük yapan ve Kahire'ye yerleşerek burada vefat eden Nuh b. Mustafa (v.1070/1660) fıkıh, usûl, kelim, tefsîr ve tasavvuf gibi hemen hemen her sahada eser kaleme alan âlimlerimizdendir. Biz bu çalışmamızda öncelikle Nuh b. Mustafa'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Ardından Osmanlıca olarak kaleme aldığı Tuhfetü'z-Zâkirîn adlı eserininin metin analizini yaparak eser hakkında bilgi vermeye çalıştık. Daha sonra eseri latinize ederek günümüz insanının istifadesine sunmaya gayret ettik. Ayrıca eseri sadeleştirerek sonuna lügatçe ekledik.

Çalışmamızın netîcesinde varılan temel sonuç ise Nuh b. Mustafa'nın tasavvuf alanında kaleme aldığı bu eserinde tasavvufta çok önemli bir yeri olan zikir hakkında önemli bilgiler vermiştir. Özellikle eserini yazma gayesi olarak ifade ettiği Kelime-i Tevhîd'i tefsir, hadis, kelâm, Arapça gramer açısından da inceleyerek bu konudaki bir boşluğu da doldurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nuh b. Mustafa, Tuhfetü'z-Zâkirîn, Zikir, Kelime-i Tevhîd, Tasavvuf

ABSTRACT
NUH B. MUSTAFA'NIN
TUHFETÜ'Z- ZÂKİRÎN ADLI ESERİ
(İNCELEME VE METİN)

Gülüzar İÇELLİ
Master's Thesis, Discipline of Basic Islamic Sciences
Thesis Supervisor: Doç. Dr. Veysel Akkaya
August-2021, 305 pages

Nuh b. Mustafa (v.1070/1660), who was born and raised in Amasya, worked as mufti in different provinces, settled in Cairo and died there, was one of our scholars and wrote works in almost every field, such as fiqh, usul, kalam, tafsir and tasawwuf. In this study, we first tried to give information about the life and works of Nuh b. Mustafa. Then, we tried to give information about the work by analyzing the text of Tuhfat al-zakirin, which he wrote in Ottoman Turkish. Afterwards, we spent our efforts to Latinize the work and present it to the use of contemporary people. In addition, we have simplified the work and added a lexicon at the end.

The main conclusion reached as a result of our study is that in this work of Nuh b. Mustafa, which he wrote in the field of tasawwuf, he gave important information about dhikr, which has a very important place in Sufism. In particular, he filled a gap in this subject by examining the Kalimat al-tawhid that he expressed as the aim of writing his work, in terms of tafsir, hadith, kalam, and Arabic grammar.

Key Words: Noah b. Mustafa, Tuhfat al-zakirin, Dhikr, Kalimat al-tawhid, Sufism

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Yöntemi	1
1.2. Araştırmanın Kaynakları.....	2
1.3. Nuh b. Mustafa Konevî'nın Hayatı ve Eserleri.....	2
1.3.1. Hayatı	2
1.3.2. Eserleri	4
1.4. Tuhfetü'z-Zâkirîn Hakkında Genel Bilgi.....	6
1.5. Nuh b. Konevî Hakkında Literatür Özet Tezler.....	7
İKİNCİ BÖLÜM	
TUHFETÜ'Z-ZÂKİRİN'İN TAHLİLİ: TUHFETÜ'Z-ZÂKİRİN'DEKİ BAZI	
TASAVVUFÎ KAVRAM VE KONULARIN	
DEĞERLENDİRİLMESİ.....	9
Tuhfetü'z-zâkirîn isimli eserin incelemesi.....	9
2.1. Eserin dış özellikleri.....	9
2.2. Eserin üslûbu ve yazılış gayesi.....	9
2.3. Eserin muhtevası.....	10
2.4. Eserin analizi.....	10
2.4.1. Mukaddime.....	10
2.4.2. Eserde Yararlanılan veya Adı Geçen Kaynaklar.....	12
2.5. Kelime-i Tevhîd.....	16
2.6. Zikir.....	18
2.7. Hasan Basrî'nin Hz. Ali ile Görüşmesi.....	28
2.8. Mürîdin Bir Şeyhe İntisâb Etmesinin Şartları.....	29

2.9.	Teberrük Hırkası ile İrade Hırkasının Şartları.....	30
2.10.	Yün elbise giymek.....	31
2.11.	Mürîtte Bulunması Gereken Şartlar.....	31
2.12.	Şeyhte Bulunması Gereken Şartlar.....	32
2.13.	Şeyhliğin Şartları	33
2.14.	Tecrit ve Tevhîd.....	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NUH B. MUSTAFA 'NIN TUHFETÜ'Z-ZÂKİRÎN İSİMLİ ESERİ.....	36
3.1. Tuhfetü'z-Zâkirîn'in Transkripsiyonu.....	36
3.2. Tuhfetü'z-Zâkirîn'in Sadeleştirilmesi.....	166
3.3. Lügatçe.....	277
SONUÇ.....	301
KAYNAKÇA	302
EKLER.....	304
ÖZGEÇMİŞ.....	305

KISALTMALAR LİSTESİ

(as.)	: (aleyhi's-selâm)
b.	: İbn, bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988 →
Eİ2	: Encyclopaedia of Islam (New Edition)
GAS	: Sezgin Fuat, Geschichte des Arabischen Schrifttums
h.	: Hicrî
hk.	: hakkında
H.z.	: Hazreti
krş.	: karşılaştırmamız
ktp.	: Kütüphanesi
md.	: maddesi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
sy.	: sayı
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
ty.	: yayım tarihi yok
Ü.	: Üniversitesi
vr.	: varak
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri
vd.	: ve devamı
yy.	: yayım yeri yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tezimizin konusu Osmanlı âlimlerinden olan Nuh b. Mustafa (v. 1070/1660)'nın hayatı ve genelde zikir ve özelde kelime-i tevhîde dair yazdığı Tuhfetü'z-Zâkirîn adlı eserini gün yüzüne çıkarmak ve bu vesile ile onu ve eserlerini ilim camiasına tanıtmaktır. Nuh b. Mustafa 17. yüzyılda yaşamış; fıkıh, kelâm, hadis ve tasavvuf alanında onlarca eser kaleme almış velûd bir âlimdir. Aynı zamanda Halvetî tarikatına müntesiptir. Hayatı ve eserleriyle ilgili akademik çalışmalar yapılmakla beraber, tasavvufî yönüyle ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Biz bu çalışmamızda O'nun tasavvuf anlayışını eserinden yola çıkarak izah etmeye çalışacağız. Müellif çalışmamıza konu olan eserinde zikri ve kelime-i tevhîd konusunu birçok yönden ele almıştır. Nuh b. Mustafa eserinde tefsir, fıkıh, kelâm, hadis alanlarındaki bilgi birikimiyle zikrin tasavvuftaki yerini çok yönlü olarak anlatmış ve kelime-i tevhîdi Arapça gramer, kelâm ve hadisler ışığında detaylı olarak açıklamıştır. Transkripsiyonunu yaptığımız eser, bir mukaddime ve on iki bâb ve bir hatime olarak tertib edilmiş olup mukaddimedede yedi fasıl bulunmaktadır. Müellif tasavvufî görüşlerine yoğun olarak eserin hâtimesinde yer vermiştir.

1.1. Araştırmanın Yöntemi

Eser üzerine yaptığımız bu çalışmada takip ettiğimiz metod ve esaslar, öncelikle eserin doğru bir şekilde transkripsiyon ve sadeleştirmesini yapmaktır. Tuhfetü'z-Zâkirîn adlı eser üzerine yaptığımız bu çalışmayı, üç bölüm halinde yaptık.

Birinci bölümde, Nuh b. Mustafa'nın hayatı, tasavvufî şahsiyeti ve eserlerinin tanıtımını yapmaya çalıştık. Müellifin hayatı ve eserleri hakkında daha önce yapılmış çalışmalar olduğu için bu kısmı kısa tuttuk.

İkinci bölümde çalışmamızın esasını oluşturan Tuhfetü'z-Zâkirîn'de ele alınan tasavvufî konular hakkında bilgi vermek istedik. Bu konuları incelerken kavram ve konuların izâhını yaparken önce sözlük ve ıstılâhî manasını verdik. Daha sonra âyet ve hadis ve tasavvuf klasiklerinden bu kavramlarla ilgili deliller sunduk. Son olarak ta Nuh b. Mustafa'nın Tuhfetü'z- Zâkirîn'deki konuyla ilgili görüş ve düşüncelerini değerlendirdik.

Üçüncü bölümde, Tuhfetü'z-Zâkirîn'in transkripsiyonunu yaptık. Eserin transkripsiyonunu yaparken Türkçe olan fiil, ek ve isimleri günümüz diline

uygunluğuna dikkat ederek yazdık. Meselâ ânı=onu, ânınçün=onun için, deyû=diye, dürlü=türlü, getirüp=getirip, için=için, idüp=edip, virüp=verip, vakt=vakit vb.

Eserin transkripsiyonunda Süleymâniye Kütüphânesi Yazma Eserler bölümündeki İbrahim Efendi nüshasını esas aldık. Bu nüshayı okuyup latinize ederken Süleymâniye Kütüphânesi Lâlâ İsmail koleksiyonunda bulunan nüsha ile karşılaştırdık. Diğer nüshayı “A” şeklinde belirttik. Eserde bulunan âyet ve hadisleri ibârelerini orijinal haliyle yazdıktan sonra anlamlarını köşeli parantez [----] içinde belirttik.

Tuhfetü’z-Zâkirîn’in sadeleştirmesini yaptıktan sonra lügatçe ve kaynakçayı ekledik. Son olarak eserin tıpkıbasımını ekleyerek çalışmamızı tamamladık.

1.2. Araştırmanın Kaynakları

Yaptığımız çalışmada öncelikle birinci bölümde Nuh b. Mustafa’nın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler için Terceme-i Nûh Efendi¹ ve Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi’nden istifade ettik. Ayrıca Nuh b. Mustafa’nın eserleri üzerine yapılmış tez ve makalelerden de istifade ettik.

İkinci bölümde, eserin inceleme bölümünde Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Ethem Cebecioğlu’nun Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü gibi sözlüklerden, tasavvuf klasikleri olan Kuşeyrî Risâlesi, Kelâbâzî’nin Taarruf’u, Sühreverdî’nin Avârif’, Serrâc’ın Lümâ’sı gibi eserlerden, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi’nden, bu alanda yazılmış kitap, tez ve çalışmalardan istifâde ettik.

Eserin transkripsiyonunda ve eserin sadeleştirilmesinde Ferit Develioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat’ından, Şemseddin Sami’nin Kâmûs-ı Türkî’sinden ve başka lügatlerden de istifade ettik. Ayrıca metinde geçen âyetlerin meâllerinde Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları’ndan çıkmış olan Kur’ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli’ni esas aldık.

1.3. Nuh b. Mustafa’nın Hayatı ve Eserleri

1.3.1. Hayatı

Hayatı hakkında fazla bilgiye ulaşamayan ve Konevi, Rûmi gibi mahlaslar ile anılan Nuh b. Mustafa el-Amâsî el-Hanefî Amasya’da dünyaya gelmiştir. Bir süre Konya’da

---

¹ Tercüme-i hal sahabü’t-te’lif Nuh Efendi (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi-Halet Efendi ve eki, 000070-06), 104-108.

müftülük yapan Nuh b. Mustafa, bu vazifenin öncesinde temel dini ilimleri tahsil etmiştir. Kendisi ile aynı şehirde doğmuş olan Amasyalı Ömer Paşa'nın Mısır'a vali olarak tayin edilmesiyle Nuh b. Mustafa, onunla Mısır'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Henüz oldukça genç olan müellif, kısa sürede Mısır'da meşhur ve tanınan bir kimse olmuştur.²

Nuh b. Mustafa, Mısır'da yalnızca vazifede bulunmamış aynı zamanda ilmi tahsiline de devam etmiştir. Farklı âlimlerden dersler almış ve İslami ilimlerin çeşitli alanlarında dersler okumuştur. Müellif, Mısır'da yaşayan Muhaddislerden Muhammed Hicâzî'den hadis ve Abdülkerim es-Sûsî'den fıkıh dersleri almıştır. Ayrıca Halveti tarikatına intisap etmeden önce Hasan b. Ali b. Ahmed b. İbrâhim el-Halvetî'nin tasavvuf ilminden de istifade etmiştir.

Müellifin talebe yetiştirdiği bilinmekle beraber, bu talebeler hakkında kaynaklarda bilgiye erişilememektedir. Nite kim, o çağa ait eğitim sistemi nazarında Nuh b. Mustafa'nın eğitim ile bir ömür geçirdiği ve talebeler yetiştirdiği aşikârdır. Bunun yanı sıra aşağıda da sıralandığı üzere çok sayıda telifat ile uğraştığı da bilinmektedir. Tabakât kitaplarına bakıldığında müellifin ilmi kişiliği, hayatı, talebeleri ve hocaları hakkında bilgiler kısıtlıdır. Fakat Yusuf Efendi 1741 senesinde Mısır'da Nuh b. Mustafa'nın hâl tercümesini kaleme almıştır. Kaleme alınan bu eser Mısır'dadır.³

Mısır'ın önemli şahsiyetlerinden Yusuf Efendi'nin teşvik etmesiyle yaptığı Tercüme-i Milel ve'n-Nihal isimli Türkçe çevirisi meşhurdur. Eserin mukaddimesinde Yusuf Efendi'nin teşvikinden söz edilmektedir. Bu eserin asıl hali Şehristâni (Ebü'l-Feth Tâceddin Muhammed b. Abdülkerim Eş-Şehristâni v.548/1153)'ye aittir.⁴

Kaynakların bazılarında müellifin eserlerinin yüze yakın olduğu belirtilmektedir. Farklı konular içeren risalelerden meydana gelen eserlerinden söz edilecektir. Müellifin doğumu nedeni ile Amasya vilayetinden olduğu malumatını bilhassa Bursalı

---

² Mehmet H. Seçkiner, "Amasyalı Nuh B. Mustafa'nın Tenzihu'l-İmam Ebî Hanife Ani't-Türrehâti's-Sahife Eserinin Tahkiki" Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007 s.6

³ Age,6.

⁴ Şehristâni, *Tercüme-i Milel ve'n-Nihal*, (Çev. Nuh b. Mustafa), Mısır, 1263, s. 4,- İstanbul: 1279/1862

Mehmet Tahir vurgulamaktadır. ⁵ Nuh Efendi ismi ile de anılan müellife, doğum yeri hasebiyle Amasyalı mahlasının verilmiş olduğunu bilmek faydalı olacaktır.⁶

Nuh b. Mustafa'nın eserlerinin neredeyse hepsi İstanbul ve Anadolu'da bulunan Yazma Eser Kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir. Bu eserler arasında küçük bir risaleden hayli hacimli sayılabilecek büyüklükteki eserlerini muhteva eden telifatları bulunmaktadır. Yapılan incelemelerde; Dilbilimi, Hukuk, Tasavvuf ve Kelam gibi sayıca fazla sahada eseri bulunduğu görülmektedir.⁷

Hakkında bilgiler verilen Nuh b. Mustafa el-Amâsî el-Hanefî, 30 Temmuz 1660 tarihinde (22 Zilkâde 1070) Kahire'de ahirete intikal etmiştir. Karâfetülkübrâ Kabristanlığı'na defnedilen Nuh b. Mustafa'nın kabrinin üzerinde bir türbenin yaptırıldığı bilinmektedir.⁸

1.3.2. Eserleri

Nuh b. Mustafa neredeyse her alanda, bilhassa, hadis, fıkıh, akaid olarak zikredilecek ilim dalları için eserler kaleme almış mühim bir şahsiyettir. Aşağıda isimleri sıralanan eserlerin çoğu Süleymaniye ile Beyazıt kütüphanelerinde mevcuttur. Yazma olarak bulunmaktadır.

Nuh b. Mustafa'nın eserleri için şu örnekler sıralanabilir:

a. Fıkıh Alanındaki Eserleri

1. el-Kelimâtü's-Şerîfe fî tenzîhi'l-imâm Ebî Hanîfe ani't-türrehâti's-sahîfe.
2. el-Kavlü'l-ezhar fî beyâni'l-hacci'l-ekber.
3. el-Lüm'a fî âhiri zuhri'l-cum'a.
4. Hâşiye fî'l-fikh
5. el-Makaletü'l-kerîme fî mâ yecibü ale'l-münekkili bi't-tahrîme.

---

⁵Bknz. Müellif ayrıca, Nuh b. Mustafa el-Konevi, Nuh b. Mustafa el-Hanefî, Er-Rûmi, el-Mısri isimleri ile de bilinmektedir.

⁶ Ömer Türker, "Nuh b. Mustafa", İslam Ansiklopedisi, c.33 s. 230

⁷ Mehmet H. Seçkiner, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı "Amasyalı Nuh B. Mustafa'nın Tenzîhu'l-İmam Ebî Hanîfe Ani't-Türrehâti's-Sahîfe Eserinin Tahkiki" Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 2007 s.7

⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'i'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrut, 1990, I, 253,

6. el-Kelâmü'l-mesbûk li-beyâni mesâili'l-mesbûk.
7. Netâicü'n-nazar fi havâsi'd-Dürer.
8. Eşrefü'l-mesâlik fi'l-menâsik
9. Hulâsatü'l-keîâm fi binâi beytillâhi'l-harâm.
10. ed-Dürrü'l-munazzam fi menâkibi'l-Îmâmi'l-A'zam
11. el-Fevâidü's-seniyye fi'l-mesâili'd-diniyye
12. Risâle fi's-salavâti'l-hams.
13. Fezâil-i Cihâd.
14. Fethu'l-celîl alâ abdihi'z-zelîl fi'stihlâfi'l-cum'a.
15. Matla'u'l-bedr fi fezâili leyleti'l-kadr.

b. Kelâm Alanındaki Eserleri

1. Risâle fi elfâzi'l-küfr.
2. Eşrafu'l-makâle fi ma'ene'n-nubuvveti ve'r-risâle
3. el-Kavlü'd-dâl ala hayati'l-Hızır ve vücûdi'l-abdâl.
4. el-Fevâidü'l-mühimme fi beyâni iştirâti't-teberrî fi İslâmi ehli'z-zimme
5. Risâle-i Nuh Efendi
6. Tercüme-i 'akâid
7. Tercüme-i Milel ve'n-Nihal.
8. Mürşidü'l-hüdâ fi hakkı ebeveyni'r-resûl.
9. Râhatü'l-eşbâh fi'l-ervâh.
10. Kûtü'l-ervâh
11. Risâle fi beyâni eşbâh èalâ kabri Mûsâ

c. Başka alanlardaki Eserleri

1. Tuhfetü'z-zâkirîn
2. Muhtasar fi'l-felâhâ
3. Tenvîru besâiri uli'l-elbâb fi tefsîri dekâiki ümmi'l-Kitâb
4. el-Bulgatü'l-mütercem fi'l-luga
5. el-Fevâidü'l-mühimme fi'stirâti İslâmi ehli's-sünne.
6. lkdü'l-mercân fi fazli leyleti'n-nısf mine's-Şa'bân.
7. Mürşidü'l-hüdâ fi şerhi ve tercemeti sübüli'l-hüdâ
8. Raf'u'z-zünûn an hakîkati't-tâûn.
9. er-Risâle fi'l-fark beyne'l-hadîsi'l-kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-hadîsi'n-nebevî.
10. Mecmûatü'r-resâil.

1.4. Tuhfetü'z-Zâkirîn Hakkında Genel Bilgi

Nuh b. Mustafa tarafından kaleme alınan “Tuhfetü'z-Zâkirîn” isimli eser bu tezin konusu olduğundan hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

Bu eser tasavvuftaki zikir telkîni ile bu telkîn silsilesinin Hz. Peygamber'e değin ulaştığını kanıtlamaktadır. Eserde, “lâ ilâhe illallah” cümlesinin; kelâm, fıkıh ve tasavvuf ilimleri dâhilinde ayrıntılı bit tahlili mevcuttur. Nuh b. Mustafa “Lâ ilâhe illallah” demenin en faziletli zikir olması kanaati ile bu eserde ilk olarak cümleyi Arapça dilbilgisi bakımından incelemiştir. Ardından, kelime-i tevhîdi imanî meseleler ışığında kelâmî olarak ele almıştır. Esere ait tasavvufi muhteva ise zikir ve seyr ü sülûk etrafında oluşmuştur. Müellif tarafından ilk olarak zikir pratiği ve tasavvufî önemi âyet-i kerîme ve hadis-i şerifler ışığında izah edilmiştir. Nuh b. Mustafa zikrin mahiyetini tartışıp tasavvufta bulunan zikir pratiği hakkında meydana gelen tartışmalı bazı konulara da değinmiş ve açıklamak istemiştir. Bunlar; Hz. Peygamber'e uzanan uygulamanın ilk ortaya çıkışı, zikrin gizli mi ya da açıktan mı yapılacağı, toplu halde zikretmenin durumudur. Müellifin, yüksek sesle (cehrî) zikretmeyi câiz kabul ettiği görülmektedir. Ancak bu noktada önemli olanın kişinin halis niyette olmasının altı çizilmektedir. Ayrıca müellif, toplulukla icrâ edilen zikrin de sakıncası olmadığını vurgular.⁹

Tuhfetü'z-Zâkirîn isimli eserin şu an kütüphanelerde bulunan nüshaları şöyledir:

- *Nuh b. Mustafa el-Konevî el-Mısrî el-Hanefî, Tuhfetü'z-Zâkirîn, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi*
- *İbrahim Efendi Koleksiyonu, 000410.*
- *Nuh b. Mustafa el-Konevî el-Mısrî el-Hanefî, Tuhfetü'z-Zâkirîn, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu, 000119.*
- *Nuh b. Mustafa el-Konevî el-Mısrî el-Hanefî, Tuhfetü'z-Zâkirîn, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 000694.*

---

⁹ Hicret Karaduman, “Nûh B. Mustafa'nın (Ö. 1070/1660) Tuhfe-İ Zâkirîn Namlı Eserinde Tasavvufî Muhteva” Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Aralık 2020, 49:466

- *Nuh b. Mustafa el-Konevî, Tuhfetü 'z-Zâkirîn, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi Koleksiyonu, 000497.*
- *Nûh b. Mustafâ, Tuhfe-i Zâkirîn, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8732.*
- *Vecdî Nûh b. Mustafâ Efendi, Tuhfetü 'z-Zâkirîn, Kahire-Mısır Hıdiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 9102/1.*

1.5. Nuh b. Mustafa Konevî Hakkında Literatür Özet Tezler

1-Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin "Eşrafu'l-makâle fi ma'ne'n-nubuvveti ve'r-risâle" adlı eserinde Ehl-i Sünnet'e bağlı olduğunu ve bu eserinde nübüvvet ve risâlet meselesini Ehl-i Sünnet'e uygun şekilde ele aldığı görmekteyiz. Bu tezin sonuç kısmında Konevî'nin nübüvvet ve risâlet görüşü genel anlamda Ehl-i Sünnet ile uyumludur. Ehl-i Sünnet'e göre nebî, kendine gelen vahyi teblîğ ile görevli olmayabilirken resûl teblîğ ile emrolunur. Konevî'de bu resûl ve nebî ayrımını etmekle birlikte kendisi nebîde teblîğ olabilir de olmayabilir de demektedir. Genellememe yaparak Ehl-i Sünnet'e uygun olarak her resûl nebîdir, fakat her nebî resûl değildir demiştir.¹⁰

2- Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin 'el-fevâidü's-seniyye fi'l-mesâili'd-dîniyye adlı eserinin tahkik ve tahlili" adlı eserinde de tahkiki yapılan 'el-Fevâidü's-Seniyye fi'l-Mesâili'd-Dîniyye' eseri de namaz hakkında kaleme alınmış bir namaz ilmihâli kitabı niteliğindedir. Bu tez çalışmasında Hanefî olan Nuh b. Mustafa el-Konevî ile Hanefî mezhebinin öne çıkan âlimlerinin namaz konusunu nasıl işledikleri hususunda karşılaştırma yapılmıştır. Sonuç kısmında bu tez ile Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin Osmanlı ilmihâl geleneğine geçiş sürecinin öncüsü olduğu anlaşılmaktadır. Bu tez çalışmasına bütün olarak bakıldığında Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin görüşlerini

---

¹⁰ Osmanlı âlimlerinden Nuh b. Mustafa'ya göre risâlet ve nübüvvet arasındaki farklar: Şükrü Koç Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul-2017.

sağlamlaştırmak için kullandığı referanslar ve vardığı sonuçlar, O'nun ne denli klasik bir Osmanlı Hanefî âlimi olduğunu da göstermektedir.¹¹

3- Nuh b. Mustafa'nın "el-Kelimâtü's-Şerife fî Tenzihi Ebî Hanife adlı eserinin edisyon kritiği" eseri de, mezhep taassubundan hareketle müçtehit imamların büyüklerinden biri olan İmâm-ı A'zâm hakkında uydurulan ve sonraları kaynak eserlere de girmesi sebebiyle dilden dile dolaşan bir hikâyeyi ele alıp burada vurgulanmak istenen görüşleri, ana kaynaklara istinat ederek çürütmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu tez çalışmasında anlaşılmaktadır ki; söz konusu hikâyeye bu çapta reddiye yazan ilk âlim Nuh b. Mustafa'dır.

4- "Nuh b. Mustafa Ve *el-Kelimâtü's şerife fî tenzihi Ebî Hanife* isimli eserinin tahlil ve tahkiki" eseri de müellifin fıkhi görüşlerini geniş bir eksende yansıtmıştır. Eser Hanefî mezhebinin görüşleri çerçevesinde ele alınmış ve bu görüşlerin delilleriyle savunması yapılmıştır. Eser hilaf ilmi kapsamında yazılmakla beraber reddiye türünün önemli bir örneği olması bakımından kayda değer bulunmuştur.¹²

5- "Amasyalı Nuh b. Mustafa'nın *Tenzîhu'l-İmâm Ebî Hanife Ani't-Türrehâti's-Sahîfe* eserinin tahkiki" eserinde menakıb türü olarak bilinen bu çalışmalardan biridir. Eser, Ebu Hanife ile ilgili söylenen; hadise muhâlefet ettiği, kıyası nassın önüne aldığı gibi eleştirilere cevap mahiyetindedir. Bu tezin en önemli sonucu "Bugün dünya insanını çatışma ve savaşa sevkeden belki de en önemli neden psikolojisinde varolan ihtilaf, tutuculuk ve çatışma içgüdüleri olabilir. Ayrıca dini olgular, insan yapısından gelen ihtilaf ve tutuculuğa açık insan yapısı da dini olguları bu tür ihtilaf ve tutuculukla algılamaya müsâittir."¹³

---

¹¹ Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin "*el-Kelîmetü's-Şerîfe Fî Tenzihi Ebî Hanife* adlı eserinin edisyon kritiği Mehmet Ali Aytekin Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü KONYA-2008

¹² Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin "*Nuh b. Mustafa Ve el-Kelîmâtü's- Şerîfe Fî Tenzihi Ebî Hanife* İsimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki Hafsa Şenses Yüksek Lisans Tezi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sakarya-2008

¹³ Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin "*Amasyalı Nuh b. Mustafa'nın Tenzîh'ül-İmâm Ebî Hanife Ani't-Türrehâti's-Sahîfe* Eserinin Tahkiki Mehmet H. Seçkiner Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul-2007

İKİNCİ BÖLÜM
TUHFETÜ'Z-ZÂKİRİN'İN TAHLİLİ: TUHFETÜ'Z
ZÂKİRİN'DEKİ BAZI TASAVVUFÎ KAVRAM VE KONULARIN
DEĞERLENDİRİLMESİ
Tuhfetü'z-Zâkirîn adlı eserin incelemesi

2.1. Eserin Dış Özellikleri

Eserin Adı: Tuhfetü'z-Zâkirîn

Müellif: Nuh b. Mustafa el-Konevî (ö. 1070/1660)

Dil: Türkçe (Osmanlı Türkçesi)

Tür: El Yazması

Yazılış Tarihi: Ferağ kaydı bulunmamaktadır.

Kütüphane: Süleymâniye Kütüphanesi

Koleksiyon: İbrahim Efendi Koleksiyonu, 000410.

Demirbaş: 410

Yaprak Sayısı: 1a-88a yk.

Satır: 19 satır (255x190)

2.2.Eserin Üslûbu ve Yazılış Gayesi

Nuh b. Mustafa mukaddimede uzun zamandır kelime-i tevhîd namında faydalı bir risale yazmaya niyetlendiğini fakat dünyevî meşgaleler yüzünden yazamadığını dile getirir. Bu durumun çok değer verdiği bir zâtın böyle bir eseri yazmasını kendisinden istemesine kadar sürdüğünü ifade etmiştir. Ve her türlü hata ve kusurdan, unutma ve yanılmadan Allah'a sığınarak eserini yazmaya başladığını söylemiştir. Eserini bir mukaddime, on iki bab ve bir hâtime şeklinde düzenlemiştir. Mukaddimede yedi fasıl bulunmaktadır. Osmanlıca olarak kaleme aldığı eserinde Arapça ve Farsça tamlamaları sıklıkla kullanan Nuh b. Mustafa oldukça zengin bir dil kullanmıştır. Anlattığı konularla ilgili ayet ve hadislerden iktibaslar yapmıştır. İktibas yaptığı sûre adlarını ve âyet numaralarını vermemekle beraber hadislerin kaynaklarını eserinde

belirtmiştir. Ele aldığı konularla ilgili ana kaynaklara inmiş ve yararlandığı kaynakları ve müelliflerini zikretmiş ve eserlerinden alıntılar yapmıştır.

2.3. Eserin Muhtevası

Nuh b. Mustafa *Tuhfetü'z- Zâkirîn* adlı eserinde genel anlamda tasavvufta zikrin önemini, zikir telkininin Hz. Peygamber'e kadar ulaştığını delilleriyle açıklamıştır. Daha sonra kelime-i tevhîdi her açıdan inceleyerek tasavvuftaki yerine vurgu yapmıştır. Arapça gramer açısından da inceleyerek kelimelerin tek tek hem kökenine inmiş hem de Arapça dil bilimcilerinin farklı görüşlerine yer vermiştir. Ayrıca kelime-i tevhîdin kelâmî değerlendirmesini yaparken birçok eserden alıntılar yaparak farklı görüşleri zikrettikten sonra zaman zaman kendi görüşünü de söylemiştir. Eserinde tasavvuf klasiklerinden de alıntılar yapmıştır. Böylece tefsir, hadis, Arapça gramer, kelâm, fıkıh ve tasavvuftaki bilgi birikimini eserine ustalıkla yansıtmıştır.

2.4. Eserin Analizi

2.4.1. Mukaddime

Nuh b. Mustafa mukaddimeye hamdele ve salveyle başladıktan sonra Hz. Peygamber'in ashabıyla alakalı şu hadisi nakleder: “Ashabım hakkında Allah'tan korkun. Onları kendinize hedef edinmeyin. Kim onları severse bu bana olan sevgisi içindir, kim de onlara buğz ederse bu da bana olan buğzu sebebiyledir. Onları kim incitirse beni incitmiş olur. Beni inciten de Allah'ı incitir. Allah'ı incitenin ise belâsı yakındır”. Daha sonra uzun zamandır kelime-i tevhîdle ilgili bir eser yazmak istediğini fakat dünyevî engeller sebebiyle yazamadığını, çok muhterem bir zâtın talebiyle her türlü hata ve kusurdan Allah'a sığınarak eseri yazmaya başladığını söyler. Eseri bir mukaddime, on iki bâb ve bir hâtîme olarak tertip ettiğini ifade eder. Mukaddimede yedi fasıl bulunmaktadır. Hâtîmede de dokuz fasıl bulunmaktadır.

Mukaddimedeki yedi fasıl ve muhtevaları şöyledir:

1.2. Birinci fasıl: Zikre teşvik etme ve hırslandırma ile ilgili ayet ve hadisleri delil getirdikten sonra konuyu bu ayet ve hadisler ışığında açıklamıştır.

1.3. İkinci fasıl: Zikrin fazileti hakkındadır.

1.4. Üçüncü fasıl: Zikrin tafsilâtı olarak açıklanması hakkındadır.

1.5. Dördüncü fasıl: Zikir halkalarının fazileti hakkındadır.

1.6. Beşinci fasıl: En faziletli zikir hakkındadır.

1.7. Altıncı Fasıl: Kelime-i tevhîde aralıksız devam etmeyi teşvik etme hakkındadır.

1.8. Yedinci Fasıl: Cehrî ve hafî zikir hakkında âlimler arasında çıkan ihtilaf hakkındadır.

Tuhfetüz'z-Zâkirîn'in mukaddimeden sonra gelen bâb başlıkları ve muhtevaları şöyledir:

1. Bâb: Bu bâbta müellif Kelime-i Tevhîdin kelimelerini tek tek açıklayarak Arapça grameri açısından da değerlendirerek örneklerle açıklamıştır. İlâh kelimesinin aslı ile ilgili detaylı bir açıklama yapmıştır. O'na göre ilah kelimesi aslında recul gibi cins isimlerden bir isimdir. Ve ister hak, ister bâtıl olsun her ilâh için kullanılır. Fakat daha sonra sadece hak mabud için kullanıldı. Tıpkı beyt kelimesi aslında her evin ismi iken daha sonra Kâbe için kullanıldı.¹⁴

2. Bâb: Kelime-i Tevhîdin irabı hakkındadır.

3. Bâb: Kelime-i Tevhîdin tevhdeî delalet etmesi bakımından izahıdır.

4. Bâb: Kelime-i Tevhîdi söylemede ortaya çıkan ihtilâf hakkındadır.

5. Bâb: İmânın hakîkati hakkındadır.

6. Bâb: İmânın artıp eksilmesi hususunda âlimler arasında ortaya çıkan ihtilâf hakkındadır.

7. Bâb: İmanda istisnanın caiz olup olmaması hakkında âlimler arasında ortaya çıkan ihtilaf hakkındadır.

8. Bâb: Allah'ı bilmenin vacip olması ve onu elde etmenin yollarının açıklanması hakkındadır.

9. Bâb: Mukallidin imânının sahîh olup olmaması hakkındaki ihtilafı açıklamaktadır.

10. Bâb: İmânın ne ile vacip olacağı hususunu açıklamaktadır.

11. Bâb: İslâm'ın hakikati ve imanla İslâm arasındaki ilişki hakkındadır.

---

¹⁴ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 30/B.

12. Bâb: Kelime-i Tevhîd'in her mükellef için Allah ve resulleri hakkında itikadı vacip olan hususları toplamış olduğunun açıklanması hakkındadır. Bu bâb yedi fasıldan oluşmuştur.

1. Fasil: Allah hakkında vacip olan hususlar hakkındadır.
2. Fasil: Allah hakkında imkânsız olan hususlar hakkındadır.
3. Fasil: Allah hakkında caiz olan hususlar hakkındadır.
4. Fasil: Peygamberler hakkında vacip ve imkânsız olan hususlar hakkındadır.
5. Fasil: Peygamberler hakkında caiz olan hususlar hakkındadır.
6. Fasil: Kelime-i Tevhîdin Allah hakkında imkânsız, vacip ve caiz olan hususları öz bir şekilde kapsadığını açıklamaktadır.
7. Fasil: Muhammedun Resûlullah kelimesinin Allah Resûlü hakkında vacip, caiz ve imkânsız olan hususları öz bir şekilde kapsadığını açıklamaktadır.

HÂTİMEDEKİ DOKUZ FASIL ŞUNLARDIR:

- 1 Fasil: Zikrin çeşitleri hakkındadır.
2. Fasil: Zikrin şartları hakkındadır.
- 3.Fasil: Hasan Basri'nin Hz. Ali ile görüşüğünü ispat etme hakkındadır.
4. Fasil: Müritlerin meşayihe intisapları hakkındadır.
5. Fasil: Teberrük hırkası ile irade hırkasının şartları hakkındadır.
6. Fasil: Yün elbise giymenin şartları hakkındadır.
7. Fasil: Müridin şartları hakkındadır.
8. Fasil: Şeyhin sıfatları hakkındadır.
9. Fasil: Şeyhliğin şartları hakkındadır.

2.4.2. Eserde Yararlanılan veya Adı Geçen Kaynaklar

Nuh b. Mustafa eserinde farklı ilim dallarında birçok eserden istifade ederek alıntı yapmış, ihtilafli konularda farklı mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Alıntı yaptığı eserin bazen hem müellifinin adını hem de eserin ismini vermiş; bazen de sadece ya eser ya da müellif ismini vermiştir. Eserinde yararlandığı kaynak ve müellifler şunlardır:

- 1- Celeleddin es-Suyutî (k.s.) *el-İtkân*.
- 2- Şeyh Ekmeleddin (r.a.) *Şerh-i Meşârik*.
- 3- Ebû Nuaym, *Hilye*.
- 4- Taberâni, *Evsat*.
- 5- Kutbeddin Muhammed b. Ahmed b. Alîyyü'l-Kastalânî (k.s.) *İktidâü'l Gafil ve Bi-ihtidâi'l- Âkil*.
- 6- Suhreverdî (k.s.) *Avârif-ül Meârif*.
- 7- Şeyh Ebû Abdurrahman es-Sülemî
- 8-Şeyh Alî ed-Dekkâk
- 9- Kâdı Beyzâvî
- 10- Mevlânâ
- 11- İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*
- 12- Şeyh Muhyiddin İbn-ül Arabî (r.a.), *Fütühât-ı Mekkiyye*
- 13- İmâm Mâlik, *Muvatta*.
- 14- Abdulgafûr, *Tekmile-i Nefehâtü'l-üns*.
- 15- Bezzâr, *Müsned*.
- 16- Necmüddîn-i Kübrâ.
- 17- Katâde.
- 18- Molla Sadeddin (k.s.) *Şerh-i Akâid-i Neseî*.
- 19- Hatîb el-Bağdâdî, *Kifâye*.
- 20- Salebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*.
- 21-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhî*.
- 22- Zemahşerî, *Keşşâf*.
- 23- Mollâ Sadeddîn, *Mutavvel ve Muhtasâr*.
- 24- Hasan Çelebî
- 25- İbn-i Mâlik, *Şerh-i Teshîl*.

- 26- Halhalî
- 27- Hassân b. Sâbit
- 28- Zeccâc
- 29- Sibeveyh
- 30- Ahfeş
- 31- Çârperdî
- 32- Fahreddin Râzî
- 33- İbnü'l Hâcib, *Kâfiye*.
- 34- İbn-i Keysân
- 35- Seyrâfî
- 36- İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe (r.a.) *Fıkh-ı Ekber*.
- 37- İmâm Şafî
- 38- Mevlânâ Kâfiyeci, *Envârü's-Saâdet*.
- 39- Şemsü'l-eimme es-Serahsî
- 40- Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî
- 41- Hâfizuddîn Abdullah en-Nesefî, *Umde*.
- 42- İmam Ebu Yusuf
- 43- Ebu Muhammed
- 44- Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî, *Usûl-u Fıkıh*.
- 45- Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *Usûl-u Fıkıh*.
- 46- Şîrâzî, *el-Kâb*.
- 47- İbn-i Mâce
- 48- Adudüddin el-İcî, *Mevâkıf*.
- 49- İmâm Nevevî
- 50- Ebû Muîn en-Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*.
- 51- Ömer Nesefî, *Akaid*.

- 52- Mollâ Devânî, *Şerh-i Akaid-i Adudiyye*.
- 53- İmâm Gazzâlî
- 54- Ebû Hâşim
- 55- Süfyan es-Sevrî,
- 56-Evzâî,
- 57-Abdullah b. Saîd el- Kattân
- 58-Abdulazîz İbn-i Yahya
- 59- Ebul-Hasan el-Eşarî
- 60-Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî
- 61-İmâmü'l-Harameyn (Cüveynî)
- 62- Âmidî
- 63- İmâm-ı Gazalî,
- 64-Kuşeyrî,
- 65-Abdullah b. Ebî Cemre
- 66- İbn-i Rüşd
- 67- Süfyân-ı Sevrî
- 68- Deylemi, *Müsned-i Firdevs*.
- 69- Ali b. Osman el-Ûşî, *Bedü'l-Emâli*.
- 70- Irâkî, *Şerh-i Usul-u Sübkî*.
- 71- Halîmî
- 72- Kâ'b b. Züheyr, *Kasidetü'l-Bürde*.
- 73- Kadı İyâz
- 74- Mizzî, *Tehzîb*.
- 75- Irâkî, *Şerh-i Tirmizî*.
- 76- Şeyh Mecdüddin el-Bağdâdî (k.s.), *Kitâbü'l Berere*.
- 77- Zünnûn el-Mısrî

2.5. Kelime-i Tevhîd

Tevhîd akîdesini ifâde eden cümleye kelime-i tevhîd denir”. Zât-ı ilâhiyyeyi zihinde canlandırılabilir her şeyden berî kılmak” anlamındaki **tevhîd** ile burada “cümle” mânasına gelen **kelime**den oluşan kelime-i tevhîd (kelimetü't-tevhîd) tabiri Allah'tan başka tanrının bulunmadığını ifade eden cümlenin adıdır.¹⁵ Bütün ilahi dinlerin özü tevhîddir. İslam'dan önce gönderilmiş olan dinler bu özelliği koruyamamışlardır. Bu sebepten Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de İslam'ı kabul etmek istemeyen Yahudi ve Hristiyanları uyararak şöyle buyurur: De ki: “Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin”. Eğer yine yüz çevirirlerse, “Şahit olun ki biz Müslümanlarız deyin”.¹⁶ Bu sebepten Müslüman olmak isteyen insandan ilk kelime-i tevhîdi söylemesi ve anlamını kalben tasdik etmesi istenir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke müşriklerine Allah'ın varlığını ispatlamak için uğraşmadığı bilinen bir gerçektir. Bilakis Allah Rasulü'nün bütün mücadelesi onları tevhîd inancına davet üzerine olmuştur. İşte tevhîd inancını ifade eden cümle kelime-i tevhîddir. Kelime-i tevhîd hayatın birçok safhasında insana telkin edilir. Yeni doğan çocuğa isim konulurken kulağına kelime-i tevhîd fısıldanır, son demlerinde olan kimseye de kelime-i tevhîdi söylemesi telkin edilir.¹⁷

Tasavvuf ehli de “Zikirlerin en faziletlisi Lâ ilâhe illallahdır”¹⁸ hadis-i şerifini tevhîd zikrine esas alarak çok önem vermişlerdir. Nuh b. Mustafa da eserini yazma gayesini mukaddimede şöyle ifade etmiştir: “Dâimâ zihnimde deverân ve kalbimde halecân ederim ki şân-ı Kelime-i Tevhîd'de bir risâle-i müfîd imlâ ve onu Tuhfetü'z-Zâkirîn ismiyle müsemmâ kılam”.¹⁹ Mukaddimenin ilk dört faslında zikir hakkında muhtelif konuları ayet ve hadislerle açıklayan müellifimiz beşinci fasılda, “Nev'î zikrin ecell ve efdali ve etemm ve ekmeli Kelime-i Tevhîd'dir. Ve cemî' enbiyâ-ı azâm

¹⁵ Arpaguş, Hatice Kerpetin, Kelime-i Tevhîd md. *DİA*, XV, 2002, 214-215.

¹⁶ Âl-i İmrân,3/64.

¹⁷ Arpaguş, Hatice Kerpetin, Kelime-i Tevhîd md. *DİA*, XV, 2002, 214-215.

¹⁸ Tirmizî, *Daavât*, 9.

¹⁹ Nuh b. Mustafa, *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 1/A.

(aleyhimu's-salât ve's-selâm) halkı bu kelime-i mükerremeye da'vet için ba's olunmuşlardır".sözüyle en faziletli zikrin kelime-i tevhîd olduğunu söylemiştir. Bu fasılda kelime-i tevhîdle alakalı oldukça fazla hadis zikreden Nuh b. Mustafa tasavvuf büyüklerinin de bu konudaki sözlerine yer vermiştir. Bu bağlamda Şeyh Ahmed el-Kastallânî'nin es-Sünnî İktidâi'l-Gafil bi-İhtidâi'l-Âkıl adlı eserine atıf yaparak zikirde meşhur olan ve bu zümrenin arasında yerleşmiş olan söz 'la ilahe illallah'tır". Diyerek tasavvuf büyüklerinin kelime-i tevhîde verdikleri önemi belirtmiştir. Ve yine Necmüddîn-i Kübrâ (r.a.)'nın 'La ilahe illallah' sözü nefiy ve ispattan oluşan bir macundur". Sözü naklettikten sonra nefyi müşhile benzeterek onunla kalbin hastalıkları ve nefsi aşırı beslemekten ileri gelen bozukluklar yok olur. İspatın şifalı bir ilaç gibi olduğunu söyleyerek; onunla kalbin sıhhat bulacağını ve kötü huylardan selamete ereceğini söyler.

Nuh b. Mustafa tasavvuf ehli arasındaki bir ihtilafı da burada zikrederek bir gruba göre seyr ü süluka yeni başlayan ile tamamlamış olanda zikrin lafzında bir farklılık olmadığını ifade eder. Diğer bir gruba göre ise seyr ü süluka yeni başlayanın zikri 'la ilahe illallah'ken seyr ü sülukunu tamamlayanın zikrinin Allah Allah olduğunu söyler.

Nuh b. Mustafa tasavvuf ehli arasındaki bir diğer ihtilafı da Kutbeddin Muhammed b. Ahmed b. Alıyyü'l-Kastalânî (k.s.) İktidâü'l Gafil ve Bi-ihtidâi'l Âkil adlı kitabından alıntı yaparak farklı görüşleri zikrettikten sonra bu konudaki kendi görüşünü de şöyle ifade eder:

Ve bu fakîr ü hakîr der ki: Eğer zikirden muradları لا اله الا الله 'ın gayrı olursa. Nitekim ta'lillerinden fehmlunan odur. Onun bir hâl ile tilâvet-i Kur'andan efdal olması câiz değildir. Zîrâ efdal-i ezkâr tilâvet-i Kur'andır. Ve eğer لا اله الا الله olursa o kelimât-ı Kur'an'dan ba'zıdır. Pes, onunla iştigâl tilâvet-i Kur'an'dan efdal olduğu bazı âyâtı Kur'an'ın sevâb cihetinden tilâvet-i bazı âhirden efdal olduğu kâbilindedir. Ve o bi'l-ittifâk câizdir. Ve ehâdis-i sahîh onu musarrahdır. İmdi لا اله الا الله kelimesinin ve onunla iştigâlin tilâvet-i Kur'an'dan efdal olduğu لا اله الا الله kelimât-ı Kur'an'dan ba'zı olduğu itibâr ile dir.²⁰

---

²⁰ Tuhfetü'z-Zâkirîn, 11/B.

Burada müellifimiz Kur'an'ın bir cüzü olması hasebiyle kelime-i tevhîd zikrinin Kur'an tilâvetinden daha efdal olduğunu söyler. Zira sahih hadislerde bazı Kur'an ayetlerinin daha faziletli olduğu hususunda ittifak vardır.

Nuh b. Mustafa, “Zikrin en faziletlisi La ilahe illallah’tır. Ve duanın en faziletlisi elhamdülillah’tır”. Hadisini zikrettikten sonra mantıken bu iki kelimenin her birinin kendi çeşidinin en faziletlisi olduğunu söyler. Zikir duadan daha faziletli olduğu için La ilahe illallahın, Elhamdülillah’tan daha faziletli olduğunu sonucunu çıkarır.

Nuh b. Mustafa kitabının altıncı faslında kelime-i tevhîde ara vermeden devam etmeye teşvik etmek için birçok hadis zikreder. “Bir kul ihlaslı olduğu hâlde ‘la ilahe illallah Muhammedün resûlullah’ derse, mutlaka ona gök kapıları açılır. Büyük günahlardan kaçındığı sürece de arşa kadar ulaşır” hadisini naklettikten sonra bu yüce sözü söyleyene gök kapılarının açılması ve onun Allah’ın makamına ulaşmasının iki şarta bağlı olduğunu söyler. Birinci şart ihlas ve ikinci şart, büyük günahlardan sakınmaktır. Kelime-i tevhîdi söyleyenlerde tasdik, tazim, halavet ve hürmet gibi dört hasletin bulunması gerektiğini söyler. Çünkü tasdiki olmayan münafıktır, tazîmi olmayan bidatçıdır, halâveti olmayan riyâkardır, hürmeti olmayan fâsıktır.²¹

Nuh b. Mustafa Tuhfetü’z-Zâkirîn’de “lâ ilâhe illallah” cümlesini Arap dili, kelâm, fıkıh ve tasavvuf ilimleri açısından detaylı olarak tahlil etmiştir. Müellif en faziletli zikrin “Lâ ilâhe illallah” olduğu kanaatinden hareketle, eserinde öncelikle bu ibareyi Arap dili grameri açısından incelemiştir; daha sonra yine kelime-i tevhîd ve iman bahisleriyle alakalı olarak kelâmî değerlendirmelerde bulunmuştur. Eserin tasavvufi muhtevasıysa zikir ve seyr ü sülûk konularını ihtiva etmektedir. Tasavvufta zikrin önemi dikkate alındığında müellifin bu tercihi yapma sebebi daha iyi anlaşılmaktadır.

2.6. Zikir

Sözlükte “bir şeyi anmak, hatırlamak” anlamındaki **zikir (zıkr)** kelimesi (çoğulu **zükûr, ezkâr**) dinî literâtürde “Allah’ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamında kullanılır.²² Bir başka tanımla,

²¹ Nuh b. Mustafa, *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 25/B

²² Öngören, Reşat, “Zikir”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 44, s. 409.

“unutmamak, unutulana hatırlamak, sürekli zihinde tutmak, bir şeyi ezberleyip korumak, şeref, öğüt, namaz, dua ve övgü” gibi anlamları da içermektedir.²³

Kur’an-ı Kerim’de zikrin kurtuluşa²⁴ düşmana karşı zafer kazanmaya²⁵, kalp huzuruna²⁶, bağışlanmaya ve ecre²⁷ vesile olacağı vurgusu yapılmaktadır.

Kur’ân’da türevleri ile birlikte birçok ayette geçen zikir Allah’ı dille hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek; onun nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, duâ ve istiğfarda bulunmak, kevnî ayetler üzerinde düşünmek gibi manaları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Kur’ân, önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, beyan, ikaz, nasihat, şeref, ayıp ve unutmanın zıddı gibi anlamlarda da kullanılmıştır.²⁸

Tasavvuf ıstılahında ise, tarîkat ehlinin belli kelime veya ibareleri belli zamanlarda, belli sayıda, belli bir edep dâhilinde her gün düzenli olarak söylemeleri²⁹ olarak tanımlanmıştır. Zikir, “Allah’ı hatırlamak için yapılan her türlü faaliyet”³⁰ olarak da ifade edilmektedir. Dolayısıyla “zikir, her ibadette öz olarak bulunmaktadır. Zikir, bütün ibadetlerin ortak paydasıdır. Adeta zikir kaplam, ibadetler içlem konumundadır. Namazla Allah’ı zikir, zekâtla

Allah’ı zikir, oruçla Allah’ı zikir, cihatla Allah’ı zikir..”³¹ Bu açıdan ibadetler Allah’ı zikretmenin farklı bir ifadesi olarak ta değerlendirilebilir. Yüce Rabbimiz mallar ve evlatlar sebebiyle kendisini zikretmeyi bırakanların hüsrana

---

²³ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, Neşr u Edebü’l-havza, Beyrut 1955, s. 308; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredatü li-Elfâzi’l-Kur’ân*, tahk. Savân Adnan Davudî, Beyrut 1998, s. 179.

²⁴ Cum’a, 62/10.

²⁵ Enfâl,8/45.

²⁶ Ra’d, 13/28.

²⁷ Ahzâb,33/35.

²⁸ Öngören, a.g.md., s. 409.

²⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 393.

³⁰ Necdet Tosun, *Zikir ve Tefekkür*, Hâcegân Yay., İstanbul 2013, s. 11.

³¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf ve Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 546.

uğrayacağını³² bildirerek dünyevî meşguliyetlerin Allah'ı zikretmekten alıkoymaması gerektiği konusunda müminleri uyarmıştır.

Allah Rasûlü (s.a.v.) “Cennet ehli, başka hiçbir şeye değil, sadece, dünyada Allah'ı zikretmeksizin geçirmiş oldukları anlara hasret ve pişmanlık duyarlar”. Buyurarak kıyamet günü, perde kalkınca cennet ehlinin amellerinin en faziletlisinin zikir olduğunu, dünyada iken Allah'ı zikretmeden geçen vakitlerine hasret ve pişmanlık çekeceklerini³³ ifade eder.

Tasavvuf ehli âyet ve hadislerin ışığında zikre çok önem vermişler ve tarikatların en önemli esaslarından biri saymışlardır.

Zikir sâlik için önemli bir eğitim ve terbiye pratiğidir. İnsanın bedeni maddi gıdaya ihtiyaç duyduğu gibi, ruhu da manevî gıdaya ihtiyaç duymaktadır. Hz. Peygamber (sav) “Rabbini zikreden ile zikretmeyenin durumu, diri ile ölünün durumu gibidir”.³⁴ Buyurarak zikrin önemine vurgu yapmıştır. Zikirle ilgili mutasavvıflar birçok eser kaleme almışlar, bazen müstakil bir eser vücuda getirmişler, bazen de eserlerinde bir bölüm olarak zikre yer vermişlerdir. Bu eserlerden birisi de Nuh b. Mustafa tarafından kaleme alınan *Tuhfetü'z-Zâkirîn* adlı eserdir. Nuh b. Mustafa zikrin önemi ve kelime-i tevhîdin bütün yönleriyle incelenmesini konu edinen *Tuhfetü'z-Zâkirîn adlı eseri* ile tasavvufta zikir telkîni ve bu telkîn silsilesinin Hz. Peygamber'e kadar uzandığını ispat etmeye çalışmıştır. Eserin mukaddimesini yedi fasla ayırmıştır. Bunlar zikre hırslandırma ve teşvik etme, zikrin fazileti, zikrin ayrıntılı olarak açıklanması, zikir halkalarının fazileti en faziletli zikrin açıklanması, kelime-i tevhîde ara vermeden devam etmeye teşvik, cehrî ve hafî zikir hakkında âlimler arasında ortaya çıkan ihtilâflardır.

Nuh b. Mustafa zikirle ilgili temel konuları âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden örnekler vererek açıklamıştır. Açıkladığı konularla ilgili fâide başlığı altında hadis

---

³² Mûnâfikûn 63/9.

³³ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 4/B.

³⁴ Buhârî, “*Da'avât*”, 66; Müslim, “*Müsâfirîn*”, 221.

ıstılahları³⁵, fikhî hükümler³⁶, Arapça gramer kuralları³⁷ ile ilgili ara bilgiler vererek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Zaman zaman kelimeler âlimleri arasındaki tartışılmalı konulara³⁸ da girerek bu konulardaki bilgi birikimini eserine ustalıkla yansıtmıştır.

Tuhfetü’z-Zâkirîn’in mukaddimesinin birinci faslında zikre teşvik etmeyle ilgili âyet-i kerîme ve hadis-i şerifleri naklettikten sonra bazı hadis ıstılahlarını açıklar ve mezhepler arasındaki farklı görüşlere yer verir. Bazen bir hadis-i şerifi naklettikten sonra orada geçen bir kelimenin kökeni hakkında bilgi verir”.Allah’ı çok zikreden kişi nifaktan uzak olur”. hadisini zikrettikten sonra bu hadiste geçen nifak kelimesiyle alakalı şöyle bir açıklama yapar: “Nifâk ism-i İslâmî’dir. Câhiliyette Arap onu ma‘nayı mahsûs ile ki o izhâr-ı iman ve ibtân-ı küfürdür, bilmezlerdi. Ve eğer lügâtta asıl ma‘nası ma‘rûf ise de ve o nâfikâdan me’hûzdur. Ve nâfikâ yerbûun ininin biridir. Zîrâ yerbûun iki ini vardır. Birini izhâr eder. Ve birini toprak ile setreyler. İzhâr ettiğine kâsiâ derler. Ve ketmettiğine nâfikâ derler. Sayyâd ona kâsiâ cânibinden geldikte nâfikâyı başıyla darp edip ondan çıkıp firâr eyler.”³⁹ Burada Nuh b. Mustafa nifak isminin İslâmiyet’ten sonra imanı açığa vurup, küfrü gizlemek olarak hususî bir mana kazandığını; İslâmiyet’ten önce ise lügat manası ile bilinmekte olduğunu ifade etmiştir. Ve nifak kelimesinin toprak faresinin iki ‘in’inden birinin adı olan nâ-fi-ka kelimesinden alındığını söyleyerek kelimenin kökenini açıklamıştır.

Yine Deylemi’nin *Müsned-i Firdevs* adlı eserinde Hz. Aişe’den (r.a.) rivâyet edilen “Allah’ı çok zikreden kimseyi Allah Teâlâ sever”. Hadisi naklettikten sonra “Cumhûr Ulemâ-ı Azâm ve bazı Meşâyih-ı Kirâm Cenâb-ı İzzet’e hakîkaten nisbet-i muhabbeti men’ ettiler”.⁴⁰ Diyerek bu konudaki farklı görüşleri nakleder.

---

³⁵ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 2/B.

³⁶ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 31/B.

³⁷ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 39/B.

³⁸ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 44/A.

³⁹ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, (3/A)

⁴⁰ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, (4/A)

Mukaddimenin ikinci faslında zikrin fazileti ile ilgili “Allah’ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür.”⁴¹ Âyet-i kerimesini naklettikten sonra İbn-i Abbas’ın bu âyet-i kerimeyi “Allah’ı anmak diğer bütün ibadetlerden büyüktür.” Olarak tefsir ettiğini söyler.

Nuh b. Mustafa “Müferritler öne geçtiler.” Dediler ki; Müferritler kimlerdir? Ya Rasûlullah! Hazret buyurdu ki; “Hüdâ’yı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlardır.” Hadis-i şerifini naklettikten sonra “müferridûn” kelimesinin tefil ve ifal bâbından iki farklı vecihle geldiğini ancak bu iki rivayet arasında sigâ bakımından farklılık olsa da bunun manayı değiştirmedeğini şu şekilde ifade eder: Zîrâ iki rivâyetten murâd birdir. Zîrâ maâlim-i tevhîdde ve makâm-ı tefrîdde ihtidâ müyesser olmaz. İlla hicr-i hullân ve terk-i evtân ve rafz-ı shevât ve imâte-i lezzât ile ve Hüdâ’ya inkita’-ı küllî ile munkatî‘ olmakla. Ve sâillerin murâdları ماالمفردون deyip; هم demedikleri delîli ile lafzın tefsîri ve ondan murad olunan nesnenin beyânı olup o lafız ile muttasîf olanların ta’yînleri ve ta’rîf-i eşhâsları olmadığı ecilde Hz. Rasûlullah (s.a.v.) beyân-ı lafızdan udûl etti. Ve onun iktizâ ettiği nesnenin hakîkatini beyân buyurdu.⁴²

Hz. Enes’ten rivayet edilen “Sabah namazından güneş doğuncaya kadar Hüdâ’yı zikreden bir cemaat ile oturmam İsmail (a.s.)’ın evlâdından dört köle azâd etmekten bana daha sevgilidir. Ve ikinci namâzından güneş batıncaya kadar Hüdâ’yı zikreden bir cemaat ile oturmam İsmail (a.s.)’ın evlâdından dört köle azâd eylemekten bana sevgilidir.” Hadis-i şerifi “Ve evlâd-ı İsmail (a.s.)’i tahsîsin hikmeti odur ki: Arab-ı efdal Ahmed’dir. Ve evlâd-ı İsmail (a.s.) efdal-i Arab’dır. Zîrâ Habîbullah (s.a.v) onlardandır. Ve onların üzerine itlâk-ı rakabe farz ve takdîr üzeredir.”⁴³ Diyerek açıklar.

Nuh b. Mustafa bu hadislerden zikrin bütün salih amellerden hatta sadaka, cihat ve köle azat etmekten daha faziletli olduğunun anlaşılması gerektiğini söyler.⁴⁴

---

⁴¹ el- Ankebût, 29/45.

⁴² *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 6/A.

⁴³ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 10/B.

⁴⁴ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 10/B.

Nuh b. Mustafa zikir halkalarının faziletini anlattığı dördüncü fasılda Sâbit (r.a.)'ın rivâyet ettiği şu hadis-i şerifi nakleder: “Selmân (r.a.) Allah'ı zikreden bir cemâatin arasında idi. Hz. Resûlüllah (s.a.v.) o cemâatin yanına gitti. Onlar Hazreti gördüklerinde zikir yapmayı bıraktılar. Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: Doğrusu, ben gördüm ki sizin üzerlerinize rahmet nâzil oluyor. Ben de istedim ki o rahmette sizinle beraber olayım. Ondan sonra Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; Hamd o Allah'a ki bana ümmetimin sabırlıları arasında olmamı emir buyurdular.” Nuh b. Mustafa bu hadis-i şerifin Hak Teâlâ Hazretlerinin; “Rızasını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster.”⁴⁵ âyet-i kerimesine ima olduğunu söyler.⁴⁶

Nuh b. Mustafa cehrî ve hafî zikir hakkında âlimler arasında ortaya çıkan ihtilâflara da değinmiştir. Cehrî zikrin mekruh ve bid'at olduğunu söyleyenlerin, Kur'an-ı Kerim, Hadis-i şerif ve sahâbeden nakillerle delil getirdiklerini zikreder. Onlara göre ezan, imamın namazda getirdiği tekbirler, bayram namazındaki tekbirler, teşrik ve telbiyeler İslam alâmeti olduğu için bunların sesli okunması gerekir. Bunların dışındakilerde şer'i izin söz konusu olmadığı için sessiz okunmaları gerekir.⁴⁷ Kur'an-ı Kerim'den delil olarak getirdikleri “Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez”⁴⁸ ayetinin tefsirinde Sa'lebî'nin “sesli duâ haddi aşmaktır.” dediğini bu sebepten kerâhetine delil olduğunu söylerler. Kevâşî'nin de “Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.” Âyetindeki haddi aşanları cehrî zikir yapanlar olarak tefsir ettiğini naklederler. Cehri zikre caiz diyenler ise “Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.” Âyetindeki hufye kelimesini “riyâ olmaksızın” olarak tefsir etmişlerdir.⁴⁹ Cehrî zikri caiz görmeyenlerin delillerinden bir diğeri ise, Hz. Peygamber (sav)'in yüksek sesle tekbir ve tehliil getiren bir topluluğu “Sizler sağır veya gaip birisine dua etmiyorsunuz. Sizler işiten, nerede olursanız olun sizinle beraber olan Allah'a dua ediyorsunuz.” Buyurarak uyarmasıdır. Bu delile de şu

---

⁴⁵ el-Kehf, 18/28.

⁴⁶ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 13/B.

⁴⁷ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 27/B.

⁴⁸ el-A'râf, 7/55.

⁴⁹ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 28/B.

şekilde cevap verilmiştir: Bu hadis, bir gazve esnasında vürûd bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) İslam ordusuna bir zarar gelmemesi için onları cehri zikirden men etmiştir. Hatta bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.) gaza esnasında hayvanların boynuna takılan çingırağı bile yasaklamıştır. Yapılması caiz olan bir fiil, belli bir amaca binaen caiz olmayabilir. Dolayısıyla bu durum cehrî zikrin mekrûhluğuna delil getirilemez.

Cehrî zikri caiz görmeyenlerin delillerinden biri de Abdullah İbn Mes'ûd (ra)'ın mescitte toplanan ve tehlil ve Hz. Peygamber (sav)'e salâvat getiren topluluğu "Ben sizi bidatçiler olarak görüyorum." Diyerek mescitten çıkarmasıdır. Cehri zikri caiz görenler bu sözün aslının olmadığını, sahih olarak rivayet edilen hadis-i şeriflerin buna delil olduğunu söylemişlerdir.⁵⁰

Nuh b. Mustafa cehrî zikri caiz görenlerin de kendi aralarında cehrî mi yoksa hafi zikrin mi daha faziletli olduğunda ihtilâf ettiklerini söyleyerek onların açıklamalarını dile getirdikten sonra Hz. Resûlullah (s.a.v.): "Zikrin hayırlısı hafi olanı, rızkın hayırlısı kâfi olanıdır." Buyurduğunu nakleder. Ve en sonunda bazılarının da "İyi niyetli olana, cehrî zikir daha iyi ve daha doğru ve nefsinin riyasından korkana gizli olması daha faziletli ve uygundur." Dediğini naklederek tercih edilenin de bu görüş olduğunu ifade eder.

Nuh b. Mustafa zikir ile tefekkürün hangisinin daha faziletli olduğu hususunda tasavvuf büyükleri arasındaki ihtilafa da değinerek onların delillerini de naklettikten sonra kendi görüşünü de şöyle ifade eder: "Ve bu hakîr der ki cumhûr meşâyih indinde râcih olan odur ki i'tibâr ve istidlâl tarîkiyle olan fikir zikirden efdaldir. Zîrâ zikir fikre muhtactır. Ve fikir zikre muhtâc değildir. Hatta tedebbür ve tefekkürsüz olan zikr-i lisânî çendân mu'teber değildir."⁵¹ Ve bu bağlamda Hz. Mevlânâ (k.s.)'dan bir beyitle konuyu nihayete erdirir.

"Ey kardeş! Sen yalnız duyuş ve düşünüşten ibâretsin. Geri kalanla sadece et ve kemiksin.

Gül düşünür gülistân olursun. Diken düşünür, dikenlik olursun".

---

⁵⁰ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 28/B.

⁵¹ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 12/B.

Nuh b. Mustafa eserinde zikrin dil, kalp ve hem dil hem de kalp ile olmak üzere üç çeşidinin olduğunu; en zayıfının dil ile en kuvvetlisinin ise hem dil hem kalp ile olan zikir olduğunu söyler. Âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden kastedilen zikrin bu olduğunu söyler. Burada farklı eserlerden aldığı alıntılarla konuyu açıkladıktan sonra kalp ile olan zikri meleklerin yazıp yazmayacağı konusundaki ihtilafa da değinerek en sahih olan görüşün Hak Teâlâ'nın bir alametle meleklerin bu zikre vakıf olacağını nakledecektir.

Nuh b. Mustafa hatimenin ikinci faslında zikrin şartlarını açıklayarak bunlardan biri olmadan yapılan zikrin derece bakımından eksik olduğunu söyler. Nuh b. Mustafa'ya göre bu şartlar şunlardır: Birinci şart nasuh tövbedir. Ve ikinci şart riyâzât ile nefsi temizlemedir. Ve üçüncü şart dünyevi ve uhrevi şehvetleri terk etmektir. Ve dördüncü şart çalışıp çabalamayı bırakmaktır. Ve beşinci şart münasebetleri hafifletmek ve engelleri aşmaktır. Ve altıncı şart helal giyecektir. Ve yedinci şart helal yemektir. Ve sekizinci şart her kerede zikrin manasını kalbiyle hazırlamadır. Mâdem ki zâkir zikir ile hâzır ola. Ama eğer kalbiyle hazır olmazsa. Ve zikredilen vücut ile fenâ bulursa o zaman dil zikir ile söyleyen ve kalp Hüdâ ile hazır olur. Ve dokuzuncu şart kendi ihtiyarıyla zikri bırakırsa kalbiyle hazır olmasıdır. Ve onuncu şart bu zikri –ki la ilahe illallah- sözüdür- telkîn ile bir kâmil şeyhten almaktır.⁵²

Nuh b. Mustafa bu şartlardan onuncu şart olarak saydığı “lâ ilâhe illallah” sözünü telkîn ile bir kâmil şeyhten almak gerektiğini söyler. Sonra sahâbe-i kirâm (R.anhûm) Hz. Resûlullâh'dan(s.a.v.) bu zikri aldığını ispat etme sadedinde Şeddâd b.Evs'ten (r.a.) rivâyet edilen şu hadis-i şerifi nakledecektir: “Hz. Resûlullâh (s.a.v.)'in huzûr-u şerîflerine vardık. Hz. Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki: Aranızda garîp var mıdır? Yanî ehl-i kitâb. Biz dedik ki: Yoktur yâ Resûlullâh! Böylece Hazret kapının kapanmasını emretti. Ve buyurdu ki: Ellerinizi kaldırın ve la ilahe illallah deyin. Böylece, biz de bir saat ellerimizi kaldırdık. Ondan sonra Hazret mübârek ellerini indirdi. Ve buyurdu ki: Yani, Ya Rabbi! Doğrusu sen beni bu kelime ile gönderdin. Ve onunla emrettin. Ve onun üzerine bana cenneti vaad ettin. Ve hiç şüphesiz sen verdiğin sözden dönmezsün. Ondan sonra buyurdu ki: “Müjde size ki hiç şüphesiz Hak Teâlâ sizi affeyledi.”

Nuh b. Mustafa bu rivayetle tasavvuf ehlinin de iddia ettiği gibi ilk zikir telkin eden kişinin bizzat Allah Rasûlu olduğunu ortaya koymuştur. Nuh Efendi sahabenin bu zikri

---

⁵² Nuh b. Mustafa, *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 81/A.

tâbiîne; tâbiîn de kendilerinden sonra gelenlere telkin etmişlerdir. Nuh b. Mustafa Hz. Peygamber'e dayandırdığı silsileyi eserinde şu şekilde ele almıştır: “Sâdât-ı sûfiyye indinde (R.anhûm) sâbit oldu ki İmâm Alî Hazretleri (r.a.) dedi ki:

يا رسول الله دأني الى اقرب الطريق الى الله و اسهلها عليّ عبادة و افضلها عند الله تعالى

Ya'nî “Ya Resûlullâh! Hüdâ'ya tarîkin akrabini ve onun ibâdet cihetinden üzerime eshelini ve Hak Teâlâ Hazretleri'nin indinde efdalini bana delâlet eyle”. Hz. (s.a.v.)

يا على عليك بملازمة الذكر في الخلوة

Ya'nî : “ Ey Alî! Halvetde mülâzemet-i zikre temessük eyle. Ve ona muhkem yapış” Pes, İmâm Alî Hazretleri (r.a.) buyurdu ki:

هكذا افضلية الذكر وكلّ الناس ذاكرون

Ya'nî “Efdaliyyetde zikir böyle midir? Hâl-bu-ki cemî' halk zâkirlerdir”. Hz. (s.a.v.) buyurdu ki:

يا على لا تقوم الساعة على وجه الأرض من يقول الله

Ya'nî : “Ey Alî! Kıyâmet kopmaz. Mâ-dâm ki yeryüzünde “Allah Allah” der kimesne vardır. İmâm Alî (r.a.) buyurdu ki: “Ya Resûlullâh! Nice zikredeyim?” Hz. (s.a.v.) buyurdu ki:

غمض عينيك واسمع مني ثلاث مرات ثم قل انت ثلاث مرات وانا اسمع

Ya'nî : “Gözlerini yum ve benden üç kere işit. Sonra sen dahî üç kere de ben işideyin. Pes, Hz.(s.a.v.) mübârek gözlerini yumub ve savtını ref^ç edib üç kerre لا اله الا الله dedi. Ve İmâm Alî işitdi. Ba'dehu İmâm Alî gözlerini yumub ve savtını ref^ç edib üç kere لا اله الا الله dedi. Hz. (s.a.v.) işitdi. Sonra İmâm Alî (r.a.) Hasan Basrî'ye telkîn eyledi. Ve Hasan Basrî Habîbü'l Acemî'ye telkîn eyledi. Ve Habîbü'l Acemî Dâvud et-Tâî'ye telkîn eyledi.

Ve Dâvud et-Tâî Ma'rûf el-Kerhî'ye telkîn eyledi. Ve Ma'rûf el-Kerhî Serî es-Sakatî'ye telkîn eyledi. Ve Serî es-Sakatî Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd'e telkîn eyledi. Ebu'l Kâsım el Cüneyd Mimşâd ed-Dineverî'ye telkîn eyledi. Ve Mimşâd Muhammed ed-Dineverî'ye telkîn eyledi.

Ve Muhammed ed-Dineverî Muhammed Bekrîye telkîn eyledi. Ve Muhammed Bekrî Kadı Ömer Bekrî'ye telkîn eyledi. Ve Kadı Ömer Ebû Necîb es-Sühreverdî'ye telkîn eyledi. Ve Ebû Necîb Kutbeddin el-Ebherî'ye telkîn eyledi. Ve Kutbeddin Muhammed

Rükneddin en-Necâşî'ye telkîn eyledi. Ve Muhammed Rükneddin Cemâleddîn'e telkin eyledi.

Ve Cemâleddin Şihâbüddün Sühreverdî'ye telkîn eyledi. Ve Şihâbüddîn Seyyîd Cemâleddîn'e telkîn eyledi. Ve Seyyid Cemâleddîn İbrâhîm ez-Zâhid'e telkin eyledi. Ve İbrâhîm Zâhid Ahî Muhammed'e telkîn eyledi. Ve Ahî Muhammed Ömer Halvetî'ye telkîn eyledi.

Ve Ömer Halvetî Ahî Mirem'e telkîn eyledi. Ve Ahî Mirem Hâcî İzzeddîn'e telkîn eyledi. Ve Hâcî İzzeddîn Sadreddîn'e telkîn eyledi. Ve Sadreddîn Seyyîd Yahyâ'ya telkîn eyledi. Ve Seyyid Yahyâ Ömer Rûşenî'ye telkîn eyledi. Ve Ömer Rûşenî Şeyh İbrâhîm Gülşenî'ye telkîn eyledi.”⁵³

Burada Nuh b. Mustafa'nın verdiği silsilede Halvetiyye tarikatının temsilcilerinden biri olan İbrahim Gülşenî'nin de bulunması müellfimizin bir Gülşenî şeyhine intisap etmiş olduğunu hatıra getirmektedir.

Nuh b. Mustafa Tuhfetü'z-Zâkirîn'in hatimesini dokuz fasla ayırmış ve tasavvufî birçok konuya temas etmiştir. Bu konular şunlardır:

- 1 Fasil: Zikrin kısımları (çeşitleri) hakkındadır.
2. Fasil: Zikrin şartları hakkındadır.
3. Fasil: Hasan Basri'nin Hz. Ali ile görüştüğünü ispat etme hakkındadır.
4. Fasil: Müritlerin meşayihe intisapları hakkındadır.
5. Fasil: Teberrük hırkası ile irade hırkasının şartları hakkındadır.
6. Fasil: Yün elbise giymenin şartları hakkındadır.
7. Fasil: Müridin şartları hakkındadır.
8. Fasil: Şeyhin sıfatları hakkındadır.
9. Fasil: Şeyhliğin şartları hakkındadır.

İlk iki faslı zikir başlığında incelediğimiz için burada diğer fasıllarda geçen konuları inceleyeceğiz.

---

⁵³ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 81/B.

2.7. Hasan Basrî'nin Hz. Ali İle Görüşmesi

Nuh Efendi zikrettiği silsilede Hasan-ı Basrî'nin zikir telkinini Hz. Ali'den aldığını söylemiştir. Müellif burada ihtilâflı bir konu olan Hasan Basrî'nin Hz. Ali ile görüşüğünü ispat sadedinde bazı bilgiler de vermiştir. Çoğu hadisçiler Hasan Basrî'nin Hz. Ali'den hadis işitmediğini ve O'nunla bir araya gelmediğini söylemişlerdir. Onlara göre Hz. Ali şehit edildiğinde Hasan Basrî Medine'de idi. Daha sonra Basra'ya döndü ve orada vefat etti.⁵⁴

Bazı hadisçiler ise Basrî'nin Hz. Alî ile sohbetini ve ona biât ettiğini ispat ettiler. Nuh Efendi'ye göre sahih olan ve tercih edilen görüş te budur. Müellif bu görüşü destekleyen delilleri açıklar. Bu görüşü desteklemek için Mizzî'nin *Tehzîb* adlı eserinden şöyle bir alıntı yapar: “Bi'l-ittifâk Hasan Basrî Hz. Ömer'in (r.a.) zamân-ı hilâfetinde doğdu. Ve vâlidesi Ümmü Seleme'nin (R. Anhüma) câriyesiydi. Ve Ümmü Seleme Hasan Basrî'yi sahâbeye çıkarırdı. Ve sahâbe (R. Anhüm) O'na duâ ederlerdi. Hatta Hz. Ömer'e (r.a.) çıkardı. Ve Hz. Ömer O'na اللهم فقهه في الدين وحببه إلى الناس [Ya Rabbi! O'nu dinde fakih kıl ve insanlara sevdire] kavliyle duâ eyledi”.⁵⁵

Yine Hasan Basrî'nin Hz. Ali ile görüşüğünü İbn-i Asâkir'in Kitâb-u Mevâiz adlı eserinden yaptığı şu nakille ispat eder: “Hasan Basrî yevmü'd-dârda hâzır oldu. Ve O ondört yaşında idi. Ve ma'lûmdur ki yedi yaşında vusul-u hînde salât ile emr olundu. Pes, O cemâate hâzır olurdu. Ve Hz. Osmân'ın (r.a.) şehîd olunca ardında namâz kıldı. Ve o zamânda İmâm Alî Medine'de idi. O an Kûfe'ye teveccüh etmemişdi. Zîrâ İmâm Alî Kûfe'ye İmâm Osman'ın şehâdetinden sonra gitdi. Pes, Hasan Basrî'nin İmâm Alî'den semâ'ı ve O'nunla sohbeti ne güne inkâr olunur. Hâl-bu-ki Hasan Basrî hîn-i temyîzden on dört yaşına varınca günde beş kerre mescidde İmâm Alî ile cem' olurdu. Ve ziyâde alâ zâlik [dahası] İmâm Alî (r.a.) haftada bir kerre Hazret'in (s.a.v.) ezvâcını ziyâret ederdi. Ve Ümmü Seleme (R. Anha) Hazret'in ezvâcından biri idi. Ve Hasan Basrî vâlidesiyle Ümmü Seleme'nin hânesinde olurdu. Pes, İmâm Alî O'nu ziyâret etdikde bi'z-zarûre Hasan Basrî ile mülâkât olurdu.”⁵⁶

---

⁵⁴ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 82/B.

⁵⁵ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 82/B.

⁵⁶ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 84/B.

Nuh b. Mustafa Hasan Basrî'nin İmâm Alî'den sahih senet ile naklettiği hadis-i şerifleri de eserinde yer verir. Bu delilleri açıkladıktan sonra son olarak tasavvuf ehlinin tarikat silsilelerini Hasan Basrî vasıtasıyla Hz Ali'ye kadar ulaştırdıklarını şu ifadelerle belirtir: “Umûm tâife-i sûfiyye (R.anhüm) silsile-i tarîklerini Hasan Basrî vâsıtasıyla İmâm Alî'ye müntehî kıldılar. Ve İmâm Alî ile Hasan Basrî beyinde sohbet isbât etdiler. Pes, bu denli kibârın kizb üzerlerine tevâtürleri ve esâs-ı tarîklerini bâ-asl nesnenin üzerine binâları müstehîldir aklen. Vallahu a'lem.”⁵⁷

2.8. Mürîdin Bir Şeyhe İntisâb Etmesinin Şartları

Nuh b. Mustafa hatimenin dördüncü faslında müritlerin bir şeyhe intisab etmesinin biât, hırka giyme, sohbet ve hizmet yollarıyla olduğunu söyledikten sonra Şeyh Kutbeddîn'in risalesinden alıntı yaparak mürîdin tarîkate girerken yapması gerekenleri şu şekilde nakleder: “Telkînin şartı odur ki, mürîd şeyhin emriyle üç gün oruç tuta. Ve onda dâimâ abdestle ve zikir ile ola. Ve az yiye ve az söyleye. Ve halk ile az ihtilât eyleye. Ba'dehu şeyhin izniyle gusl eyleye. Ve bu gusül ile gafletden huzûra hurûcu niyyet eyleye. Ve guslünde diye: Allahım! Muhakkak ben bedenimi ellerimle senin tevfikinle temiz eyledim. Sen de hükmü kudret elinde olan kalbimi seni bilmenin nuru ile temizle. Gusülden sonra şeyhe vara ve önünde otura ve şeyh ona hâli iktizâ eylediği gibi nesne ile vasiyyet ede. Ba'dehu telkîn eyleye”.⁵⁸

Nuh Efendi mürîdin bir şeyhe intisab etmesinin yollarından biri olan hırka giymeyi anlatırken hırkanın iki çeşidi olduğunu söyler. Bunlar irade hırkası ve teberrük hırkasıdır. İrade hırkasını ancak kendi şeyhinin eliyle giyebilirken teberrük hırkasını başka şeyhlerden de teberûken giymesi uygundur. Burada müellif Sühreverdi'nin hırkayı Cüneydî Bağdadî'ye kadar, O'ndan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadar da hırka giymeden sohbetini ispat ettiğini nakleder. Burada Şeyh Mecdüddin el-Bağdâdî (k.s.)'nin *Kitâbü'l Berere* isimli eserine atıf yapan Nuh b. Mustafa bu silsilenin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e kadar ulaştığını nakleder. Mecdüddin el-Bağdâdî (k.s.) *Kitâbü'l Berere*'de bu silsileyi şöyle zikretmiştir: “Hz. Resûlullah (s.a.v.) hırkayı emirü'l-mü'minîn Alî'ye giydirdi. Ve onlar Hasan Basrî ile Kumeyl b.Ziyâd'a giydirdiler. Ve Kumeyl Abdulvahid b.Ziyâd'a ve onlar Ebû Ya'kûb Nehrecûrî'ye ve onlar dahî Amr

⁵⁷ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 84/B.

⁵⁸ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 84/B.

b. Osmân Mekki'ye ve onlar dahî Ebû Ya'kûb Taberî'ye ve onlar dahî Ebu'l Kâsım Ramâzan'a ve onlar dahî Ebû'l Abbâs b. İdrîs'e ve onlar dahî Dâvud Hâdim'e ve onlar dahî Muhammed Manikî'ye ve onlar dahî Şeyh İsmâil Kasrî'ye ve onlar dahî Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'ya ve onlar dahî bu fakîre ya'nî Mecdüddîn el-Bağdâdî'ye giydirdi".⁵⁹

2.9. Teberrük Hırkası İle İrade Hırkasının Şartları

Sözlükte “delmek, yırtmak” anlamına gelen **hark** kökünden türeyen **hırka** kelimesi “kumaş parçası, yamalık; yamalı ve eski elbise” demektir.⁶⁰ Hırka giymek, şeyhle mürit arasında bağ kurmak ve şeyhi müridin nefesine karşı hakem kılmaktır.⁶¹ Hırka giymek, tasavvufî hayata girişte ilk önemli aşama olan ve temeli zühd dönemine kadar uzanan bir gelenektir. Hırka genel olarak teberrük ve irade hırkası olarak ikiye ayrılmaktadır. İrade hırkası mürid olanlara giydirilen hırkadır. Müridin şeyhin elinden hırka giymesi, şeyhinin kendisini dilediği gibi eğitme ve yetiştirme hakkına sahip olduğu, bu eğitimden beklenen faydanın elde edilmesi için müridin kayıtsız şartsız şeyhine bağlı kalmaya söz verdiği, yüklediği görevleri yerine getirmeyi kabul ve ona biat ettiği anlamına gelir. Tasavvufa ilgi duyan ancak henüz bir tarikata intisap etmemiş kimselere giydirilen hırkaya “teberrük hırkası” denir.⁶² Nuh b. Mustafa hatimede teberrük hırkası ve irade hırkasının şartlarını açıklamıştır. Nuh b. Mustafa'ya göre teberrük hırkasının iki şartı vardır. Birinci şart: Sûfîlerin yoluna iman ve bir tarikatte seyrüsülûktür. Burada önemli olan bir şey de bu tarikin sâliklerine akıl ve nakil yönünden bir kınama gelmemiş olmalıdır. Sûfîlerin yoluna aykırı bir hareket yaparsa ondan hırka geri alınır. Teberrük hırkası bir şeyhin sohbetinde bulunmadan da giyilebilir. İrade hırkasının ise dört şartı vardır. Bunlar: Sağlam bir itikâd, doğruluk, rağbet ve bir şeyhi kasd ederek onun sohbetinde bulunmaktır. İrade hırkasının sohbet olmadan giyilmesi câiz değildir. Hırka sohbeta girmenin ilk adımıdır.⁶³

⁵⁹ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 85/B.

⁶⁰ Süleyman Uludağ, *DİA*, İstanbul,1998,c.17,s.373.

⁶¹ Sühreverdi, Ebû Hafs Şihâbuddîn Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, Tasavvufun Hakikatleri, terc. Abdülvehhab Öztürk, s.117.

⁶² Süleyman Uludağ, *DİA*, İstanbul,1998,c.17,s.373.

⁶³ *Tuhfetü'z-Zâkirîn*, 86/A.

2.10. Yün Elbise Giymek

Nuh b. Mustafa hatimenin altıncı faslında yün elbise giymenin şartlarını açıklarken tasavvuf ehlinin yün elbiseyi giymelerinde farklı amaçlar olduğunu söylemiştir. Müellif şu ifadelerle konuyu açıklamıştır: “Ma‘lûm ola ki kavimden ba‘zıları sûfu şart-ı ilim ile giydiler. Ba‘zıları şart-ı muhabbetle giydiler. Ve ba‘zıları riyâzetle giydiler. Şart-ı ilim ile giyenler şunlardır ki sûfu sevâb için ve berâat için giydiler. Zîrâ lebs-i sûf sâhibini kibirden berî eyler. Ve onu çok mekrûhdan men‘ eyler. Ve şart-ı muhabbetle giyenler şunlardır ki: Enbiyâ ve evliyâ libâsı olduğunu işitdiler.”⁶⁴

Nûh b. Mustafa yün elbise giyenleri niyetlerine göre üçe ayırarak bazılarının ilim, bazılarının muhabbet, bazılarının ise riyâzet şartıyla giydiklerini söyler. O’na göre ilim şartı ile giyenler sevap kazanmak ve beraat etmek için, muhabbet şartı ile giyenler enbiya ve evliya giyeceği olduğu için giydiklerini söyler. Riyâzet şartı ile giyenlerin ise yün elbiseyi nefislerini terbiye etmek için giydiklerini söyler.

2.11. Müritte Bulunması Gereken Şartlar

Nuh b. Mustafa hatimenin yedinci faslında müritte bulunması gereken şartları açıklamıştır. O’na göre müritte bulunması gereken ilk ve en önemli şart şeriâte aykırı olan her işten tevbe etmesidir. Mürit dünyadan yüz çevirmeli, ehl-i sünnet akidesi üzerinde olup, bidât ehlinin akidelerinden uzak durmalıdır. Mükellef olduğu ibadetlerle ilgili faydalı ilimlerle meşgûl olup takva üzere bir hayat yaşmalıdır. Her işinde ihlaslı olmalı halkın teveccühünü beklemeyerek sadık bir kul olmaya çalışmalıdır. Sabırlı olmalı, nefsiyle mücadele etmeli ve kendi iradesinden soyutlanıp zâhirinde ve bâtınında şeyhinin velâyetine teslim olmalıdır. Bütün işlerini Allah’a havale edip Allah yolunda kendisini feda etmelidir. Mürid şeriât adabına riayet etmelidir. Kitap ve Sünnet’te kendisi için seçilmiş olan amelleri işlemelidir. Eğer mürîd bunların hilafına bir iş yaparsa kendi heva ve hevesini dinine tercih etmiş olur. Son şart olarak ta haram ve şüpheli şeylerden uzak durmalı, çok yememeli ve nefs-i emmârenin şehvetlerinden uzak durmalıdır.⁶⁵

---

⁶⁴ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 86/A.

⁶⁵ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 86/B.

2.12. Şeyhte Bulunması Gereken Şartlar

Nuh b. Mustafa kâmil bir şeyhte bulunması gereken onbeş sıfat vardır diyerek bu sıfatlardan birisinin eksik olmasıyla şeyhlik mertebesinde de o kadar eksiklik olacağını ifade eder. Ve bu şartları şu şekilde sıralar: “Ma‘lûm ola ki şeyhin on beş sıfatla mevsûf olması lâ-büddür. Pes, onlardan birisi nâkıs olursa mertebe-i meşihatda o sıfat mikdârı nâkıs olur. Sıfat-ı ûlâ, ilimdir. Pes, şeyh olan kimse ilm-i şeriatdan haberdâr olmak lâzımdır. Tâ ki emrini muhkem esâs üzerine binâ ede. Ve sıfat-ı sâni, akıldır. Zîrâ şeyh akl-ı maâş ve maâdda kâmil olmazsa terbiye-i mürîde şeyhlik şartları üzere kâim olmaya kâdir olmaz. Ve sıfat-ı sâlis, hilmidir. Ve olur ve olmaz nesneden ale'l-fevr bî-huzûr olmamaktır. Zünnûn el-Mısri Hazretleri (k.s.) buyurur ki:

مَا خَلَعَ اللَّهُ عَلَى عَبْدٍ مِنْ عِبْدِهِ خُلْعَةً أَحْسَنَ مِنَ الْعَقْلِ، وَلَا قَلْدَةً قِلَادَةً أَجْمَلَ مِنَ الْعِلْمِ، وَلَا زَيْنَةً بِزِينَةٍ أَفْضَلَ مِنَ الْجِلْمِ، وَكَمَالَ ذَلِكَ التَّقْوَى

[Allahü Teâlâ bir kulunu diğer kullarının arasından seçtiği zaman onu en iyi yere çıkarır. Ve ona gerdanlık olarak en güzel gerdanlık olan ilmi verir. Süs olarak ise en faziletli süs olan yumuşak huyluluğu ve takvayı verir.]

Ve sıfat-ı râbi‘, i‘tikâddır. Zîrâ şeyhe ehl-i sünnet ve cemâat i‘tikâdı üzere olmak ve bid‘adan bir bid‘at ile âlûde olmamak vâcibdir. Tâ ki mürîdi bid‘ata ilkâ etmeye. Zîrâ mübtediin bid‘atinin şeâmeti onunla sohbet edene dokunub onu dahî bid‘ata düşürmeyince olmaz. O ecilden ehl-i bid‘at ile muâmele eden kimse gâliben bid‘atden necât bulmaz. Ve sıfat-ı hâmis, sehâvetdir. Tâ ki mürîdin muhtâc olduğu nesneyi def‘e kâdir ola. Ve onu me‘kûl ve melbûs ve meşrûbundan fâriğ kıla. Ve sıfat-ı sâdis, ulüvv-i himmetdir. Pes, şeyhe gerekdir ki dünyâyâ zarûret mikdârından ziyâde iltifât etmeye. Ve cem‘-i mâla, sa‘y u kûşîş eylemeye. Ve mâl-ı mürîdden tamamını kat‘ eyleye. Tâ ki mürîd i‘tirâza düşmeye ve irâdeti fâsid olmaya. Ve sıfat-ı sabi‘ îsârdır. Ve sıfat-ı sâmin, hüsn-ü halkdır. Ve sıfat-ı tâsi‘ tevekküldür. Ve sıfat-ı aşer teslîmdir. Ve sıfat-ı hâdî aşer rızâdır. Ve sıfat-ı sâni aşer vakârdır. Ve mürîdler ile hürmet üzere olmaktır. Ve sıfat-ı sâlis aşer sükündür. Ve her işde aceleyi terk etmektir. Ve sıfat-ı râbiatü aşer sebâtdır. Ve her işde azimeti muhkem etmektir. Ve sıfat-ı hâmis aşer heybetdir. Tâ ki mürîdin kalbinde şeyhin heybeti ola ve gaybet ve huzûrda edeb üzere ola”.⁶⁶

⁶⁶ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 87/A.

2.13. Şeyhliğin Şartları

Nûh b. Mustafa hatimenin son faslında şeyhin mürîdlerine karşı nasıl davranması gerektiğini şöyle açıklamaktadır: Mürîd şeyhinin izni olmadan bulunduğu yerden ayrılmamalıdır. Şeyh mürîdinin yaptığı her hata için onu cezalandırmalı ki bulunduğu makamın hakkını vermiş olsun. Bu sebepten mürîd hatırına gelen ve onda aniden ortaya çıkan her şeyden şeyhini haberdâr etmelidir. Bir diğer şart ise şeyh mürîtliğe kabul etmeden önce o kişinin doğruluğunu tecrübe etmelidir. Zira bu konuda gevşekliğe yer yoktur. Nuh b. Mustafa dördüncü şart olarak ta şeyhin şeriâtin zâhirî ilimleriyle de meşgûl olması gerektiğini söyler. Nuh b. Mustafa şeyhin üç sohbet meclisi bulunması gerektiğini söyler. Bunlardan biri halk içindir. İkincisi arkadaşları ve üçüncüsü seçkin mürîdleri içindir. Her bir mecliste şeyhin nasıl davranması gerektiğini şöyle ifade eder: “Ve bir meclisi ashâbı içindir. Ve bir meclisi hâssa-i mürîdleri içindir. Meclis-i âmmede ona vâcib olan odur ki netâyic-i muâmelâtdan ki ahvâl ve kerâmetde ve ricâlullahın onların üzerlerine sâbit oldukları umûrdan ki muhâfaza-i âdâb-ı şeriâtdır, çıkmaya ve bu meclisde şeyhe vâcib olan odur ki, mürîdlerinden birini hâzır eylemeye. Ve eğer ederse onların haklarında isâet etmiş olur”.⁶⁷ Şeyh mürîdleriyle günde bir kereden fazla bir araya gelmemeli ve kendine ait bir mekânı olmalı ve oraya evladından kimse girmemeli. Bir diğer şart ta mürîdler şeyhleri olmadan bir yerde toplanmamalıdır. Eğer izin verirse mürîdlerin hakkını yerine getirmemiş olur. Ayrıca başka bir şeyhin sohbet halkasına katılmamalı ve onun mürîdleriyle de sohbet etmemelidir. Zira bazen mürîd nefsinin hoşuna giden bir sohbeta katılır ve o şeyhe meylederse kendi mürşidi gönlünden düşer. Kendi şeyhine döndüğünde onunla sohbet ederse nifaka düşmüş olur. Ve Allah’la olan ahdini tam terine getirmemiş olur. Bu durum halvet ve zikir arkadaşları ve şeyhleriyle avâm meclislerine hazır olmayan mürîdler içindir. Avâm meclislerinde bir araya gelen mürîdler için konuşma olmadan teberrüken şeyhlerini ziyaret etmelerinde bir sakınca yoktur.⁶⁸

---

⁶⁷ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 87/B.

⁶⁸ *Tuhfetü’z-Zâkirîn*, 88/A.

2.14.Tecrîd ve Tevhîd

Sözlükte ‘soymak, soyutlamak, ayırt etmek ve temizlemek’⁶⁹ gibi anlamlara gelen tecrîd kelimesi tasavvuf ıstılahında ise “kalbin veya Hakk’ın mâsivâdan soyutlanması”⁷⁰ anlamında kullanılmaktadır.

Tefrîd ise, sözlükte ‘tek ve yalnız olmak, tek başına yapmak, yalnız kalmak, uzaklaşmak, bir işi tek tek ve ayrı ayrı yapmak, ibâdet için bir köşeye çekilmek, benzersiz olmak’⁷¹ gibi anlamları ihtiva etmektedir. ‘Allâh’ı şanına yakışmayan vasıflardan tenzih etmek ve O’nu tek ve eşsiz olarak görmek, kâinattan ve ondaki her şeyden sıyrılarak, Hakk ile tek kalmak’⁷² şeklinde de tanımlanmıştır. İlk dönem tasavvuf eserlerinde tecrîd ve tefrîd kavramları birlikte kullanılmış, tevhîdin farklı aşamaları olarak tecrîd tefrîdin bir alt derecesi kabul edilmiştir.

Tasavvufî eserlerde tecrîd, kulun kalbinin beşerî bulanıklıktan arınıp ilâhî müşahedelerle başbaşa kalması,⁷³ kulun zâhirinin mal ve menfaatten, bâtınının karşılık bekleme düşüncesinden arınması gibi farklı şekillerde ifâde edilmiştir. Kul dünya nimetlerinden faydalanmayı terkettiği için ne dünya ne de âhirette herhangi bir karşılık beklentisi içine girmez; Hakk’ın dışında bir maksat düşünmeyeceği için nâil olacağı hâl ve ulaşacağı makamları kalbinden bile geçirmez.⁷⁴ Sühreverdî’ye göre tecrîd masivâyı bertaraf eder; tefrîd de üzerindeki nimetlerde Allah’ı görerek O’nda müstağrak olmasını ve kendi çalışmasını kaale almasını bertaraf eder.⁷⁵ Buna göre tecrîdin sonunda fenâ ve istiğrak haline ulaşılır.

Nuh b. Mustafa zikrin faziletini anlattığı bölümde Allah Rasûlü’nden nakledilen “Müferritler öne geçtiler”. Dediler ki; Müferritler kimlerdir? Ya Rasûlüllah! Hazret buyurdu ki; “Hüdâ’yı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlardır”. Hadis-i şerifindeki müferridûn kelimesinin tefil bâbından ism-i fâil, if’al bâbından ism-i mef’ul olarak iki vecihle geldiğini zikreder. Birinci vecihe göre ism-i fâil olduğunda Allah’ı zikretmek için insanlardan uzaklaşanlar anlamına gelmekte; ism-i mef’ul

⁶⁹İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c.I, s.432-434, ; Cürçânî, *Ta’rifat*, s.35; İsfehânî, *Müfredât*, s.127.

⁷⁰Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.703; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.516.

⁷¹İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c.II, s.1068-1069; İsfehânî, *Müfredât*, s.565.

⁷²Serrac, *Lüm’a*, s.341; Kelâbâzî, *Taarruf*, s.168.

⁷³*el-Lüma*, s. 341

⁷⁴Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 183.

⁷⁵Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârif’ül- Meârif*, s. 684.

olarak geldiğinde ise Allah'a ibadet etmek için kendilerini insanlardan ve engellerden uzaklaştıranlar anlamına gelmektedir. Burada müellif iki rivayet arasında her ne kadar sigada farklılık varsa da manada bir farklılık olmadığını söyler. Nuh b. Mustafa'ya göre tevhidle ilgili meselelerde tefrid makamında dostlardan uzaklaşmadan, vatanını terketmeden, nefsinin isteklerini bırakmadan, lezzetleri öldürmeden ve herkesten uzaklaşıp sadece Allah'a bağlanmadan doğru yola ulaşmak kolay değildir.

Nuh b. Mustafa tecrid ve tefridin tasavvuf ıstılahındaki farklı tariflerini de zikreder. Bazılarına göre tecrid, zahirin dünyalık şeylerden, batının da karşılık beklemekten arınmasıdır. Tefrid ise sâlikin bütün hal ve fiillerinde yalnız olmasından kinayedir. Bazı tasavvuf ehli ise tecridi sâlikin masivadan kesilmesi; tefridi ise masivayı görmemek olarak tarif etmişlerdir. Burada Nuh b. Mustafa tecrid ve tefrid kavramlarını tasavvufî eserlerle paralel olarak açıklamıştır.⁷⁶

---

⁷⁶ *Tuhfetü 'z-Zâkirîn*, 6/A.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NUH B. MUSTAFA 'NIN TUHFETÜ'Z-ZÂKİRİN İSİMLİ ESERİ

3.1. Tuhfetü'z-Zâkirîn'in Transkripsiyonu

[1/a] Tuhfetü'z Zâkirîn

Hamd ol Hüdâya ki zikri ile hasta dilleri sıhhat-i ebede vâsıl ve fikri⁷⁷ ile mürde canlar hayât-ı sermede nâil oldular.⁷⁸ Salât ve selâm ol imâm-ı enâma ki iktidâsı cemî' âleme farz ve vâcib ve tasdîki her esved ve ahmere lâzım ve lâzibdir. Ve ol âli ashâbı ve ezvâcı ve ensâbına olsun ki muhabbetleri alâmet-i îmân ve adâvetleri emâret-i tuğyandır.

قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " اللَّهُ اللَّهُ فِي أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوهُمْ عَرَضًا بَعْدِي فَمَنْ أَحْبَبَهُمْ فَبِحَبِّي أَحَبَّهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِبُغْضِي أَبْغَضَهُمْ وَمَنْ آذَاهُمْ فَقَدْ آذَانِي وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ وَمَنْ آذَى اللَّهَ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ

[Resûlüllah buyurdu ki; Allah'dan korkun. Ashabım hakkında Allah'dan korkun. Benden sonra onları hedef edinmeyin. Kim ki onları severse, bana olan muhabbetinden sever. Ve kim de onlara buğz ederse, bana buğz etmiş demektir. Ve kim onlara eza ederse, bana eza etmiş ve kim de bana eza etmiş ise Allah'a eza etmiş olur. Ve onu da Allah'ın perişan etmesi yakındır.]

اخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَغْفَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

[uB hadis-i şerifi Tirmizî Abdullah b. Mugaffal'dan rivâyet etti.]

Ve ba'dehu bu اعنى الورى احقر [halkın en âcizi]⁷⁹ Nuh b. Mustafa⁸⁰ اصلح الله حاله و جعل الى خير ماله [Allah onun halini ıslah etsin ve ona ait ne varsa hayreylesin.] der ki;

Dâimâ zihnimde deverân ve kalbimde halecân ederim ki şân-ı Kelime-i Tevhîd'de bir risâle-i müfid imlâ ve onu *Tuhfetü'z-Zâkirîn* ismiyle müsemmâ kılam.

Lâkin alâyık-ı rûzgâr ol hâtıranın zuhûruna mâni' ve avâik-i leyl ü nehâr ol ümniyyenin sudûruna dâfi' olurdu[1/b] ve bu men' u def' imtidâd buldu. Şol zamâna

⁷⁷ A:zikri

⁷⁸ A:olurlar.

⁷⁹ A:ahkari'l-ibâd

⁸⁰ A:Vecdî nâ-murâd

dek ki e'azz-ı ihvân ve ecille-i hullândan bir vücûd-u pür cûd⁸¹ ol hâtıranın vücûda gelmesini maksûd edindi. Lâ-cerem ol azîzin talebi⁸² ile fakîrin azm-i zaîfi kuvvet buldu. Ve hemen Hz. Hak'dan husûl-i emr-i mezbûre onu bir sebep bildi. Pes, hatâ ve halelden ve sehv ü zeleden Hüdâ'ya sığınıp tahrîrine ibtidâ ve onu bir mukaddime ve on iki bâb ve bir hâtime üzerine mürettep ve müheyyâ eyledim. Mukaddime yedi faslı müstemîldir.

Fasl-ı evvel: Zikre tahrîs u tergîb beyânındadır. Yüce Allah şöyle buyurdu: فَادْكُرُونِي فَادْكُرُونِي [Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım.]⁸³ Ve Yüce Allah şöyle buyurdu: يَا وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا [Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın.]⁸⁴ وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا [Allah'ı çokça anınız ki kurtuluşa eresiniz.]⁸⁵ Ve Yüce Allah şöyle buyurdu: وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً [Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret.]⁸⁶

İmâm-ı Ahmed *Müsned*'inde ve İbn-i Hayyân *Sahîh* 'inde (ve Hâkim *Müstedrek* 'inde) ve Ebu Ya'lâ *Müsned*'inde ve Beyhakî *Şu'ab-ı İmân* 'da ve Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)'den rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اكثروا ذكر الله حتى يقولوا مجنون اي فهو مجنون اي مكثره

Ya'nî Ebu Saîd el Hudrî (r.a.) der ki; Hz.Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: Hz. Hakk'ın (celle zikruhu) zikrini iksâr eylen. Şol mertebeden ki münâfıklar zikri iksâr eden mecñündür desinler. Pes, onların kalplerinde olan marazdan nâşi olan sözlerine iltifât etmen. Ve cidd ü cehd ile (2/a) mümkün olduğu denli zikrullâhı iksâr eylen. İmâm Ahmed *Zühd*'de ve Saîd b. Mansûr *Sünen*'de ve Beyhakî *Şuab-ı İmân* 'da (r.a.)Ebü'l-Cevzâ'dan mürselen rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اكثروا ذكر الله تعالى حتى يقول المنافقون انكم مراون

⁸¹ A:pür sûd.

⁸² A:celbiyle.

⁸³ el-Bakara, 2/152.

⁸⁴ el-Ahzâb, 33/41.

⁸⁵ el-Enfâl, 8/45.

⁸⁶ el-A'râf, 9/205.

Ya'nî Ebü'l Cevzâ (r.a.) der ki: Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; "Hüdâ'nın (azze ve celle) zikrini bisyâr eylen. Şol hadde dek ki münâfıklar size mürâilersiniz desinler."⁸⁷ Bu hadîsi Tebâranî merfûan İbn-i Abbas'dan (R. anhümâ) rivâyet eyledi. Ve lafzı budur:

اذكروا الله ذكرا يقول المنافقون إنكم مراؤون

[Münâfıklar size, mürâî deyinceye kadar Allah'ı çokça zikrediniz.]

Ve bu hadîs delâlet eyledi ki hadîs-i sâbıkta olan *يَقُولُوا* zamîri münâfıklara raci' dir. Hafî olmaya ki bu ehâdis-i şerîfe bi'l-iltizâm istihbâb-ı cehr zikre delâlet eder. Zîrâ mecnûn ve mürâî demek zikrin cehr ile olması lâzımdır. Zîrâ mecnûn ve mürâî cehr ve izhâr indinde denir, ihfâ ve esrâr indinde denmez.

Fâide: Müsned şol hadîse derler ki onun isnâdı muttasıl ola. Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) ve şerreffe merfû' olduğu halde. Ve muttasıl şol hadîse derler ki isnâdı muttasıl ola. Gerek Hz. Resûl merfû' olsun ve gerek mevkûf olsun. Ve merfû ale'l-meşhûr şol hadîse derler ki kavlen ve fiilen ve-yâhûd takrîren hassaten Hz Resûl'e (s.a.v.) izâfet oluna.

Gerek muttasıl olsun (2/b) ve gerek munkatı' olsun. Pes, muttasıl kâh merfû' olur. Ve kâh gayr-ı merfû' olur. Ve mevkûf mutlaka şol hadîse derler ki kavilden ve fiilden sahâbiden rivâyet oluna. Gerek muttasıl olsun ve gerek munkatı' olsun. Ve bunun hüccet olmasında ihtilâf vardır.

Ve mürsel şol hadîse derler ki: Onu tabiîn Hz Resûl'e (s.a.v.) ref' ede. Ya'nî قال قال رسول الله (s.a.v.) kezâ ve-yâhûd *فَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ* kezâ diye. Fıkıhta ve usûlünde ma'rûf olan budur. Ve İmâm-ı A'zâm ile İmâm Mâlik indinde mürsel hüccettir.

Ve İmâm Şâfî indinde kibâr-ı tabiinin merâsili hüccettir. Ve gayrılarının merâsili hüccet değildir. Ve maktu' şol hadîse derler ki tâbiinin akvâl ve ef'allerinden vârid ola ve onların üzerlerine mevkûf ola. Ol hüccet değildir bi'l-itifak. Taberânî *Sagîr*'de Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet eder ki:

قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللَّهِ بَرِيءٌ مِنَ الْيَفَاقِ

Ya'nî Ebî Hüreyre (r.a.) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; "Şol kimesne zikri Hüdü'yı çok ede. Ol kimesne nifâktan berî olur". Zîrâ من أحب شيئاً أكثر من ذكره *Zîrâ* [Kişi

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, 3/68; İmâm Hâkim, *Müstedrek*, 1/499; Nüreddîn el-Heysemî

Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, 10/16.

neyi severse, onu çok anar.] muktezâsınca zebânıyla zikr-i mahbûbunu iksâr iddiâ ettiği muhabbetin sıdkına delâlet kılar. Ve onu Ebû Nuaym ve gayrisi rivâyet etti Âişe'den (r.anha) Hazret'e merfû' olduğu halde.

Fâide: Nifâk ism-i İslâmî'dir. Câhiliyette Arap onu ma'na-yı mahsûs ile ki ol izhâr-ı (3/a) iman ve ibtân-ı küfürdür, bilmezlerdi. Ve eğer lügâta asıl ma'nası ma'rûf ise de ve ol nâfikâdan me'hûzdur. Ve nâfikâ yerbûun 'in'inin biridir. Zîrâ yerbûun iki 'in'i vardır. Birini izhâr eder. Ve birini toprak ile setreyler. İzhâr ettiğine kâsiâ derler. Ve etmediğine nâfikâ derler.

Sayyâd ona kâsiâ cânibinden geldikte nâfikâyı başıyla darp edip ondan çıkıp firâr eyler. Hafî olmaya ki nifâk iki kısımdır. Bir kısmı dini izhâr ve küfrü ibtândır. Ve Hz. Resûlullah'ın (s.a.v.) zamân-ı saâdetinde olan münâfiklar bu şekil idiler. Ve bu kısma nifak-ı imanî derler. Ve sâhibinin üzerine bi'l-ittifak küfür ile hükmederler.

Ve bir kısmı sırda emr-i dine muhâfazat terk olunup zâhirde ol riâyet olunmaktır. Ve bu kısma nifâk-ı amelî derler. Ve sâhibinin üzerine fîsk ile hükmedip küfür ile hükmetmezler. Buhârî ve Müslim Hz. Ömer (r.a.)'den rivâyet ederler ki:

"أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النَّفَاقِ حَتَّى يَدْعَهَا إِذَا
أُوثِمْنَ خَانَ وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ "

[Allah Resûlu (s.a.v.) şöyle buyurdu: Şu dört şey kimde bulunursa o kişi hâlis münâfik olur. Kimde bu özelliklerden biri bulunursa bunu terk edinceye kadar kendisinde nifak özelliklerinden biri bulunmuş olur: Kendisine bir şey emanet edilince ihanet eder, konuştuğunda yalan söyler, antlaşma yaptığında antlaşmaya vefa göstermez, düşmanlık yaptığında haddi aşar.]⁸⁸

Ve Huzeyfe (r.a.)'ye من المنافق [münâfik kimdir?] Diye suâl ettiler. Huzeyfe (r.a.) buyurdu ki;

الذي يصف الإسلام ولا يعمل به"

[İslam dinini güzel bir şekilde anlatan ama gereği gibi amel etmeyendir.]⁸⁹

Deylemî *Müsned-i Firdevs*'te Ümmü'l-mü'minûn Aişe'den (r.a.) rivâyet (3/b) eder ki;

⁸⁸ Buhârî, İmân 24.

⁸⁹ Buhârî, İmân 24.

قال: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَكْثَرَ ذِكْرَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ أَحَبَّهُ اللَّهُ وَمَنْ ذَكَرَ اللَّهَ

Ya'nî Hz. Aişe (r.a.) der ki; Hz.

Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; Şol kimesne Hüdâ'yı (celle zikruhu) çok zikrede; Hüdâ onu sever.

Fâide: Cumhûr Ulemâ-ı Azâm ve bazı Meşâyih-ı Kirâm Cenâb-ı İzzet'e hakîkaten nisbet-i muhabbeti men' ettiler. Ve dediler ki: Hüdâ'nın ibâda muhabbeti irâde-i in'âm u ihsândan ve-yâhûd nefsi ten'im ve isâbetden mecâzdır.

İhtimâl-ı evvel üzere sıfât-ı zâttan ve ihtimâl-i sâni üzere sıfat-ı ef'âlden olur.

İbâdın Hüdâ'ya muhabbetleri onlara in'âm u ihsân eylesini irâdelerinden ve-yâhûd tâat u hizmetine ve sevab rahmetine rağbetlerinden mecâzdır.

Pes, tarafeynden muhabbet hakikâti üzere bâkiyye değildir.

ميل القلب إلى مايلانم الطبع Ve bu men'e sebep odur ki; muhabbet [kalbin doğal olarak meylidir] tefsîr olunmuştur.

Ol keyfiyyât-ı nefsâniyye kabilinden olur. Ve Hâk sübhane ve teâlâ keyfiyyât-ı nefsâniyyeden münezzehtir.

Ol bir nesneye meyletmeden ve bir nesne ona mâil olmadan münezzeh ve mukaddestir.

Ve zû-cins ve tabi' değildir. Tâ ki cinsiyyet ve tabiiyyet iktizâ ettikleri şevk ile vasfoluna.

Pes, muhabbet bunların indlerinde muktesebât kâbilinden olmaz. Zarûriyyât kâbilinden olur. Zîrâ ta'rif-i mezbûr üzere muhabbetin Hüdâ'ya hakikâtte isnâdı muhâl olduğunda şek yoktur.

Ve bazı ulemâ-yı şerîat ve ekser fudelâ-ı tarikat te'vili men' ettiler. Ve tarafeynden (4/a) hakîkatte Hüdâ'ya nisbet-i muhabbeti câiz gördüler. (Vallahu a'lem)

Ebû Dâvud *Sünen*'de Ebû Hüreyre (r.a.) ' dan rivâyet eder ki;

قال: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ قَعَدَ مَفْعَدًا لَمْ يَذْكُرْ اللَّهَ تَعَالَى فِيهِ كَانَتْ عَلَيْهِ مِنَ اللَّهِ تَرَةً، يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Ya'nî Ebû Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Kim ki bir mahalde otura onda Hüdâ'yı zikretmeye; Onun üzerine kıyâmet günü Hak Teâlâ hazretlerinden nakıs olur”.

Ve Beyhakî, ya‘nî derecesini herhâlde zikrini mülâzım olan kâmillerin derecelerinden nâkıs kılar.

يقال وتر يتر وترا اذا نقص نرة . vezni üzere masdardır. نرة عمدة

ومنه قوله تعالى لَنْ يَبْرَكُمْ أَعْمَالُكُمْ اى لن ينقصكم

[Allahu Teâlâ buyurdu ki: O amellerinizi aslâ eksiltmeyecektir. Yani azaltmayacaktır.]⁹⁰

Ve Beyhakî Muâz b. Cebel’den (r.a.) rivâyet eder ki;

وقال النبي (صلي الله عليه وسلم) : " ليس يتحسر أهل الجنة علي شيء إلا علي ساعة مرت بهم لم يذكروا الله عز وجل فيها "

Yâni Muâz b. Cebel (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki;

“ Ehl-i cennet bir nesnenin üzerine hasret ve nedâmet çekmezler. İllâ bir sâatın üzerine hasret ve nedâmet çekerler. Ol sâat dünyâda onlara verildi. Ve onlar onda Hüdâ’yı zikretmediler”.

Ya‘nî rûz-i kıyâmet sevâb-ı a‘mâlden ve gıta keşf olundukta ehl-i cennet zikirten efdal bir amel görmezler. Dünyâda zikr-i Hüdâ’sız geçen vakitlerine hasret ve nedâmet çekip derler ki: Dünyâda bize bundan asân bir nesne yokken (4/b) ihmâl eyledik. Nolaydı cemî‘ evkâtımızı zikr-i Hüdâ ile geçireydik.

İbn-i Ebî Dünyâ ve Beyhakî ve Ebû Nuaym ve İbn-i Hibbân Hz. Aişe (r. anha)’ dan rivâyet ederler ki;

عليها قالت سمعت رسول الله صلى عليه وسلم يقول ما من ساعة يمرّ بآدم ولم يذكر الله فيها إلا تحسّر يوم القيمة

Ya‘nî Hz. Aişe (r.a.) der ki: “İşittim. Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurur ki; Âdemoğluna zikr-i Hüdâsız bir sâat murûr etmedi. İllâ kıyâmet günü ol sâatin üzerine hasret ve nedâmet çekti”.

Fâide: Hafî olmaya ki الّا dan sonra vâki olan cümle-i fi‘liyye-i mâziyyedir, hâldir. Zikri tekaddüm eden fâilden ve-yâhûd mef‘ûlden قد takdîri ile. Pes, meselâ:

ما جئني زيد إلا اكرمته [Zeyd bana ne zaman gelse , ona ikramda bulunurum ve iyilik yaparım.]

⁹⁰ Muhammed, 47/35.

Ben ne zaman ki kötü bir insana iyilik yapsam bana kötülük ile karşılık verir, kötülük yapma niyetinde olur.]

[Ben Amr'a her iyilik yaptığımda, bana teşekkür eder.]

Kavlinin ma'nâsı:

ما جائنى زيد الّا فى حال كونى مكرما له وما احسنت الى لئيم الّا فى حال كونه مسينا الى وما

[Zeyd ile durumumuzu şu açıklar: Zeyd bana ne zaman gelse, ona ikramda bulunurum ve iyilik yaparım. Kötü niyetli bir kişinin hali şöyledir: Ben ne zaman ki kötü bir insana iyilik yapsam bana kötülük ile karşılık verir kötülük yapma niyetinde olur. Amr'ın durumu şöyledir: Ben Amr'a her iyilik yaptığımda, bana teşekkür eder.] demektir. Eğer denirse ki bu ma'nâ müşkildir. Zîrâ hâl âmilini mukayyed ve zamânda ona mukârinidir.

[Zeyd bana ne zaman gelse , ona ikramda bulunurum ve iyilik yaparım] terkibinde meselâ bi-haseb'il-maksûd ikrâm ne mecî ile mukayyedir ve ne zamânda ona mukârinidir. Pes, ne güne hâl vaki' olması sahîhtir. Cevap odur ki bu hâl mukadderdir.

[Ben yarın yanında şahin ile avlanacak bir adamı ziyaret ettim] sözlerinde olduğu gibi takdiri;

[avlanmak isteyen] (5/a) demektir.

Pes, [Ben Zeyd'e her gelişinde ikram ettim] takdîrde;

[Zeyd ancak benim kendisine ikram edeceğim halde geldi] demektir.

[Ne zaman bi kötuleyiciye (kötüye) iyilik yapsam o beni kötiledi.] takdîrde;

[Ben ne zaman bir iyilik yapsam onu bana kötülük yapmak istiyordu.] Demektir.

[Amr'a ne zaman iyilik yapsam o bana teşekkür ediyordu.] takdîrde;

[Ne zaman Amr'a ikram etsem o bana teşekkür etmek istiyordu] demektir.

Ve işkâl kalmaz. Eğer denirse ki bu nev‘ kelâmdan garaz harf-i istisnânın mâba‘dının mazmunu harf-i nefyin mâba‘dının mazmunu üzere müretteb olmaktır. Ve senin Amr’a şükrü irâdeti halinde in‘âmından şükrün bilfiil in‘am üzerine müretteb vaki‘ olması lâzım gelmez. Zîrâ irâdet-i hâdisenin müteallikinin iradet-i hâdiseden tahallüfü câizdir.

Ve bakıyye-i emsilede dahî hâl böyledir. Cevâb odur ki, cevâz-ı tahallüf tahrîce mâni‘ değildir. Ve eğer hâlde adem-i tahallüf riâyet olunsaydı hergiz hâl-i mukadder sahîh olmazdı.

Ve maa-hazâ zikrolunan tertîb ve irâde olunan adem-i mûlâzemet şol zamânda müttecih olur ki tertib-i mezkûr aklî ola. Zîrâ tahallüf etmeyen odur. وليس الامر كذلك [Öyle değil, ondan değil, sorun o değil] Zîrâ hadîste olan tertîb şer‘îdir. Ve emsile-i mezkûrda olan tertîb âdî hâsıdır, aklî değildir. Ve hâl-i mukaddere bu denli ile iktifâ olunur.

Fasl-ı sâni: ⁹¹Zikir beyânındadır.

قال الله تعالى وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ

[Allahü Teâlâ buyurdu ki: Allah’ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür.] ⁹²

كثيرا والذِّكْرَاتِ [Allah’ı anmak diğer bütün ibadetlerden büyüktür.] ای كل من اكبر عبادة سواه

Kezâ [İbn-i Abbas (r.a.) böyle dedi.]

Müslim *Sahih*’inde Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet eder ki:

قال قال رسول (B/5) الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَقَ الْمَفْرَدُونَ قَالُوا وَمَا الْمَفْرَدُونَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ الذَّاكِرُونَ اللهُ كَثِيرًا وَالذِّكْرَاتِ

Ya‘nî Ebû Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki; “Müferridler sebekâ ettiler”. Dediler ki; Müferridler kimlerdir? Ya Rasûlullah! Hazret buyurdu ki; “Hüdâ’yı çok zikreden erler ve çok zikreden avratlardır”.

Müferridûn iki vecihle mervîdir. Vech-i evvel odur ki فَرَدَ Ya‘nî تَفْعِيل bâbından ismi-fâildir. Ve ind’el-cumhûr meşhûr olan bu vecihtir.

⁹¹ A:Fazl-u.

⁹² el- Ankebût, 29/45.

seP, müferridler şunlardır ki ibâdet-i Hüdâ için müstahlis olup halktan mu'tezil ve zikr-i Hüdâ ile müştagil olalar.

Vech-i Sâni odur ki ifraddan Ya'nî افعال bâbından ism-i mef'uldur. Ma'nâsı:

الذين افرءوا عن الخلاق والعواقب demektir. Ya'nî onlar şunlardır ki, halâyık ve avâiktan ifrâd oldular. Ya'nî ibâdet-i Hüdâ için nefislerini halâyık ve avâyıktan ferd ettiler.

Eğerçi iki rivâyet beyninde sigâda ihtilâf vardır. Lâkin ma'nâda ihtilâf yoktur.

Zîrâ iki rivâyetten murâd birdir. Zîrâ maâlim-i tevhîdde ve makâm-ı tefrîdde ihtidâ müyesser olmaz. İlla hicr-i hullân ve terk-i evtân ve rafz-ı shevât ve imâte-i lezzât ile ve Hüdâ'ya inkita'-ı küllî ile munkatı' olmakla.

Ve sâillerin murâdları مالمفردون deyip; من هم demedikleri delîli ile lafzın tefsîri ve ondan murad olunan (6/a) nesnenin beyânı olup ol lafız ile muttasıf olanların ta'yînleri ve ta'rîf-i eşhâsları olmadığı ecilde Hz. Rasûlullah (s.a.v.) beyân-ı lafızdan udûl etti. Ve onun iktizâ ettiği nesnenin hakîkatini beyân buyurdu.

Fâide: Istilâh-ı meşâyihde tecrîd, zâhirin agraızdan ve bâtının a'vâzdan⁹³ tecerrüdünden ibârettir. Ve tefrîd, salikin cemî' ahvâl ve ef'âlinde teferrüdünden kinâyetdir. Hatta onun cemi' murâdı Hüdâ olur. Ve Hz. Hüda'dan gayrı bir murâdı kalmaz.

Ve ba'zıları dediler ki: Tecrîd, sâlikin mâsivâdan inkıtâı ve tefrîd rü'yet-i masivâdan gaybettir. Ve ba'zılar dediler ki tecrîd; dünyâyı terktir, ukbâ için. Ve tefrîd; ukbâyı terktir, Mevlâ için. Ve bu ekâvilin meâlleri birdir.

Buhârî ve Müslim ve Beyhakî Ebû Mûsâ Eş'arî'den (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم مثل الذي يذكر ربه والذي لا يذكر ربه مثل الحي والميت

Ya'nî Ebû Mûsâ Eş'arî (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Rabbisini zikreden ile etmeyen nâzîri hayy ile meyyit gibidir". Ve Hz. Rasûlullah (s.a.v.) zâkiri zindeye teşbîh buyurdu.

⁹³ *Taarruf*, s. 167 Kelâbâzî'ye göre tecrîd kulun zâhirinin mal ve dünyevî menfaatlerden (a'râz), bâtınının karşılık bekleme düşüncesinden (ivaz) arınmasıdır.

Zîrâ onun zâhiri zîver amel ile müzeyyen ve bâtını nûr-u ma‘rifetle münevverdir. Ve gayr-ı zâkiri mürdeye teşbîh eyledi. Zîrâ onun zâhiri âtıl ve bâtını bâtıldır.

İbn-i Mâce ve İbn-i Hibbân ve Beyhakî Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet (6/b) ederler ki:

قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ اِنَّمَا عِبْدِي إِذَا هُوَ ذَكَرَنِي وَتَحَرَّكَتْ بِي شَفَاتِهِ

Ya‘nî Ebî Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “ Ben ihsân ve lütuf ile kulumlayım. Ol beni zikrettikte ve nâmımla dudakları hareket eyledikte”.

Bu hadîsi Hâkim dahî rivâyet eyledi ve tashîh etti. İmâm Ahmed ve Buhârî ve Müslim ve Tirmizî ve Nesâî ve İbn-i Mâce ve Beyhakî *Şu‘ab-ı İmân*’da Ebî Hüreyre’den (r.a.) rivâyet ederler ki;

قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عِبْدِي بِي وَأَنَا مَعَهُ حِينَ يَذْكُرُنِي إِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَالٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَالٍ هُمْ خَيْرٌ مِنْهُمْ وَإِنْ تَقَرَّبَ مِنِّي شِبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً » .

Ya‘nî Ebû Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki;⁹⁴ “ Ben kulumun bana zannı indin deyim. Ve ben onunlayım, beni zikrettikte. Pes, eğer ol beni nefsinde zikrederse ben onu nefsimde zikrederim. Ve ol cemâatte zikrederse ben onu cemâatden efdal cemâatde zikrederim. Ve eğer ol beni talep edip bana bir karış miktarı yakın olursa ben ona bir arşın mikdârı yakın olurum. Ve eğer ol bana bir arşın mikdârı yakın olursa ben ona bir kulaç mikdârı yakın olurum. Meşâ eylediği hâlde gelirse ben ona yeldüküm hâlde gelirim”.

Fâide: Eğer denirse ki *فِي مَالٍ خَيْرٌ مِنْهُمْ* [onlardan daha hayırlı bir toplulukta] kavli âmme-i melâikenin âmme-i beşerden efdâl olduklarına delâlet eder.

Hâl-bu-ki mezheb-i ehl-i sünnet oldur ki rusûl-u beşer rusûl-u melâikeden ve rusûl-u melâike âmme-i beşerden ve âmme-i beşer âmme-i melâikeden efdallerdir.

Cevâb oldur ki *فِي مَالٍ خَيْرٌ مِنْهُمْ* [onlardan daha hayırlı bir toplulukta] kavlinin ma‘nâsı *ذَاتَا خَيْرٍ مِنْهُمْ* [yaratılış olarak onlardan daha hayırlı] demek değildir, sâil fehmettiği gibi. Belki onun ma‘nâsı *حَالًا خَيْرٌ مِنْهُمْ* [hal olarak onlardan daha hayırlı] demektir.

⁹⁴ A:Hak Teâlâ buyurur ki.

B: Hak Teâlâ (azze ve celle).

Ve şek yokdur ki ahvâl-i melâike ahvâl-ı beşerden hayırlıdır. Zîrâ ahvâl-i melâike müttefikdir. Şol cihetden ki onlar (7/a) tarfetü'l-ayn içinde Hüdâ'ya isyân etmezler. Ve hergiz emrolundukları nesneyi işlememeyi eylemezler.

Ve ahvâl-ı beşer muhtelifdir. Zîrâ onların bazısı tarîk-i tâate sâlik ve bazısı vâdi-i ma'siyetde hâlikdir. Ve muti' olanların ba'zıları ziyâde cidd ü cehd ederler. Ve ba'zıları o bâbda fütûr üzere olurlar. Vallahu a'lem.

İbn-i Ebû'd-Dünya *Zikir*'de ve Bezzâr ve Beyhaki *Şu'ab-ı İmân*'da sened-i sahîh ile İbn-i Abbâs'tan (r.anhüma) rivâyet ederler ki;

قال قال رسول الله صَلَّى الله عليه و سلم قال الله تعالى يا ابن ادم اذا ذكرتني خاليا ذكركت خاليا واذنكرتني في ملاخير منهم

Ya'nî İbn-i Abbâs (r.a.) der ki; Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) dedi ki; "Hâk Teâlâ buyurdu ki; Ey âdemoğlu! Kaçan ki sen beni hâlî olduğun hâlde zikredesin; ben seni hâlî olduğum hâlde zikrederim. Ve kaçan ki sen beni bir cemâatte zikredesin, ben seni ol cemâatten efdal ve ekser bir cemâatte zikrederim".

Taberânî ⁹⁵Enes'ten (r.a.) rivâyet eder ki;

قال قال رسول الله صَلَّى الله عليه و سلم قال الله تعالى : لا يذكرني أحد في نفسه إلا ذكرته في ملا من ملائكتي، ولا يذكرني في ملا إلا ذكرته في الرفيق الأعلى

Ya'nî Muaz⁹⁶ İbn-i Enes'ten (r.a.)⁹⁷ dedi ki: Hâk Teâla buyurdu ki; " Bir kimesne beni nefsinde zikreylemez, illâ ben onu meleklerimden bir cemâatte zikrederim. Ve ol beni bir cemâatte zikreylemez, illâ ben onu refik-i a'lâda zikrederim".

Fâide: Refik-i a'lâdan murâd enbiyâdır. Buhârî ve Müslim *Sahihler*'inde Hz. (7/b) Ayşe'den (r.anhâ) rivâyet ederler ki; Hz. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) hîn-i vefâtında âhir sözü bu idi:

اللهم اغفر لي وارحمني والحقني بالرفيق الاعلى [Ey Allah'im! Bana mağfîret et! Bana rahmetini ihsân et! Beni Refik-i Âlâ'ya kavuştur.]

Ba'zılar dediler ki, Refik-i A'lâdan murâd Hüdâ'nın;

⁹⁵ A:Muaz b. Cebel

⁹⁶ A:b. Cebel

⁹⁷A:---bu nüshada burası yok.

[Kim وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler.]⁹⁸ Kavlinde zikrolunanlardır.

Ve ba'zılar dediler ki refik-i a'lâdan murâd melâike-i mukarrabîndir. Ve ba'zılar dediler ki a'lâ sıfat-ı muvazzahtan değildir. Pes, tevehhüm olunmaz ki onda bir refik vardır ki ol a'lâ değildir. Belki ol sıfat-ı mâdihtendir.

[Bu bâbda Allahu Teâlâ'nın şu sözü vardır: Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberler onunla hüküm verirlerdi.]⁹⁹ Vallahu teâlâ a'lem.

Fâide-i uhrâ: Hafî olmaya ki bu ehâdis-i şerife müteşâbihattandır. Ve müteşâbihatta iki kavil vardır.

Kavl-i evvel oldur ki ilm-i müteşâbihata ittîlâ' mümkündür. Bu kavil halefîndir. Ve kavl-i sâni oldur ki ilm-i müteşâbihâta ittîlâ' mümkün değildir. Bu kavil selefîndir. Râcih belki sahîh olan budur. Zîrâ Hak Teâlâ *Kelâm-ı Kadîm*'inde müteşâbihâta müttebi' olanları,

[Kalplerinde eğrilik فَمَا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْجٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ] bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler.]¹⁰⁰ Kavliyle zemmeyle. Ve Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) "onlardan hazer eyleyiniz" diye emreyle. Nitekim Buhâri ve Müslim *Sahîhler*'inde Hz. Ayşe'den (r.anhâ) rivâyet ederler ki;

قالت قرأ رسول الله صلى الله عليه وسلم هذه الآية

[Hz. Ayşe dedi ki: Allah Rasûlü şu ayeti okudu:]

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْجٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (8/a)

⁹⁸ en-Nisâ, 4/69.

⁹⁹ el- Mâide, 5/44.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/7.

[Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'an) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâl-bu-ki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız aklı selim sahipleri düşünüp anlar.]¹⁰¹

Suyutî (k.s.) *İtkân*'da der ki; "Sahabe'den ve Tabiin'den ve Tebe-i Tabiinden ve onlardan sonra gelenlerden husûsen Ehl-i Sünnet'ten ekserûn zâhib oldular ki müteşâbihâtı bilmeye yol yoktur. Ve İbn-i Abbas'tan (r.a.) esahh rivâyet olur".

Ve yine kitâb-ı mezbûrda buyurdu ki: "Müteşâbihattandır ayât-ı sıfât. Ve cumhûr Ehl-i Sünnet onlardandır. Selef ve Ehl-i Hadîs müctemi'lerdir, şunun üzerine ki müteşâbihâta îmân vâcibdir. Ve onlardan murâd olunan ma'nânın ilmini Hüdâ'ya tefvîz edip te'vil ve tefsîr etmeziz, şunun birle kim Hüdâ'yı onların hakîkatlerinden tenzîh ederiz". İntihâ.

Ve Şeyh Ekmeleddin (r.a.) *Şerh-i Meşârik*'da Hz. Rasûlüllah (s.a.v.)'in:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

[Âdemoğlunun kalbi Rahman olan Allah'ın iki parmağı arasındadır onu dilediği şekilde çevirir.]¹⁰² Kavlinin şerhinde buyurur ki: "Hadiste mezkûr olan اصبع [isbi'-parmak] sıfât-ı Hüdâ'dan (Azze ve Celle) bir sıfattır ve her nesne ki Kitâb ve Sünnette bu kabîlden vârid oldu, ol sıfât-ı Bârî'dendir.

Nefîs ve vech ve ayn ve yed ve recül ve ityân ve meci' ve nüzul ile's-semâ ve istivâ ale'l- arş ve dıkk ve ferah gibi meselâ. Bunların cümlesine îmân ve onlarda te'vilden muarız ve teşbîhden (8/b) müctenib olup onları zâhirleri üzerine imrâr¹⁰³ vacibdir.

Ve selef-i ümmet bunun üzerine geçtiler. Ve Ulemâ-ı Sünnet onların cümlesini îmân ile ve kabûl ile telakkî ettiler. Ve onlarda temsîl ve te'vilden tecennüb tarîkine gittiler. Ve ilimlerini Hüdâ'ya (Azze ve Celle) tevkîl ettiler.

¹⁰¹ Âl-i İmrân, 3/7

¹⁰² Tirmizî, Kader 7; İbn. Mace, Duâ 2.

¹⁰³ A:ikrâr.

Nitekim Hak Teâla ilimde râsihlerden haber verip buyurur;

يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا [Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır.]¹⁰⁴

Bir kimesne İmâm Mâlik (r.a.) 'ten Hüdâ'nın: الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى [Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.]¹⁰⁵ Kavlinden suâl eyledi. İmâm Mâlik (r.a.) buyurdu ki;

الاستواء غير مجهول، والكيف غير معقول، والإيمان به واجب، والسؤال عنه بدعة، وما أراك إلا ضالاً

[İstiva mechûl değildir, keyfiyeti de ma'kûl değildir, ona iman etmek vaciptir, ondan soru sormak da bidattir. Seni ancak ve ancak bir bidatçi olarak görüyorum.] Ve onu meclisten ihraç eyledi. İntihâ. Derler ki sâil Cehm b. Safvân idi.

Fasl-ı sâlis: Tafsîl-i zikir beyanındadır. İbn-i Ebi'd-Dünya Ebû Zer'den (r.a.) rivâyet eder ki;

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من يوم وليلة إلا والله عز وجل فيه صدقة يمن بها على من يشاء من عباده، وما من الله على عبد بأفضل من أن يلهمه ذكره

Ya'nî Ebû Zer (r.a.) der ki; Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) der ki ; “Bir gün ve bir gece de yoktur ki Hüdâ'nın onda sadakası olmaya, onunla ibâdından murat ettiği kimesneye minnet eder. Ya'nî in'âm ü ihsân eyler.

Ve Hüdâ bir kulun üzerine ona zikrini ilhâmıdan efdal ile in'âm ve ihsân etmedi. İbn-i Ebî Şeybe ve İmâm Ahmed ve Tirmizî ve İbn-i Mâce ve İbn-i Hibbân ve Hâkim ve Beyhakî Abdullah (9/a) İbn-i Büsr'den (r.a.) rivâyet ederler ki;

قال إن رجلاً قال يا رسول الله إن شرائع الإسلام قد كثرت علي فأخبرني بشيء أتشبهت به، فقال : لا يزال رطباً من ذكر الله تعالى قال الترمذى حديث حسن لسانك

[Tirmizî bu hadis hasendir dedi.]

Ya'nî Abdullah b. Büsr (r.a.) der ki; “Bir kimesne Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) 'a dedi ki: Ya Resûlüllah! Bedürüsti şerâyi-i İslâm benim üzerime çoğaldı.

Pes, bana bir nesne i'lam buyur ki ona teşebbüs ve taalluk edeyim”. Hazret buyurdu ki: “ Dâima lisânın zikr-i Hüdâ'dan ratb olsun”.

¹⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/7.

¹⁰⁵ Tâhâ, 20/5.

Ya'nî herîme ſisânın zikr-i Hüdâ ile müteharrik olsun. Zîrâ ſisânın ratb olması kelâm ile taharrikenden ibarettir. Beyhakî *Şûab-ı İmân*'da Muâz'dan (r.a.) rivâyet eder ki;
قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اكثروا ذكر الله على كل حال فانه ليسعمل احب الى الله ولا ابخى لعبده
من ذكر الله تعالى ف الدنيا والاخرة

Ya'nî Muâz (r.a.) der ki: Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Zikrullahı, her hâlde zikri iksâr ediniz. Zîrâ Hüdâ'ya zikrullahtan sevgili ve kuluna dünyada ve âhirette ondan ziyade necât verici bir amel yoktur". Ve Ebû Nuaym *Hilye*'de Abdullah b. Büsr'den (r.a.) rivâyet eder ki ;

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم خير العمل ان تفارق الدنيا و لسانك رتب من ذكر الله تعالى

Ya'nî Abdullah b. Büsr (r.a.) der ki: Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Amelin hayırlısı senin dünyadan (9/b) müfârakatdır zikr-i Hüdâ'dan zebânın ter olduğu halde".

Ya'nî amelin efdali oldur ki ſisânın zikrullah ile müteharrik iken dünyadan müfârakat edesin. Taberâni *Evsat*'ta Câbir'den (r.a.) rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما عمل ادمى عملا انجى له من العذاب من ذكر الله قيل لا الجهاد
فى سبيل الله قال ولا الجهاد فى سبيل الله و ان يضرب بسيفه حتى ان
ينقطع

Ya'nî Câbir (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Nev'î âdemden biri azabdan kendine zikrullahtan öncü bir amel işlemedi". Dendi ki sebilullah'ta cihadda mı ondan önce değildir. Hazret buyurdu ki; "cihad dahî önce değildir. Ve eğer ol küffârı kılıcıyla kırılınca darb ederse dahî".

Tirmizî Ebu Saîd el-Hudri'den (r.a.) rivâyet eder ki:

قال أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سئل أي العباد أفضل درجة عند الله يوم القيامة قال الذاكرون الله كثيرا
والذاكرات قلت يا رسول الله ومن الغازي في سبيل الله قال لو ضرب بسيفه في الكفار والمشركين حتى ينكسر
ويختضب دما لكان الذاكرون الله أفضل منه درجة

Ya'nî Ebu Said el Hudrî (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'a kıyâmet günü indellah derece yönünden ibâdın hangisi efdaldır diye suâl olundu.

Hazret buyurdu ki; "Hüdâ'yı çok zikredenler efdaldır". Ebu Said el-Hudrî (r.a.) der ki: Dedim ki; Ya Rasûlullah! "Sebî (10/b) lullahda olan gâziden demi efdaldır?"

Hız. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “Eğer gâzi kılıcıyla küffâr ve müşrikîne kırılınca ve kan ile boyanınca darb ederse Hüdâ’yı zikrediciler ondan efdaldır”.

İmâm Ahmed ve Tirmizî ve İbn-i Mâce ve İbn-i Ebu’d-Dünya ve Hâkim ve Beyhaki Ebû’d- Derdâ’dan (r.a.) rivâyet ederler ki;

قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَلَا أُتَيْتُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ، وَأَزْكَاهَا عِنْدَ مَلِيكِكُمْ، وَأَرْفَعَهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ، وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ إِنْفَاقِ الذَّهَبِ وَالْوَرَقِ، وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ، وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ؟ قَالُوا: بَلَى. قَالَ: ذَكَرُ اللهُ

Ya’nî Ebu’d Derdâ (r.a.) der ki: Hız. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “Size amellerinizin a’lâ ü hayrı ve melikiniz indinde ezkâ ve atharı ve derecâtınızda berteri ile ve size infâk-ı zeheb ve fiddadan evlâ ve efdal ve düşmanlarınızla mülâkat edib siz onların boyunlarından urub ve onlar sizin boyunlarınızı urmak idi. Uhra ve ekmel ile haber vereyim mi?” Dediler ki; Belâ yâ Rasûlullah! Hazret buyurdu ki; “ Ol zikrullahtır”.

Beyhakî Şu ‘ab-ı İmân’da Enes (r.a.) ’den¹⁰⁶ ;

قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لِنَهْدِ يَنْهَمُ سُبُلَنَا

Ya’nî Enes (r.a.) der ki; Hız. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “Sabah namazından (10/b) güneş doğunca Hüdâ’yı zikreder bir kavim ile cülûsum evlâd-ı İsmail’den (a.s.) dört nefis azâd etmekten bana sevgilidir. Ve ikinci namâzından güneş dolanınca Hüdâ’yı zikreder bir kavim ile kuûdum evlâd-ı İsmail’den (a.s.) dört nefis azâd eylemekten bana sevgilidir”.

Ve evlâd-ı İsmail (a.s.)’i tahsîsin hikmeti oldur ki: Arab-ı efdal Ahmed’dır. Ve evlâd-ı İsmail (a.s.) efdal-i Arab’dır. Zîrâ Habîbullah (s.a.v) onlardandır. Ve onların üzerine itlâk-ı rakabe farz ve takdîr üzeredir. İbn es-Sünnî isnâd-ı zayıf ile Enes’den (r.a.) rivâyet eder ki;

قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَأَنَّ اجلس مع قوم يذكرون الله تعالى من صلاة العصر الى ان تغرب الشمس احب الي من ان اعتق ثمانية من ولد اسمعيل

Ya’nî Enes (r.a.) der ki: Hız. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “ Hüdâ’yı zikredici bir kavim ile ikinci namâzından güneş dolanınca oturmam evlad-ı İsmail’den sekiz nefis azâd etmekten bana sevgilidir”. Taberânî *Evsat*’ta İbn-i Abbas’dan (r.a.) rivâyet eder ki:

¹⁰⁶ A: rivâyet eder ki

قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ماصدقة افضل من ذكر الله تعالى

Ya'nî İbn-i Abbas (r.a.) der ki; Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “Zikrillahtan efdal bir sadaka yoktur”. Pes, bu ehâdis-i şerîfeden zikrin cemi‘ a‘ mâl-ı birrden hatta sadaka ve cihâddan ve atk-ı rakabeden efdal olduğu ma‘lûm oldu.

Teznîb: Zikir ile tilâvet-i Kur’an mâbeyninde (11/a) ihtilâf vâki‘ oldu. Ba‘zılar dediler ki; tilâvet-i Kur’an efdaldır. Zîrâ ol Kelamullah’tır. Ve Kelamullah kadîmdir. Ve kadîm muhdesden efdaldır.

Ve ba‘zılar dediler ki, zikir efdaldır. Zîrâ ol mezkûru sıfat-ı tevhîd ile ikrârdır. Ammâ tilâvet tevhîdi ve kasası ve ahkâmı müştemildir. Ve ba‘zıları tafsîl edip dediler ki; eğer tilâvet namâzda olursa ol zikirden efdaldır. Zîrâ namâz enva‘ı ibâdât-ı kavliyye ve fi‘liyyeyi müştemildir.

Ve eğer haric-i salâta olursa zikir efdaldır. Zîrâ onda ifrâd-ı mezkûr vardır. Kutbeddin Muhammed b. Ahmed b. Alîyyü'l-Kastalânî (k.s.) *İktidâü'l Gâfil ve Bi-ihtidâi'l Âkil* nâm kitabında bu akvâli zikrettikten sonra buyurur ki; “ Benim indimde muhtar olan budur ki; hal-i ibtida-i sulûkte zikir efdaldır. Ve hal-i intihâda tedebbür ile tilâvet efdaldır. Zîrâ ibtida-i sülûkte fikir perişândır. Pes, zikir ile müctemi‘ olur. Ve hal-i intihâda fikir müctemi‘ olmağın tilâvet ile müntefi‘ olur”. İntihâ kelâmuhu.

Ve bu fakîr ü hakîr der ki: Eğer zikirden muradları لا اله الا الله ‘ın gayrı olursa. Nitekim ta‘lillerinden fehmlunan odur. Onun bir hâl ile tilâvet-i Kur’andan efdal olması câiz değildir. Zîrâ efdal-i ezkâr tilâvet-i Kur’ândır.

Ve eğer لا اله الا الله olursa ol kelimât-ı Kur’an’dan ba‘zıdır. Pes, onunla iştigâl tilâvet-i Kur’an’dan efdal olduğu bazı âyâtı Kur’an’ın sevâb cihetinden tilâvet-i bazı âhirden ¹⁰⁷olduğu kâbilindendir. Ve ol bi’l-ittifâk câizdir. Ve ehâdis-i sahîh onu musarrahdır.

İmdi لا اله الا الله kelimesinin ve onunla iştigâlin tilâvet-i (11/b) Kur’an’dan efdal olduğu لا اله الا الله kelimât-ı Kur’an’dan ba‘zı olduğu itibâr iledir.

Zikir olduğu i‘tibâr ile değildir. Celeddin es- Suyûtî Hazretlerinden (k.s.) suâl olunmuş ki bir kimesne iddiâ ettiği لا اله الا الله Kur’an’dan kendi mikdârınca olan kelimedenden efdaldır.

---

¹⁰⁷ A:Efdal.

Ve onunla iştigâl tilâvet-i Kur’andan efdaldır. Ve bu müddeâsını isbatta Hz.

Rasûlüllah (s.a.v.)’ın: **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** وَأَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي:

[Ben ve benden evvel gelen peygamberlerin en ziyade faziletli ve kıymetli sözleri, Lâ ilâhe illâllah kelâmıdır.]¹⁰⁸ Kavline temessük etti. Bu şahsın kavli râstî midir? Hâl-bu-ki Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) ’ın:

[Kelâmullah’ın diğer kelimelere üstünlüğü Allah’ın mahlûkâta üstünlüğü gibidir.]

Kavli ve cünûba onun kırâatı ve muhdesi messi harâm olduğu Kur’an-ı Azîmin zikir üzerine faziletine delâlet eder. Zîrâ zikirde bunlar harâm değillerdir. Cevâbında buyurdu ki;

لا اله الا الله من جملة كلما القران فتفضيلها على بقية كلماته من باب تفضيل بعض القران على بعض لا من باب تفضيل غير القران على القران

[Allah’tan başka ilâh yoktur, sözü Kur’an’ın anlamının özetidir. Kur’an’ın geri kalanı bunun izahıdır. Kur’an’ın bazısının bazısı üzerine fazileti vardır. Kur’an’dan olmayanın Kur’an üzerine fazileti yoktur.] İntihâ.

İmâm Suhreverdî (k.s.) *Avârif-ül Meârif* nâm kitâbında tâlibe Kur’an-ı Âzim’in tilâveti ve hıfzı lâ-büdd olduğunu beyândan sonra buyurur ki;

ولا يصنع الى قولى من يقول ملازمة ذكر واحد افضل من تلاوة القران فانه يجد بالقران و تلاوة فى الصلوة وفى غير الصلوة جميع ما يتمنى بتوفيق الله تعالى وانما اختار من المشايخ بعضهم ان يديم المرید ذكراً واحداً ليجتمع اللهم القصد ومن لازم التلاوة فى الخلوة وتمسك بالصلوة تفيد التلاوة والصلوة اوفى مما يفيد الذكر الواحد فاذا سيم فى بعض الاحيان يصانع النفس على الذكر (A/12) مصانعة و تنزل من التلاوة الى الذكر فانه اخف على النفس

İntihâ. Ya’nî tâlib mülâzemet-i zikr-i vâhid tilâvet-i Kur’an’dan efdaldır, diyen kimsenin sözüne kulak tutmasın. Zîrâ ol Kur’an ile ve tilâvet ile namâzda ve gayr-ı namâzda cemî‘ temennî eyledi ki umûru bulur Hüdâ’nın tevfiğiyle.

Ve ba‘zı meşâyih mürîdin bir zikre müdâvevetini ihtiyâr ettikleri kâsdın ictimâî¹⁰⁹ içindir. Ve halvette tilâvet-i Kur’an’a mülâzemet ve namâza müdâmevet eden kimesneye tilâvet ve salât ber-zikir verdiği fâideden ziyâde fâide verir. Ve ba‘zı

¹⁰⁸ *Muvatta*, Kur’an, 32; Tirmizi, *Deavat*, 122

¹⁰⁹ A: ihtimâ‘

evkâtta tilâvet-i Kur'an'dan usanırsa tilâvetten vazgeçip zikre başlasın. Zîrâ ol nefis üzerine tilâvetten ehaffdır.

Ve zikir ile fikirde meşâyih-i sûfiyye beyninde ihtilâf vâki' oldu. Ba'zılar dediler ki zikir efdaldır. Zîrâ Hak Teâlâ zikir ile vasfolunur. Ve fikir ile vasfolunmaz. Ve her nesne ki Hüdâ onunla oluna ol halka muhtass olan nesneden etemm ve efdaldır.

Şeyh Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Şeyh Alî ed-Dekkâk (kuddise sirruhümâ el azîz) bunu ihtiyâr ettiler. Ve ba'zılar dediler ki fikir efdaldır. Zîrâ fikrin evveli amelin âhiridir. Ve hadis-i şerîfte vâridir:

[İbâdetin en faziletlisi tefekkürdür.] افضل العباداة الفكر

[Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler.]¹¹⁰ Kavlinde buyurur ki:

وهو افضل العباداة كما قال عليه السلام لا عبادة كالتفكير لا ته المخصوص بالقلب والمقصود من الخلق وعنه عليه السلام بينما رجل مستلق على فراشه اذ رفع رأسه فنظر الي السماء والنجوم فقال اشهد ان لك ربًا وخالق اللهم اغفر لي فنظر الله اليه فغفر له

[O ibadetlerin en faziletlisidir. Nitekim aleyhis-salâtü ves-selâm: Tefekkür gibi ibâdet yoktur, buyurmuştur. Çünkü o kalbe mahsustur ve yaratılanlardan maksat da odur. Efendimiz'in şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Bir adam döşegine sırt üstü uzanmıştı, başını kaldırdı, göğe ve yıldızlara baktı: Şehadet ederim ki, sen Rabb'sin ve Hâlik'sın. Allah'ım, beni bağışla, dedi. Allah da ona baktı ve onu bağışladı.]İntihâ kelâmuhu.(12/b) Ve bu hakîr der ki cumhûr meşâyih indinde râcih olan oldur ki i'tibâr ve istidlâl tarîkiyle olan fikir zikirden efdaldır. Zîrâ zikir fikre muhtactır. Ve fikir zikre muhtâc değildir. Hatta tedebbür ve tefekkürsüz olan zikr-i lisânî çendân mu'teber değildir. Nitekim inşaallahu teâlâ hâtimedede beyan olunur. Ve Hz. Mevlânâ (k.s.) buyurur;

ای برادر تو همان اندیشه‌ای ** ما بقی تو استخوان و ریشه‌ای

گر گل است اندیشه‌ی تو گلشنی ** ور بود خاری تو هیمنه‌ی گلخن

[Ey kardeş! Sen yalnız duyuş ve düşünüşten ibâretsin. Geri kalanla sadece et ve kemiksin. Gül düşünür gülistân olursun. Diken düşünür, dikenlik olursun?] Fetedebbür.

¹¹⁰ Âl-i İmrân, 3/191.

Tenbîh: Said İbn-i Mansûr ve İbn-i Mûnzir ve Beyhakî *Şu‘ab-ı İmân*’da Hâlid b. Ebî İmrân (r.a.)’dan rivâyet ederler ki;

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من أطاع الله - عز وجل - فقد ذكره وإن قلت صلاته وصيامه وتلاوته القرآن ، ومن عصى الله لم يذكره وإن كثرت صلاته وصيامه وتلاوته القرآن

Ya‘nî Hâlid İbn-i Ebî İmrân (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “ Şol kimesne ki Hüdâ’ya itâat eyledi. Ve ol Hüdâ’yı zikretti.

Ve eğer onun salâtı ve sıyâmı ve tilâvet-i Kur’an-ı az olursa da. Ve şol kimesne ki Hüdâ’ya âsî oldu. Ve ol Hüdâ’yı ferâmûş etti. Ve eğer onun namâzı ve orucu ve Kur’an okuması çok olursa da”. Ve İbn-i Ebî Şeybe *Musannef* ’inde ve Ahmed b. Hanbel *Zühd*’de ve Beyhakî *Şu‘ab-ı İmân*’da İbn-i Abbas’dan (Radiyallahü Anhûma) rivâyet ederler ki;

قال اوحى الله تعالى الى داود عليه السلام قل للظلمة لا يذكروني فان على ان اذكر من ذكرني وان ذكرى ايّاهم ان العنهم

Ya‘nî İbn-i Abbas (r.a.) (13/A) der ki; Hak Teâlâ Dâvud (a.s.)’a vahyeyleti ki; “Ey Dâvud zalemeye de ki; beni zikretmesinler. Zîrâ tahkîkan beni zikredeni zikretmek benim üzerime sâbit oldu. Ya‘nî lütf-u ihsânım ve rahmet-i imtinânım beni zikredeni zikretmek iktizâ eyledi. Ve bedürüstî benim zalemeyi zikir onlara la‘net etmemdir”.

Tenbih: Bu hadîs-i şerîf eğerçi mevkuftur. Lâkin hükmü merfû‘dur. Zîrâ onda ictilhâdın medhali olmayan mevkûfun hükmü merfû‘ hükmüdür. Abd b. Humeyd ve İbn-i Ebî Hâtim İbn-i Ömerden (Radiyallahu anhüma) rivâyet eder ki;

قيل له ارايت قاتل النفس وشارب الخمر والسارق والزاني يذكر الله وقد قال الله تعالى فاذكروني اذكركم قال اذا ذكر الله هذا ذكر الله بلعنته حتى يسك

Ya‘nî Abdullah b. Ömer (r.a.)’e biri dedi ki; “Bana haber ver. Kâtil-i nefis ve şârib-i hamr ve sârik ve zânî Hüdâ’yı zikrederler mi? Hâl-bu-ki Hak Teâlâ فاذكروني اذكركم [Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım.]¹¹¹ Buyurdu”. İbn-i Ömer (Radiyallahu anhüma) dedi ki:

“ Kaçan kim bunlar Hüdâ’yı zikredeler. Hüdâ onları la‘netiyle zikreder, sükûtlarına dek”. İbn-i Cerîr Hüdâ’nın (Azze ve Celle) اذكركم فاذكروني kavlinde Süddî’den rivâyet edip der ki; “ Her-bâr bir kûl Hüdâ’yı zikrede, Hüdâ dahî onu zikreder. Her bâr ki O’nu

¹¹¹ el-Bakara, 2/152.

mü'min zikrede Ol onu rahmetiyle zikreder. Ve her bâr ki O'nu kâfir zikreyleye Ol onu azabıyla zikreyleyir”.

Fâide: ارايت اخبرني [eraeyte, ahbiruni]¹¹² demektir. Zîrâ şey'in rü'yeti ilme sebeptir. Ve ilim ondan haberin sıhhatine sebeptir. Pes, sebep ıtlak olundu. Ve ondan müsebbib-i baîd murâd oldu. Bu te'vîl eğer rü'yet-i basariyye olursadır.

Ve eğer basariyye olursa sebep ıtlâk (13/b) olunub ve ondan müsebbib-i karîb murâd olunur. Zîrâ şey'e ilim sıhhat-i habere vesîledir. Ve istifhâm emir ma'nâsınadır. Zîrâ takrîr içindir. Ve takrir-i taleb haberi müstelzimdir. Ve هذا işarettir, katil-i nefse ve şârib-i hamra ve sârika ve zâniye ما ذكر [bahsedilenler] te'viliyle. Ve zamirlerde hâl böyledir. Fetedebbür. [Gerisini sen düşün.]

Fasl-ı râbi': Fazl-ı halka-i zikir [zikir halkalarının fazileti] beyânındadır. İmâm Ahmed *Zühd*'de Sâbit'ten (r.a.) rivâyet eder ki;

قال كان سلمان في عصابة يذكر الله تعالى فمرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَفَّوا فقال إني رأيت الرَّحْمَةَ
تَنْزِلُ عَلَيْكُمْ ، فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَشَارَكُمْ فِيهَا ، ثُمَّ قَالَ : الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ فِي أُمَّتِي مَنْ أَمَرْتُ أَنْ أَصْبِرَ نَفْسِي
مَعَهُ

Sâbit (r.a.) der ki; “Selmân (r.a.) Hüdâ'yı zikreder bir cemâatın beyninde idi. Hz. Resûlüllah (s.a.v.) ol cemâate uğradı. Pes, onlar Hazreti gördüklerinde zikirten fârig oldular. Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: Bedürüstî ben gördüm ki sizin üzerlerinizde rahmet nâzil oluyor.

Pes, Ben diledim ki ol rahmette sizinle müşâreket edeyim. Ba'dehu Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; Hamd ol Allah'a ki ümmetimden kıldı şunları ki, onlar ile nefsimi sabrettirmeye emrolundum”. Ve Hz. Rasûl'ün bu kavlı-i şerîfi Hak Teâlâ Hazretlerinin, [Rızasını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster.]¹¹³ Kavline imâdır. İbn-i Ebî Şeybe ve İmâm Ahmed ve Müslim ve Tirmizî ve İbn-i Mâce ve Beyhakî Ebî Hüreyre'den ve Ebî Saîd'den (Radiyallahu anhümâ) rivâyet ederler ki;

¹¹² 'Eraeyte' deyimi, Arapça'da benzeri bulunmayan bir soru ve taaccub kelimesidir. Derin bir hayret ortaya koymak suretiyle 'ahbirunî' (bana haber veriniz) anlamına gelir.

¹¹³ el-Kehf, 18/28.

قال قال رسول الله (A/ 14) صَلَّى اللهُ وَسَلَّمَ لَا يَقَعُدُ قَوْمٌ يَذْكُرُونَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا حَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، عَلَيْهِ وَعَشِيَّتُهُمُ الرَّحْمَةُ، وَنَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ

Ya'nî Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd (radiyallahu anhümâ) dediler ki; “Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; Her bâr ki bir kavim oturup Hüdâ’yı zikredeler, onları melâike tavâf ederler ve etrâflarında dolanırlar. Ve rahmet onları her cânibden setredip bürür ve üzerlerine sekînet ve vakâr nâzil olur. Ve Hüdâ onları kendi indinde olanlar beyninde ki enbiyâ ve melâike-i mukarrebîndir, zikreyler”.

Fâide: ف ح feth-i ح teşdîd-i فا ile tavâf etmek ma'nâsınadır.

حَقُّوا حَوْلَهُ حَقًّا أَي طَافُوا بِهِ وَاسْتَدَارُوا

قال الله تعالى وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ الْعَرْشِ

[Allahü Teâlâ buyurdu ki: Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'in etrafını kuşatmış hâlde görürsün.]¹¹⁴ Ve غشى setr ma'nâsınadır.

قال الله تعالى فَعَشِيَهُمْ مِّنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ أَي سَتَرَهُمْ وَغَطَاهُمْ

[Allahü Teâlâ buyurdu ki: Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü, Ama deniz onları amansızca sarıverdi.]¹¹⁵

Bezzâr Enes'ten (r.a.) rivâyet ederler:

قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ سَيَّارَةٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يَطْلُبُونَ حَلْقَ الذَّكَرِ فَإِذَا اتَّوَا عَلَيْهِمْ حَقُّوا بِهِمْ فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى غَشَّوْهُمُ بِرَحْمَتِي فَهَمُ الْجِلْسَاءُ لَا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ

Ya'nî Enes (r.a.) der ki; Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki ; “ Bedürüstî, Hüdâ'nın seyyâre-i melekleri vardır ki gezerler, zikir halkalarını ararlar. Pes, kaçan ki onların üzerlerine geleler. Ve onlara dûş olalar. Onların etraflarını dolanırlar. Hak Teâlâ kemâl-i kereminden buyurur ki; “Onları rahmetimle setr ve tagaddi eyleyiniz. Zîrâ onlar şol celîslerdir ki onların hem-nişînleri şakî olmazlar. Ya'nî onlar da nâzil olan rahmetten mahrûm kalmazlar”.

Fâide: بَدْرُ بَدْرُ حَلْقِهِ 'nin cem'idir. حَلْقِهِ 'nin fethiyle 'لا' ile ve 'ح' 'nin kesri ile حَلْق (14/b) 'nin cem'i olduğu gibi. حَقُّوا بِهِمْ اِدَارًا حَوْلَهُمْ, Pes, حَقُّوا بِهِمْ اِدَارًا حَوْلَهُمْ 'de olan حَقُّوا بِهِمْ اِدَارًا حَوْلَهُمْ 'nin cem'i olduğu gibi.

¹¹⁴ ez- Zümer,39/75

¹¹⁵ Tâ-hâ,20/78

Demektir. الجلسا ' da olan harf-i ta'rîf cins içindir. Ve cümle-i جليسهم لا يشقى بهم جليسهم 'ya sıfattır.

كقوله تعالى كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

[Allah Tealâ'nın şu sözünde olduğu gibi: Onların durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer.]¹¹⁶

كقراءة بعضهم لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ

[Bazı kıraatlarda olduğu gibi: "Güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!"]¹¹⁷ 'ya'nın fethiyle. الجلسا 'da olan harf-i ta'rîf zâiddir. Zîrâ ulemâ-ı Basra indinde tenkîr-i hâl vaciptir. Bu vecih üzere mâbâ'dında olan cümlenin ki ; لا يشقى بهم جليسهم 'dir, sıfat olması azher olur. Vallahu a'lem.

Buhârî ve Müslim ve Beyhakî *Esmâ ve Sıfat*'ta Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ederler ki;

قال قال رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى مَلَائِكَةً يَطُوفُونَ فِي الطُّرُقِ يَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الذِّكْرِ ، فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللَّهَ ، تَنَادَوْا : هَلُمُّوا إِلَيَّ حَاجَتِكُمْ ، فَيُخَفُّونَهُمْ بِأَجْنِحَتِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا ، فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ - وَهُوَ أَعْلَمُ - : مَا يَقُولُ عِبَادِي ؟ قال : يَقُولُونَ : يُسَبِّحُونَكَ وَيُكَبِّرُونَكَ ، وَيُحَمِّدُونَكَ ، وَيُؤَمِّدُونَكَ ، فَيَقُولُ : هَلْ رَأَوْنِي ؟ فَيَقُولُونَ : لا والله ما رأوك ، فَيَقُولُ : كَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي؟ قال (A/15) يَقُولُونَ : لو أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ عَلَيْهَا جِرْصًا ، وَأَشَدَّ لَهَا طَلْبًا ، وَأَعْظَمَ فِيهَا رَغْبَةً . قَالَ : فَمِمَّ يَتَعَوَّدُونَ ؟ قَالَ : يَقُولُونَ يَتَعَوَّدُونَ مِنَ النَّارِ ، قال : فَيَقُولُ : وَهَلْ رَأَوْهَا ؟ قال : يَقُولُونَ : لا والله ما رأوها . فَيَقُولُ : كَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا ؟ قال : يَقُولُونَ : لو رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ مِنْهَا فِرَارًا ، وَأَشَدَّ لَهَا مَخَافَةً . قَالَ : فَيَقُولُ : فَأَشْهَدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ قَالَ : يَقُولُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ : فِيهِمْ فُلَانٌ لَيْسَ مِنْهُمْ ، إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَةٍ ، قال : هُمُ الْجُلَسَاءُ لا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ »

Ya'nî Ebû Hüreyre (r.a.) dedi ki; Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; Be-dürüstî, Hüdâ'nın (Azze ve Celle) melekleri vardır. Yollarda dolaşırlar. Ehl-i zikri ararlar. Pes. Kaçan ki Hüdâ'yı zikreder bir kavmi bulalar, birbirlerine hâcetinize hâzır olun diye nidâ ederler. Pes.

Onlar kanatlarıyla inân-ı semâya dek ol kavmi dolanırlar. Ve kaçan ki onlar müteferrik olalar. O melekler göğe urûc ederler. Ve Rableri onlara kandan geldiniz? Der, suâl eder. Hâl-bu-ki ol onlara onlardan a'lemdir. Onlar derler ki; Arzdan senin bazı

¹¹⁶ Cum'a,62/5

¹¹⁷ Münâfikûn,63/8

bendelerin indinden geldik. Ve Rableri onlara sorar ki; kullarım ne derler? Hâl-bû-ki ol onlara onlardan a'lemdir.

Melekler derler ki; Sana tesbîh ederler. Ya'nî "Subhanellah" derler ve tekbîr ederler. Ya'nî "Allahuekber" derler ve tahmîd ederler. Ya'nî "Elhamdülillah" derler. Ve tehlîl ederler. Ya'nî "Lâ ilâhe illellah" derler. Ve temcîd ederler. Ya'nî "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" derler. Pes, Hak Teâlâ buyurur ki; Onlar beni gördüler mi?

Melekler derler ki; "Görmediler Yâ Rabbenâ". Hak Teâlâ buyurur ki; Pes".Eğer beni görelerdi halleri (15/b) nice olurdu ve ne işlerlerdi? Melekler derler ki; Eğer onlar seni görelerdi sana ibâdet ve temcîd cihetinden a'zam ve eşedd ve tesbîh ve tehlîl yönünden ekser ve ezyed olurlardı.

Pes. Hak Teâlâ buyurur ki: Kullarım ne isterler? Melekler derler ki: Senden cennet isterler. Hak Teâlâ buyurur ki: Onlar cenneti gördüler mi? Melekler derler ki: Görmediler, yâ Rabbenâ! Hak Teâlâ buyurur ki: Pes. Eğer görelerdi halleri nice olurdu? Ve ne işlerlerdi?

Melekler derler ki: Eğer onlar cenneti görelerdi onun üzerine hırs yönünden ve ona talep cihetinden eşedd olurlardı. Ve ona meyl ü rağbeti ziyâde kırlardı. Pes, Hâk Teâlâ buyurur ki: Ya onlar neden taavvüz ederler? Melekler derler ki: Ateş-i dûzahdan taavvüz ederler.

Pes, Hak Teâlâ buyurur ki: Onlar âteşi gördüler mi? Melekler derler ki; Görmediler, Yâ Rabbenâ! Hak Teâlâ buyurur ki; Pes, eğer görelerdi halleri nice olurdu? Ve ne işlerlerdi? Melekler derler ki: Eğer onlar ateşi görelerdi ondan firâr yönünden ve onun ecliyün havf cihetinden eşedd olurlardı.

Pes. Hak Teâlâ buyurur ki sizi şâhid tutarım. Şuna ki, bedurusti ben onlara mağfîret eyledim. Meleklerden bir melek der ki: İçlerinden falan vardır ki ol onlardan değildir. Bir maslâhat için gelmiştir. Cenâb-ı Hazret (Azze ve Celle) buyururlar ki: Onlar bir kavimdir ki onların hem-nişînleri şakî olmaz. Ya'nî onlara verilen sevaptan mahrûm kalmaz".

İmâm-ı Ahmed ve Ebu Ya'la ve Bezzâr ve Beyhakî ve Taberâni Enes'ten (r.a.) rivâyet ederler ki;

قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "ما من قوم اجتمعوا يذكرون الله عز وجل لا يريدون بذلك إلا وجهه (16/a) إلا ناداهم مناد من السماء أن قوموا مغفورا لكم قد بدلت سيئاتكم حسنات".

Ya'nî Enes (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: " Bir kavim müctemi' olmadılar, Hüdâ'yı zikrettikleri hâlde ve ol zikir ile zât-ı Hüdâ'dan gayrısını irâde etmedikleri hâlde illâ semâdan bir münâdî onlara nidâ eder ki; Kalkınız size mağfîret olundu. Ve seyyiâtınız hasenâta döndü".

Beyhakî Abdullah b. Mugaffel'den (r.a.) rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما من قوم اجتمعوا يذكرون الله الا ناداهم مناد من السماء قوموا مغفور لكم قد بذلت سيناتكم حسنات وما من قوم اجتمعوا في مجلس ففرقوا ولم يذكرن الله الا كان ذلك عليهم حسرة يوم القيمة

Ya'nî Abdullah b. Mugaffel (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Akvâmdan bir kavim müctemi' olmadılar Hüdâ'yı zikrettikleri halde illâ asumândan bir münâdî onlara nidâ etti ki: "Kalkınız size mağfîret olundu. Ve seyyiâtınız hasenâta döndü". Ve akvâmdan bir kavim bir mecliste müctemi' olup ve Hüdâ'yı zikretmeden müteferrik oldular. İllâ kıyâmet günü ol meclis onların üzerlerine hasret ve nedâmet oldu".

İmâm Ahmed Enes (r.a.) 'den rivâyet eder ki:

قال: كان عبد الله بن رواحة t إذا لقي الرجل من أصحاب رسول الله قال: "تعال نؤمن بربنا ساعة". فقال ذات يوم لرجل، فغضب الرجل فجاء إلى النبي فقال: يا رسول الله، ألا ترى إلى ابن رواحة يرغب عن إيمانك إلى إيمان ساعة؟ فقال النبي: (16/b) "يرحم الله ابن رواحة، إنه يحب المجالس التي تتباهى بها الملائكة".

Ya'nî Enes (r.a.) der ki; Abdullah b. Revâha (r.a.) kaçan ki Ashâb-ı Resûl'den birine rast geldi". Gel rabbimize îmân getirelim derdi". Pes. Bir gün bu kelâmı Ashâb-ı Resûlden birine dedi. Ol kimesne bunun sözünden gazbân oldu. Ve Hz. Resûlullah'a geldi ve dedi ki:

"Ya Resûlullah! İbn-i Revâha'ya nazâr eder misin? Senin îmânından i'râz edip bir sâat îmâna mâil olur". Hz. Aleyhisselâm buyurdu ki; " Hak Teâlâ rahmet eylesin, İbn-i Revâhaya sor. Şol mecâlis ki melâike onlar ile iftihâr ederler". İmâm Ahmed ve Tirmizî ve Nesâî ve Beyhakî *Şuab-ı İmân*'da Enes (r.a.) 'den rivâyet ederler ki;

قال : قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - : " إذا مررتم برياض الجنة فارتعوا " قالوا : وما رياض الجنة ؟ قال : حلق الذكر.

Ya'nî Enes (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.av.) buyurdu ki: "Kaçan ki cennet bahçelerinden mürûr edesiz. Ekl-i fevâkihten müttesi' olun. Ya'nî onun

meyvelerinden ziyâde ekl edin”. Dediler ki: Yâ Resûlelah! Cennet bahçeleri nedir? Hazret buyurdu ki: “ Zikir halkalarıdır”.

Fâide: رتعت ارتعوا ’dan müştaktır. Ve رتعت ucuzluk demektir. Hesap ma‘nâsınadır. Kesr hâliyle. Pes, ucuz olunuz demektir. Lâkin isti‘mâlde ondan murâd zikrolunan ma‘nâdır.

قال الله تعالى حكاية عن اخوة يوسف عليه السلام ارسله معنا غدا نرتع اي نتسع في اكل
الفواكه ونحوها (A/17) و نلعب بالاستباق والانتضال

[Allahü Teâlâ Yusuf (a.s.)’ın kardeşleri hakkındaki kıssada; Yusuf (a.s.)’ın kardeşleri hakkındaki kıssada babalarından Yusuf’u oynatmak, meyve yemek ve yarış yapmak için kendileriyle göndermesini istediklerini buyurdu.]

Pes, Hz. Resûlullah (s.a.v.) mecâlis-i zikri bahçelere ve zikrullahı meyvelere teşbîh buyurdu. Ve ol meyvelerden ziyâde tenâvül etmeye emirden zikrullahı (celle zikruhu) ziyâde eylemeye emir murâd eyledi. Taberânî Amr b. Abese (r.a.) ’ den rivâyet eder ki;

قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «عَنْ يَمِينِ الرَّحْمَنِ - وَكِلْتَا يَدَيْهِ يَمِينٌ - رَجَالٌ لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ، يَعْشَى بِيَاضٌ وَجُوهُهُمْ نَظَرُ الْأَنْظَارِينَ يَغْبِطُهُمُ النَّبِيُّونَ وَالشُّهَدَاءُ بِمَقْعَدِهِمْ وَقَرَبِهِمْ مِنَ اللَّهِ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هُمْ قَالَ هُمْ جَمَاعٌ مِنْ نَوَازِعِ الْقِبَائِلِ يَجْتَمِعُونَ عَلَى ذِكْرِ اللَّهِ فَيَنْتَقُونَ اطِّابَ الْكَلَامِ كَمَا يَنْتَقِي أَكْلَ التَّمْرِ اطِّابَهُ

Ya‘nî Amr b. Abese (r.a.) der ki: İşittim, Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurur ki: “Rahmân’ın sağında -hâl-bu-ki onun iki cânibi yemîndir- erler vardır ki onlar peygamberler ve şehidler değillerdir. Yüzlerinin nûru nâzırların gözlerini kamaştırır. Ve enbiyâ ve şühedâ onlara mak‘adları veHüdâ’ya kurları sebebiyle reşk ederler”.

Dendi ki: Ya Resûlullah! (s.a.v.) Onlar kimlerdir? Hazret “ gıpta lâ hased” buyurdu. Onlar kabâilin müştâklarından derilmiş bir cemâattir. Zikrullah üzerine müctemi‘ olurlar. Pes, kelâmın iyilerini ihtiyâr ederler ve ü(ö)ründülürler. Harmancı harmanın iyilerini ü(ö)ründüldüğü gibi.

Fâide: Yemîn sıfât-ı Hüdâ’ dan bir sıfattır. Pes, sâbıkân zikrolunduğu gibi ale’s-sahîh vârid olduğu üzere ıtlâk ederiz. Ve onun keyfiyetiyle mukayyed (17/b) olunmaz. Şeyh Muhyiddin İbn-ül Arabî (r.a.) *Fütühât-ı Mekkiyye*’nin 177. bâbında buyurur ki:

[Ey kardeşim! عليك يا أخي بالتسليم لكل ما جاءك من آيات الصفات وأخبارها فإن أكثر المؤولين هالكون
Senin için Allah’ın sıfat ve haberlerinden gelenlere teslim olmak vardır. Kesinlikle bunları te’vil edenler helâk oldular.]

Ve 198. Bâbında buyurur ki:

اعلم انّ الخير كلّهُ في الايمان بما انزل الله والشرّ كلّهُ في التّأويل فمن أوّل فقد جرح ايمانه و ان وافق العلم وما كان ينبغي له ذلك فلا بدّان يسأل كلّ مؤول عمّا أوّل يوم القيامة ويقال كيف اضفت الى نفسي شيئاً فتنزّهني عنه و ترجّح عقلك على ايمانك و ترجّح نظرك على علم ربّك فاحذر يا اخي ان تنزّهه ربّك عن امر اضافه الى نفسه على السنّة رسله كائنا من كان ولا تنزّهه بعقلك مجرداً جملة واحدة فقد نصحتك فانّ الادلة العقلية كثيرة التنافر لادلة الشعيّة الالهيات

Ya‘nî, ey tâlib! Bedürüsti bil ki cemi‘ hayır Hakk’ın inzâl eylediği nesneye îmândır. Ve cemi‘ şer te‘vîlindedir. Pes, te‘vîl eden îmânını cerh eder. Ve eğer te‘vîli ilme muvâfık olursa da ve ol ona münâsib değildi.

Pes, kıyâmet günü her müevvilin te‘vîl eylediği nesneden suâl olunması lâ-büddür. Ve Hak Teâlâ azametiyle ona buyurur ki; “Nice ben nefsim bir nesneyi izâfet ettim. Ve sen beni ondan tenzîh edersin. Ve aklını îmânın üzerine tercîh edersin”.

Pes. Ey birâder! Rabbini peygamberlerinin delilleri üzerine hangi peygamber olursa olsun ve nazarını Rabbinin ilmi üzerine tercih kılarırsın.

Pes, kendi nefesine izâfet eylediği emirden tenzîh etmekten hazer eyle ve onu (18/a) mücerred akıl ile tenzîh etme. Pes, Tahkîk. Ben sana nasîhat ederim. Zîrâ edille-i akliyyenin ilahiyâtta edille-i şer‘iyyeye tenâfürü çoktur.

Gıpta reşk ma‘nâsınadır. Ve ol hasedin gayrıdır. Zîrâ hased bir kimsede olan ni‘metin ondan zevâlini ve onun kendine husûlünü temennî etmekten ibârettir. Ve gıpta, gayrıda olan ni‘metin ondan zevâlini temennâsız kendine husûlünü temennî eylemekten kinâyettir. Ve hased şer‘an mezmûmdur.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ، فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ

[Bu hadis-i şerifi Ebû Dâvud Ebû Hüreyre’den merfû‘ olarak rivâyet etmiştir.]

Ya‘nî: Ebû Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurur ki; “Nefsinizi hasedden ve hasedi nefsinizden baîd edin. Zîrâ hased hasenâtı ekl eder. Ateş odunu ekl ettiği gibi”. Ve gıpta câizdir.

ومنه قوله تعالى ياليت لنا مثل ماوتى قارون Ve bu konuda Allahü Teâlâ'nın şu sözü vardır: "Keşke Kârûn'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi".¹¹⁸

Lâkin örfde hasedin gıptaya itlâkı şâyi'dir.

ومنه قوله صلى الله عليه وسلم «لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ، رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْفُرْآنَ، فَهُوَ يَتُومُّ بِهِ آتَاءَ اللَّيْلِ، وَآتَاءَ النَّهَارِ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا، فَهُوَ يُنْفِقُهُ آتَاءَ اللَّيْلِ، وَآتَاءَ النَّهَارِ»

[Peygamber Efendimiz'in bu konuda şu hadisi vardır: "İki kişiye karşı hased caizdir: Birincisi o kimsedir ki, Allah kendisine Kur'ân-ı Kerim'i nasib etmiştir, o da onu, gece ve gündüz boyu ikame eder. İkincisi de o kimsedir ki, Allah Teâla ona mal vermiştir de o da gece ve gündüz hak yolda infak eder.]

أخرجه الامام احمد و الشيخان و الترمذى وابن ماجه عن ابى عمر رضى الله عنه

İmâm Ahmed ve Şeyhâni ve Tirmizî ve İbn-i Mâce Ebi Amr'dan (r.a.) bu hadîs-i şerifte hasedden mûrad gıbtadır ki reşk demektir. ج , جُمَاع 'in dammiyla ahlât-ı nâs demektir. Derinti ma'nasına. نازعا , نوازع 'nın cem'îdir. Ve نازعا müştâk demektir.

نزع الى كذا اي اشتاق

قال الكميت : أَيْكُم دَوِي آل النَّبِيِّ تَطَلَّعَتْ نَوَازِعُ مِنْ قَلْبِي ظَمَاءً (16/a) وَ أَلْبَبُ

[Kumeyt şöyle dedi: Peygamber ailesi şahıslarına kalbimde şiddetli özlem belirdi, kalbim sevginize susamıştır, aklım sizinle meşguldür.]¹¹⁹

Ma'lûm ola ki enbiyânın (salevâtullahi aleyhim ve selâmuhu) onların menzillerin ve kurbaların temenni ettikleri, onlar menzil yönünden enbiyâdan a'lâ ve kurb yönünden onlardan evlâ oldukları için değildir.

Zîrâ menâzil-i enbiyâ cemî' menâzilden erfa' oldukları ve mahlûkâtın birinin كائنًا من كان [her kimse] Hüdâ'ya onlardan akrab olmadığı dinden zarûreten ma'lûm olan umûrdandır.

¹¹⁸ el-Kasas,28/79.

¹¹⁹ Kümeyt el-Esedî: Ebü'l-Müstehil el-Kümeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî (ö. 126/744 Emevî dönemi Şîî şairlerinden)

Velâkin enbiyânın onların menzillerini ve kurlarını temennî ettikleri âdet-i nâs üzerine mübeyyendir. Zîrâ insanın âdeti oldur ki hasen gördüğü nesneyi temennî eder. Ve eğer onun gibi yahud ondan iyi kendinde hâsıl ise de. Taberânî Ebu'd-Derdâ'dan (r.a.) rivâyet eder ki;

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أَلْبَعَثَنَ اللهُ أَقْوَامًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي وُجُوهِهِمُ النُّورُ، عَلَى مَنَابِرِ اللُّؤْلُؤِ، يَغِيظُهُمُ النَّاسُ، لَيْسُوا بِأَنْبِيَاءَ وَلَا شُهَدَاءَ، قَالَ: فَجِئْنَا أَعْرَابِيًّا عَلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، جِئْتُمْ لَنَا نَعْرِفَهُمْ. قَالَ: هُمْ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللَّهِ، مِنْ قَبَائِلِ شَتَّى، وَبِلَادٍ شَتَّى، يَجْتَمِعُونَ عَلَى ذِكْرِ اللَّهِ، يَذْكُرُونَهُ.

Ya'nî Ebu'd-Derdâ (r.a.) der ki; Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “Hüdâ hakkı için elbette kıyâmet günü Hak Teâlâ bir nice kavimleri ba's eder. Ya'nî kabirlerinden kaldırır.

Ancılayın kavimler ki yüzlerinde nûr vardır ve inciden minberler üzerinde câlislerdir. Halk onların hallerine reşk ederler. Ya'nî nolaydı biz dahî onlar gibi olaydık derler. Hâl-bu-ki onlar enbiyâ ve şühedâ değillerdir”.

Pes. Bir Arabî dedi ki: “Ya Resûlellah! Onları bize beyân eyle, bilelim. Hazret buyurdu ki; “Onlar fillâh sevişenlerdir. Kabâil-i müteferrikadan (19/a) ve bilâd-ı müteşettitden Hüdâ'yı zikretmek için müctemi' olup, O'nu zikrederler”.

Fasl-ı hâmis: Efdal-u zikir beyânındadır. Nev'î zikrin eccl ve efdali ve etemm ve ekmeli Kelime-i Tevhîd'dir. Ve cemî' enbiyâ-ı azâm (aleyhimu's-salât ve's-selâm) halkı bu kelime-i mükerremeye da'vet için ba's olunmuşlardır. Buhârî ve Müslim Ebû Bekîr'den ve Ömer'den ve Câbir'den (r.anhüm) rivâyet ederler ki:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرت أن أقاتل الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله فمن قال لا إله إلا الله فقد عصم مني دمه وماله إلا بحقه وحسابهم على الله

[seR hallAûlü (s.a.v.) buyurdu ki: İnsanlarla Lâ ilâhe illallah deyince kadar savaşmakla emrolundum. Kim Lâ ilâhe illallah derse, muhakkak malını ve canını benden korumuştur, hesabı da Allah'a aittir.]

Dediler ki: Bunda nâsdan murâd abede-i evsândır. Ehl-i Kitâp değildir. Zîrâ onlar لا إله إلا الله derler. Maa-hazâ onlardan seyf ref'olmaz. Mademki محمد رسول الله demeyeler. Ve-yâhûd cizye vermeyeler. الله حسابيه على الله kavlinden murâd bâtınlarında gizledikleri nesnedir.

Zâhirde üzerlerine vâcib olan ahkâmı ihlâl değildir. Zîrâ eğer zâhirde onlara lâzım olan umûrdan birine hâlel ayrı korsalar elbette onunla mutâlebe olunurlar. Sıddîk-i Ekber'in

(r.a.) zekâtı men‘edenler ile mukâtelesi bu ma‘nâya delâlet eder. Ve bu kelime-i mükerremenin efdaliyeti beyânında vârid olan ehâdis lâ-ta‘diddir. Ve biz bu risâlede onlardan bazısını zikrederim. Buhârî ve Müslim Ebî Hüreyre’den (r.a.) rivâyet ederler ki;

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الإيمان بضع وسبعون أو بضع وستون شعبة، فأفضلها قول: لا إله إلا الله، وأدناها إمطة الأذى عن الطريق، والحياء شعبة من الإيمان

[Resûlullah buyurdu ki: İman yetmiş (veya altmış) küsur özelliştir (şu‘bedir). En yükseği, ‘Allah’tan başka ilâh yoktur’ demek; en aşağısı ise, eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir bölümüdür.]

بضع [birkaç], kesr-i با ile üç ile dokuz arasında olan adedin ismidir. Ve hadis-i şerifte (19/b) vâridir:

أَلَا اخْتِطَّتْ يَا أَبَا بَكْرٍ ، فَإِنَّ الْبِضْعَ مَا بَيْنَ الثَّلَاثِ إِلَى تِسْعٍ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ عَنْ أَبِي عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

Ey Ebâ Bekir! بضع üç ile dokuz arasındaki sayılardır? (Bu hadis-i şerifi Tirmîzî Ebî Abbas (r.anhüma) dan rivâyet etti.

Pes, vakta kim, بضع üç ile dokuz arasında olan adedin ismi olduğu hadis-i şerifte beyân olundu. بضع birden yukarı ve ondan aşağı olan adedin ismidir.

Ve beşten yukarı ve ondan aşağı olan adedin ismidir diyenlerin kavilleri merdûd oldu. Şu‘be budâk demektir. Cem‘i şuub gelir. Ve şey’den bir cemâate dahî şu‘be denir.

اماطة izâle ma‘nâsınadır. Ve hayâyı tahsîs bi’z-zikir buyurduğu onun şânına ihtimâm içindir. Ve Tirmîzî ve Nesâî ve İbn-i Mâce ve Hâkim ve İbn-i Hibbân Câbir’den (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم افضل الذكر لا اله الا الله وافضل الدعاء الحمد لله

Ya‘nî Cabir’den¹²⁰ (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “ Zikrin efdali لا اله الا الله dır. Ve duânın efdali الحمد لله dır”. Pes. Bu hadis-i şerîf mantığıyla delâlet eder ki, bu iki kelimenin her biri kendi nev‘inin efdali ola. Ve mefhûmu ile delâlet eder ki الحمد لله , لا اله الا الله dan efdal ola. Zîrâ nev‘i zikir, nev‘i duâdan efdaldır. Taberânî (r.a.) Kebîr’de İbn-i Amr’dan rivâyet eder ki;

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما من الذكر افضل من لا اله الا الله و ما من الدعاء افضل من الاستغفار

¹²⁰ A: Cabir.

Ya'nî İbn-i Amr (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki : "Efrâd-ı zikirde bir fert لا اله الا الله 'dan efdal (20/a) değildir. Ve efrâd-ı duâdan bir ferd istiğfardan efdal değildir".

Ve لا اله الا الله efdal-i zikir olduğunun hikmeti oldur ki: O Hüdâ'ya ulûhiyyetin isbâtını ve onun ondan gayrıdan nefyini müştemeldir. Ve sâir ezkârda bu ma'nâ yoktur. Ve sıhat-ı îmân mütevakıftır bu lafız ile ve-yâhûd bu lafzın ma'nâsını edâ eder lafız ile telaffuza.

Ve الحمد لله efdal-i duâ olduğunun hikmeti oldur ki; duâ kulun Rabbisini zikrinden ve O'ndan bir nesne talep etmeden ibârettir. Ve bunlar الحمد لله 'da mevcudlardır. Zîrâ الحمد لله diyen kimesne bedürüsti Hüdâ'ya duâ eder. Ve ondan ziyâde talep eyler.

قال الله تعالى لئن شكرتم لأزيدنكم

[Allahü Teâlâ buyurdu ki: Hani Rabbiniz "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım, diye bildirmişti".]¹²¹

Eğer denirse ki, Hazret'in افضل الدعاء الحمد لله [Duânın efdali Elhamdülillah'tır.] Kavli delâlet eder ki; الحمد لله nev'i duânın efdali ola. [İstiğfardan efdal duâ yoktur.] Kavli delâlet eder ki, efrâd-ı duâdan bir ferd istiğfardan efdal olmaya.

Pes, iki hadîs beyninde tenâkuz lâzım gelir. كما ترى [gördüğün gibi]. Cevâb oldur ki; efrâd-ı duâdan birinin istiğfardan efdal olmasından istiğfârın cem'i efrad-ı duâ'dan efdal olması lâzım gelmez.

Lakin, افضل الدعاء الحمد لله [Duânın en faziletlisi Elhamdülillahtır.] Kavlinden الحمد لله kelimesinin cemi' efrâd-ı duâdan efdal olması lâzım gelir. Meselâ ما من القوم افضل من زيد [toplulukta Zeyd'den daha faziletli kimse yoktur.] Kavlimizin ma'nâsı "efrâd-ı kavimden Biri Zeyd'den efdal değildir".

Demektir. Ve kavimden birinin Zeyd'den efdal olmasından Zeyd'in ol kavmin cümlesinden efdal olması lâzım değildir. Ve Zeyd efdalü'n nâs kavlimizden Zeyd'in cemi' efrad-ı nâsdan efdal olması lâzımdır.

هذا ما اظهر للفقير من الجواب [Fakirin bu cevaptan anladığı budur.]

¹²¹ İbrahim, 14/7.

[Doğrusunu en iyi Allah bilir.] والله اعلم بالصواب

(20/B) İmâm Mâlik *Muvatta'* da Talha b. Abdullah'tan (r.a.) mürselen rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم أفضل الدعاء دعاء يوم عرفة، وأفضل ما قلت أنا والنبيون من قبلي لا إله إلا الله وحده لا شريك له

Ya'nî Talha b. Abdullah (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki, “ Duânın efdali arefe günü olan duâdır. Benim ve benden evvel olan peygamberlerin kavillerinin efdali, Allah'tan başka ilâh yoktur ve O'nun ortağı yoktur, sözüdür.

Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî (r.a.) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de buyurur ki:

[Bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur.] و اعلم ان لا اله الا الله

[Ve o, peygamberlerin söylediği en faziletli sözdür.] وهي افضل كلمة قالها الانبياء

قال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم افضل الأدعاء دعاء يوم عرفة اشارة لدعاء العارفين بالله وافضل ما قلت انا والنبيون من قبلي لا اله الا الله

[Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Duanın en faziletlisi arefe günü ariflerin yaptığı duadır. Ve benim ve diğer peygamberlerin söylediği en faziletli söz, la ilahe illallah'tır”.]

[Burada Allah'ı hakkıyla bilenlerin duasına işaret vardır.] اشارة لدعاء العارفين با الله

[Benim ve benden öncekilerin söylediği en faziletli söz, 'la ilahe illallah'tır.] İntihâ kelâmuhu.

[Bu hadis mana ve rivayet olarak sahihtir.] وهو حديث صحيح رواية ومعنى

[Burada Allah'ı hakkıyla bilenlerin duasına işaret vardır] kelâm-ı اشارة لدعاء العارفين بالله nübüvvetten değildir, belki şeyhin kelâmıdır. Ve kelâm-ı nübüvvet:

افضل الأدعاء دعاء يوم عرفة وافضل ما قلت انا والنبيون من قبلي لا اله الا الله

[Duânın en faziletlisi arefe günü olan duadır. Benim ve benden evvel olan peygamberlerin sözlerinin en faziletlisi, Allah'tan başka ilâh yoktur ve O'nun ortağı yoktur, sözüdür.]

Nitekim sâbıkan zikrolundu. Ve bu hadîs-i şerîfi Beyhakî *Şuab-ı İmân*'da merfûan Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet eyledi, bazı elfâz ziyâdesiyle. Ve ol elfâz bunlardır:

يحيى ويميت بيده الخير وهو على كل شيء قدير

[O diriltir ve öldürür, hayır O'nun elindedir ve O herşeye muktedirdir.]

Abdulgafûr kitâbında Ebû Zerr'den (r.a.) rivâyet eder ki:

قال قلت يا رسول الله اوصني اوصيك بتقوى الله فاذا عملت سيئة فأتبعها حسنة تمحها قال قلت يا رسول (21/a)
الله امنالحسنات لا اله الا الله قال من افضل الحسنات

Ya'nî Ebû Zerr (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) 'e dedim ki; “ Yâ Resûlellah! Bana bir nesne ile emreyle ki, onda benim salâhım ola”. Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Sana Hüdâ'nın takvâsıyla emrederim. Ve kaçan ki bir seyyie işleyesin onun ardınca bir hasene işle ki ol hasene seyyieni mahv u izâle ede”. Ve Hazret'in bu kavli Hüdâ'nın (Azze ve Celle) :

[Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir]¹²² Kavlinin mazmûnudur.
Ebû Zerr (r.a.) der ki, dedim ki : “ Ya Resûlullah لا اله الا الله hasenâtta mıdır?” Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Ol efdalü hasenâtta”.

Fâide: Hafî olmaya ki, seyyieden murâd sagîredir. Zîrâ kebîreyi hasenât mahveylemez.

[şartlarına riâyet edilerek yapılan tövbe hariç] Ve zâhir-i hadîs delâlet eder ki, hasene seyyieyi hakîkatte sahife-i a'mâlden mahv u nâ-bûd eyler.

Ve ba'zılar dediler ki: Mahv, terk-i muâhezeden ibârettir. Ve illâ seyyie rûz-u kıyamete dek sahîfede mevcûddur. Zâhîr-i nusûs-u dâlledir ki; “ Tevbe-i sahîh bi-şurûtiha zünûba keffâret vâki' olur, kat'an”. Vallahu a'lem.

Ve kitab-ı mezbûr'da Ka'b el-Ahbâr'dan (r.a.) mervî dir ki:

قال اوحى الله الى موسى فى التوراة لو لا من يقول لا اله الا الله لسأطت جهنم على اهل الدنيا

Ya'nî Ka'b el-Ahbâr (r.a.) der ki; Mûsâ (a.s.)'a Hak Teâlâ Tevrat'ta vahyetti ki: “Eğer الله der olmasaydı cehennemi arzın üzerine musallat ederdim”. İmdi ma'lûm oldu ki, ehl-i arzdan ref'-i azâba sebep bu kelime-i müşerrefedir.

Pes, bunda (21/b) bu kelime-i celîleye müdâvemete hass vardır. Nesâi senediyle Hazretten (s.a.v.) rivâyet eder ki;

قال قال موسى عليه السلام يا رب علمنى شيئاً اذكرك به فقال يا موسى قل لا اله الا الله قال يا رب كل عبادك يقولون هذا قال لا اله الا الله انت انما اريد شيئاً تخصصنى به قال يا موسى لو ان السموات السبع وعامرهن غبرى و الارضين السبع وعامرهن فى كفة ولا اله الا الله فى كفة لمالت بهن لا اله الا الله

¹²² Hûd, 11/114.

Ya'nî Hz. Mûsâ (a.s.) dedi ki: “Yâ Rabbi! Bana bir nesne ta'lîmin eyle ki seni onunla zikredeyim ve sana onunla duâ kılayım” Hak Teâlâ buyurdu ki: “Yâ Mûsâ! لا اله الا الله de”. Mûsâ (a.s.) dedi ki: “Yâ Rabbi! لا اله الا الله cemî' kulların لا اله الا الله derler. Ve ben bir nesne murâd ederim ki, beni onunla mahsûs edesin”.

Hak Teâlâ buyurdu ki: “Yâ Mûsâ eğer yedi kat göğün benden gayrı âmirleri ve muslihleri ile ya'nî onlarda sâkin olan melekleriyle ve yedi kat yer sâkinleriyle mîzânın bir kefesine vaz' olunsaydı لا اله الا الله bir kefesine vaz' olunsaydı لا اله الا الله onlar ile mâil olurdu”.

Ya'nî yedi kat gök melekleriyle ve yedi kat yer ehilleriyle mîzânın bir cânibine vaz' olunsaydı. Ve kelime-i لا اله الا الله vezin için cânib-i âhirine konsaydı kelime-i لا اله الا الله râcih ve zâid olurdu.

Eğer denirse ki, gayrî kavli müşkildir. Zîrâ âmirden murâd sâkin demektir. Ve Hak Teâlâ semâvât ve arzında sâkin değildir. Belki Ol mutlaka mekândan münezzehtir. Bu işkâlden cevap iki vecihledir.

Cevab-ı evvel oldur ki, âmir onlarda sükûnlarıyla ve Hüdâ semavât-ı (22/a) arzın muslihidir.¹²³ muslih demektir. Ve melâike semâvâtın muslihleridir, onlarda sâkin olmalarıyla ehl-i arzın muslihidir. Ve Hüdâ onları halkla ve melâikeyi semâvâtta ve ehl-i arzı arzda iskânıyla.

Cevâb-ı Sâni oldur ki, Bunda bir muzâf mahzûfdur. Takdîrî gayr-i zikri ve kelâmı demektir. Vallahu a'lemu bi's-savâb.

Bezzâr *Müsned*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يا ابا هرير ان كل حسنة تعلمها توزن يوم القيامة الا شهادة ان لا اله الا الله فانها لاتوضع في ميزان فانها لو وضعت في ميزان من قالها صادقا ووعت السموات السبع والارضون السبع وما فيهن كان لا اله الا الله ارجح من ذلك

Ya'nî Hz. Resûlüllah (s.a.v.) Ebû Hüreyre (r.a.) 'ye dedi ki; “Ey Ebâ Hüreyre! Her hasene ki işlersin, kıyâmet günü vezn olunurken لا اله الا الله veznolunmaz. Zîrâ ol mîzâna konulmaz.

Zîrâ ki eğer onu sıdkla kâil olan kimsenin mîzânına konsaydı ve yedi kat gök ve yedi kat yer ve onlarda olanlar ol mîzânın bir cânibine vaz' olunsaydı, لا اله الا الله onlardan

¹²³ A: Amir.

ercah olurdu”. İmâm Ahmed ve Tirmizî ve Hâkim ve Beyhakî İbn-i Amr’dan (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إِنَّ اللَّهَ سَيُخَلِّصُ رَجُلًا مِنْ أُمَّتِي عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُنْشَرُ عَلَيْهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعِينَ سِجْلًا كُلُّ سِجْلٍ مِثْلُ مَدِّ الْبَصَرِ ثُمَّ يَقُولُ أَنْتُكَرُ مِنْ هَذَا شَيْئًا أَظْلَمَكَ كَتَبْتِي الْخَافِظُونَ فَيَقُولُ لَا يَا رَبِّ . فَيَقُولُ (22/b) فَالْكَ عُذْرٌ فَيَقُولُ لَا يَا رَبِّ . فَيَقُولُ بَلَى إِنَّ لَكَ عِنْدَنَا حَسَنَةً فَإِنَّهُ لَا ظُلْمَ عَلَيْكَ الْيَوْمَ فَتَخْرُجُ بِطَاقَةٍ فِيهَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فَيَقُولُ احْضُرْ وَرُتْنَاكَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ مَا هَذِهِ الْبِطَاقَةُ مَعَ هَذِهِ السِّجْلَاتِ فَقَالَ إِنَّكَ لَا تُظَلِّمُ . قَالَ فَتَوَضَّعَ السِّجْلَاتُ فِي كِفَّةٍ وَالْبِطَاقَةُ فِي كِفَّةٍ فَطَاشَتِ السِّجْلَاتُ وَتَقَلَّتِ الْبِطَاقَةُ فَلَا يُقَالُ مَعَ اسْمِ اللَّهِ شَيْءٌ

Ya‘nî İbn-i Amr (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; ‘‘Bedürüsti, Hak Teâlâ kıyâmet günü ümmetinden bir şahsı halâyîkin başı üzere halâs eder. Ya‘nî halâyîk beyninde onu halâs ile mahsûs eyler.

Pes, onun üzerine doksan dokuz kâğıd neşreder. Her kâğıd medd-i basar gibidir. Ya‘nî onlardan her kâğıdın tûlu ve arzı insanın basarı mümted olduğu nesne mikdârıdır. Sonra Hak Teâlâ buyurur ki: Bunlardan birini inkâr eder misin?

Benim kâtiblerim ancılayın kâtibler ki hâfızlardır. Sana zulmettiler mi? Ol kimse der ki: Yok, yâ Rabbi. Ya‘nî ne onlardan birini inkâr ederim. Ve ne senin hâfız olan kâtib kulların bana zulmettiler derim. Pes, Hak Teâlâ o şahsa buyurur ki; Bir özrün var mıdır? O der ki; Yoktur, Yâ Rabbi!

Hz. Hak buyurur ki: Belâ, bedürüsti senin bizde bir hasenin vardır. Ve bedürüsti bugün sana zulüm yokdur. Pes, Hak Teâlâ bir ruk‘a ihrâc eder ki onda اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان لا اله الا الله واشهد ان لا اله الا الله واشهد ان لا اله الا الله yazılmış. Ol kimse der ki; Ya Rabbi! Bu kâğıdlarla bu ruk‘a nedir? Hak Teâlâ buyurur ki: (23/a) Bedürüsti sen zulüm olunmazsın. Pes, kâğıdlar mizânın bir âyesine ve o ruk‘a bir âyesine vaz‘ olunur. Kâğıdlar hafif ve ol ruk‘a sakîl olur. Ya‘nî ol kâğıdlardan ağır gelir. Ve Hüdâ’nın ism-i şerifiyle bir nesne ağır olmaz. Ya‘nî bir nesne Hüdâ’nın ismine râcih gelmez.

Fâide: Sicil, kâğıt demektir. Ve بطاقة kesr-i bâ ile رقعته demektir. Sahîfe-i sagîre ma‘nâsına ki ünsden Türkîde kâğıt pâresi demekle ta‘bîr olunur. حَقَّتْ , طَاشَتْ demektir. Ve bi‘l-cümle semâdan arza bu kelimedden efdal bir kelime nâzil olmadı. Ve arzdan semâyaya bu kelimedden ecell bir kelime suûd etmedi. Ve arz ile semâvat bu kelime-i müşerrefe ile kâim oldular.

Ve sâlikân-ı tarîk-i Hüdâ bu kelime-i muazzama vasıtasıyla haziretü'l-kuds ve makâm-ı ünse yol buldular. Ve cemi' enbiya-ı ve'l-mürselîn (salevatüllahi ve selâmuhu ecmeîn) ümmetlerini bu kelime-i mükerremeye da'vet ettiler.

Ve cümle meşâyih-ı sûfiyye (kaddesellahu teâlâ ervâhahüm) bu kelime-i muazzamaya müdâvemet tarîkinde gittiler. Şeyh Ahmed el- Kastallânî (nevverallahu merakidehu) *es-Sünnî İktidâi'l-Gâfil bi-İhtidâi'l-Âkıl* nâm kitâbında buyurur ki: “Zikirde müstehir olan ve bu tâifenin beyninde emir onun üzerine müstekarr-ı sâbit olan kavil لا اله الا الله 'tır.

Zîrâ ol nefy ve naks ile isbât-ı kemâl beynini cami'dir. Ve onlardan bir tâife indinde bir lafızda mübtedî ile münthehi beyninde fark yoktur. Ve tâife-i uhrâ indinde mübtedî ile münthehi beyninde fark vardır. Mübtedînin zikri لا اله الا الله 'tır. Ve münthehinin zikri الله الله 'tır.

Zîrâ ol ya'nî münthehi mütehakkık ve mütehallik (23/b) oldu. Ondandır nekâiz intifâ buldu. Pes, ism-i mezkûrdan gayrı ki Ol Allah'tır, taalluk kalmadı. Ol ecilden Hak Teâlâ Resûlü'ne (s.a.v.) قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ [(Resulüm!) Sen “Allah” de, sonra onları bırak.]¹²⁴ Buyurdu. Ve rivâyet olundu hadis Enes'den (r.a.):

[Allah Rasûlü buyurdu قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ وَسَلَّمَ: لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى لَا يُقَالَ فِي الْأَرْضِ: اللهُ، اللهُ، اللهُ] [Allah Rasûlü buyurdu ki: Yeryüzünde Allah Allah diyen oldukça kıyâmet kopmaz.]

Bu isim bir isimdir ki ma'nâyı tevhîdden murâd olunan nesneyi câmi'dir ve Hüdâ'yı bununla zâkir olan ma'den-i mezîdden müstemiddir. Ve bu zikrin üzerine itirâz olundu. Şununla ki; Bedurusti ol maksûdu vâfi değildir. Zîrâ zâkirin Allah kavli isimdir.

Ve isme nefy ile ve-yâhûd isbatla bir muhbir-i anh lâ-büddür. Ve ol bunda bulunmaz. Pes, kâili zâkir addolunmaz. Cevâb oldur ki: Bedürüsti mezkûr ma'lûmdur. Zihinde huzuru müstekarr ve sabittir, zâkirin indinde.

Güyâ ki المذكور الله dedi. Ve yâhud اعظم الله ve-yâhûd اذكر الله dedi. **Vech-i evvel** üzere mübtedâsı mahzûf haber ve **vech-i sâni** üzere haberi mahzûf mübtedâ ve **vech-i sâlis** üzere fiili mahzûf mef'ûlün bih olur.

¹²⁴ En'âm,6/91.

Pes, bu zikrin sıhhat-i istikâmeti ve mezkûrun sudûrda azamet ve celâleti sâbit oldu. İntihâ kelâmuhu.

Enes'ten rivâyet olunan hadîsin mahreci, İmâm Ahmed ve Müslim ve Tirmizîdir. Ve Necmüddîn-i Kübrâ (r.a.) buyurur ki: Kelime-i لا اله الا الله nefy ile isbâtdan mürekkebe bir ma'cündür.

Nefy müşhil gibidir ki, onunla maraz-ı kalb ve takviye-i nefis mütevellid olan mevâd-ı fâside zâil ve isbat dârû nafi' gibidir ki onunla (24/a) kalbe sıhhat ve ahlâk-ı zemîmeden selâmet hâsıl olur. Vallahu teâlâ a'lem.

Fasl-ı sâbi': Bu kelime-i muazzamaya müdâvemet ve mülâzemetle hass beyânındadır. Buhârî ve Müslim *Sahîhleri*'nde Enes'den (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من أحدٍ يشهد أن لا إله إلا الله وأنَّ مُحَمَّدًا رسولُ الله، صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ، إِلَّا حَرَّمَهُ اللهُ عَلَى النَّارِ

Ya'nî Enes (r.a.) der ki: Hz Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: “Bir kimse yokdur ki lisaniyla,

الله وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ dese kalbinden sâdik olduğu halde, illâ Hak Teâlâ onu nâr-ı cehenneme harâm eder”. Ve kalbinden sıdkın ma'nâsı ihlâsıdır.

Zîrâ kim ki bu iki kelimeyi alâ vechi'l-ihlâs demeye ol kimse ameliyle müntefi' olmaz. Kezâ fi't-*Tuhfe* İmâm Ahmed ve Müslim ve Tirmizî Ubâde b. es-Sâmit'den (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من يشهد ان لا اله الا الله وانَّ مُحَمَّدًا رسولُ الله حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِ النَّارَ

Ya'nî Ubâde b. es-Sâmit (r.a.) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: “Kim ki لا اله الا الله محمّد رسول الله diye, Hak Teâlâ ona nâr-ı cehennemi harâm eder”. Taberânî İbn-i Ömer'den (radiyallahu anhüma) rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليس على أهل لا إله إلا الله وحشة في الموت ولا في القبور ولا في النشور كأنني أنظر إليهم عند الصيحة ينفضون رؤوسهم يقولون الحمد لله الذي أذهب عنا الحزن

Ya'nî İbn-i Ömer (radiyallahu anhüma) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) (24/b) لا اله الا الله محمّد رسول الله kelimesinin ehline mevtdde ve kubûrda ve nüşûrda vahşet yoktur. Güyâ ki ben sayha indinde onlara nazar ederim. Başlarından toprağı silkip derler ki;

[Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun.]¹²⁵ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ

Hafî olmaya ki bu hadîs-i şerîfde Hazret'in kelime-i tevhîdin cüz-ü evvelî üzerine iktisârı bâb-ı iktifâdandır. Zîrâ ol cemi'sine şîâr olmuştur. Hatta kelime-i şehâdet ve-yâhûd kelime-i ihlâs ve-yâhûd kavı-i لا اله الا الله dendi ki, murâd الله محمد رسول الله 'tır.

Pes, her hadîs ki onda لا اله الا الله zikrolunur, محمد رسول الله zikrolunmaz. Ol bâb-ı iktifâdandır. Ya'nî الله محمد رسول الله dahî murâddır. Zîrâ لا اله الا الله kelimesi 'محمد رسول الله' sız nâfi' ve kâilinden azâb-ı cehennemi dâfi' değildir. Zîrâ tevhîd-i nâfi' mecmûundan hâsıldır. Bezzâr İbn-i Ömer'den (radiyallahü anhüma) rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم من قال: لا إله إلا الله دخل الجنة

Ya'nî İbn-i Ömer (Radiyahallahu anhümâ) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; "Şol kimesne الله محمد رسول الله م diye ol kimse cennete dâhil olur". Ve İmâm Ahmed ve Hâkim ve Ebû Dâvud Muâz'dan (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم: مَنْ كَانَ آخِرَ كَلَامِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ

Ya'nî Muâz (r.a.) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: "Kim ki dünyâdan âhir sözü,

الله محمد رسول الله لا اله الا الله ola, ol cennete dâhil olur". İbn-i Adiy (25/a) ve İbn-i Merdeveyh Enes'den (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم: ثَمَنُ الْجَنَّةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Ya'nî Enes (r.a.) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; "Cennetin bahâsı, لا اله الا الله 'الله محمد رسول الله' tır". İmâm Ahmed Muâz'dan (r.a.) rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صَلَّى الله عليه وسلم مفا تيح الجنة شهادة ان لا اله الا الله

Ya'nî Muâz (r.a.) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; "Cennetin miftâhları şehâdet-i

'dur'. ان لا اله الا الله وان محمدًا عبده ورسوله

Ya'nî vücûdda Hüdâ'dan gayrı ma'bûd-u bi'l-Hak olmadığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) O'nun kulu ve resûlü olduğuna dil ile ikrâr ve kalb ile tasdîkdir. Ve bu miftâhın

¹²⁵ el-Fâtır,35/34.

dendânları kizb ve gıybetten tâhir-i lisân ve buğz ve hasedden pâk-ı cenân ve şüpheli lokmadan hâlî şikem-i cüy'ândır. Bezzâr Ebî Saîd'den (r.a.) rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من شهد ان اله الا الله مخلصاً دخل الجنة

Ya'nî Ebî Saîd (r.a.) buyurur ki: "Kim ki vücûdda Hüdâ'dan gayri ma'bûd-u bi'l-hak olmadığına ve Muhammed O'nun resûlü olduğuna hulûs-u kalb ile şehâdet eyleye, ol cennete dâhil olur". Ve Tirmizî Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما قال عبدٌ لا إله إلا الله قطُّ مخلصاً ، إلا فُتِحَتْ له أبوابُ السماء ، حتى تُفْضِيَ إلى العرش ، ما اجْتَنَبَتْ الكبائرُ

Ya'nî Ebû Hüreyre (r.a.) (25/b) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurur ki; "Bir kûl muhlîs olduğu hâlde لا اله الا الله محمد رسول الله dedi illâ ona gök kapıları açıldı. Hatta arşa vâsıl oldu. Madem ki ol kebâirden ictinâb eyleye".

Hafî olmaya ki bu ehâdis-i şerîfenin bazısı mutlaktır. Ve bazısı kayd-ı ihlâsla mukayyedir ki, ol bundan evvel zikrolunan hadîsdir. Ve بعضى هم (onlardan bazıları) kayd-ı ihlâsla ve هم (onlar) kayd-ı kebâirden ictinâb ile mukayyedir ki ol bu hadîsdir.

Ve mutlak zikrolunan hadîsler bu mukayyedin üzerine mahmullerdir. Pes, bu hadîs-i şerîf delâlet etti ki bu kelime-i muazzamanın kâiline gök kapılarının açılması ve onun arş-ı rahmâna vâsıl olması iki şartla meşrûtdur.

Şart-ı evvel: İhlâsdir. Ve ta'rîf-i ihlâs budur:

الإخلاص إفراد الحق في الطاعة بالقصد

Ya'nî ihlâs tâatte kasd ve irâde ile Hakkı ifrâddır. Ya'nî tâatte takarrüb-u Hüdâ'dan gayri bir nesne irâde eylememektir. Meşâyih-ı Azâm (kaddesallâhû ervâhahüm ve esrârahüm) buyurdular ki: "Bu kelime-i muazzamanın kâili dört haslete muhtâcdır.

Haslet-i Ūlâ: Tasdîkdir.

Haslet-i Sâni: Ta'zîmdir.

Haslet-i Sâlis: Halâvettir.

Haslet-i Râbi: Hürmettir.

Tasdîki olmayan münâfıktır. Ta'zîmi olmayan mübtedi'dir. Halâveti olmayan mürâidir, hürmeti olmayan fâsıktır".

Şart-ı Sâni: Kebâirden ictinâbdır. İbn-i Abbâs'dan ve Saîd b. Cübeyr'den ve İkrime'den ve ekser (26/a) müfessirînden (radıyallahü eâlâ anhüm ecmeîn) Hüdâ'nın (Azze ve ve Celle) إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ [Güzel sözler O'na yükselir; rızâsına uygun iş ve davranışları da O yüceltir.]¹²⁶

Kavlinde rivâyet olunan odur ki: Kelime-i tayyib'den murâd الله الا لا 'tır. Ve amel-i sâlih onu ref' eder. Pes, tevhîd-i nâfi' şol tevhîddir ki, ol tâate mukârin olur. Zîrâ isyâna mukârin olan tevhîd ahirette nâfi' ve sâhibine ikâbdan mani' olmaz. Ve ba'zılar dediler ki: يرفعه 'da olan zamîr bâriz amel-i sâlihe râci'dir. Pes, ma'nâ demek olur ki:

الكلم الطيب يرفع العمل الصالح Ya'nî kelime-i tayyibe ki kelime-i tevhîddir, amel-i sâlihi ref' eyler. Zîrâ tâat makbûl olmaz illâ tevhîd ile. Hasan ve Katâde dediler ki: "Kelime-i tayyib zikrullahıdır. Ve amel-i sâlih ferâiz-i Hüdâ'yı edâdır".

Pes, şol kimesne ki Hüdâ'yı zikretti ve ferâiz edâ etmedi. Onun kelâmı ameli üzerine reddolundu. Hâsılı kim ki kavli-i hasen ile kâil oldu ve fiil-i kabîh işledi. Hak Teâlâ onun kavlini fiili üzerine reddeder. Ve kim ki kavli-i hasen¹²⁷ kâil ve amel-i sâlih ile âmil oldu, onun ameli kavlini ref' eyledi.

Fâide: Molla Sadeddin (k.s.) *Şerh-i Akâid-i Neseî*'de der ki: Kebîrde rivâyet muhtelif oldu. İbn-i Ömer (r.a.) rivâyet eyledi ki: "Ol dokuzdur. Birincisi Hüdâ'ya şirkittir. İkincisi katl-i nefistir bigayrı hak. Üçüncüsü kazf-i muhsanâttır. Ya'nî mer'i sâlihâyı zinâ ile şetmdir. Ve dördüncüsü zinâdır. Beşincisi küffâr ile (26/b) harpten firârdır. Altıncı sihirdir. Yedinci mal-ı yetîmi ekldir. Sekizinci ukûk-u vâlideyndir. Ya'nî Müslümân olan pederini ve mâderini rencîde etmemektir. Dokuzuncu Haremde ilhâddır. Ya'nî cinâyettir.

Ebû Hüreyre (r.a.) ekl-i ribâyı ziyâde eyledi. Ve İmâm-ı Alî (k.v. ve r.a.) sirkatı ve şûrb-ü hamrı ziyâde eyledi. Ve ba'zılar dediler ki: Her nesne ki onun müfsidesi zikrolunandan birinin müfsidesi gibi ola yâ-hûd ekser ola ol kebîredir.

Ve ba'zılar dediler ki: Her nesne ki bahusûs onun hakkında şari'den vaîd vârid ola ol kebîredir. Ve ba'zılar dediler ki her ma'siyet ki kûl onun üzerine musırr ola ol kebîredir. Ve her ma'siyet ki ondan istiğfâr eyleye ol sagîredir.

¹²⁶ el-Fâtır,35/10.

¹²⁷ A:ile.

Ve hakk-ı melâikede اَحْتَجَّاقِرَ و ma'nâsınadır. Ve sakaleynden ûlû'l-ilim hakkında احتجَّاقِرَ و ma'nâsınadır, dedikleri bizim dediğimize şehâdet eder. Eğer denirse ki: Asıl lafzın hakikat olmasıdır. Pes, bunda ol asılden sârif nedir? Cevâb oldur ki, burada (27/b) sârif ma'nâ-yı lügavînin bu mahalde adem-i istikâmetidir. İntihâ kelâmuhu.

Fâide-i uhrâ: Ba'zılar dediler ki: İnde-l İslâm Kelime-i şehâdet ile telaffuzda اَشْهَد demek şarttır. Lâkin râcih belki savâb oldur ki; Kelime-i Şehadetle telaffuzda اَشْهَد demek şart değildir. Ve buna dâll olan ehâdîs çokdur. Biri budur ki: Buhârî ve Müslim Sahîhlerinde Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ فَمَنْ قَالَهَا، فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلَّا بِحَقِّهِ، وَحِسَابُهُ عَلَى اللهِ

Allah Rasûlü (s.a.v) buyurdu ki: “İnsanlarla, ‘la ilahe illallah’ deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim, ‘la ilahe illallah’ derse, meşru gerekçeler müstesna kanı ve malı haram olur. Bundan sonrası için hesabı Allah’a aittir”. Ve Hz. Resûlüllah (s.a.v.) emmisi Ebî Tâlib’e اَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ [Ey amcacığım! Lâ ilâhe illellah de,] dedi. Vallahu a'lem bi's-savâb.

Fasl-ı sâmin: İchâr ve isrâr zikir de ulemâ beyinde vaki' olan ihtilâf beyanındadır. Ma'lûm ola ki, ichâr ve isrâr zikirde ulemâ arasında ihtilâf vâki' oldu. Ba'zılar dediler ki izhâr-ı zikir mekrûh ve bid'attır. Zîrâ izhâr şol yerde câizdir ki onda izn-i şer'î vârid ola. Ezân gibi ve tekbirât-ı salât-ı imâm gibi. Ve tekbirât-ı îdeyn gibi ve teşrik ve telbiye gibi.

Zîrâ bunlar şeâir-i İslâm'dan oldukları cihetten lâzım olan izhârdır. Ve bunlardan gayrıda izn-i şer'î vârid olmadığı ecilden vacib olan esrârdır. Ve bunlar mezheplerini te'yîdde Kitâb ile ve Sünnet ile ve eser¹³² ile ihticâc ettiler. Emmâ (28/a) el-Kitâb:

¹³² Sözlükte “bir şeyin artığı; kılıç darbesi” gibi anlamlara gelen eser kelimesinin çoğulu âsâr ve usûrdur. Aynı kökten türeyen Kur'an'daki esâre kelimesi de (el-Ahkâf 46/4) “bilgi artığı” demektir. Hadis ilminde ise haber ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Nitekim “me'sûr hadis” nesiller boyu nakledilerek gelen haber demektir. Eser Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini ifade ettiği gibi sahâbî ve tâbiîlere ait her tür haberi de ifade eder. Bazı hadis âlimleri eseri Resûl-i Ekrem'e ait haberlerle (merfû) sahâbeye ait haberler (mevkuf) için kullanırken Horasan bölgesindeki âlimlerin bu kelime ile bilhassa sahâbeye ait rivayetleri

فَقَوْلُهُ تَعَالَى اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ [Allahü Teâlâ'nın buyurduğu gibi: Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.]¹³³

Sa'lebî tefsîrinde der ki: الجهر بالدعاء من الاعتداء [sesli duâ haddi aşmaktır.] Ve ondan bu kavil kerâhetine delîldir. Ve Kevâşî¹³⁴ Hüdâ'nın اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ [Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.] Kavlinin tefsîrinde der ki:

اي الجاهرين بالذكر [yani sesli zikir yapanlar]

Ve emma es-Sünnet:

فَقَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اارْبِعُوا عَلَى انْفُسِكُمْ فَانْكُم لَا تَدْعُونَ اصمَّ وَلَا غَائِبًا اانْكُم تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا وَهُوَ مَعَكُمْ

رواه البخارى ومسلم عن اابى موسى الاشعري رضى الله عنه

[Bu hadisi Buhâri ve Müslim, Ebî Mûsa e-Eş'arî'den rivâyet etti.]

Ya'nî Ebû Mûsâ Eş'arî der ki: Resûlüllah (s.a.v.) bir kavmi işitti ki ref'i savtla zikrederler. Onlara dedi ki: “Ey Âdemoğlanları! Nefislerinizi ref'i savtla zikirde habs eyleyin.

Ya'nî zikirde ref'i savt eylemeyin. Zîrâ be-dürüstî siz asammı ve-yâhûd gâibi çağırılmazsınız. Belki be-dürüstî bir Mevlâ'ya duâ edersiniz ki Ol nidâ-yı zamâiri işitici ve lütf u rahmet ve hıfz-ı vükelâet ile kavillerine yakın olucudur. Hâl-bu-ki ol dâima lütf u ihsân ve rahmet-i imtinân ile sizinledir”.

اما الاثر فقد صحَّ انه قيل

[Sahih olarak rivayet edilen esere gelince:]

لاين مسعود رضى الله عنه انَّ قوماً اجتمعوا يهلون ويصلون على النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ويرفعون اصواتهم فذهب اليهم ابن مسعود رضى الله عنه وقال ماعهدنا ذلك على عهد رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وما اريكم الا مبتدعين فما زال يذكرهم ذلك حتى اخرجهم عن المسجد

kastettikleri belirtilmektedir. Bazı fıkıh âlimleri ve özellikle bir kısım Şâfiîler eseri sadece mevkuf rivayetlere, haberi de merfû rivayetlere tahsis ederler.

¹³³ el-A'râf, 7/55.

¹³⁴ Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsîlî (ö. 680/1281) *Tefsir ve kıraat âlimi*.

Ya'nî; İbn-i Mes'ûd (r.a.) dedi ki: Be-dürüstî bir kavim müctemi' olup (28/b) Hüdâ'yı zikrederler. Ve Hz. Resûl'e salevât getirirler. Ve avâzlarını kaldırırlar. Pes, İbn-i Mes'ûd (r.a.) onlara gitti. Ve dedi ki: "Biz buna Hz. Resûl'ün zamânında yetişmedik ve ben sizi görmezem illâ erbâb-ı bid'attan görürüm". Şol denli onlara Hazret'in zamânını aktardı.

Hatta onları mescidden ihrâc eyledi. Ve ba'zılar dediler ki: İchâr-ı zikir câizdir. Ve ehâdis-i sahîhe onunla nâtıkadır. Ve bunlar Hüdâ'nın ادعوا ربكم تضرعا وخفية انه لا يحب [Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.] kavlinin tefsîrinde dediler ki:

ادعوا ربكم اى وارفعوا اليه حوايجكم تضرعا اى ذلة وخفية اى لا يدخله الرياء انه لا يحب المعتدين اى
المشركين الذين يدعون غير الله

[Rabbinize dua edin, ve ihtiyaçlarınızı ona yalvararak iletin, (gizli ve gönülden gelerek) yani içine riya sokmadan. Muhakkak Allah kendinden başkasına dua ederek ona ortak koşanları sevmez.]

Ve dediler ki: Hadîs-i şerîfin vürûdu gazâda idi. Pes, ref'i savt belâ cer etmeye diye Hazret ondan men' buyurdu. Ol sebebden Hazret esfârında ceresden men' u nehyeyledi. Ve İbn-i Mes'ûd'dan vârid olan eserin aslı yoktur. Nitekim ehâdis-i sahîhe ona delîldir.

Bunlar dahî efdal olan hangisi olduğunda ihtilâf ettiler. Ba'zılar dediler ki, ichâr efdaldır. Zîrâ onunla zikir-i kalb zâkirde rüsûh bulur. Ve onu iştigâl-i gayriden men' kılar. Ve bereket-i zikir sâmiîne erişir. Ve onları zikre muharrik eyler. Ve ba'zılar dediler ki: İsrâr efdâldir. Zîrâ ol riyadan eb'ad ve hulûsa akrebdir. Hâl-bu-ki Hz. Resûlüllah (s.a.v.) (29/a) : خير الذكر الخفي و خير الرزق ما يكفي [Zikrin hayırlısı hafî olanı, rızkın hayırlısı kâfi olanıdır.] Buyurdu.

رواه ابو يعلى و ابن حبان وابوعوانه وبيهقى عن سعد بن ابى وقفا ص به مرفعاً

[Bu hadisi Ebû Ya'lâ ve İbn-i Hibbân ve Ebû Avâne ve Beyhakî Sa'd b.Ebî Vakkâs'dan merfu' olarak rivâyet etti.]

Ya'nî ihfâ-i zikir ve onunla adem-i şöhret hayırdır, zıddından. Ve mâldan kalîl ki sâhibini ahirette meşgûl etmeyendir. Şol kesîrden ki sâhibi âhiretten milhâ eder. Ve ba'zılar tafsîl edip dediler ki; "Niyet-i sâdika sahibi olana, ichâr evlâ ve asveb ve nefisinden riya havf edene isrâr efdal ve ensabdır. Ve muhtâr olan budur".

Bu cümle şol kimesne hakkındadır ki ona şevk-i zikir galebe eylemeye ve zimâm-ı ihtiyârı elinden gide. Ol akvâl-ı ef'âlinde ma'zûrdur. Söz onda deĝildir. Vallâhi a'lem.

Bâb-u evvel: Bu kelime-i muazzamanın müfredâtı beyanındadır: Kelime-i لا nefy-i cins için olan لا'dır. Ve bu لا amelde انّ kelimesine mahmûldür. Pes, ismini nasb eder ve haberini ref' eder. Şol şartla kim kendini nekre eyleye. Ve ol nekre muzâf ve-yâhûd şibh-i muzâf ola. Misâli:

لا خير منك [Hiçbir çocuk senden iyi deĝildir.] Gibidir, muzâfda ve لا خير منك [Ayakta duran senden iyi deĝildir.] gibidir, şibh-i muzâfda. Ve eĝer müfred olursa, ya'nî muzâf ve şibh-i muzâf olmazsa, bu mahalde olduĝu gibi mansûb olduĝu nesnenin üzerine mebnî olur. Pes, eĝer fetha ile mansûb olursa fetha üzerine mebnî olur.

لا رجل في الدار [Evde kimse yok.] Gibi. Ve eĝer kesre ile mansûb olursa kesr üzerine mebnî olur. لا مسلمات. gibi. Ve eĝer يا ile mansûb olursa يا üzerine mebnî olur.

لا غلامين (29/b) ولا ناصرين لك [Sizin hizmetçiniz ve yardımcınız yok.] Gibi.

Ma'lûm ola ki mebnî iki kısımdır: Bir kısmı aslîdir. Ve ol üçtür, mâzîdir ve emr-i bigayri'l-lâmıdır ve harftir. Ve bir kısmı ârızdır. Ve ol bu üçün gayridir. Ve mebnî-i ârız eĝer hareket üzerine mebnî olursa, اين و حيث وجير gibi. Onda üç suâl vardır:

Suâl-i evvel oldur ki; esmâda asıl i'râb iken bunun binâsına sebep nedir?

Suâl-i sâni oldur ki: Binâda asıl sükûn iken bunun hareket üzerine binâsına illet nedir?

Suâl-i sâlis oldur ki; harekât-ı selâseden birini ihtiyâra hikmet nedir?

Ve eĝer sükûn üzerine mebnî olursa onda sebep-i binâdan suâl olunur ancak.

Pes, لا رجل في الدار [Evde kimse yok.] terkîbinde رجل niçin mebnî oldu diye suâl olunursa cevâbında denir ki: Zîrâ ol min-i istiğrâkıyye ma'nâsını mutazammındır. Ve her isim ki harf ma'nâsını mutazammın ola, mebnî olur.

Pes, bu dahî mebnî olur. Ve niçin hareket üzerine mebnî oldu diye suâl olunursa, cevâbında denir ki: Tâ ki mebni-i aslî ile mebni-i ârız¹³⁵ fark ola. Ve niçin feth üzerine mebni oldu, damme ve kesre üzerine mebnî olmadı diye suâl olunursa cevâbında denir ki: Zîrâ ol ehaff harekettir. ولا اله [ve hiçbir ilah yoktur.] Dahî suâl u cevâbında böyledir. ففس إلى فعا ل. مالوه ma'nâsına. Zîrâ ef'âlin mef'ûl ma'nâsına gelmesi

¹³⁵ A:Beyni.

vâki'dir. ma'nâsına geldiği gibi. Ve iştikakı 'dendir, fetha ile.

آله يَأْ لَهْ إِلَهَةً وَالْوَهَّ وَالْوَهِيَّةَ أَي عَبْدٍ وَتَالَهُ أَي (30/a) تَعَبَّدَ وَاسْتَأْلَهُ أَي اسْتَعْبَدَ

eV aslında رجل gibi esmâ-i ecnâsdan bir isimdir. Her ma'bûda ıtlak olunur. Gerek ma'bûd-u bi'l-hak olsun, gerek ma'bûd-u bi'l-bâtıl olsun. Sonra tağlîb olundu, ma'bûd-u bi'l-hakk üzerine. Nitekim necm aslında her kevkebin ismidir. Sonra tağlîb olundu, Süreyyâ üzerine ve sene her yılın ismidir. Sonra tağlîb olundu, kaht-ı yıl üzerine.

Beyt her evin ismidir. Sonra tağlîb olundu, Ka'be'ye. Ve kitâb her mektubun ismidir. Sonra tağlîb olundu, Sibeveyh'in kitâbı üzerine. الّ burada harf-i istisnâdır. Ve istisnâ lügatte tesniyeden müştakdır. ثنى عنان فرسه denir. Kaçan atını teveccüh eylediği cânibe gitmeden men' eylese. Ve illâ müstesnâyı hükm-ü müstesnâ minhe duhûlden men' ve sarf eylediği için bu isimle tesmiye olundu.

Ve istilâh-ı nuhât'ta Abdulkâhir¹³⁶ zikrettiği üzere ta'rîfi budur.

[İstisna dahil olduğu yerden onu ayıran çıkarandır. İnsanlar geldi ama Zeyd gelmedi sözündeki gibi.]

Pes, Zeyd ihrac olundu. Şol kıyâmdan ki ona kavim dâhil oldu. Ve bunun gibidir. ما زيد [İnsanlar gelmedi ama Zeyd geldi.] Pes, Zeyd ihrâc oldu şol nefy-i kıyâmdan ki ona kavim dâhil oldu. Ba'zılar dediler ki: الاستثناء اخراج مّا دخل فيه غيره: [İstisna: Başkalarının dâhil olduğu yerden çıkarılması ya da başkalarının çıktığı yere onu dâhil etmektir.]

Ma'tûfun aleyh istisnâ-i müsbetin ve ma'tûf, istisna-i menfinin haddidir. Ve bazı muhakkikîn bir ta'rîf ihtirâ' edip, dediler ki:

الاستثناء هو المنع عن دخل بعض ماتناوله صدر الكلام في حكمه (30/a) بالآ و اخواتها في حكمه

[İstisna kelamın başında dâhil oldukları hükümden illa ve kardeşleri ile çıkarılan, ayrılındır.] Kavli müteallikdir duhûle ve zamir raci'dir, sadrı'l-keâm ve اخواتها بالآ و اخواتها müteallıktır men'e. Ya'nî istisna الّ ile ve-yâhûd ehavâtıyla sadr-ı kelâmın hükmünde

¹³⁶ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö.471/1078-79) Arap dil bilgini ve edebiyat nazariyatçısı.

mütenâvil olduğu nesne ki, bazısını duhûlden men'dir. Bazı ما تناوله kavli istisnâ-i müstağrakı ihrâc eder ve بألا واخواتها kavli sâir tahsîsâtta ihtirâz eyler. Ve bu ta'rîf sâir ta'rîflerden ahsendir. Zîrâ şol kimesne ki,

هو اخراج بألا واخواتها [O illa ve kardeşleri ile çıkarılındır] dedi. Eğer hakîkatte ihrâcî murâd ederse ol mümteni'dir. Zîrâ ihrâc ya ba'de'l-hüküm olur veyahûd kable'l-hüküm olur. Eğer ba'de'l-hüküm olursa mütenâkız olur. Hâl-bu-ki istisnâ Kelâmullah'da vâki'dir. Ve ol tenâkuzdan münezzehtir. Ve kable'l-hüküm olması dahî câiz değildir, beyânı budur ki hakîkat-ı ihrâc bulunmaz, illâ ba'de'l-duhûl. Hâl-bu-ki müstesnâ tenâvül cihetinden ya'nî ondan vaz'an müstesnâ fehm olunduğu hissiyyetten sadr-ı kelâmın hükmüne dâhil değildir. Ve ihrâc, من حيث تناول [tenavülden] değildir. Zîrâ ba'del istisnâ tenâvül bâkîdir. Pes, ma'lûm olduğu hakîkatte ihrâc murâd değildir. Şunun birle ki, ta'rîf-i istisnâda tasrîh edip dediler ki;

الاستثناء اخرج ما لو لا لدخل [istisna dahil olmadığı şeyden çıkarmaktır.]

Ya'nî istisnâ şol nesneyi ihrâcdır ki eğer ذلك الاخراج [Bu ihraç] olmasaydı müstesnâ müstesnâ minhe dâhil olurdu. İmdi bu ta'rîflerinden ma'lûm oldu ki ihrâcdan murâd duhûlden men'dir, mecâzen ve hudûdda isti'mâl-i mecâz mümteni'dir. Ve onun için bu ta'rîf (31/a) onların tariflerinden evlâdır.

Fâide-i fıkhiyye: İstisnâ iki kısımdır. Bir kısmı istisnâ-i ta'lîldir. Ve bir kısmı istisnâ-i tahsîldir. Ve iki kısım dahî mevsûlen sahîh olup mefsûlen câiz değildir. Ve istisnâ-i tahsîlin elfâzı üçtür. إلا dir. Ve غير dir. Ve سوى'dır. Ve bu istisnâ sahîh olmaz. İllâ şol şartla ki istisnâdan sonra onun ikrârından bir nesne mütehasıl ola. عشرة إلا تسعة [On, ama dokuz tane var] gibi.

Pes, bu surette ona bir dirhem lâzım olur. Ve eğer ki عشرة إلا عشرة derse istisnâ değildir. Ve ikrârdan rücû' bâtıldır. Ve bu butlân müstesnâ, müstesnâ minh cinsinden olursadır. Misâl-i mezkûr gibi. Ve eğer hilâf cinsinden olursa, له على مائة درهم إلا ديناراً او الا قفيز حنطة, [onun yüz dirhemi var bir dinar hariç veya bir ölçek buğday hariç] gibi.

İmâm-ı Azâm ile Ebû Yûsuf indinde istisnâ sahîh olur. Ve ona bir dînârın ve-yâhûd bir ölçek buğdayın bahâsı lâzım olur. Ve eğer cemî' müsemmâdan ibâ edip نسائي طوالق [Hanımlarım hariç diğerleri boş olmuştur] derse ve onlardan gayrı nisâsı yok ise istisnâ sahîh olur. Ve onlardan birisi boş olmaz.

Ve eğer نسائي طوالق إلا هؤلاء [Hanımlarım hariç diğerleri boş olmuştur] derse istisnâ sahîh olmaz. Ve onların cümlesi boş olur kezâlik عبيدي أحرار إلا هؤلاء [onlar hariç

kölelerim hürdür] derse onlardan birisi azâd olmaz. Ve eğer عبيدي أحرار إلا عبيدي [kölelerim hariç köleler hürdür] derse istisnâ sahîh olmaz.

Ve kölelerin cümlesi azâd olur. Ve eğer bir kimesne hatununa أَنْتِ طَالِقٌ ثَلَاثًا إِلَّا ثَلَاثًا [Sen üç hariç üç ile boşsun] dese istisnâ bâtil olur ve üç talak gerçekleşmiş olur. Ve onun üzerine eğer üçten ziyade talâk ikâ' edip (31/b) ondan üçü istisnâ eylese. Muhî'te vaki'dir ki istisnâ cümle-i kelâmdan olur ve üçten olmaz. Vallahu a'lem.

Allah ism-i zât müstecmi' cemî' sıfâttır. Ve bu ism-i şerîfde ulemâ-i azâm (rıdvannallahu teâlâ anhüm) ihtilâf-ı kesîr ile ihtilâf ettiler. Ve onlardan her tâife ictihâdları müeddî olduğu tarîke gittiler.

Pes, biz ol akvâli evvelâ ve icmâlen ve sâniyen tafsîlen beyân edelim. İcmâlen beyânı budur ki: Ekser ulemâ dediler ki, Lafza-ı Celâl Arâbîdir ve ba'zılar dediler ki İbrânî'dir. Ve ba'zılar dediler ki Süryânî'dir. Arabî'dir, diyenler dahî ihtilâf ettiler.

Onlardan ekserûn dediler ki alem-i zâttır ve ba'zılar dediler ki sıfattır. Ve alemdir diyenler dahî ihtilâf ettiler. Onlardan ba'zıları dediler ki ol a'lâm-ı mevzûadandır. Ve ba'zılar dediler ki; Ol a'lâm-ı gâlibedendir.

A'lâm-ı mevzûadandır diyenler dahî ihtilâf ettiler. Ba'zılar dediler ki menkûldür. Ba'zılar dediler ki mürtecedir.¹³⁷ Ve mürtecedir diyenler dahî ihtilâf ettiler. Onlardan ba'zılar dediler ki müştakdır ve ba'zılar dediler ki gayrı müştakdır.

Ve tafsîlen beyânı budur ki, ekser ulemâ (radıyallahü anhüm) dediler ki Lafzatullâh Arabî'dir. Fahreddin er-Razî (k.s.) bu ism-i şerîfin Arabî olduğuna Kur'ân-ı Azîm'den iki âyetle istidlâl eyledi. Âyet-i ûlâ budur: هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا [O'nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?]¹³⁸

İttifak ettiler هَلْ تَعْلَمُ مِنْ يَسْمَى اللَّهَ ' den murâd lafza-ı celâl'dir. Pes, ma'nâ هل تعلم من يسمي الله [Allah diye isimlendirilecek birini biliyor musun?] demektir. Hatta dediler ki, Hak Teâlâ kulûbu gayri bu isimle tesmiye etmeden kabz eyledi. (32/a) Karafî bu âyetin tefsîrinde buyurur ki; هل تعلم يقل هذا الاسم لغير الله [Sen Allah'tan başka bu şekilde isim verilen birini biliyor musun?]

¹³⁷ Kelimenin lûgat mânası ile ıstılah mânası arasında münasebet bulunmayan kısmına mürtecel; münasebet bulunan kısmına da menkul denir.

¹³⁸ Meryem,19/65.

Ve âyet-i sâni budur : قال الله تعالى ولئن سئلتهم من خلق السموات و الارض ليقولن الله [Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? Diye sorsan, elbette Allah'tır derler.]¹³⁹

Bu âyet-i kerîme Lafza-ı Celâlenin lugât-ı Arab'da ve Câhiliye'de ve İslâm'da muvahhidlerin ve müşriklerin kelâmalarında müsta'mel olduğuna delâlet eder. İki istidlâl dahî reddolundu. Emma istidlâl-i evvel reddolundu. Şununla ki, ona sema olmamadan onun Arabî olması lâzım gelmez. Ve istidlâl-ı sâni redolundu.

Şununla ki: وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ [Gerçek şu ki onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, tereddüt etmeden "Allah" derler.] Kavlinde olan ism-i şerîfden murâd lafız değildir belki medlûldur.

Pes, onlardan nisbetle her birine makûl olan lafzın Lafza-ı Celâl olması lâzım değildir.

ولئن سلم¹⁴⁰ 1 celâldir. Lâkin onun Arâbi olması lâzım değildir. -ki makûl olan lafz Vallahu a'lem. İbranî'dir ve-yâhûd Süryanî'dir diyenlerin kavilleri savâbdan baîddir.

Zîrâ bu lafz-ı şerîfe lügat-ı Arab'dır. Câhiliyette ve İslâm'da nazmen ve nesren bülegâ u fusehânın lisânları üzere müsta'meldir. Ve gayrı lügatte mütedâvil olmadı; illâ Arab'dan ahz ile. Bu kavil reddolundu. Şununla ki; Câizdir ki, ol isti'mâl ba'de't-ta'rib ola. Cevâbında dendi ki da'vâ-yı ta'rib delîlsiz bir da'vâdır.

Ve Arabî'dir diyenler dahî ihtilâf ettiler. Onlardan ekserûn dediler ki: Ol alemdir. Ve ba'zılar dediler ki sıfattır. Alemdir diyenler vücûh-u selâse ile ihticâc ettiler.

Vech-i evvel oldur ki, eğer bu lafz-ı şerîf sıfat olaydı. (32/b) لا اله الا الله kavlimiz لا اله الا الرحمن kavlimiz gibi tevhîd olmazdı. Zîrâ sıfat من حيث هي [var olması bakımından] dâledir, kesrete. Hâl-bu-ki icmâ-i ulemâ-i mütekaddimîn ve muteahhirîn bu kelime-i celîlenin tevhîdi müfîd olduğuna mün'akıd oldu.

Vech-i sâni oldur ki bu ism-i şerîf dâimâ mevsûf vâki' olur. Hergiz sıfat vâki' olmaz. Meselâ الرحمن الله denip; الرحمن الله denmez, vasfiyet üzere. Pes, eğer sıfat olaydı, bu sıfatla muttasıf olmazdı. Belki mevâddan bir mevâdda sıfat vâki' olması câiz olurdu.

¹³⁹ Zümer,39/38.

¹⁴⁰ Burada metin eksik. ولئن سئلتهم (onlara soracak olursan) olması gerekir.

Vech-i sâlis oldur ki, Hüdâ'nın (azze ve celle) Kitâb ve sünnet ve icmâ-ı ümmet delâlet eylediği üzere sıfâtı vardır. Pes, O'na bir ism-i zâtdan lâ-büddür. Ta ki ol sıfat O'nun üzerine cârî ola.

Zîrâ eğer onların cümlesi sıfât olaydı, kendileri ile mevsûf bir ismin üzerine cârî olmazlardı. Ve ol muhâldir. Ve Lafzatullah'tan gayrısı bilittifâk mevsûf olmadı. Pes, mevsûf olmaya ol müteayyin oldu. Ve sıfattır diyenler vücûh-ü erbaa ile ihticâc ettiler.

Vech-i evvel oldur ki irâ-i zât- ı Hüdâ'da vaz'-ı alem onun zâtını taakkulun fer'idir. Ve hakikât-i zât-ı Hüdâ bir kese?¹⁴¹ müteakkıl değildir. Pes, O'nun mukâbelesinde alem vaz' eylemek câiz değildir.

Vech-i sanî oldur ki alem işâret-i hissiyye ma'nâsına kâimdir. Pes, Hüdâ hakkında işâret-i hissiyye mümteni' olduğu gibi alem dahî mümteni' olur.

Vech-i sâlis oldur ki vaz' ı alemin fâidesi bir şahsı hakikatde ona mümâsil bir şahısdan imtiyâzdır. Ve Hüdâ'nın (33/a) (azze ve celle) hakikatde mümâsili yoktur. Pes, O'nun mukâbelesinde vaz'-ı alem bi-fâidedir.

Vech-i râbi' oldur ki eğer ol alem olaydı Hüdâ'nın (azze ve celle)

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ [O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Gizlinizi açığınızı bilir, neyi yapıp ettiğinizi de bilir.]¹⁴² Kavlinin zâhiri ma'nâ-yı sahîhi müfid olmaz idi. Vech-i evvelden cevâp verildi. Şununla ki; Zât-ı Hüdâ'nın (azze ve celle) sıfât-ı hakîkiyye ve selbiyye ve fi'liyye ile onlardan feyz-i ilâhî ile zâhir olduğu mikdâr üzere vukûu taakkulünde nizâ' yoktur ve ol mümkündür.

Mümteni' olan künh-ü hakikat ile taakkuldür. Ve ol vaz' ı alemde lâzım değildir. Şunun birle ki bu kelâm şol zamânda tamâm olur ki, cemi' elfâzın ve yahûd bazısının vâz' ı hak olmaya. Amma şöyle ki cümlesinin ve-yahûd bazısının vâz' ı hak ola, vech-i mezbûr tamâm olmaz.

Fâide: Hafî olmaya ki delâlet-i elfâz vaz'ıyye olduğunda ittifâklarından sonra ta'yin-i vâz'da ihtilâf ettiler. Ba'zılar dediler ki, vâzı' Hak'tır ve gayruhu ilhâm ile ve-yahûd vahiy ile ta'lîm etti. Bu mezhebe mezheb-i tevfiik derler. Ve bu mezheb Ebî Hasan Eş'ari'ye nisbet olunur.

---

141 A: bir kimesne

142 En'âm, 6/3.

Ve ba‘zılar dediler ki, nassdır. Ve bu mezhebe mezheb-i ıstılâh derler. Ve bu mezheb ekser Mu‘tezile’ye nisbet olunur. Ve ba‘zılar tevzi‘e zâhib oldular. Ya‘nî onların ba‘zısını Hüdâ ve ba‘zısını nâs vaz‘ etti dediler. Ve ba‘zılar tevakkuf ihtiyâr eylediler. Ya‘nî nefy ve isbâtdan biriyle hükmetmediler. Vallahu a‘lem bi-hakikatü’l-hâl.

Vech-i sâniiden (33/b) cevâb verildi, şununla ki alemin zât-ı Hüdâ hakkında mümteni‘ olan işâret-i hissiyye makâmına kâim olduğu mennu‘dur. Zîrâ alem zât-ı muayyeneye delâlet için mevzû‘ bir isimden ibârettir.

Onun işâret-i hissiyyeyi mutazammın olması şart değildir. Ve vech-i sâlisden cevâb verildi. Şununla ki: Alem zât-ı muayyeneye delâlet için vaz‘ olunmuş bir isimdir. Ve hakikatde onun mümâsili olmak şart değildir. Vech-i erbaadan cevâb verildi şununla ki: *في السموات* müteallikdir, ma‘nâyı ism-i Allah’a keennehu dendi.

وهو المعبود في السموات وهو المعروف بالا لهيئة او المتوحد با لا لهيئة فيها او هو الذي يقال له الله فيها لا يشرك
[Allah semavat ve arzdakilerin mabududur. O tevhîdinde ve ilahlığında bilinendir. O’na Allah (c.c.) denir ki, hiçbir şey O’na ortak değildir.]

Ve câizdir *في السموات* haber-i ba‘de-l haber ola. Şol ma‘nâya ki ol Allah’dır. Ve ol semavât ve arzdadır. Ya‘nî onlarda olanlar âlemdir. Ve onlardan bir nesne kendine hafî değildir. Güyâ ki zâtı onlardadır. Kezâ fi’l-*Keşşâf*¹⁴³ alemdir diyenler dahî ihtilâf ettiler. Ekserûn dediler ki a‘lâm-ı mevzûadandır.

Ve ba‘zılar dediler ki a‘lâm-ı gâlibedendir. Ya‘nî asılda vasıftır. Lâkin vakta ki onun Hüdâ’ya itlâkı gâlib oldu. Bir cihetle ki ondan gayrıda isti‘mâl olunmadı.

Pes, *الثريا والأصعق* [Süreyya ve Saak] gibi, üzerine evsâf icrâsında ve onunla vasf olunmağın imtinânda ve ona şirk ihtimâli tatarruk etmemede alem mecrâsına icrâ oldu. Zîrâ Hüdâ *من حيث هو* (o bakımdan) bir emr-i âhir hakîki ve-yâhûd gayr-i hakîki i‘tibâr nesiz beşere ma‘kûl ve müdrîk olmadığı cihetden ona bir lafız ile delâlet (34/a) olunmak mümkün değildir.

Ve a‘lâm-ı mevzûadandır, diyenler dahî ihtilâf ettiler. Onlardan ba‘zılar menkûdür dediler. Ya‘nî alemiyyetden evvel bir nesneye mevzû‘ idi. Sonra alem oldu. Ve ba‘zılar mürteceldir dediler. Ya‘nî ibtidâen alem vaz‘ olundu. Bir müsemmâdan bir müsemmâyâ naklolunmadı.

¹⁴³ Tehânevî’nin (ö. 1158/1745’ten sonra) çeşitli ilimlere ait terimler ansiklopedisi.

Ve mürteceldir diyenler dahî ihtilâf ettiler. Onlardan ba‘zıları müştakdır dediler. Ve ba‘zılar gayr-i müştakdır dediler. Ve bu ihtilâf mebnîdir bir asl-ı âhir üzerine. Ve ol asıl budur ki lafza-ı celâl asl-ı ahirden me’hûz mudur yâhûd ibtidâen mevzu‘ alem midir?

Kavl-i evvel üzerine müştak ve kavl-i sâni üzerine gayr-i müştak olur. Ve lafzatullâhın aslında Sibeveyh’den ashâbı iki kavil rivâyet eylediler. Kavl-i evvel oldur ki aslı الله ‘dir, bu kelimenin kelâmda devri çok olmağın hemzesi alâ hilâfi’l- kıyâs hazfolundu.

Ve ondan ivaz yâ galebe için ve-yâhûd ta‘rif için elif ve lâm idhâl olundu. Ve ihtimâl-i sâni kavl-i Ferra’dır ve murâdı ta‘rif-i lafızdır. Tâ ki lafız ma‘nâya mutâbık ola. Zîrâ lafz-ı الله nekredir. Pes, zikrini ta‘zim için tefhîm olundu. Ve bu ا ve ل ona lâzım kılındı.

Ol sebebden üzerine يا idhâl olunub يا الله dendi. Ve Sibeveyh’in bu kavli reddolundu. Şununla ki Lafzatullah’ın الله ‘den me’hûz olması delilsiz bir kavildir. Zîrâ الله ile الله lafızda ve ma‘nâda muhteliflerdir.

Ammâ lafızda ihtilâflarının beyânı budur ki الله zâhirde (34/b) mu‘telü’l-ayndır. Ve zâhirden udûl olunmaz. İllâ bir delil ile. Ve الله mehmûz’ul-fâ ve sahîhi’l-ayn ve’l-lâmdır. Pes, onlar iki maddedendirler.

Öyle olunca ¹⁴⁴ asl-ı vâhîde redd tahakkümdür. Ve sebîl-i tasrîfdan hurûcdur. Ammâ ma‘nâda ihtilâfları budur ki, lafzatullâh Cahiliyyette ve İslâm’da Hz. Hakka mahsûs bir isimdir. Ve الله onun gibi değildir.

Ol ecilden lafza-ı celâlenin zikri ile cemî‘ esmâ-ı ilâhiyenin medlûlleri istihzâr olunur. Ve الله ile ancak ma‘nevî ma‘bûd istihzâr olunur. Kavl-i sâni oldur ki aslı لا ‘dir. عقل vezni üzere.

Pes, bunda kalb-i mekân vardır. Zîrâ aslı وَلَهُ dir. Ayne’l-fiil, lâmü’l-fiil mevzuuna kalb olundukda لَوَةٌ oldu ba‘dehu. Ve و (vav) müteharrik ve mâkabli meftûh olmağın elife kalbolunub لَاءَ dendi. Sonra ا ve ل idhâl olundu. Lafz-ı evvele idhâl olunduğu gibi.

Ba‘zılar dediler ki aslı لا ‘dur. Ve Zemahşerî bunu ihtiyâr etti. Ol ecilden Keşşâf’ında [Allah lafzının aslı ‘ illa lehu’ (ancak onun içindir) dur.] Dedi. Ve Mollâ Saadeddîn *Mutavvel* ve *Muhtasâr*’da sahib-i *Keşşâf*’a tâbi‘ olub der ki:

¹⁴⁴ A: onları

الله اصله الا له حذف الهمزة و عوض منها حرف التعريف ثم جعل علماً [Allah lafzının aslı el-ilâhtır. Hemze hazfolundu, hemzeye işaret olarak el takısı getirildi ve Allah Rabbimizin özel ismi oldu.]

Eğer denirse ki bu vecihe göre harf-i tarif aslî olur. Ve aslî olunca ne güne hemzedendir ivaz olur. Hasan Çelebi¹⁴⁵ bu işkâlden cevâb verip der ki: اصله الا له [aslî ‘el ilah’tır] kavlinde olan harf-i ta’rîf hikâyetdendir, mahkûden değildir. Ve murâdı اصله اله [aslî ‘ilah’tır] demektir, münkeren. Kâdî Beydâvî dediği gibi. İntihâ.

İbn-i Mâlik (Rahimetüllahi aleyh) (35/a) *Şerh-i Teshîl*’de buyurur ki: “Allah’ın الا له [el-ilah] olduğunu zu‘m eden kimsenin murâdı iki emirden hâli değildir. Emr-i evvel odur ki, ibtidâen hemze hazfoluna ve sonra لا, لام da idgâm oluna. Emr-i sâni odur ki, hemzenin hareketi lâm-ı evvelîye naklonuna ve hemze hazfoluna.

Nakl-i kıyâsî muktezâsı üzere emr-i evvel bâtıldır. Zîrâ hâsıl-ı sebebsiz ve-yâhûd sebep-i sâhibine müşâbehetsiz fâe’l-fiili hazfeder. Fâe’l-fiili kavlim tenebbühdür. Şunun üzerine ki onun hazfî istib‘âd cihetine¹⁴⁶ ayne’l-fiilin ve-yâhûd lâme’l-fiilin hazfinden eşedir.

Zîrâ evâhir ve onlara muttasıl olanlar tağyire evâilden ehakkdır ve sebebsiz kavlim tenebbühdür. Şunun üzerine ki fâe’l-fiil kâhî hazf olunur sebep ile, وعداً, و, ’ının hazfî gibi. Zîrâ ol masdar-ı يَغْدُ dur.

Pes, masdarın hazifte fiile teşâkülünü taleb için ondan و hazf olundu. Ve sebebsiz sâhibine müşâbehetsiz kavlim tenbîhtir. رَقَّة üzerine ki ol وَرَقَّ ma’nâsındır.

Pes, onun fâe’l-fiili hazf olunduğu sebep için değildir, عِدَّة’de olduğu gibi. Belki veznen ve i’tilâlen عِدَّة kelimesine müşâbeheti olduğu içindir. Eğer denirse ki ناس’ dan elif hazfolundu, bilâ sebep. Zîrâ aslı اناس’dır.

Pes, bunda dahî sebebsiz hazfolundu dense cevâbında deriz ki ناس’ın اناس üzerine müferri’ olması sahîh olduğu takdirce gayrısını ona haml câiz değildir. Zîrâ onun üzerine haml şüzûzden ziyâdedir. Ve onda bilâsebeb teksîr-i muhâlefet-i (35/b) asl vardır.

¹⁴⁵ Hasan Çelebi, Fenârî(ö. 891/1486) Molla Fenârî’nin torunu, dilci, kelâm ve fıkîh âlimi.

¹⁴⁶ A:yönünden

Hâl-bu-ki onu iktizâ eder bir nesne yokdur. Maa-hazâ sahîh olan budur ki, أَنَا , نَاسٌ س maddeleri muhtelif iki lafızdır. Ve manâları birdir. Birinin maddesi نَاسٌ ve birinin maddesi نَاسٌ 'dir. Ve bunun için emsâl-i kesîre vardır.

Ve الله 'ın hemzesinin hareketinin lâm-ı evvelîye naklini iddiâ edenin kavlini butlânla emr-i evvelden ehakkdır. Zîrâ ol birinci vecihden muhalefet-i aslı müstelzimdir.

Vech-i evvel, iki kelimedede alâ sebîli'l-lüzûm hemzenin hareketini nakildir. Ve bunun nazîri yokdur.

Vech-i sâni, hareketi mâba'dı misilli bir harfe nakildir. Ve ol nakl-i ictimâ'ı misleyn müteharrikîni mûcibdir. Ve ol ictima'-ı ba'de's-sâkin tahkîk-i hemzedden eskaldır.

Vech-i sâlis, ona hareket naklolunduğu harfî teskîndir. Ve ol izâat-ı nakle sebebdir. Hâsılı lâm-ı evveli asılda sâkin idi. Sonra hemzenin hareketiyle müteharrik oldu. Pes, idgâm ecliyçün sâkin oldukda nakilden evvel olan sıfatına ki, sükûndur, avd lâzım gelir. Pes, amel-i nakil zâyi' olur.

Vech-i hâmis, lâm-ı ûlânın mâba'dına idgâmdır. Ve ol kıyâsdan baîddir. Zîrâ hareketi naklonunan hemze sâbit hükmündedir. Pes, onun mâkablını mâba'dında idgâm ehad-i munfasılını ahire idgâm gibidir. İntihâ kelâmuhu.

Mûlahhasan, Halhâlî der ki: "Lafzatullah el-vâcibü lizâtihi ve-yâhûd el-müstehak lil-ubûdiyyetihi mefhûmuna isimdir. Ve bunlardan her biri bir küllîdir ki bir ferde münhasır olmuştur. Pes, alem olmaz. Zîrâ mevhum-u alem cüz'dür".

Mevlânâ Saadeddîn der ki: Halhâlî'nin bu kelâmı sehivdir. (36/a) Zîrâ onun mefhûm-u küllîye isim olduğunu teslim etmeyiz.

Görmez misin ki, لا اله الا الله kavlimiz kelime-i tevhîddir, bi'l-ittifâk. Pes. Eğer mefhûm el-ma'bûd-u bi'l-hakka ve-yâhûd el-vâcibu lizâtihiye isim olaydı ondan ferd-i mevcûda alem olmayaydı tevhîdi ifâde eylemezdi.

Zîrâ mefhûm-u küllî min haysü hüve (o bakımdan) kesreti muhtemeldir. Ve dediği girükçenleyin alem olduğuna bir delîl dahî oldur ki bu kelimedede ilâhdan murâd ya ma'bud-u bi'l-hakdır.

Pes, şey'in kendi nefsinden istisnâsı lâzım gelir ve o muhâldir. Ve-yâhûd mutlak ma'bûddur. Pes, kizb lâzım gelir. Zîrâ ma'budât-ı bâtıl çokdur.

Pes, lâzım gelir ki, اله (ilah) ma‘bûd-u bi‘l-hak_ma‘nâsına ola. Ya‘nî ol küllîdir ve الله ondan ferd-i mevcûd alemdir ve ma‘nâsı:

لا مستحقّ للعبدية له في الوجود او موجود الآ الفرد الذي هو خالق العالم [Alemin halikı olan Allah’tan başka kendisine ibadet edilmeyi hak eden yoktur.] Demektir.

Ve sahib-i Keşşaf’ın, “Allah muhtastır ma‘bud-u bi‘l-hakka. O’ndan gayra itlâk olunmaz”. Kavlinin ma‘nâsı budur. Ya‘nî Allah muhtassdır, şol ferd-i mevcûd ki hak ile ibâdet olunur. İntihâ.

Ve ibâret-i Keşşâf’ki, Sa‘deddîn ona işâret eyledi, budur:

الاله من اسماء الاجناس كما لرجل يقع على كلّ معبود بحق او باطل واما الله بحذف الهمزة فمختصّ بالمعبود با
الحقّ لم يطلق على غيره [El-ilah, racul kelimesi gibi ibadet edilmeyi hak eden ve etmeyen mabudlar için kullanılan bir cins isim idi. Sonra hemze hazfolundu ve ibadet edilmeye layık olan, Allah'tan başkası için kullanılmayıp Allah’a has oldu.] İntihâ.

Ve bi‘l-cümle nite ki ukûl ve efhâmdır ki zât-ı zi‘l-en‘âmda vâlih serre¹⁴⁷ mütehayyer oldular. Kezâlik onun zâtına dâll olan ismi ki lafzatullah’dır. Fehimde âciz ve hayrân kaldılar.

Muhammed asılda tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûldür. (36/b) Ve mübâlağa ile hasâil-i mahmûd sâhibi olan zâta sıfattır. Sonra ma‘nâ-yı vasfîyyetden nakl olunup bizim peygamberimize (s.a.v.) mübâlağâ ile hısâl-ı hamîde sâhibi olduğu için alem kılındı.

Ve âhâd-ı ümmetin bu isimle tesmiye olunmaları teberrük ecliyçün vaki‘ oldu. Ve Hazreti (s.a.v.) bu isimle dedesi Abdulmuttalib tesmiye eyledi. Ve tesmiye ilhâm-ı Hak ile idi. Ve Hak Teâlâ Hz. Rasûlü (s.a.v.) halk-ı halkdan iki bin yıl evvel bu isimle tesmiye eyledi. Hassan (r.a.)¹⁴⁸ ne zîbâ buyurdu:

[Yüceltmek için kendi isminden O’na ayırdı.] و شقّ له من اسمه ليجلّه

[Arşın sahibi Mahmud, O ise Muhammed.] فذوالعرش محمود وهذا محمّد

Ve iltibâs vâki‘ olmasın diye Hak Teâlâ bu ism-i şerîfi âhire itlâkdan hıfz eyledi. Pes. Hazret’ten evvel bu isimle bir kimse tesmiye olunmadı. Ehl-i Kitâb Hz. Rasûlün

¹⁴⁷ A:Sergerdân.

¹⁴⁸ Ebü’l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680 [?]) Hz. Peygamber’in şairi olarak tanınan sahâbî.

(s.a.v.) na‘tını neşretmeğin zamân-ı velâdeti yakîn oldukda bazı efrâd oğullarını onlara nübüvvet ricâsıyla bu isimle tesmiye ettiler.

Lâkin ^{رَسُولَاتُهُ} [Âyette şöyle buyurulmuştur: Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir.]¹⁴⁹ mefhûmundan gâfil oldular. Ve tesmiye olanların adedlerinde ulemâ ihtilâf eylediler. Ba‘zılar beşdir. Ve ba‘zılar altıdır. Ve ba‘zılar yedidir. Ve ba‘zılar on beşdir dediler. Ve’l-ilmü indellâh. Resûl, lügatte feûl-u bi-ma‘nâ mef‘ûldur. Gönderilmiş demektir. Ve şer‘de şol insana derler ki: Hak Teâlâ onu teblîğ-i ahkâm için halka irsâl eder. Vallâhi a‘lem.

Bâb-u sâni: Bu kelime-i ulyânın i‘râbı beyânındadır. لا nefy-i cins için olan لا’dır. Ve الله fetha üzerine mebnîdir. (37/a) Lafzen ve illeten binâsı min-i istiğrâkıyye ma‘nâsını tazammundur. Ve ba‘zılar indinde لا ile terkîbdir.

Ve esahh kavil olan evveldir. Ve mahallen mansûb, ismidir لا’nın ve Zeccâc indinde لا’nın isminin hareketi i‘râbiyyedir. Pes, lafzen mansûb olur. Ve adem-i tenvin hareketin i‘râbiyye olmasını münâfi değildir. Zîrâ tenvîn ism-i mu‘rebin levâzımından değildir.

Pes, onun ondan infikâkı câizdir. Ve لا ismiyle Sibeveyh indinde i‘râbdan mahallen merfû‘, mübtedâdır. Ve haberi mahzûfdur. Ve-yâhûd mezkûr ^{الْأَلَا}’dır. Zîrâ Sibeveyh indinde nefy-i cins için olan لا haberde âmil değildir.

Ve Ahfeş indinde âmildir. Pes, O’nun indinde haber-i mukadder ve-yâhûd haber-i mezkûr لا kelimesinindir, alâ külli et-takdirîn. Cümle-i ismiyenin i‘râbdan mahalli yok müste’niftir.¹⁵⁰ Ma‘lûm ola ki bu mahalde haber mahzûfdur diyenler ihtilâf ettiler.

Ba‘zılar mevcûd, ba‘zılar fi’l-vücûd ve ba‘zılar ^{لَنَا} ve ba‘zılar ^{بِحَقِّ} takdîr ettiler. Ve bazı ulemâ ahsen-i takdirât takdîr-i âhîrdir, dediler. Zîrâ takdîr-i evvel ve sâni iktizâ ederler ki vücûdda Hüdâ’dan gayrı ilâh olmaya. Hâl-bu-ki ilâhe-i bâtil mevcûddur.

Evsân ve takdîr-i sâlis ki ^{لَنَا}’dır. Bizden gayrı için olan ilâhın nefyini iktizâ eylemez. Ol cihetden Hüdâ’nın ^{لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} kavli ^{وَالْهَيْكَلُ وَاحِدٌ} kavlinden sonra bir emr-i müfid oldu ki onu mâ-kabli ifâde etmedi.

¹⁴⁹ el- En‘âm 6/124.

¹⁵⁰ Müste’nif: Evvelki cümlelerle bağılı olmayıp ilerdeki veya mukadder olan suallere cevap teşkil eden cümle.

Ol Hak'dan gayrı ilâhın vücûdunu nefiydir mutlakan. Allâme Çârperdî der ki: “Eğer لا يا haber-i vücûd takdîr olursa (37/b) tevâhidde kifâyet eylemez. Belki لا اله ممكن [mümkün ilah yoktur.] Demek lâ büddür. Ve eğer imkân takdîr olunursa cânib-i isbât da kifâyet etmez.

Zîrâ müstesnâ için sâbit olur, müstesnâ minhden nefyolunan. Pes, evveli hazf-i haberdir. Tâ ki vücûd u imkân ta'mîm eyleye. İntihâ.

Ve Fahreddin Râzî (k.s.) haberi mevcûd takdîr edenleri reddetti. Şununla ki; لا اله nefy-i âmm müstağrâktır. Pes, onu vücûd ile takyîd ona tahsîs olur. Pes, nefy ondan murâd olunan umûmî üzere bâkî kalmaz. Pes, bu kelâm ale'l-ıtlâk vahdâniyyet ile ikrâr olmaz ve haberi fi'l-vücûd takdîr edenin üzerine dahî bunun gibi vârid olur. İntihâ.

Ve Endelüsî İmâm'ın kelâmını üzerine reddeyledi. Şununla ki hakîkaten الله değildir. İllâ şol zâttır ki onun için halk u emir sâbit ola. Ve her zât ki onun için bu sıfat sâbit olanın mevcûd olması lâ-büddür.

Pes, aks-ün nakîz ile mün'akis olur. Şuna ki her nesne ki mevcûd olmaya الله değildir. Ve vücûddan murâd vücûd-u zihnî ve aynîdir. Pes, ilâhın vücûddan nefyi hakîkâtini nefyeder.

Ba'zı muhakkıkîn dediler ki: “Mâhiyyetin nefyini tasavvur olunmaz, illâ vücûd ile. Ve bu mezheb ehl-i hakdır.

Ve Mu'tezile'den mâhiyyetin vücûddan gayriye olduğu hâlde isbâtı naklolundu. İntihâ.

Ve Endelüsî'nin zikrettiğinde Çârperdî'yi dahî redd vardır. Kısm-ı evvelde فتأمله وما بعد الأ [Bu yüzden düşünün ve bundan sonra illa]'da vâki' olan ism-i muazzamda ref' ve nasb câizdir. Ve ref' ekserdir. Hatta bazı ulemâ onun üzerine iktisâr etmişlerdir. Amma cevâz-ı (38/a) ref' yedi vecihdendir.

Vech-i evvel oldur ki ref' ile bedeldir, haber-i mahzûfda müsekkin olan zamirden. Ve bu vecih zâhirdir. Ve bu bedel ما زاد الا زيدا [Hiç kimse kalkmadı ancak Zeyd kalktı. Zeyd'den başka kimse kalkmadı.] terkîbinde olan bedelin nazîridir. Zîrâ iki mes'elede dahî bedel lafız i'tibârı ile. Ve bu bedelin kısım üzerine iki vecihden işkâl irâd olundu.

İşkâl-i evvel oldur ki, bu bedel ba'zdir. Ve bedel ba'zda mübeddel minhe râci' zamîrden lâ-büddür. ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَهُ [Ben Zeyd'i dövdüm, Zeydin başına vurdum.] gibi. Ve bu emsâl bedelde mübeddel minhe dönen zamîr yokdur.

İşkâl-i sâni oldur ki bedel ile mübeddel minh beyninde muhâlefet vardır. Zîrâ bedel mûcib ve mübeddel minh menfidir. İşkâl-i evvelden cevâb oldur ki: لاَ ve mâ-ba'dı kelâm-ı evvelin tamâmındadır. Ve bu kelime-i لاَ sâni kable'l-istisnâ evvele mütenâvil idikine karine-i müfehhimdir.

Pes, sâni-i evvelin ba'z olduğu ma'lûmdur. Ondandır râbıtaya hâcet yokdur. Ve bu terkîb; قَبِضْتُ مَالًا بَعْضَهُ [Ben malın bir kısmını aldım.]

terkîbi gibi değildir. Ve işkâl-i sâni'den cevâb oldur ki sâni evvelden bedeldir, amel âmilde. Zîrâ mübdelün minh hükmen sâkittir. Ve bedel onun mevziindedir. Pes, onların nefy ve icâb ile ihtilâfları bedeliyyetine mâni' değildir.

Vech-i sâni oldur ki; لاَ الله bedeldir لا ile isminin mahallinden ki ref'edir. Zîrâ sabıkan zikrolunduğu üzere Sibeveyh indinde لا ismiyle i'râbdan mahallen merfû' mübtedâdır. Bu vecih üzere âmili âmil mübtedâdır ki ol ibtidâdır.

Zîrâ bedelde âmil olan mübeddelün minhde âmil olandır. Bu vecihde nazar vardır. Vechi budur ki; bu takdirce لا'nın لاَ الله üzerine (38/b) tasallutu olmaz. Pes, ondan maksûd olunan ma'nâ istifâde olunmaz.

Vech-i sâlis oldur ki لاَ الله duhûlünden evvel ism-i لا'nın mahallinden bedeldir. Ve bu bedel;

لاَ اِحدَ فِيهَا اِلاَ زَيْدٌ [Zeyd'den başka kimse yok] terkîbinde olan bedelin nazîridir. Zîrâ iki mes'elede dahî bedel mahal i'tibâriyledir. Bu bedel dahî istişkâl olundu.

Şununla ki اِحدٌ , زَيْدٌ dan ne güne bedel vâki' olur. Hâl-bû-ki onun اِحدٌ mahalline hulûlü mümkün değildir. Şelûbîn bu işkâlden cevâb verib der ki: “Bu kelâm لاَ اِحدَ فِيهَا اِلاَ زَيْدٌ [Orda kimse yok; ancak Zeyd var] tevehhümü üzeredir. Zîrâ ma'nâları birdir.

Ve terkîbde hulûl mümkündür. Şununla ki diyesin لاَ اِحدَ فِيهَا زَيْدٌ [Orada Zeyd yok] İntihâ. Ve kezâlik لاَ اِلهَ اِلاَ اللهُ [Allah'tan başka ilah yoktur.]

لاَ اِلهَ اِلاَ اللهُ [Allahtan başka ilah mevcut değildir.] Ma'nâsınadır. Ol cihetten bedel olması câizdir. Zîrâ ما ma'rife ve nekreye dâhil olur. Ve bu cevâbda nazar vardır.

Zîrâ bu cevâbın müktezâsı oldur ki: لا ma‘rifeye dâhil ola, bu terkîbde ve terkîbin gayrında. [iş böyle olmadı] وليس الامر كذلك.

Eğer denirse ki vech-i sâni üzere bedelin mübeddelün minh mahalline hulûlü sahîh olmadığı vârid olur mu? Cevâb oldur ki, olmaz.

Zîrâ mübeddelün minh mecmû‘ لا ile ismidir. Ve ol mecmû‘da âmil ibtidâdir. Ve ibtidâ ma‘rifede amel eder. Öyle oluncak onda bedelin mübeddelün minh mekânına hulûlüne mâni‘ yoktur.

Vech-i râbi‘ odur ki, لا اله الا الله [illallah: Allah’tan başka] لا اله [la ilahe: ilah yoktur]’ye sıfattır. Takdîri لا اله غير الله mevcûddur. لا ’ın duhûlü ’dan evvel olan mahalline ve-yâhûd لا ile olan mahalline nazar eyleye. Hâsılı لا isimdir غير ma‘nâsına. Pes, kıyâs bu idi ki mevsûfunun i‘râbı kendîde takdîr olundu.

Lâkin suret-i (39/a) harfde olmağın. Onda takdîr-i i‘râb münâsib görülmedi. Belki onun i‘râbı mâ-ba‘dında zuhûr eyledi. Nite ki, [Bana Zeyd’i döven Amr geldi] جاءني زيد الضارب عمرو نite ki, [Bana Zeyd’i dövün Amr geldi] terkîbinde mevsûl sûret-i harfde olmağın, onda i‘râb takdîr olunmadı. Onun i‘râbı mâ-ba‘dında zâhir oldu.

Fâide-i nahviyye: Sibeveyh لا ’yı mutlaka بلا ضعف غير [zayıflık olmadan] ma‘nâsına hamleyledi. Ve Zemahşerî bunu ihtiyâr eyledi. Nite ki Mufassal’ında dedi:

ثم دخل على في الاستثناء وقد دخل عليه في الوصفية في التنزيل لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا اي غير الله ومنه لا؛ ‘الا’ ya; ‘الا’ kelimesi istisna hususunda [غير] قوله و كل اخ مفارقة اخوه لعمر ابيك الا فرقدان da vasfiyyet hususunda ‘غير’ ya dâhil olmuştur. Kur’an-ı Kerimde de şöyle gelmiştir: “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin, göğün düzeni bozulurdu. Yani “Allah’tan başka”... Şâirin şu sözünde de aynı şekilde gelmiştir: Babanın ömrüne yemin olsun ki Fırkad yıldızları hariç her kardeş birbirinden ayrılır.] İntihâ.

Ve inde’l muhakkıkîn لا, غير ma‘nâsına hamlolunmaz. Mâdem ki istisnâ için olması muazzir olmaya. Ve zikrolunan beyt şâzzdır. Mutlaka لا ’ın غير ma‘nâsına cevâz-ı hamline delîl olmaya sâlih değildir. Ve İbnü’l-Hâcib bunu ihtiyâr eyledi. Nite ki *Kâfiye*’sinde buyurdu:

وغير حملت على الا واستعملت مثلها كما حملت الا عليها اذا كانت تابعة لجمع منكور غير محصور لتعذر وغيره [غير] الاستثناء مثل قوله تعالى لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا وضعف حمل الا وغيره manasına gelme hususunda لا ya hamlolunduğu ve onun gibi kullanılması gibi, لا

da sınırsız nekra cemiye tabi olduğunda, istisna manasına gelmesi imkansız olduğu için ‘غير’ manasına hamlolunmuştur. Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yerin, göğün düzeni bozulurdu. Yani “Allah’tan başka” ... gibi. ‘آلا’nın ‘غير’ kelimesine hamlolunma meselesi, nekra cemi dışında zayıftır.] İntihâ.

Vech-i hâmis oldur ki لا اله الا الله mahallen merfû‘ mübtedâdır. Ve الا الله lafzen merfû‘ haberidir. Ve bu vecih iki vecihle taz‘îf olundu.

Vech-i evvel oldur ki ism-i muazzam müstesnâdır. Ve müstesnâ ayn müstesnâ minh olmak sahîh değildir.

Vech-i sâni oldur ki ism-i لا âmmdır. Ve ismi muazzam hâssdır. Ve hâss âmmdan haber olmaz. Ol ecilden el-hayvan insân denmez. Vech-i evvelden cevâb oldur ki: müstesnâ minh ism-i لا değildir. (39/b) Zîrâ ism-i muazzam haber oldukda istisnâi müferriğ olur. Ve istisnâi müferriğ oldur ki onda müstesnâ minh mezkûr olmaya. Neam, istisnâi bunda ma‘nen bir şey-i mukadderendir. Ve ol şey-i mukaddere lafzen i‘tibâr yoktur. Görmez misin ki ما زيد الا قائم terkîbinde قائم زيد ‘den haber olmasında ve ما قام الا زيد terkîbinde قام fiiline fâil olmasında aslâ hilâf yoktur. Ve maa-hazâ ol ma‘nâda bir mukadderden müstesnâdır. Takdîr-i kelâm ما قام احد الا زيد demektir. Pes. Bundan zâhir oldur ki; ism-i muazzamın mâ-kablinde vâki‘ olan isimden haber olmasıyla mukadderden müstesnâ olması beyninde münâfât yoktur. Zîrâ onun haber olması cânib-i lafza nazar iledir. Vech-i sâni den cevâb oldur ki; hâssın âmmdan haber-i vâki‘ olmaması müsellemdir. Lâkin لا اله الا الله kelimesinde hâss ile âmmdan ihbâr yoktur. Zîrâ umûm menfîdir. Ve kelâm-ı umûm nefy için sevk olunmuştur. Ve ba‘zıların ehassın eâmm üzerine haml olunması mümteni‘ olmak isbâttadır, nefyde değildir, dediklerinin ma‘nâsı budur. Tedebbür.

Vech-i sâdis oldur ki لا اله الا الله mahallen merfû‘ mukadder haberidir. Ve الا الله lafzen merfû‘ muahhar mübtedâdır.

Vech-i sâbi‘ oldur ki الا الله lafzen merfû‘ nâib-u fâilidir اله lafzının. Zîrâ ol ما لوه ma‘nâsıdır. Pes. Takdîr-i kelâm لا معبود الا الله demektir. Bu vechin üzerine iki vecihden i‘tirâz vârid oldu.

Vech-i evvel oldur ki; Sibeveyh indinde vasf-ı râfi‘in üzerine nâsih duhûlü câiz değildir. Ve

وانّ قائما اخوك (40/a) terkîbi mümteni‘dir.

Vech-i sâni oldur ki eğer اله âmil olaydı onun münevven [adı geçen] olması vâcib olurdu. Zîrâ vasf-ı âmil gerek ameli ref‘ olsun ve gerek nasb olsun mazâfa müşâbihtir. İ‘tirâz-ı evvelden cevâb verildi. Şununla ki; Ahfeş indinde vasf-ı mezkûrun üzerine nâsih duhûlü câizdir. Ve

وانَّ قائمًا اخوك و لا تتركيبى mümteni‘ değildir. Ve i‘tirâz-ı sâniiden cevâb verildi şununla ki; İbn-i Keysân bunun gibi de hazf-ı tenvîn-i câiz gördü. Ve Hüdâ’nın (azze ve celle), [uB gün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur.]

[uB gün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur.]¹⁵¹

ولا تتركيب عليكم اليوم [Bugün yaptıklarınızdan hesaba çekilmeyeceksiniz.]¹⁵² Kavlini bundan kıldı. Lâkin cumhûr Basriyyûn indinde bunun gibi terkîb müevveldir. Bazı meşâyih dediler ki; mezheb-i İbn-i Keysân evlâdır. Zîrâ ol tekellüfden müberrâdır. Vallâhü a‘lem Ve ammâ cevâz-ı nasb üç vecihdendir.

Vech-i evvel oldur ki الا الله lafzen mansûb, müstesnadır, haber-i mahzûfda müstetir zamîrden. Eğer denirse ki Lafzatullah’ın istisnâîyyeti üzerine mansûb olması câiz değildir. Zîrâ اله’den bu mahalde murâd yâ ma‘bûd-u bi’l-hakdır. Ve-yâhûd mutlak ma‘bûddur. Eğer ma‘bûd-u bi’l-hak murâd olursa şey’i kendi nefsinden istisnâ etmek lâzım gelir. Eğer mutlak ma‘bûd murâd olursa kizb lâzım gelir. Zîrâ ma‘bûdât-ı bâtilaya nihâyet yoktur. Cevâb oldur ki; اله ma‘bûd-u bi’l-hak ma‘nâsıdır. Ve الله ondan bir ferd-i mevcûdun ismidir. Ma‘nâsı,

[Âlemin hâliki olan Allah’tan başka ibâdet edilmeye lâayık kimse yoktur.] Demektir. Ve bu mahallin tafsîli yoktur ki اله isimdir, bir mefhûm-u küllîye. Zîrâ ma‘nâsı المستحق للعبودية له demektir. Ve şekk (40/b) yoktur ki bu mefhûm küllîdir. Ya‘nî mücerred ma‘nâsını idrâk hasebiyle kesîrin üzerine sıdka kâbildir. Lâkin bürhân-ı kâtı‘ onda taaddûdün istihâletine ve onun ma‘nâsına ancak Hz.Hakka mahsûs olmasına delâlet etti.

¹⁵¹ el-Enfâl, 8/48.

¹⁵² Yûsuf, 12/92.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا [Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.]¹⁵³ Ve ism-i muazzam الله ma'nâsına değildir.

Tâ ki onun gibi küllî ola. Belki ol cüz'îdir. Ve Zât-ı Hakka alemdir. Ma'nâsını zihnen ve hâricen taaddüde kâbil değildir. Zîrâ eğer ma'nâ-yı الله manâ-yı الله gibi küllî olaydı istisnâî'ş-şey'i min nefsihi lâzım gelirdi. Ve bu kelime-i müşerrefden maksûd olunan tevhîd hâsıl olmazdı. Ve kezâlik eğer الله cüz' olaydı istisnâî'ş-şey min nefsihi lâzım gelirdi. Ve bir nesneyi evvelâ isbât edib sonra onu nefyetmekle kelâmda tenâkuz müeddî olurdu. Muhassal-ı kelâm bu kelimedede müstesnâ minh i'tibârıyla aklen mukadder olan ma'ânî dördttür. Ma'nâ-yı evvel oldur ki; ikisi dahî cüz'î olalar. Ve ma'nâ-yı sâni oldur ki; ikisi dahî küllî olalar. Ve ma'nâ-yı sâlis oldur ki: evvel cüz'î ve sâni küllî ola. Ve ma'nâ-yı râbi' oldur ki; evvel küllî ve sâni cüz'î. Ve dört ma'nâdan sahîh olan ma'nâ-yı râbi' dir. Ve bâkileri bâtıldır.

Vech-i sâni oldur ki; الّا isimdir غير ma'nâsına ve sıfattır. İsm-i لا 'ya mahallen karîne-i i nazar ile.

Vech-i sâlis oldur ki sıfattır ism-i لا 'ya, lafzına nazar ile. Ve الّا sûret-i harfde olmağın. İki vecihde dahî mevsûfunun i'râbı ki nasbdır, mâ-ba'dındaki Lafzatullâhdır. Zâhir oldu. Nite ki zikr-i vücûh ref' de beyân (41/a) olundu. Eğer denirse ki; ism-i لا mebnîdir. Ve tâbi' mebnî mahalline tâbi' olur, lafzına tâbi' olmaz. Pes. Bunda lafzına tâbi' olduğunun vechi nedir? Cevâb oldur ki; mebniyyi ârızın hareketi arûz cihetinden hareket-i i'râbiyyeye müşâbihdir. Ol ecilden onun lafzına tâbi' olmak câizdir. يا زيد gibi. Seyrâfi'den ve Zeccâc'dan menkûl-dür ki لَرَجُلٌ gibi hareke hareket-i i'râbidir. Ve tenvîn tahfîf için hafz olunmuştur. مُحَمَّدٌ lafzen merfû' mübtedâdır. Ve رسولٌ lafzen merfû' haberidir. الله lafzen mecrûr muzâfun ileyh رسولٌ 'dür. Ve mübtedâ haberiyle cümlesi cümle-i ismiyye i'râbdan mahalli yok müste'nifdir. Vallâhi a'lem.

Bâb-u sâlis: Bu kelime-i muazzamın tevhîde vech-i delâleti beyânuhudur.¹⁵⁴ Üç mezheb vardır. Mezheb-i evvel oldur ki, müstesnâ minh ile kable'l-istisnâî ve ba'de'l-istisnâ-i bâkî kalan ma'nâ murâd olunur. Ve müstesnâ ile ol murâd beyân kılınır. Meselâ: kâilin,

¹⁵³ Enbiyâ, 21/22.

¹⁵⁴ A:beyânındadır. İstisnâda.

له على عشرة إلا ثلاثة [Onun için bizde üçü hariç 10 vardır.] (Arapça bir ifadedir. Bizim ona üçü hariç on borcumuz var demektir. Saat dokuza çeyrek var demek gibi) kavlinde عشر 'den murâd, سبع 'dır. Ve إلا ثلاثة ol murâdı mübeyyendir.

Ve mezheb-i sâni odur ki, müstesnâ minh ki misâl-i mezkûrda meselâ عشر 'dır. Cemi' efrâd عشر üzerine itlâk olunur. Ba'dehû kabl-el hüküm ondan müstesnâ ki; ثلاث 'dir; ihrâc olunur. Ve sadr-ı kelâmıda bâkî kalan nesnenin üzerine ki; سبع 'dır. Hükmolunur.

Ve mezheb-i sâlis oldur ki, müstesnâ ve müstesnâ minh ki misâl-i mezbûrda عشر ثلاث 'dir. Ba'de'l-ihrâc sadr-ı kelâmıda bâkî kalan nesnenin üzerine ki; سبع 'dır; itlâk olunur.

Mezheb-i sâni ile sâlis üzerine istisna, sadr-ı kelâmıda (41/b) müstesnâdan sonra bâkî kalan ile tekellüm olur. Onun için ta'rîfınde ¹⁵⁵ بالتنبأ الاستثناء تكلم بالباقي بعد [istisnâ, istisnadın sonra kalanla konuşmaktır.] denir. Ammâ mezheb-i sâni üzere.

Zîrâ bu mezhebde vaktâ ki ثلاث kabl'el-hüküm ifrâd-ı عشر 'den ihrâc olundu. Ba'dehu bâkî kalan سبع üzerine hükmolundu. Pes, hüküm سبع üzerine olur. Fakat ثلاث üzerine olmaz, ne nefy ile ne isbâtla. Ve ammâ mezheb-i sâlis üzerine. Zîrâ bu mezhebde عشر ile, له على سبع için mevzû' olundu. Pes, ke-ennehü kâil, سبع ile tekellüm edib له على سبع [onun bizde 7 hakkı var, alacağı var.] Dedi.

Hafî olmaya ki mezheb-i evvel üzere kelâmın nefy ü isbâta delâleti mantûk hasebiyledir. Mefhûm hasebiyle değildir. Zîrâ bu mezhebde nefiyden istisnâ isbât ve isbâtdan istisnâ nefiydir.

Ve mezheb-i sâni üzere kelâmın hüküm-ü müstesnâya delâleti işâret tarîki ile, mantûk tarîkiyle değildir. Zîrâ evvelâ mecmû'un zikri, ba'dehü ondan kabl'el-hüküm ba'de'l-ihrâc ve ba'de'l-ihrâc hükümün bâkîye isnâdı istisnânın hükmü sadrın hükmüne muhâlif olduğuna işâret eder.

Ve mezheb-i sâlis üzere kelâmın hüküm-ü müstesnâya delâleti yokdur, ne mantûken ve ne mefhûmen ve ne işâreten. Zîrâ bu mezheb üzerine istisnâ alem ile ve-yâhûd vasıfla tahsîs gibidir.

Ve inde'l-Hanefiyye bi'l-ittifâk onların mâ-adâlarından nefy-i hüküm üzerine delâletleri yokdur. Ve mezheb-i sâni üzere alem ile yâ-hûd vasıf ile tahsîsden öndedir.

---

¹⁵⁵A: الاستثناء

Ve onun için hükm-ü müstesnâya işâret tarîkiyle delâlet eder. Vaktâ ki bu mukaddime best (42/a) olundu.

Ma'lûm ola ki Kelime-i Tevhîd'de nefye delâlet mantûk tarîkiyle olduğunda mezâhib-i selâse beyninde hilâf yokdur. Belki hilâf-ı vücûd Hakka delâletdedir. Mezheb-i evvel üzere nefye delâlet bi-hasebi'l-mantûk olur.

Ve mezheb-i sâni üzere nefye delâlet eğerçi bi-hasebi'l-mantûkdur. Ve mezheb-i sâni üzere nefye delâlet eğerçi bi-hasebi'l mantûkdur. Lâkin vücûda delâlet bi-hasebi'l işâretidir. Zîrâ vaktâ ki ﷻ zikrolundu ve sonra ondan ﷻ ihrâc olundu.

Ve ba'de-l-ihrâc bâkî üzerine nefy ile hükmolundu. Ol ihrâc müstesnânın hükmü sadrın hükmüne muhâlif olduğuna işâret olundu. Zîrâ eğer muhâlif olmasaydı ondan ihrâc olunmazdı. Kâdî İmâm Ebû Zeyd gibi ve Fahru'l-İslâm gibi ve Şemsü'l- eimme es-Serahsî gibi. Bazı meşâyih-i Hanefiyye bu mezhebi ihtiyâr etdiler.

Ve mezheb-i sâlis üzere vücûd-u Hakka delâlet-i zarûret hasebiyledir. Zîrâ vücûd- u ilah vaktâ ki ukûl-u müşrikinde sâbit oldu. Pes, zarûret cihetinden gayrın nefyinden onun vücûdunu isbât lâzım geldi. Ve ulemâ-i Hanefiyye indinde meşhûr olan bu mezhebdir. Ve ba'z indinde vücûda delâlet bi-hasebi'l- mefhûmdur. Eğer denirse ki cemi' eimme hatta Ebû Hanîfe burada isbâtla kâil oldular. Pes. Ebû Hanîfe'nin nefyinden istisnâ isbât değildir dediğinin ma'nâsı nedir?

Cevâb oldur ki; Ebû Hanîfe'nin kavli Şafîi'nin kavlinden müstefâd olan lüzûmun selbi üzerine mahmûldür. Selb-i cevâz-ı vukû' üzerine mahmûl değildir. İki kavil beyninde olan tedâfü' tevehhümünü def' için eğer denirse ki bu mahalde nizâ' (42/b) niçin nizâ' lafzı üzerine haml olunmaz? Şununla ki diyene Ebû Hanife'nin nefyinden istisnâ isbât değildir dediğinden murâdı selb-i isbâtdır, zâhire nazar ile. Zîrâ müstesnâ müfreddir.

Ve Şafîi'nin ve gayrılarının nefyden istisnâ isbâtdır, dediklerinden murâdları isbât-ı fi'l-cümledir. Eğer ma'net-i makâm ile dahî olursa cevâb oldur ki, zîrâ Ebû Hanîfe nefyden sûret-i istisnâya aslâ hüküm yokdur diye murâden tasrîh buyurdu. Ve İmam'ın (r.a.) bu tasrîhine Hüdâ'nın (azze ve celle):

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً [Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.]¹⁵⁶ şehâdet kıldı. Zîrâ katl-i hatâ ile izn-i şer‘ câiz değildir. Zîrâ cihet-i hürmet sâbitdir. Onun için onda keffâret vâcibdir.

Ve eğer mübâh-ı mahz olaydı, onda keffâret vâcib olmazdı. Ve ma‘lûm mukarrerendir ki istisnâda asl ittisaldır. Pes, ondan udûl olunmak câiz değildir. Eğer denirse ki tevhîdden murâd nedir? Cevâb oldur ki; Tevhîd Hüdâ’nın birliğine tasdîkdir. Masivânın ulûhuyyetini nefye tasdîk birle.

Eğer denirse ki Hüdâ’nın birliğine tasdîk onun gayrının vücûdunu nefye tasdîk birle. Sâbık gibi tevhîd olur mu? Cevâb oldur ki, onun tevhîd olduğunda şekk yoktur. Lâkin inde’l-muhakkıkîn mu‘temedün-aleyh olan tarîk sâbıkan zikrolunandır. Ve senin ma‘lûmundur ki taaddüd-ü isbât tarîk-i matlûb fi nefsi’l-emr matlûbun taaddüdünü müstelzim değildir. Eğer denirse ki şekk yoktur ki tevhîd i‘tikâd ma‘nâsına alemdir. Ve lafz-ı ma‘lûm üzerine delâlet eder, alem üzerine (43/a) delâlet eylemez. Zîrâ lafzın alem üzerine ulûmda mu‘teber olan üç delâletin biriyle delâleti yoktur.

Pes, *لا اله الا الله* kelimesi tevhîdi ne güne müfid olur? Cevâb oldur ki onun tevhîdi ifâde eylemesi mürekkebâtın havâss-ı hitâbiyyelerden ifâde gibidir. Ancılayın havâss-ı hitâbiyye ki kendi beyinleriyle ma‘nâları beyinlerinde ve ittisâlât i‘tibâr olunur, kangı vecihle olursa olsun.

Pes, bunun gibi delâlet eğerçi ehl-i mîzân indinde iltizâmiyye değildir. Lâkin ehl-i beyân indinde ittizâmiyyedir. Eğer denirse ki tevhîd zikrolunduğu üzere tasdîk-i mahsûsdan ibârettir. Pes, ol ne vecihle medlûl-u iltizâmî olur. Zîrâ tasdîk idrâkdir. Ve medlûl-u iltizâmî müdrikdir.

Cevâb oldur ki, dediğin müsellemdir. Lâkin delâletten bu mahalde murâd fi‘l-cümle intikâldir. Pes, tevhîd bu i‘tibâr ile medlûl-u iltizâmî olur. Eğer denirse ki, neam, emir ancılayındır. Lâkin bu zikrettiğin ol zamânda tamâm olur.

Ki, *لا اله الا الله* iki kazıyye ola ve ol iki kazıyyenin birisi menât-ı isbât ve birisi menât-ı nefy ola. Ve bunda kazıyye birdir, كما تري (gördüğün gibi). Pes, işkâl vârid olur. Vech-i ahirden cevâb oldur ki, eğerçi *لا اله الا الله* zâhirde bir kazıyyedir.

---

¹⁵⁶ En-Nisâ, 4/92.

Lâkin hakîkatte iki kazıyyedir. Pes, işkâl hazâfiriyle mündefî‘ olur. Bu es’ile ve ecvibe Mevlânâ Kâfiyeci’nin (Rahmetü’llah) *Envârü’s-Saâdet* nâm risâlesinde menkûldür.

Bâb-u râbî‘: Bu kelime-i müşerrefe ile nutkda vâki‘ olan ihtilâf beyânındadır. Bu kelime ile nutkda Ehl-i Sünnet ve Cemâat üç fırka oldular. Fırka-ı ûlâ dediler ki: (43/b) Bu kelime ile nutk şatr-ı îmândır. Şemsü’l-eimme es-Serahsî ve Fahrü’l-İslâm el-Pezdevî bunu ihtiyâr etdiler.

Ve Ebû Hanîfe Hazretleri’nden (r.a.) iki kavil rivâyet olundu. Lâkin *Fıkh-ı Ekber*’inde ve Kitâb-u Vasiyyet’te sözü imanın yarısı olduğuna delâlet etti. Niteki *Fıkh-ı Ekber*’inde buyurdu: والتصديق هو الاقرار والالتصديق [İman, dil ile ikrar, kalp ile tasdikdir.] Ve ikrârı tasdîk üzerine takdîm ettiği şânına ihtimâm içindir. Ve Kitab-ı Vasiyyet’de buyurdu:

الايمن هو الاقرار باللسان وتصديق بالجنان والاقرار وحده لا يكون ايمانا لانه لو كان ايمانا لكان المنافقون كلهم لا تكون ايمانا لانها لو كانت ايمانا لكان اهل الكتاب كلهم مؤمنون وكذلك المعرفة وحدها لا تكون ايمانا لانها لو كانت ايمانا لكان اهل الكتاب كلهم مؤمنين

[Allahu Teâlâ münâfiklar hakkında şöyle buyurdu:] قال الله تعالى في حق المنافقين

Ya’nî îmân lisân ile ikrâr ve kalb ile tasdikdir. Ve yalnız ikrâr îmân değildir, Kerâmiyye dedikleri gibi. Zîrâ eğer yalnız ikrâr îmân olaydı münâfikların cemî’si mü’min olurlardı. Hâl-bû-ki Hak Teâlâ onların hakkında buyurdu ki;

[Allah, o münâfikların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şâhitlik eder.]¹⁵⁷ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِيْنَ لَكَٰذِبُوْنَ

Ve ikrâr gibi yalnız ma‘rifet dahî îmân değildir, Cehmiyye dedikleri gibi. Zîrâ eğer yalnız ma‘rifet îmân olaydı cemî‘ Ehl-i Kitâb mü’min olurlardı. Zîrâ Hak Teâlâ onların haklarında buyurdu:

الَّذِيْنَ اَتَيْنَاهُمْ الْكِتَابَ يَعْرِفُوْنَهُ كَمَا يَعْرِفُوْنَ اَبْنَاءَهُمْ [Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.]¹⁵⁸

Tasdîk îmânın cüz-ü lâzımî olub îmânsız tasdîkin vücûdu sâbit olmadığı için (44/a) İmâm Hazretleri (r.a.) ve kezâlik والتصديق وحده لا يكون ايمانا [tasdik tek başına îmândır] demedi. Ve fırka-i sâniye dediler ki; Bu kelime-i muazzama ile nutk şatr-ı îmân

¹⁵⁷ el-Münâfikûn, 63/1.

¹⁵⁸ el-Bakara,2/146.

değildir. Belki inde'l-kudret onun sıhhatine şarttır. Ebî Hasan el-Eş'ari'den esahh rivâyetîn budur.

Molla Devvânî (k.s.) *Şerh-ü Akāidü'l-Adudiyye* buyurdu ki;

إنتيها. التلقظ بكلمتي الشهادة مع القدرة عليه شرط فمن اخلّ به فهو كافر مخدّ في النار

Ya'nî Kelime-i Şehâdetle telaffuz onun üzerine kudret birle şart-ı sıhhat îmândır. Pes, kim ki ona hâlel getirir, ol kâfirdir. Ve nârda muhalledir.

Ve Fırka-ı sâlis dediler ki: Lisân ile ikrâr Ya'nî Kelime-i Tevhîd ile telaffuz ne îmândan cüz'dür ve ne ona şarttır. Belki ol musaddıkın üzerine ahkâm-ı müslimîni icrâ etmeye şarttır. Zîrâ îmân amel-i kalbdır. Ve ol ikrâra muhtâc değildir. İmâm-ı Azam Hazretleri'nden rivâyet olunan iki kavlin birisi budur. Onun için ulemâ-ı Hanefiyye'den ba'zıları buna zâhib oldular. Hâfızuddîn Abdullah en-Nesefî *Umde nâm* kitâbında buyurur:

فمن صدق الرسول فيما جاء به من عند الله تعالى فهو مؤمن فيما بنيه وبين الله تعالى والاقرار شرط احكام
الاحكام

Ya'nî kim ki Hz. Rasûl'ü (s.a.v.) Hüdâ'dan getirdiği nesnede tasdik eyleye. Ol beynehû beynellâhü mü'mindir. Ve ikrâr icrâ-i ahkâma şarttır. Pes, kim ki kalb ile tasdik eyleye ve dili ile ikrâr eylemeye ol indallah mü'mindir. Ve inde'n-nâs kâfirdir. Şol cihetden ki onun üzerine ahkâm-ı mü'minîn icrâ olunmaz. Meselâ üzerine namâz kılınmak (44/b) ve mekâbir-i müslimîne defn olunmak gibi:

Mollâ Saadeddin (k.s.) *Şerh-ü Akāid-i Nesefî*' de bu kavli cumhûr muhakkıkîne nisbet edib buyurur ki: Cumhûr muhakkıkîn zâhib oldular ki, îmân kalb ile tasdikdir. Ve ikrâr ancak dünyâda icra-i ahkâma şarttır. Zîrâ tasdik emr-i bâtıdır. Ve ona bir alâmetden lâ-büddür.

Pes, şol kimesne ki kalbiyle tasdik etdi ve lisânıyla ikrâr eylemedi. Ol mü'mindir. İndallâh. Ve eğer ahkâm-ı dünyâda mü'min olmazsa da. Ve şol kimse ki lisânıyla ikrâr eyledi ve kalbiyle tasdik eylemedi, münâfik gibi. Ol mü'mindir inde'n-nâs ve kâfirdir inde'llah. Ve ikrârın dünyâda icrâ-i ahkâma şart olması Şeyh Ebû Mansûr'un ihtiyâridir. Ve cumhûr zâhib oldukları nusûs-u mukavvîdir.

قال الله تعالى أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ [Allahü Teâlâ buyurdu ki: İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiştir.]¹⁵⁹ ve قال الله تعالى ولَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ [Henüz iman kalplerinize girmedi.] Ve Hz. (s.a.v.) اللَّهُمَّ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ [Allah'ım kalbimi dininde sabit kıl.] Ve Üsâme (r.a.) هَلَا شَقَّقْتَ قَلْبِي لَالَهُ الْآلَهُ الْآلَهُ diyen kimseyi katlettiğinde, [kalbini yarıyor muydu?] buyurdu. İntihâ kelâmuhu.

Lâkin İmâm-ı Âzam'ın (r.a.) *Fıkh-ı Ekber*'inde ve *Kitâb-ı Vasiyyet*'inden zâhir olan budur ki; ikrâr îmandan cüz' ola. Hâl-bu-ki Fahrü'l-İslâm Alîyyü'l- Pezdevî *Fıkh-ı Ekber*'in Hz. Resûl'ün (s.a.v.) akîdesi üzere olduğuna şehâdet eyledi. Nite ki *Usûl-u Fıkh*'da buyurdu:

(45/a) نوعان علم التوحيد والصفات وعلم الفقه والشرايع والاحكام والاصل في النوع الاول هو التمسك العلم بالكتاب والسنة ومجانبة الهوى والبدعة ولزوم طريق السنة والجماعة الذي كان عليه الصحبة والتابعون ومضى عليه الصالحون وهو الذي عليه ادركنا ومشياخنا وكان على ذلك سلفنا يعني ابا حنيفة وابايوسف ومحمد او عامة اصحابهم وقد صنف ابوحنيفة رضي الله عنه في ذلك كتاب الفقها لأكبر انتهى قال صاحب الكشف في ذلك اي في علم التوحيد والصفات كتاب الفقه الاكبر سماء الاكبر لان شرف العلم وعظمته بحسب شرف المعلوم ولامعلوم اكبر من ذات الله تعالى وصفاته فذلك سماه الاكبر

[Kitap ile ilim iki türdür. Birincisi tevhîd ve sıfatullah ilmidir. İkincisi ise fıkh, şeriat ve ahkam ilmidir. Birincisinde asıl olan Sünnete sarılmak ve bağlanmak, heva ve hevese tabi olmaktan ve bidatten uzaklaşmaktır. Ve ehli sünnet ve Cemaat yoluna tutunmaktır ki bu yola sahabe tabiin ve salihler tabi olmuşlardır. Bu yola biz ulaştık bizim alimlerimiz ulaştı ve bizim selefimiz olan İmam Ebu Hanife, İmam Ebu Yusuf ve Ebu Muhammed diğer selef-i salihin eriştiler. (Allah onlardan razı olsun.) Muhakkak Ebu Hanife Allah (ondan razı olsun) şol *Fıkh-ı Ekber* isimli kitabını yazdı Keşif sahibi (Ebu Hanife) bu kitapta dedi ki: "Tevhîd ve Sıfat kitabı" Fıkhı Ekber kitabıdır. Bu ismi verdi. Çünkü bilinen Hz. Allah sebebi ile ilmin derecesi ve şerefi en büyük şereftir. Yoksa bilmek Hz. Allah'ın zatından ve sıfatından yüce değildir dedi. Onun içinde kitabını bu isimle isimlendirdi.]

Bâb-u hâmis: Hakîkât-i îmân beyânındadır. İmân lügâdde mutlaka tasdik ma'nâsındır, لا ve با ile ta'diye olunur. [Ben ona iman ettim demektir. Yani onu tasdik ettim demektir.]

¹⁵⁹ Mücâdele, 58, 22.

قال الله تعالى وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ [Allahü Teâlâ buyurdu ki: Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın]¹⁶⁰

[Allah Resûlü (s.a.v.): وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم الايمان ان تؤمن بالله الحديث اى ان تصدق إيمان senin Allah'a iman etmendir. Yani tasdik etmendir, buyurdu.]

Dediler ki: İmânın با ile ta'diye olunması ona ikrâr ve i'tirâf tarîkiyle ma'nâsını tazmîndir. Zîrâ tasdîke i'tirâf lâzımdır. Ve şer' de hakikat-ı îmânda Ehl-i Sünnet ve Cemâat beyninde ihtilâf vâki' oldu. Ekser mütekellimin dediler ki:

[İman, Hz. Muhammed (s.a.v.)' den geldiği bilinen şeyi tasdik etmektir.]

Ya'nî îmân şer' de değildir. İllâ tasdîkdir. Şol nesneye ki Hz. Rasûl'un (s.a.v.) Hüdâ'dan onunla gelmesi dînden zârûret cihetinden ma'lûm oldu. Ya'nî iştihâr buldu. Bir vecihle ki onu âmme bildi ve nazar (45/b) ve isdidlâle muhtâc olmadı. Vahdet-i Sâni' ve vücûb-u salât ve hürmet-i hamr gibi. Ve onda tafsîlen ma'lûm olunan nesnede tafsîl ve icmâlen ma'lûm olunan nesnede icmâl i'tibâr olunur. Ve fukahâ u mütekellimînden bazı muhakkıkîn dediler ki:

[İmân, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) Allah tarafından getirdiği hususlarda kalp ile tasdik dil ile ikrardır.]

Ya'nî îmân değildir, illâ Hz. Rasûlü (s.a.v.) Hüdâ'dan cemi' getirdiği nesnede tasdîk ve ona ikrârdır. Pes, kim ki Hz. Resûlü cemi' Hüdâ'dan getirdiği nesnede tasdîk eyleye ve ikrâra kâdir iken ikrâr getirmeye ol kâfirdir. Ve nâr'da muhalledir.

Ve Ebû Hanîfe'den (r.a.) esahh rivâyetîn budur. Nite ki *Fıkh-ı Ekber*'inde buyurur:

[Ben يجب ان تقول امنت بالله وملائكته وكتبه ورسله والبعث بعد الموت والقدر خيره وشره من الله تعالى Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inandım demen gerekir.]

Şârihi der ki:

وا نّما قال يجيب ان تقول امنت بالله ولم يقال ان تؤمن بالله ليبدل على ان الاقرار ركن من الايمان

¹⁶⁰ Yûsuf,12/17.

Ya'nî Hz. İmâm (r.a.) kitab-ı mezbûrda *dedi; يجب ان تؤمن بالله* demedi. Tâ ki ikrârın îmândan cüz' olduğuna delâlet eyleye. Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî *Usûl-u Fıkıh*'da buyurur ki:

الايمن هو التصديق والاقرار فمن صدق بقلبه وترك البيان من غير عذر لم يكن مؤمناً وان صدق ولم يصادق وقتاً يقرّفه يكون مؤمناً

Ya'nî îmân değildir; illâ kalb ile tasdîk ve lisân ile ikrârdır. Kim ki kalbi ile (46/a) tasdîk ede ve özürsüz dil ile ikrârı terk eyleye ol mü'min olmaz. Hâl-i ihtiyârda ikrârın cihet-i rûkniyyetini i'tibâr ecliyçün. Ve eğer kalbiyle tasdîk edib ve ikrâr edecek bir vakte müsâdîf olmazsa ol mü'min olur. Hâl-i ıztırârda ikrârın cihet-i tab'iyetini i'tibâr için. Ve Şemsü'l-eimme es-Serahsî *Usûl-u Fıkıh*'da buyurur ki:

وامّا النوع الأوّل من القسم الأوّل فهو ايمن بالله وصفاته فأنّه مأمور به قال الله تعالى امنوا بالله وهو حسن لعينه وركنه التصديق بالقلب والاقرار فالتصديق لا يحتمل السكوط بحال ومتى بدّله بغيره فهو كفر منه على اى وجه بدّله والاقرار حسن لعينه وهو يحتمل السكوط فى بعض الاحوال حتّى أنّه اذا بدّله بغيره لعذر الاكرام لم يكن ذلك كفراً منه اذا كان مطمئن القلب بالايمن وهذا لان اللسان ليس بمعدن التصديق لكن يعبر اللسان عما فى قلبه فيكون دليل التصديق وجود او عدماً فاذا بدّله بغيره فى وقت يكون متمكناً من اظهاره كان كافراً واذا زال تمكّنه من الاظهار بالاكراه لم يصر كافراً لان سبب الخوف على نفسه دليل ظاهر على بقاء التصديق بالقلب وانّ الحامل له على هذا التبدل يل حاجته الى دفع الهلاك عن نفسه لا تبديل الاعتقاد فكان ركن الايمان وجوداً و عدماً وان كان دون التصديق بالقلب لاحتمال السكوط فى بعض الاحوال

Ya'nî kısm-ı evvelden nev'î evvel Hüdâ'ya ve sıfâtına îmândır. Zîrâ ol me'mûrun bihidir. Hak Teâlâ buyurur ki: *أَمِنُوا بِاللّهِ* [Allah'a iman ediniz.]¹⁶¹ Ve ol (46/b) hasen li-aynihidir. Ve rûknü kalb ile tasdîk ve lisân ile ikrârdır. Pes, tasdîk bir hâl ile sükût muhtemel değildir. Ve her bâr ki onu gayra tebdîl eyleye. Ol ondan küfürdür, her ne vecihle tebdîl ederse. Ve ikrâr hasen li-aynihidir.

Ve ol bazı ahvâlde sükût muhtemeldir. Hatta eğer onu ikrâh özü için gayra tebdîl eylemese ve kalbi îmânla mutmain olsa ol ondan küfür olmaz. Ve bunun beyânı olur ki: Lisân maadan tasdîk değildir. Lâkin ol kalbde olan nesneden ta'bîr eder.

Pes, vücûden ve ademen tasdîkin delîli olur. Ve eğer izharına kâdir iken onu gayra ta'bîr ederse kâfir olur. Ve eğer izhârdan kudreti ikrâh ile zâil olursa kâfir olmaz. Zîrâ nefsi üzerine sebab-i havf kalbde tasdîkin bekâsı üzerine delil zâhirdir. Ve ona bu

¹⁶¹ Nisâ,4/136.

tebdîle bâ's olan nefsenden def '-i helâke hâcetidir. Tebdîl-i i'tikâd değildir. Ammâ hâlet-i kudretde tebdîli, tebdîl-i i'tikâda delîldir.

Pes, vücûden ve ademen rûkn-ü îmân olur. Lâkin bazı ahvâlde onda sükût ihtimâli olduğu için kalb ile tasdîk mertebesinde değildir. Belki ondan dündür. Hâsılı îmân tasdîk ve ikrârdan ibârettir. İllâ bu kadar var ki tasdîk rûkn-ü lâzımdır. Aslâ onda sükût ihtimâli yoktur. Ve ikrâr rûkn-ü gayri-lâzımdır. Zîrâ onda sükût ihtimâli vardır. Hâlet-i ikrâhda olduğu gibi.

Pes, tasdîkin îmâna nisbeti bâşın insâna nisbeti gibidir. Ve ikrârın îmâna nisbeti yedin insâna nisbeti gibidir. (47/a) Başsız insânın vücûdu mutasavvır değildir. Ve elsiz insânın vücûdu mümkün olduğu gibi.

Kezâlik ikrârsız dahî hâlet-i ikrâh ve ıztırârda olduğu gibi îmânın vücûdu mümkündür. Eğer denirse ki gâh olur ki tasdîk bâkî kalmaz. Hâlet-i nevm gafletde olduğu gibi. Pes. Ol dahî ikrâr gibi rûkn-ü lâzım olmaz. Bu suâlden iki vecihle cevâb verildi.

Cevâb-ı evvel: Men'idir. Ya'nî lâ nusellim (teslim ve kabul etmeyiz.) ki ol hâlde tasdîk bâkî kalmaya. Belki tasdîk kalbde bâkîdir. Ve zühûl husûlündendir.

Cevâb-ı sâni: Teslîmidir. Ya'nî neam, bu hâlette tasdîk bâkî değildir. Lâkin şâri' üzerine zıddı târî olmayan muhakkıkî bâkî hakkında kıldı. Hatta lafz-ı mü'min zamân-ı mâzide ve-yâhûd zamân-ı hâlde îmâna gelen ve onun üzerine alâmet-i tekzîb târî olmayan şahsa isim oldu.

Lâkin cevâb-ı evvel mezheb-i mütekellimîne muhâlifdir. Zîrâ onların indinde nevm zıddı idrâkdir. Pes. Müctemi' olmazlar. Eğer denirse ki, ikrârın îmândan cüz' olması sahîh değildir. Zîrâ eğer cüz' olaydı îmân onsuz mütehakkık olmazdı. Zîrâ tahakkuku kü'l bi-dûni cüz' iyye mümteni'dir. Hâl-bû-ki ikrârsız îmân mütehakkıktır. Hâlet-i ikrâhda olduğu gibi.

Cevâb oldur ki; ikrâr eğerçi cüz-i îmândır. Lâkin onda şâibe-i arizyye ve tab'iyet vardır. Pes. Hâlet-i ihtiyârda cihet-i cüz' iyyeye ihtiyâr olundu. Hatta târ ki ona kâdir iken indellah mü'min olmaz dendi. Ve halet-i ıztırârda cihet-i arzıyyeti i'tibâr olundu. Bu hâletde sâkıt olur dendi. Ve ikrâr rûkn-ü zâiddir dediklerinin ma'nâsı budur.

Ya'nî hâlet-i (47/b) ıztırârda sukût ihtimâlîdir. Zîrâ ziyâdeliğinin ma'nâsı değildir. İllâ kelime-i küfür üzerine. İkrâh indinde onun sükûtu muhtemel olmasıdır. Eğer denirse

ki bir cârihanın amelini îmânda cüz' kılmada ve ona amel-i lisân ta'yîn olunub sâir erkânın amelleri ta'yîn olunmamakda hikmet nedir?

Cevâbında deriz ki: Vaktâ ki insân îmânla muttasıf oldu. Ve tasdîk onun bâtınının ameli oldu. Pes. Onun îmânla kemâl-i ittisâfını tahkîk için zâhirinden bir amel îmânına idhâl olundu. Ve lisân-ı beyân için mecbûl olduğu cihetden bu ma'nâyâ ta'yîn olundu. Neam. Cemâat ile namâz kılan kâfirin islâmıyla hükmolunur. Eğer onun lisânla ikrârı müşâhede olunmazsa dahî. Zîrâ salât-ı mesnûne ikrârdan hâlî olmaz. Vallahu a'lem. Ve bazı selef ve cemi' muhaddisîn ve cumhûr mütekellimînden ve umûm Mu'tezile ve Havâric ve ekser fukahâ dediler ki:

الايمن اقرار باللسان وتصديق بالجنان وعمل بالاركان

Ya'nî îmân lisânla ikrâr ve kalb ile tasdîk ve cevârihle ameldir. Pes, bu ta'rîf üzere amel îmândan cüz' olur. Nihâyeti Mu'tezile ile Havâric indinde cüz'-ü hakîkî ve Ehl-i Sünnet indinde cüz'-i örfîdir. كما سيأتى بيانه [onun beyânı da gelecek.] Ve bu ta'rîf sadr-ı nübüvvetden sudûr eden ta'rîfe muvâfıkdır. Ol ecilden sâbıkan zikrolunan iki ta'rîfden evlâ bi'l-kabûldür. Şîrâzî *el-Kâb*'da Hz. Aişe-i Sıddıkâ'dan (r.anhâ) rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الايمان بالله الاقرار باللسان وتصديق بالقلب وعمل بالاركان

[Allah Rasûlü buyurdu ki: Allah'a iman dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve rükunlarla ameldir.]

Ve İbn-i Mâce ve Taberânî (48/a) İmâm Alî Hazretleri'nden (r.a.) rivâyet ederler ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الايمان معرفة بالقلب وقول باللسان وعمل بالاركان

Allah Resûlü (s.a.v.) buyurdular ki: İman kalp ile bilmek, lisan ile söylemek, rükünleri ile amel etmektir.

Ve ma'rifetden murâd tasdîkdir. Zîrâ ehl-i hak indinde ma'rifet îmân değildir. كما سيأتى [ayrıntısı da gelecek]. Eğer denirse ki amelin îmândan cüz' olması sahîh değildir. Zîrâ Kitâb ve Sünnet'de amelin îmân üzerine atfı vârid oldu.

قال الله تعالى ان الذين امنوا وعملوا الصالحات وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم الايمان والعمل اخوان شريكان في قرن لا يقبل الله احدهما الا بصاحبه اخرجه ابن شاهين في السنة عن علي رضي الله عنه

[Allahü Teala ayet-i kerimesinde: Muhakkak iman edenler ve salih amel işleyenler, buyurdu. İbn-i Şâhin'in Hz. Ali'den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.v.):

İman ve amel bir karında ortaktırlar. Allahü Teala arkadaşı olmadan bu ikisinden birini kabûl etmez, buyurdu.]

و قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الإيمان والعمل قرينان، لا يصلح كل واحد منهما إلا مع صاحبه أخرجه ابن شاهين ايضاً عن علي مرسلأ

Yine İbn-i Şâhin'in Hz Ali'den mürsel olarak rivâyet ettiği hadiste Allah resûlü şöyle buyurdu: İman ve amel iki kardeşdir. Bunlardan biri olmadan diğeri salih olmaz.]

Ve atif amelin îmâna mugâyeretine ve onun ona adem-i duhûlüne delâlet eder. Zîrâ şey' nefesine ve cüz' küllüne atfolunmaz.

Tenbîh: Hafî olmaya ki, bu iki hadîs-i şerifte eğerçi amelin îmâna mugâyeretine işâret vardır. Lâkin onlarda mülâzemet-i amele tahrîs-i şedîde delâlet vardır. Kezâlik bazı a'mâlî nâr ki isbât-ı îmân vârid oldu.

[Allahü Teâlâ şöyle buyurdu: Eğer müminlerden iki grup birbiriyle savaşırlarsa...]¹⁶²

Pes, vücûd-u kitâl ile îmânı isbât eyledi. Şunun birle ki şey'in bidûni cüz'-i adem-i tahakkukunda şek yokdur. Ve kezâlik îmânı şart-ı a'mâl kılmak vârid oldu.

[Allahü Teâlâ buyurdu ki: Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhîret için yararlı, iyi işler yaparsa...]¹⁶³

Şunun birle ki meşrûtun şart-ı adem duhûlünde reyb yokdur. (48/b) Zîrâ şey'in nefsiyle iştirâtı mümteni'dir. Cevâb oldur ki: Bu vücûh-u amel, hakikat-i îmandan cüz'dür, diyen kimsenin üzerine vârid olur ki; Mu'tezile ile Havâric'dir.

Îmân-ı kâminden cüz'dür diyen kimsenin üzerine vârid olmaz ki; Ehl-i Sünnet'dir. Zîrâ a'mâl Ehl-i Sünnet'in indinde bi'littifâk hakikat-i îmâna dâhil ve îmân-ı kâminden hâric değildir.

Pes, Ehl-i Sünnet'ten şunlar ki, a'mâl îmandan hâricdir, derler. Onlar hakikat-i îmân murâd ederler. Ve şunlar ki, dâhildir derler. Onlar îmân-ı kâmil murâd ederler. Ve bu mahallin tafsîli oldur ki; a'mâlde üç mezheb vardır.

¹⁶² Hucûrât,49/9.

¹⁶³ Nisâ,4/124.

Mezheb-i evvel oldur ki; a‘mâl, îmâna eczâ-i hakîkiyyedir ve kuvamina¹⁶⁴ (?) dâhildir. Hatta adem-i a‘mâlden adem-i îmân lâzım gelir. Bu mezheb Mu‘tezile ile Havâric’indir.

Ve mezheb-i sâni oldur ki, a‘mâl îmâna eczâ-i hakîkiyye değıl; belki eczâ-i örfiyyedir. Hatta adem-i a‘mâlden adem-i îmân lâzım gelmez. هذا هو المذهب الحقّ [Bu hak mezheptir.] Zîrâ eğer a‘mâl îmâna eczâ-i hakîkiyye olaydı fâsık mü’mîn olmamak lâzım gelirdi. Lâzım bâtıldır. Zîrâ ayât ve ehâdis fâsıkın mü’mîn olduğuna dâlle oldu.

Hatta Ebû Zerr (r.a.) suâlde mübâlağa eyledi. Hz. Rasûlüllah (s.a.v.)

وإن رزئى وإن سرقَ علي رعم أنف أبي ذرِّ

[Ebû Zerr'in burnu toprakta sürtülmesine rağmen o kul zina etse de, hırsızlık yapsa da (cennete girecektir)]¹⁶⁵ buyurdu. Pes, melzûm dahî ki; amelin hakikat-i îmândan cüz’ olmasıdır. Bâtil olur. Zîrâ butlân-ı lâzım, butlân-ı melzûmu müstelzimdir.

Mezheb-i sâlis oldur ki; a‘mâl-ı bi’küllüyye îmândan hâriclerdir. Ve vücûd-u ademleri beraberdir. Bu mezheb Mürcie’nindir. (49/a) Zîrâ bunlar derler ki:

لا يضر مع الإيمان ذنب، كما لا ينفع مع الكفر طاعة [Küfürle beraber itaatin fayda vermemesi gibi, imanla berâber günah ta zarar vermez.]

Bu mezheb bâtıldır. Zîrâ âyât ve ehâdis mürtekeb-i kebâirin ta‘zîb ile nâtıktır. Pes, Ehl-i Sünnet ve Cemâat (Radyallahü anhüm) buyurdular ki: “Tevbesiz ölen günahkâr meşîet-i Hüdâ’dadır. Dilerse ondan af eder ve onu cennete idhâl eyler. Ve dilerse ona günâhı denli, gerek sagîre olsun ve gerek kebîre, azâb eyler. Ve ba‘dehu fazl u inâyeti ve-yâhûd onda olan îmân u tâatin bereketi ve-yâhûd ahyârdan birinin şefâati ile onu cennete idhâl eyler”.

Ve Ebû Hanife Hazretlerine (r.a.) Mürcie derlerdi. Ve ارجاء (ircâ’) te’hîr ma‘nâsındır. Zîrâ ol sâhib-i kebîrenin hâlini meşîet-i Hüdâ’ya te’hîr ederdi. Ve der idi ki:

أتى ارجولصاحب الذنب الأصغرواخاف على صاحب الذنب الكبير [Büyük günah işleyenin durumundan da, küçük günah işleyene nispetle daha çok korkarım. Küçük günah işleyenin, büyük günah işleyene nazaran affedilmesi durumunu daha çok ümit ederim.]

¹⁶⁴ A: kuvamina

¹⁶⁵ Müslim 153/94, Buhari, Nesâi, Ebu Davud, Tirmizi

Mu‘tezile sagâirle kebâiri fark etdiler. Ve dediler ki; sagîre üzerine ta‘dîb câiz değildir. Belki ol ictinâb-ı kebâirle ma‘fûdur. Ve kebîreden afv ve mağfiret câiz değildir. Zîrâ mürtekib-i kebîre ne mü’mindir ne kâfirdir. Belki fâsıkdır. Ve bunların indinde fâsık nârda muhalled kalır. Ve onun tââtı hebâen mensûrâ olur.

Hasılı Mu‘tezile derler ki; Kebîre sahibini îmândan çıkarır. Lâkin küfre idhâl eylemez. Zîrâ bunlar küfür ile îmân beyninde vâsıta isbât ederler. Ve ona menzilete beyne’l-menzileteyn derler.

Ve Havâric kebâir ile sagâir beynini fark etmeyip derler ki; “Sagîre ve kebîre sâhibini îmândan çıkarır. Ve küfre idhâl eder. Zîrâ bunlar vücûd-u vâsıta ile kâil değillerdir. Mezheb-i Mürcie gibi.

Bu iki (49/b) mezheb dahî bâtıllardır. Zîrâ âyât ve ehâdis fâsıkın üzerine mü’min ıtlâkıyla nâtıklardır. Ve ümmet-i Hazret’in (s.a.v.) zamân-ı saâdetlerinden إلى يومنا هذا [bu güne] tevbesiz olan mürtekib-i kebîrenin üzerine namâz kılmak ve ona duâ ve istiğfâr etmek üzerine cem‘ olmuşlardır.

Maa-hazâ bunların mü’minden gayra câiz olmadıklarını yakînen bilmişlerdir. Pes, bu ictimâ‘ tevbesiz olan mürtekib-i kebîrenin mü’min olduğuna delîl-i kâti‘ ve bürhân-ı sâtı’dır. Zîrâ Hazreti (s.a.v.): لا تجتمع أمّتي على الضلالة [Ümmetim dalâlet üzerine birleşmezler.] buyurmuştur.

Bâb-u sâdis: Îmânın ziyâde ve noxsânı kabûlünde ulemâ beyninde vâkî‘ olan ihtilâf beyânındadır. Îmâm Ebû Hanîfe (r.a.) ve etbâi dediler ki; “îmân ziyâde ve noxsân kabûl eylemez. Niteki *Fıkh-ı Ekber*’inde buyurur; وإيمان أهل السماء والأرض لا يزيد ولا ينقص [Yerdekilerin ve göktekilerin îmânı artmaz ve eksilmez.]

Ya‘nî ehl-i semânın ki melâikedir. Ve ehl-i arzın ki ins ve cindir, îmânları ne zâid olur ve ne nâkıs olur. Pes, bizim îmânımız melâike ve rusûlün îmânı gibi olur. Nite ki Hazreti Îmâm Ta‘lîm Müteallim nâm kitâbında bunun üzerine nass buyurdu. Zîrâ biz enbiyâ ve mürselîn ve melâike-i mukarrabîn gibi Hüdâ’nın vahdâniyyetine ve rubûbiyyetine ve kudretine îmân getirdik.

Ve yine Hazreti Îmâm (r.a.) *Fıkh-ı Ekber*’inde buyurur ki:

المؤمنون مستوون في الإيمان والتوحيد، متفاضلون في الأعمال

Yani mü'minler îmân ve tevhîdde berâber ve a'mâl-i tâatde mütefâzıllardır. Pes, ehl-i îmân beyninde vâki' olan tefâvüt değildir. İllâ rütbe ve derecât hasebiyledir. İmân ve tevhîd hasebiyle (50/a) değildir.

Mevlânâ Saadeddîn (Kuddise sırruhû) îmânın ziyâde ve noxsânı adem-i kabûlünde illetini der ki; zîrâ îmân hadd ve cezm ve iz'âna vâsıl olan tasdîk-i kalbîden ibârettir.

Ve bu bir emirdir ki, onda ziyâde ve noxsân tasavvur olunmaz. Hatta şol kimesne ki hakîkat-i tasdîk hâsıl ola. Ol gerek tâât-ı muvâzabet ve gerek maâsiye mülâzemet eylesin onun tasdîki bâkîdir. Onda aslâ tagayyür yoktur". İntihâ.

Hâsılı îmân bir hakîkatdir ki, tahtında olan umura بالتواطئ مقول (bi't-tevatı-ı mekûle) [... kategori]' dir. Mâhiyyet-i insân gibi. بالتواطئ مقول olan mâhiyyet ziyâde ve noxsân kabûl eylemez. Eğer dersin ki, بالتواطئ مقول olmazsa بالتشكيك [...] olan mekûle ziyâde ve noxsân kabûl eylemez. Ve müşterek lafzı ile olmaz.

Eğer denirse ki, Hüdâ'nın (Azze ve Celle):

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا [Onlara Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır.]¹⁶⁶ Kavli îmânın ziyâdeliği kabûlünde sarîhdir. Cevâb oldur ki: Ziyâde-i îmâna dâll olan âyâtı Ebû Hanîfe (r.a.) te'vîl eyledi. Şununla ki: Onlara kaçan ki bir âyet nâzil olaydı ve-yâhûd bir nesne ile emrolunalardı ona îmân getirirlerdi ve tasdîk ederlerdi.

Lâcerem îmân getirdikleri nesnenin ziyâdeliği sebebiyle îmânları ziyâde olurdu. Ve bu te'vîl İbn-i Abbâs Hazretleri'nden (r.a.) mervîdir. Ve onlar tercümân-ı Kur'an'dır. Pes, zâhib oldukları nesne hakdır.

Eğer denirse ki Hüdâ'nın (azze ve celle) الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ [Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim.]¹⁶⁷ Kavli îmânın noxsânı kabûlüne delîldir.

Cevâb oldur ki; bu âyet-i kerîmeyi zâhiri üzerine haml etmek câiz değildir. Zîrâ eğer zâhiri (50/b) üzerine haml olunaydı; lâzım gelirdi ki Muhâcirîn ve Ensâr'dan ol günden evvel ölen kimesne dîn-i nâkıs üzere fevt ola. Hz. (s.a.v.) onları din-i nâkıs da'vet kıla. Pes, vaktâ ki bu lâzım-ı bâtıl oldu, âyeti te'vîl etmek lâzım geldi. Ve te'vil-i ayet üç vecihledir.

¹⁶⁶ el-Enfâl,8/2.

¹⁶⁷ el-Mâide,5/3.

Vech-i evvel oldur ki; yevmden murâd Hz. Rasûl'ün (s.a.v.) asrıdır. Zîrâ Hazret'in asrından evvel evkât evkât-ı fetret idi.

Vech-i sâni oldur ki, اكلت لكم دينكم [Sizin için dininizi kemâle erdirdim] kavlinin ma'nâsı

اظهر تلکم دينکم حتى قدرتم علی اظهاره [Dininizi izhar ettim. Hatta onun meydana çıkmasını takdir ettim.] Demektir.

Vech-i sâlis oldur ki, dînin itmâm ve ikmâli düşmanlarının zehâbıyladır. Nite ki pâdişahlardan birinin düşmanı katlolunsa اليوم تمّ ملكی كملت سلطنتی [bugün saltanatımı tamamladım?] der. Vallahu a'lem.

Ve umûm mütekellimîn ve muhaddisîn ve eimme-i selâse¹⁶⁸ ve mukallidleri dediler ki: "Îmân ziyâde ve noxsân kabûl eder. Ve bu mes'ele amel îmandan cüz' olduğu mes'elenin fer'îdir. Pes, amel îmandan cüz' değildir diyenlerin indinde ziyâde ve noxsân kabûl etmez.

Ve cüz'dür diyenlerin indinde kabûl eder. Hâsılı "îmân ziyâde ve noxsana kâbil değildir". Diyenler ki Ebû Hanîfe ile etbâdır, hakikat-i îmân murâd ederler. Ve îmân ziyâde ve noxsâna kâbil dir diyenler ki eimme-i selâse ile mukallidleridir.

Derler ki: "Îmân arazdır ve araz iki zamân bâkî kalmaz. İllâ teceddüd-ü emsâl ile". Pes, îmânın bekâsı müteceddid olur, emsâlin teceddüdüyle.

Ve fihi nazar [Şüphe edilen bir mes'ele hakkında söylenir". Ona bir bakmak, tetkik etmek lâzımdır" demektir.] Ve-yâhûd onun semerâtını ve işrâk-ı nûrunu ve kalpde ziyâsını murâd ederler. Ve bu i'tibâr ile (51/a) îmânın tâatle zâid ve maâsî ile nâkıs olduğunda şek yokdur. Ve bi'l-cümle hakikat-i îmân bi-hasebi'z-zât ziyâde ve noxsâna kâbil dir.

Zîrâ hakâyık zâtları hasebiyle ziyâde ve noxsâna kâbil değildir. Ve bi-hasebi'l-vasf kâbil dir. Ve hakikat-i îmânın bi-hasebi'l vasf ziyâde ve noxsâna kâbil olması bi-hasebi'z-zât kâbil olmamasını münâfi değildir. Zîrâ cihet-i muhtelifdir.

---

¹⁶⁸ Eimme-i selase: Üç imâm. Fıkıh kitaplarında ekseriyetle İmâm-ı A'zam, İmâm-ı Şâfi'i, İmâm-ı Malik için söylenir. Hanefi Mezhebine dâir mes'elelerin bahs olduğu kitaplarda "Eimme-i Selâse"den maksad; İmâm-ı A'zam ile iki talebesi olan İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Ebu Yusuf'dur.

Ol ecilden, Fahreddîn ve ekser mütekellimîn dediler ki; “ Bu mahalde nizâ‘ lafzîdir. Zîrâ bi-hasebi’z-zât ziyâde ve noxsâna gayri kabildir, diyen bi-hasebi’l-vasf kâbil olmasını men‘etmez. Ve kezâlik bi-hasebi’l-vasf kâbildir diyen bi-hasebi’z-zât kâbil olmamasını def‘ kılmaz ”.

Ve sâhib-i *Mevâkıf*¹⁶⁹ ile İmâm Nevevî indinde tahkîk odur ki: Nefis tasdik-i ziyâde ve noxsân kabûl eder. Ol cihetden siddîkların îmânları gayrılarının îmânlarından akvâdır. Ve İmâm Nevevî der ki:

“Bu bir emirdir ki inkârı mümkün değildir. Ve bir âkıl âhâd-ı nâsın tasdîkleri Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) tasdîkine müsâvî olmadığına şek etmez ”.

Ol ecilden Buhârî Sahîh’inde der ki: “İbn-i Müleyke dedi ki: Ashâb-ı Resûlden (s.a.v.) otuz kimseye vâsıl oldum. Cümlesi nefislerini nifâkdan havf eder buldum. Onlardan birisi; Ben Cebrâil’in ve-yâhûd Mîkâil’in îmânı üzereyin demezdi ”.

Ve bazı meşâyih dediler ki; Bu zikrolunan ma‘nâ îmânda bazı efrâdın tefâvütü üzere delâlet eder. Bir şahsın îmânının ziyâde ve noxsân kabul ettiğine (51/b) delâlet eylemez. Hâl-bu-ki mahall-i nizâ‘ oldur. Vallahu a‘lem bis-savâb.

Mes’ele: Eğer denirse ki; İmâm Ahmed ve Ebû Dâvud ve Hâkim ve Beyhakî Muâz’dan (r.a.)

rivâyet ederler ki: قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الاسلام يزيد ولا ينقص [Hz.Rasûlüllah buyurdu ki: İslâm artar, eksilmez.] Pes, bu hadîs-i şerîf delâlet etti ki îmân zâid olup nâkis olmaya. Zîrâ inde’l-cumhûr islâm ile îmân müteradiflerdir. كما سيأتي بيانه [Bunun beyanı da gelecek.]

Öyle oluncak îmân zaid ve nâkis olmaz diyenlerin ve kezâlik zâid ve nâkis olur diyenlerin kavilleri lafz-ı hadîse muhâlifdir. Ve bu işkâlden cevâb mümkündür şununla ki: Hazretin (s.a.v.) “İmân zâid olur” buyurduğu nûr ve işrâk cihetindedir.

Ve nâkis olmaz buyurduğu hakikat, haysiyetdendir. Nite ki sâbıkan beyân olundu. Pes, işkâl mündefi‘ oldu. Vallâhu a‘lem.

¹⁶⁹ *el-Mevâkıf*. Adudüddin el-İcî’nin (ö. 756/1355) kelâma dair eseri.

Mes'ele-i uhrâ: Eğer denirse ki¹⁷⁰ mahlûk mudur ve-yâhûd gayr-ı mahlûk mudur? Cevâb oldur ki; Sâbıkan zikrolunan¹⁷¹ selâseden sâbit oldu ki î mân yâ tasdîkden ibârettir fakat. Ve-yâhûd tasdîk ve ikrârdan ibârettir ma'an. Ve-yâhûd tasdîk ve ikrârdan ve amel-i erkândan kinâyettir. Ve şek yokdur ki, bunlar kûlun fiilidir. Ve kûl cemî' ef'âl ile Hüdâ'nın mahlûkudur.

Ve Ebû Muîn en-Nesefî *Bahrü'l-Kelâm* nâm kitâbında buyurur ki: Bizde mezheb budur ki; "Î mân abdin fiilidir, Rabbin hidâyetiyle ". Pes, "î mân mahlûkdur ve-yâhûd gayr-i mahlûkdur". Demeziz.

Belki deriz ki; "Î mân kûldan lisân ile ikrâr ve kalb ile tasdîkdir. Ve Hüdâ'dan hidâyet ve tevfikdir. Ve ta'rîf Hak'dandır. Ve ma'rifet (52/a) ve taarruf abddendir. Hidâyet Hak'dandır. Ve ihtidâ ve istihdâ' kûldandır. Ve tevfiğ Hak'dandır. Ve cidd ü cehd ve azm ve kasd kuldandır. İkrâm va atâ Hak'dandır. Ve kabûl abddendir. Pes, her nesne ki Hak'dandır, Ol mahlûk değıldir. Ve her nesne ki abddendir, ol mahlûkdur ". İntihâ kelâmuhu. Vallahu a'lem bi's-savâb.

Bâb-u sâbi': Ulemâ beyninde î mânda istisnânın cevâzı, ya'nî kâilin انا مؤمن انشاء الله تعالى demesinin sıhhatinde vâki' olan ihtilâf beyânındadır. Ve Ma'lûm ola ki kâilin انا مؤمن kavlinde iki mezheb vardır.

Mezheb-i evvel: Adem-i cevâzdır. İmâm Ebû Hanîfe ve ashâbı buna zâhib olmuşlardır. Zîrâ انشاء الله kelime-i şekdir. Ve î mânda şek küfürdür. Sâhib-i *Umde*¹⁷² buyurur ki:

انا حى انشاء الله ثم من قام به التصديق فهو مؤمن حقًا ولا يصح ان يقول انا مؤمن انشاء الله كما لا يجوز ان يقول

[Bundan sonra, kendisinde tasdik olan kişi hakikaten mümindir. O kimsenin ben inşallah müminim demesi, bir kimsenin inşallah ben yaşıyorum demesinin doğru olmadığı gibi doğru olmaz.]

Ya'nî vaktâ ki î mânın hakikat ve mahiyyeti ma'lûm oldu. Pes, deriz ki, şol kimesne ki ol hakikat ile muttasıf ola, على القطع والاثبات (ale'l kat' ve isbât) mü'min olur. Pes, ona انا

¹⁷⁰ A: î mân.

¹⁷¹ A:akvâl.

¹⁷² Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî (ö. 895/1490)

انا مؤمن حَقًّا demek câiz olur. Ve انا مؤمن انشاءالله demek sahîh olmaz. اناحَى انشاءالله demek sahîh olmadığı gibi.

Mezheb-i Sâni: Cevâzdır. Şâfiî ve ashâbı buna zâhib oldular ve ulemâ-ı Hanefiyye'den ba'zılar dediler ki: انا مؤمن انشاءالله demek câizdir. Lâkin evlâ olan terkidir. Nite ki, Ömer Neseî Akâid'inde buyurur ki:

مؤمن (B/52) واذا وجد من العبد التصديق والاقرار صحَّ ان يقول انا مؤمن حَقًّا ولا ينبغي ان يقول انا انشاءالله

[Kişi kendisinde tasdik ve ikrarı bulduğu zaman onun ben hakikaten mü'minim demesi gerekir. Ben inşaallah müminim demesi doğru olmaz.]

Mevlânâ Saadeddîn şerhinde buyurur ki: Zîrâ ol şek için olursa küfürdür. لامحاله [kaçınılmaz?] Ve eğer teeddüb için ve umûru meşîyyet-i Hüdâ'ya ihâle için ve tefvîz için ve âkıbet-i mâlde (?) şek için ve-yâhûd zikr-i Hüdâ ile teberrük için ve-yâhûd nefsinin tezkîyeden ve hâliyle i'câbdan teberrî için olursa câizdir. Lâkin evlâ olan terkidir. Zîrâ ol şekk-i mevhumdur.

Onun için musannıf لاينبغي [olmamalı] dedi, لايجوز [câiz değil] demedi. Zîrâ şek olmayacak nefy-i cevâzın ma'nâsı yoktur. Cevâz nice nefyolunur. Hâl-bu-ki ona seleften hatta sahâbe ve tâbiinden çoğu zâhib olmuşlardır.

Ba'dehû musannıfın, والسعيد قد يشقى [said bazen şaki olabilir.] kavlini şerh ettiği mekânda buyurur: Hak budur ki ma'nâda hilâf yoktur. Ve nizâ' ancak lafızdadır. Zîrâ eğer îmânla mücerred tasdik ve ikrâr murâd olunursa ol hâlde hâsıldır.

Ve eğer onun üzerine necât müretteb olan nesne murâd olunursa ol meşîyyet-i Hüdâ'dır. Hâlde husûlüne kat' yoktur. Pes, kim ki husûlüyle kat' etti. Ya'ni انا مؤمن حَقًّا dedi, kısım-1 evveli murâd eyledi ki, ol tasdikdir, meal-ikrâr. Ve kim ki meşîyyete tefvîz etti. Ya'nî انا مؤمن انشاءالله dedi, kısım-1 sâniî murâd eyledi ki ol üzerine necât müretteb olan nesnedir. İntihâ kelâm.

Ma'lûm ola ki Molla'nın (k.s.) eğerçi bu tevfikî hûb ve her vecihle mergûbdur. Lâkin Mezheb-i Hanefiyye'de esahh olan adem-i cevâzdır. Şârih-i *Umde-i Neseî* buyurur ki:

والذی (53/A) يدل على صحة ما ذهبنا إلى ان الله تعالى شهد بالايمن امن بالله ورسوله بقوله امن الرسول ومدح بقطع القول للذين قالوا امنا ولم يأمرهم بالا استثناء وكذا قوله تعالى واؤلئك هم المؤمنون حقا فانه تعالى حكم عليهم بكونهم مؤمنين حقا فكان قوله انشاءالله موجبا للشك فيما قطع الله تعالى بحصوله وذلك لا يصحوكذا قوله تعالى قولوا امنا بالله امر بذلك من غير استثناء وقال الله تعالى ومن احسن قولاً ممن دعى الى الله وعمل صالحاً وقال

أنتى من المسلمین جعل قوله أنتى من المسلمین احسن قولاً وماورد عن ابن مسعود رضى الله عنه من الجواز محمول على الخاتمة او كان زلة منه فرجع عن ذلك واما التعلیق الايمان بالمشية فذلك يقتضى ثبوت الايمان على تقدير المشية لا فى الواقع من حيث اللغة فيكون موجبا للشك لغةً وان ارید به الشك عند هذا المعنى اللغوى فمعناه انا اشك فى ايمانى للتبرك وفساده ظاهر وان ارید غير هذا المعنى فلا يكون تبركاً فان قيل استثنى النبى صلى الله عليه وسلم فى الموت بقوله انا لاحقون بكم انشاء الله مع انه متحقق قلنا ما استثنى فالموت بل فى اللحوق لموتى تلك المقبرة فان دخول المسجد الحرام متيقن باخبار الله تعالى ومع هذا استثنى قلنا المراد بانشاء الله اذ شاء الله او نقول الاستثناء داخل على نفس الامر

Ya'nî bizim mezhebimizin sıhhatine delâlet eden umûrun biri budur ki; Hak Teâlâ Kelâm-ı Kadîminde kendine ve resûlüne îman getirene *امن الرسول* (53/b) ilâahir îmân ile şehâdet eyledi. Ve biri dahî budur ki; *امناً* diyenleri kat-i kavliyle medhetti.

Ve onlara istisnâ ile emretmedi. Ve biri budur ki; *أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا* [Gerçek mü'minler işte onlardır.]¹⁷³ Kavliyle onların üzerlerine mü'min-i hak olmalarıyla hükmeyleti. Pes, kâilin inşallah kavli Hak Teâlâ husûluyle kat' eylediği yerde şekki mevcûddur. Ve ol sahîh değildir.

Ve biri budur ki; Hak Teâlâ ibâdına *قولوا آمناً بالله* kavliyle îmânla emir buyurdu. Ve onda istisnâ zikreylemedi.

Ve biri budur ki Hak Teâlâ : *وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ* : [Allah'a çağırın, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve "Ben müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim vardır?]¹⁷⁴ Buyurdu.

Pes, onun *إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ* kavlini ahsen kavil kıldı. Ve İbn-i Mes'ûd'dan rivâyet olunan cevâz mahmûldur, hâtime üzerine. Ve-yahûd ol ondan bir zelle idi. Ve sonra rücû' eyledi. Ammâ îmânı meşiyet ta'likî meşiyet takdîri üzere îmânın sübûtunu iktizâ eder.

[Bu sebepten] el-lûgat-ı vaki' de onun sübûtunu iktizâ eylemez. Pes, ol lûgat cihetinden şekki mûcibdir. Ve eğer ma'nâ-yı lugavî indinde onunla şek irâde olunursa ma'nâsı:

اشك فى ايمان للتبرك انا [Ben imanın bereketinden, hayrından şüphe duyuyorum] demek olur. Ve bunun fesâdı zâhirdir. Ve eğer bundan gayri bir ma'nâ murâd olursa teberrük

¹⁷³ el-Enfâl,8/4.

¹⁷⁴ Fussilet, 41/33.

olmaz. Eğer denirse ki Hz. (s.a.v.) انشاءالله [Inşallah biz de size kavuşacağız.] kavliyle mevtde istisnâ eyledi.

Şunun birle ki ol mütehakkıkdır. Cevâb oldur ki; Hazret mevtte istisnâ eylemedi. Belki ol makberenin mevtisine lühûkda istisnâ eyledi. Ve eğer denirse ki, Mescid-i Haram'a duhûl müteyakkındır, Hak Teâlâ'nın ihbarıyla. (54/a) Maa-hazâ istisnâ olundu. Cevâbında deriz ki; انشاءالله murâd اذ شأله 'dır. Ve-yâhûd deriz istisnâ dâhildir, nefsi-eminin üzerine. Ve Kütüb-ü Fürû' da mestûrdur ki, انا مؤمن انشاءالله diyen kimseye iktidâ câiz değildir.

Fetâvâ-yı Hâniyye sâhibi buyurur ki;

اذا قال شفعوى المذهب الهى ما عرفناك حق معرفتك او يقول انا مؤمن انشاءالله او يقول العمل من الايمان او يقول الايمان يزيد وينقص او يتوضأ من القلتين او خروج دم من عضده ولم يتوضأ او ترك المضمضة او الاستنشاق فى غسل الجنابة او مسح من راسه اقل من الربع فى الوضوء فلا يجزى الصلاة خلفه

Ya'nî kaçan ki Şafî mezhebinde olan kimse ما عرفناك حق معرفتك deseydi ve-yâhûd derse ve-yâhûd "amel îmandandır" derse ve-yâhûd "zâid ve nâkıs olur" derse ve-yâhûd iki kille sudan ki beşyüz batmândır; abdest alırsa ve-yâhûd kân olduktan sonra abdest almazsa ve-yâhûd gusl-ü cenâbette mazmaza ve istinşâkı terk ederse ve-yâhûd vuzû'da başına rubu'dan ekalle mesh eylediyse onun ardında namâz kılmak câiz değildir. Pes, bundan ma'lûm oldu ki; انا مؤمن انشاءالله demek ve amel îmandan cüz'dür demek ve îmân artar ve eksilir demek mezhebimiz değildir. Ve eğer tevfiik mümkün ise de. Vallahu a'lem.

Ve Şemsü'l-Eimme es-Serahsî buyurur ki;

اذا قال شفعوى المذهب انا مؤمن انشاءالله لايجوز لمؤمن حنفياً يقول انا مؤمن حقاً ان يفتدى به

Ya'nî kaçan ki Şafî'yyül-mezheb انشاءالله (B/54) انا مؤمن diye. انا مؤمن حقاً diyen mü'min-i Hanefiyye ona iktida' eylemek câiz değildir. Ve Sâhib-i Mabsût buyurur ki:

الصلوة خلف شافعى جائزة اذا كان يحتاط فى مواضع الخلاف ان كان لايميل عن القبلة ويجدد الوضوء عند الحجامة والفسد ويغسل ثوبه من المني ولا يقطع وتره ونحو ذلك ولم يكن متعصباً ولا شاكافى امانه

Ya'nî Şafî mezhebinde olan kimsenin ardında namâz kılmak câizdir. Eğer mevâzı-ı hilâfda ihtiyât ederse, şununla ki kıbleden meyl etmeye ve hacâmet ve fâsâd indinde tecdid-i vuzû' eyley'e. Ve menîden esvâbını gusl eyleye. Ve mutaassıb olmaya. Ve îmânında şek edici olmaya. Ya'nî انا مؤمن انشاءالله demeye. Ve Sâhib-i Muzmerât buyurur ki:

اقتداء الحنفى بالشفعوى يجوز اذالم يكن متعصبا ولا شاكا ويحتاط فى مواضع الخلاف

Ya'nî Hanefî'nin Şafîî'ye iktidâsı câizdir, eğer mutaassıb olmazsa ve انامؤمن انشاءالله تعالى demeze. Ve mevâzı-ı hilâfda ihtiyât ederse, Ya'nî vitiri bir rek'at kılmazsa ve ba'de'l-fasd tecdîd-i vuzû'suz namâzı edâ etmezse ve mâ-i müsta'mel ile abdest almazsa. ونحو لكذا (v.b.)

Bâb-u sâmin: Ma'rifet-i Hüdâ'nın vücûbu ve onun tarîk-i tahsîli beyânındadır. Mâ'lum ola ki ma'rifet-i Hüdâ ümmetden bi'l-icmâ' vâcibdir. Lâkin tarîk-i tahsîlinde ihtilâf vardır. Ve Ehl-i Sünnet ve Cemâat ve Mu'tezile ittifâk ettiler ki, tarîk-i tahsîli nazar-ı sahîhtir. Lâkin nazar-ı sahîhin şânında ihtilâf ettiler.

Umûm Mu'tezile ve bazı Ehl-i Sünnet dediler ki: "Ol şart-ı sıhhat-ı ma'rifettir. (55/A) Pes, onsuz ma'rifet sahîh değildir. Belki şart-ı kemâldir. Pes, ademinden adem lâzım gelmez. Ve târiki âsi olmaz. Ve cumhûr fukahâ ve mütekellimîn dediler ki, nazar eğerçi şart-ı sıhhat-ı ma'rifet değildir. Lâkin vâcibdir.

Pes, nazardan gayrı tarîkden hâsıl olan ma'rifet mu'teberdir. Lâkin târiki vâcibi terk ettiğî cihetten âsîdir. Ve nazardan murâd aklın kendi indinde hâsıl olan nesneyi mülâhazasıdır. Tâ ki onunla kendi indinde hâsıl olmayan nesneyi tahsîl ede.

Meselâ aklın indinde âlemin mütegayyir ve her mütegayyirin hâdis olması hâsıldır. Pes, akıl bu umur-u ma'lûmeyi tertîb eder. Tâ ki onunla bir umûr-u mechûlu ki âlemin hudûsudur, tahsîl ede. Öyle olunca nazar vâcib olur. Zîrâ her nesne ki Vâcib-i Mutlak ona tevakkuf eyleye. Ol vâcibdir.

Lâkin ol vücûbun tarîk-i sübûtu Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ten Eşâire indinde sem'dir. Fakat Mu'tezile indinde akıldır. Fakat Hanefîyye indinde sem'dir, akıl vâsıtasıyla. Ve bu mahallin tafsîli inşallah-u Teâlâ bâb-u âşirde beyân olunur. Sahib-i *Mevâkıf* buyurur ki:

أما اصحابنا كلهم مسلکان الاول الاستدلال بالأظواهر نحو قوله تعالى قل انظروا ماذا فى السموات والارض قوله تعالى فانظروا الى اثار رحمت الله كيف يحي الارض بعد موتها والا مر للوجوب ولما نزل ان فى خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار لآيات لاولى الالباب قال صلى الله عليه وسلم ويل لمن لاكها بين لحييه ولم يتفكر فيها او عدبترك التفكر فهو واجب وهذا لا يخرج عن كونه ظنیا الثاني وهو المعتمدان معرفته الله واجبه اجماعا وهى لا تتم الا بالنظر ومالا يتم الواجب الا به فهو واجب

Ya'nî ma'rifete müeddî olan nazarın vücûbunu isbatta ashâbımız için ki Eşâire'dir, iki meslek vardır. Meslek-i evvel: Ma'rifette vücûb-u nazarın üzerine dâll olan âyât ve ehâdîsin zâhirleriyle istidlâldir.

قوله تعالى قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ [Allahü Teâlâ buyurdu ki: De ki: Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var?]¹⁷⁵

وقوله تعالى فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا [Ve Allahü Teala şöyle buyurdu: Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor!]¹⁷⁶

Pes, delîl-i sânie ve sıfâtına nazar ile emreyledi. Ve emir vücûb içindir. Nite ki ondan zâhir ve mütebâdir olan odur. Ve Hüdâ'nın (azze ve celle) إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ [Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklîselim sahipleri için elbette ibretler vardır.]¹⁷⁷ Kavli nâzil oldukda Hazreti (s.a.v.):

ويل لمن لآكها بين لحييه ولم يتفكر فيها [Bu ayet-i kerimeyi okuyup ta tefekkür etmeyene yazıklar olsun.] Buyurdu.

Pes, Hazreti (s.a.v.) delâil-i ma'rifette tefekkürü târiki vaîd zikreyledi. Ve ol onun vâcib olduğuna delâlet etti. Zîrâ eğer vâcib olmayaydı onun terki üzerine vaîd zikrolunmazdı. Zîrâ gayr-ı vâcibin terki üzerine vaîd yokdur.

Ve bu meslek zannı gayrı kat'iyed delâlet olmadan hâric olmaz. Zîrâ sîga-i emir vücûbdan gayra muhtemeldir. Ve naklolunan hadîs-i şerîf ahâd kabîlindedir.

لوك¹⁷⁸ asıl lügatte çiynek vaktinde iki çeneyi tahrîkdir. Ve ol bunda kırâatten kinayettir. Zîrâ kırâatte iki çeneyi tahrîk lâzımdır. Pes, ma'nâ-yı Hadîs-i şerîf demek olur ki, "Veyl şol kimesneye ki, bu ayet-i kerimeyi kırâat eyledi (56/a) ve onda tefekkür etmedi.

Ve meslek-i sâni oldur ki, ma'rifet-i Hüdâ vâcibdir, icmâ'-i müslimîn ile. Ve ol hâsıl olmaz illâ nazar ile. Ve her nesne ki Vâcib-i Mutlak hâsıl olmaz illâ onunla ol vâcibdir.

¹⁷⁵ Yûnus,10/101.

¹⁷⁶ er-Rûm,30/50.

¹⁷⁷ Âl-i İmrân,3/190.

¹⁷⁸ Fâide.

Pes, nazar vâcibdir. İsbât-ı vücûb-u nazarda mu‘temed olan meslek budur. Ve ba‘zılar vücûb-u ma‘rifet-i Hüdâ’da Hak Teâlâ’nın: *فاعلم انه لا اله الا الله* [Bil ki, Allah’tan başka tanrı yoktur.] Kavliyle istidlâl eylediler.

Seyyid (k.s) buyurur ki; “Lâkin bu delîl zannîdir. Zîrâ sîga-i emrin vücûbdan gayra ihtimâli vardır. Ve lafz-ı ilim az olur ki, lügaten zann-ı gâlib üzerine ıtlâk olunur. Ve zann-ı gâlib bilâ-nazar taklîd ile hâsıl olur. Nite ki Fahreddin er-Râzi (k.s) onu zikreledi”. İntihâ.

Ve Hükema-i Hind dediler ki: “Tarîk-i tahsil-i ma‘rifet ilhâmdır. Ve ilhâmsız ve teveccüh-ü tâmsız ma‘rifet hâsıl olmaz”.

Pes, bunlar kaçan ki ma‘rifetden ve gayrından bir nesnenin husûlünü murâd etseler himmetlerini ona sarf ederler ve himmetlerini onun üzerine musallat kılarlar. Ve onları ondan ta‘vîk eden nesneden bi’l-külliyeye munkatı‘ olurlar. Hatta onlara matlûbları hâsıl ola.

Ve Melâhide dediler ki: Ma‘rifet hâsıl olmaz, illâ ta‘lîm ile. Ve tâife-i sûfiyye dediler ki: “tarik-i tahsil ma‘rifetullah tasfîye-i bâtındır”. Zîrâ bunlar derler ki; “Nefsin mücâhedâtla riyâzâtı ve onun kedûrat-ı beşeriyeden ve avâyık-ı cesediyeden tecrîdi ve Hazreti Samediyet’e teveccühü ve halvet ve uzleti iltizâmı ve zikir ve tâate muvâzabeti bir akâid-i hakkayı müfid olur ki aslâ onun etrafına şâibe-i rey u gümân uğramaz.

Ammâ ashâb-ı (56/b) nazara akîdelerinde edille-i husûmdan nâşi şükûk u şübühât ârız olur”. Sahib-i *Mevâkıf*¹⁷⁹ bunlara üç vecihle cevâb verdi:

Cevâb-ı evvel oldur ki: Bunların cümlesi maûnet-i nazara muhtâc olur. Seyyid şerhinde der ki; “Zîrâ ta‘lîm ile kâbil olan kimse nazarı inkâr eylemez. Belki der ki: Ol yalnız ma‘rifeti ifâde etmez. Belki ifâdesinde kavli-i İmâm’a muhtâc olur.

Ve basîret ile nazarı basar ile nazara ve kavli-i imâmı zav’-ı şemse benzetir”. Pes, nite ki ebsâr onların ikisiyle tamâm olursa kezâlik ma‘rifet dahî onların mecmûuyla hâsıl olur. Ve ilhâmın sübûtu takdîri üzere sâhibi onun Hüdâ’dan olub hak olduğundan ve-yâhûd gayr-ı Hüdâ’dan olub bâtıl olduğundan emîn olmaz, illâ nazardan sonra. Ve eğer onun takdîr ve tahrîrine kâdir olmazsa da.

¹⁷⁹ *el-Mevâkıf* الموافق Adudüddin el-Îcî’nin (ö. 756/1355) kelâma dair eseri.

Ve tasfiyede dahî hâl böyledir. Görmez misin ki Yahûdî ve Nasârî'den mübtalların riyâzetleri onları akâid-i bâtılaya müeddî olur. Nazar ile istiânetden lâbüddür.

makdûrumuz yokdur, illâ nazar ile. Seyyid (k.s.) şerhinde buyurur ki: Ta'lim ve ilhâm fiil-i gayrîdendir.

Onların birisi bizim makdûrumuz değildir. Ve ammâ طصفيه كما هو حقها [Tasfiye hakkıyla yapıldığında] mücâhedât-ı şâkkaya ve muhâtarât-ı kesîreye muhtâcdır. Onunla mizâc vefâ eylemez. Pes, ol bizim makdûrumuz olmayan nesne hükmündedir.

Cevâb-ı Sâlis: Cevâb-ı sâlis oldur ki, ma'rifet-i Hüdâ'da nazarın vâcib olması mahsûsdur. (57/a) Şol kimseye ki ona ma'rifet-i Hüdâ'ya nazardan gayri tarîk olmaya. Zîrâ şol kimse ki nazardan gayri ma'rifet-i Hüdâ'ya mevşûl turuk-u nâdirinden bir tarîk ile ma'rifet-i Hüdâ'ya vâsıl ola. Ona nazar vâcib olmaz. İntihâ kelâmuhu.

Fâide: Hafî olmaya ki bu mahalde ma'rifetden garaz tasdîkdir. Tasdîkden garaz hükm-ü muhbiri iz'ân u kabûldür. Zîrâ ehl-i hak indinde mücerred ma'rifet îmân değildir. Belki iz'ân u kabûlden lâbüddür.

Mollâ Devânî Şerh-i Akâid-i Adudiyye'de buyurur ki:

لا تنفعه المعرفة القلبية من غيره اذعان وقبول فان من الكفار من كان يعرف الحق يقينا وكان انكاره عناد او استكبارا كما قال الله تعالى وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ

Ya'nî kişiye hükm-ü muhbiri iz'ân u kabûlsüz ma'rifet kalbiyyete fâide vermez. Ya'nî onu zümre-i mü'minînden kılmaz. Zîrâ küffârdan bazısı yakînen Hakkı bilirdi. Ve inkârı inâd ve istikbâr idi. Nite ki Hak Teâlâ onların haklarında;

[Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler.]¹⁸⁰ Buyurdu. Pes, bu delîl ile Cehm b. Safvân'ın "İmân ma'rifetdir". Dediği bâtıl oldu. Eğer denirse ki tasdîk ile ma'rifet beyninde fark nedir ki, tasdîk îmân olub, ma'rifet îmân olmaya?

Cevâb oldur ki, tasdîk musaddıkın kesbî ve ihtiyârî ile sûret bulur. Ve ma'rifet kâhî kesb ve ihtiyârî ve kâhî kesb ve ihtiyârsız hâsıl olur. Ol ecilden bâb-ı îmânda tasdîksiz ma'rifet kifâyet eylemez denir. Ve eğer denirse ki tasdîk aksâm-ı ameldendir. Ve ilm-i keyfiyyât kabîlindedir.

¹⁸⁰ en-Neml, 27/14.

Ef'âl-i ihtiyâriyye kabîlinden değildir. Zîrâ nefisde (57/b) fiil-i ihtiyârî yoktur. Belki onda ancak vukû-u hükmün sûreti ve nefsin ol sûretle intikâşî vardır. Emr-i evvele keyf ve emr-i sâniyye infîâl derler. Cevâb oldur ki: Neam, tasdîk-i keyfiyyât nefsâniyye kabîlindedir. Ve ef'âl-i ihtiyâriyye kabîlinden değildir.

Lâkin ol keyfiyyetin tahsîli meselâ mübâşeret-i esbâbda ve sarf-ı nazarda ve ref'i mevânî'de ihtiyâr ile olur. Ve bu i'tibâr ile ya'nî tahsîl i'tibâriyle îmân ile tekellûf vâki' olur. Güyâ ki tasdîkin kesbî ve ihtiyârî olmasından murâd olunan budur.

Neam, bu takdîrden ihtiyâr ile mükteseb olan ma'rifet-i yakîniyyenin tasdîk olması lâzım gelir. Onda beis yoktur. Zîrâ takdîrce maksûd olunan ma'nâ -ki ol mutî' ve münkâd olmakdır- hâsıl olur ve îmân ve tasdîk bundan gayrı bir nesne değildir. Vallahu a'lem.

Tenbîh: Ma'lûm ola ki halk beyninde ihtilâf vâki' oldu. Şunda ki, Vâcibü'l-Vücûd'un hakîkati bilinmek mümkün müdür ve-yâhûd değil midir? Bazı mütekellimîn dediler ki: Mümkündür. İmâm-ı A'zâm Hazretleri (r.a.) bunu ihtiyâr eyledi. Nite ki *Fıkh-ı Ekber*'inde buyurdu:

نعرف الله تعالى حق معرفته كما وصف نفسه في كتابه بجميع صفاته [Biz Allah Teala'yı Kitabında kendi nefsinin vasfettiği şekilde vasfettiği gibi biliriz.]

Ya'nî Hak Teâlâ Hazretlerini hakk ma'rifetiyle biliriz. Kendi nefsinin kitabında cemî' sıfâtıyla zikrettiği gibi. Şârihi der ki: İmâm'ın bu kavlından garazı külu, ما عرف الله حق معرفته [Ben Allah'ı gerçekten bilmiyorum] demekden men'dir. Zîrâ eğer küle Hüdâ'yı (celle zikruhu) ol kendi zâtını ve sıfâtını kitâbıyla ve lisân-ı resûlüyle beyân ettiği gibi bilirse ona ما عرف الله حق معرفته [Ben Allah'ı gerçekten bilmiyorum] demek (58/a) münâsib olmaz.

Zîrâ ol ihâm eder ki onun Hüdâ'ya ma'rifeti çok olmaya. Hâl-bu-ki ol Hüdâ'yı nite ki kitabında kendi nefsinin vasfettiği gibi bildi. Pes, onun Hüdâ'ya ma'rifeti nice hak olmaz. Ve münâsib olmamak, eğer bu kavli tevâzuun ve tezellülen ve temkînen dersedir.

Ammâ eğer onu i'tikâden derse ol mü'min değildir. Ve ba'zılar dediler ki: Ma'rifet-i künh-ü Zât-ı Akdes kudret-i beşerde yoktur. Pes, beşerden birisi künh-ü Zât-ı Hakkı bilmek mümkün değildir.

İmâm Gazzâli ve umûm tâife-i sûfiyye bunu ihtiyâr ettiler. Ve müddeâlarına Hüdâ'nın
[Onların bilgisi ise O'nu kuşatamaz.]¹⁸¹ Kavlini delil eylediler. Hz.
Şeyh-i Ekber (k.s.) Fütûhât-ı Mekkiyye'nin üçüncü bâbında buyurur ki:

حيث ماطلقنا العلم بالله تعالى فمرادنا العلم بوجوده وما هو عليه من صفات الكمال وأما العلم بحقيقة ذاته
فممنوع لا يعلم بدليل ولا ببرهان ولا يحده حدّ فمعرفة تبارك تعالى علمنا بأنه ليس كمثلته شيء وأما الماهية فليس لنا
علم بها قطعاً

[İşte bundan dolayı Allah'ı bilmek mutlak oldu. Yani diyorum ki biz O'nun varlığını
ve O'nun kemal sıfatlarını bildik. Onun hakikatini deliller ve bürhan ile bilmek ise
mümkün değildir, memnudur. Onu hiç bir şey sınırlandıramaz. Bizim Allah'ı
bilmemiz hiç bir şeyin onun benzeri değildir, şeklinde öğretmesi iledir. Onun
mahiyetini bilmek ise asla mümkün değildir.] O'nun sözü burada bitti.

Bâb-u tâsi': İmân-ı mukallidin sıhhat ve adem-i sıhhatinde olan ihtilâf beyânındadır.
Ma'lûm ola ki akîde, ahkâm-ı i'tikâdiyyeden onun üzerine kalb akd olunduğu nesnenin
ismidir. Ve i'tikâd lügatde bir cismi bir cisme rabtdır. Ve ıstılâhda kalbi şey'in üzerine
akddir.

Ve i'tikâd ya câzimidir ve-yâhûd gayr-i câzimidir. Ve câzim ya mutâbıkdır; ya gayr-i
mutâbıkdır. Ve mutâbık ya sabittir; yahûd gayr-i sâbitdir. Ve i'tikâd-ı gayr-i câzime
zann derler. Ve i'tikâd-ı câzim gayr-i mutabık cehl-i mürekkeb derler.

Ve i'tikâd-ı câzim mutâbık-ı gayrı sâbite taklîd-i musîb derler. Ve kâh olur ki bunun
üzerine mecâzen (58/b) ilim itlâk olunur. Ve bu kısım ilim sâbit olmadığı cihetden
teşkîk ile zâil olur.

Ve i'tikâd-ı câzim mutâbık-ı sâbite ilim derler, yakîn ma'nâsına. Ve i'tikâd-ı câzim-i
mutâbık-ı sâbitin îmân olduğunda ve i'tikâd-ı gayr-i câzimin ve i'tikâd-ı câzimin gayr-
i mutâbık îmân olduklarında bir kimsenin ihtilâfı yoktur. Lâkin i'tikâd-ı câzim
mutâbık gayr-i sâbitin ki ona taklîd-i musîb derler.

Nite ki elân beyân olundu, îmân olduğunda ihtilâf olundu. Âmme-i Mu'tezile derler
ki: "İmân-ı mukallid sahih değildir". Pes, bunların indlerinde mukallid ne mü'mindir
ve ne kâfirdir. Ve Ebû Hâşim dedi ki: "Ol kâfirdir".

---

¹⁸¹ Tâ-hâ, 20/110.

Pes, bunlar îmân-ı mukallide ol zamân hükmederler ki ol kendiye i'tikâdı vâcib olan umûru ale't-tafsîl delîl-i akl ile böyle bir vecihle ki husûm ile bahs ve onun üzerine îrâd ettikleri şübheyi def'e kâdir ola. Hatta eğer onlardan birini def'den âciz olursa onun îmânına hükmolunmaz.

Bu kavil sehif ve bâtıldır. Zîrâ bundan umûm avâm ehl-i nârdan olmak lâzım gelir. Pes, Ümmet-i Muhammed (s.a.v.) ekall-i kalîl olur. Hal-bû-ki haber-i sahîhde vârid oldu ki; Hz. (s.a.v.) etbâ' cihetinden cemî' enbiyânın ekserîdir. Ve ümmeti ehl-i cennetin iki sülüsüdür.

Ve kıyâmet günü ehl-i mahşer yüzyirmi saf olur. Onun seksen safı Ümmet-i Muhammed ve kırkı sâir ümem olur. Ehl-i Sünnet ve Cemâat (Radiyallahü anhüm) bu bâbda üç fırka oldular.

Fırka-ı ûlâ: Dediler ki îmân-ı mukallid sahîhdir. Lâkin onda nazar-ı sahîhe ehliyyet olana nazar (59/a) ve istidlâl vâcibdir. Pes, ol kendiye vâcib olan nesneyi terk ettiği cihetden âsîdir. Pes, onun hâli sâir usât mü'minin ki¹⁸² meşîyyet-i Hüdâ'dadır. Dilerse ondan afveder. Dilerse onu cehenneme idhâl eder. Ve âkibet-i ömrü cennettir, lâ-mehâle.

Eimme-i erbaa ve mukallidleri ve Sevrî ve Evzâi ve Ehl-i Zâhir ve Abdullah b. Saîd el- Kattân ve Abdulazîz İbn-i Yahya (radiyallahü anhüm ecmain) buna zâhib oldular. Bunların indlerinde nazar vâcibdir, meal-kudret ve sâkıtdır, maa-ademi'l-kudret.

Ve fırka-ı sâni dediler ki: "Onda nazar-ı sahîhe ehliyyet olmayan mukallidin îmânı sahîh ve olanın îmânı gayr-i sahîhdir. Belki ona nazar ve istidlâl lâ-büddür". Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Kâdı Ebû Bekir el-Bâkılânî ve İmâmü'l-Harameyn buna zâhib oldular.

Ve İmâm Fahreddîn ve Âmidî bu kavli tercîh etdiler. Pes, bunların indlerinde nazar ve istidlâl şart-ı sıhhat-i îmân olur. Bunların üzerlerine i'tirâz olundu. Şununla ki nazar ve istidlâl kâdir olan mukallidin îmânı sahîh olmadan ekser avâm-ı mü'minîni tekfîr lâzım gelir. Hal-bu-ki onlar bu ümmetin muazzamı ve her asırda ekserîdir.

---

¹⁸² A: gibi.

Bu i'tirâzdan cevâb verildi. Şununla ki, her mükellefin üzerine ma'rifeti vâcib olan delîldir. Murâd şol delil-i cümelidir ki onunla fi'l-cümle mükellefe ilim ve ma'rifet ve akâid-i îmâna tuma'nînet hâsıl ola. Bir haysiyyet ile ki kalbi onda,

لَا أَدْرِي، سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُه [Ben bilmiyorum, insanlar bu şekilde dediği için ben de bu şekilde dedim.] Demeye. Ve mütekellimîn tarîki üzere ki ol evvelâyı tahrîr ve tertîbdir. Ve onların üzerlerine vârid olan şübheyi def'dir. (59/b) Ma'rifete nazar şart değildir. Ve kezâlik onunla tuma'nînet hâsıl olan delîl-i cümlenin mahalli kalbdir. Lisân ile ta'bîr üzerine kudret şart değildir.

Ve bu vecih üzere nazarın muazzam ümmete ve-yâhûd cemîisine husûlünde şek yokdur. Ve **fırka-i sâlis** dediler ki: İmân-ı mukallid mutlaka sahîhdir. Ve nazar ve istidlâl aslâ vâcib değildir. Belki ol îmânın şurût-u kemâlindendir. İmâm-ı Gazalî ve Kuşeyrî ve Abdullah b. Ebî Cemre ve İbn-i Rüşd buna zâhib oldular.

Zîrâ Hz. Resûlüllah (s.a.v.) ve Sahabe ve Tabiîn ve kezâlik onlardan sonra gelenler avâmı îmânları üzere takrîr ederlerdi. Ve îmânları üzere hükmederlerdi. Ve onlar Vücûd-u Sânie ve sıfâtına dâll olan delâil-i akliyyeyi ta'lîm ile müştâgil olmazlardı.

Şunun birle ki onların ol delâili bilmediklerini ale'l-kat' bilirlerdi. Pes, eğer nazar ve istidlâl vâcib olaydı ol takdîr ve hüküm câiz olmazdı. Belki iki emrin biri lâzım olurdu. Ya delîlsiz îmân getirenin îmânını kabûlden i'râz ederlerdi.

Ve-yâhûd edilleye basîr ve keyfiyyete muhâcciyeye âlim bir mütekellim-i hâzık nasb ederlerdi. Tâ ki onlara ol edilleyi bildire. Ve sînâat-ı kelâmı ta'lîm eyleye. Vaktâ ki onlardan ve onların menâbına nâib olanlardan الى يومنا هذا [bu güne] bu iki emirden biri sâdir olmadı. Zikrettikleri delîle iki vecihle cevâb verib buyurur ki:

قلنا كانوا يعلمون انهم يعلمون الادلة اجمالا كما قال اعرابي البعرة تدلّ (60/a) على البعير واثرا الاقدام على المسير افساء ذات ابراج وارض ذات فجاج لا يدلّ على اللطيف الخبير غايته انهم قصرُوا عن التحير والتقرير وذلك لا يضرّ او ندعى انه فرض كفاية فانّ الوجوب اعمّ من ذلك

Ya'nî bunların cevâblarında deriz ki: Onların icmâlen edilleyi bildiklerini bilirlerdi. Nite ki bir a'râbî dedi: “Deve kığı deveye ve ayak eseri meşiye delâlet eder. Pes, burçlar sâhibi olan gökler ve yollar sâhibi olan yerler Latîf-i Habîre delâlet etmezler mi? Belki ederler”.

Tarîk-i ulviyyet ile nihâyeti onlar tahrîr ve takrirden kâsır oldular. Ve ol kusûr zarar vermez. Zîrâ ma'rifet vâcibe-i eammdır. Şol ma'rifet-i icmâliyyeden ki onunla tahrîr

ve takrîrin ve def'-i şübhe ve şükûkun üzerine kâdir olunmaya. Ve şol ma'rifet-i tafsilîyeden ki onunla onların üzerlerine kâdir oluna.

Veyâhûd da'vâ ederiz ki irfân-ı tafsilî vacibdir. Lâkin farz-ı kifâyedir. Zîrâ iddiâ eylediğimiz vücûb farz-ı kifâyeden ve farz-ı 'ayndan eammdır. Ve'l-hâsıl irfân iki vecih üzeredir. Ve bir vechi icmâlîdir. Ve bir vechi tafsilîdir.

Vech-i evvel, farz-ı ayndır. Ve ol îmânları üzere takrîr olunan avâma hâsıldır. Ve **vech-i sâni**, farz-ı kifâyedir. Ve ol ulema-i a'sâra hâsıldır. Esedd cevâbeyn budur. Zîrâ îmânın herkese alâ sebîli't-tafsil vücûbu bir cihetle ki terki câiz olmaya.

Ve nâs ile ihtilât (60/b) eylemeye. Ve ona da'vet vâsıl olmaya. Ve melekût-u semâvat ve arzında tefekkür ve teemmül etmeye. Ammâ karye ve emsârda neşv ü nemâ bulan kimse nev'î istidlâlden hâlî değildir.

Zîrâ esvâkda kelâm-ı avâm havâdis ile zât-ı sıfât-ı Hüdâ'ya istidlâl ile memlûdur. Nite ki ol müşâheddir. Hatta bir emr-i acîbi gördüklerinde, Sübhânallah bir halk-ı garîbî müşahede ettiklerinde sübhân el-Hallâk derler. Gök gürledikde ve ziyâde rüzgâr esdikde Hüdâ'ya tesbîh ederler. Ve onu kemâl ü kudret ve nefâz-ı meşîyyet ile vasf eylerler.

Tâife-i Sûfiyye (Radıyallahü anhüm) buyururlar ki: Îmân üç kısımdır. Bir kısmı taklîddir ki, ol avâm-ı nâsa hâsıldır. Ve bir kısmı keşfidir ki o evliyâya ve enbiyâya hâsıldır. Ve bir kısmı istidlâldir ki, ol ulemâyâ hâsıldır. Ve a'lâları îmân-ı keşfidir. Ve ednâları istidlâldir.

Pes, bunların indlerinde îmân-ı taklîdî îmân-ı istidlâlîden a'lâdır. Zîrâ istidlâlî uruz-u şüpheden hâlî değildir. Nite ki Şeyh-i Ekber (r.a.) Fütûhât-ı Mekkiyye'nin mukaddimesinde buyurur:

مدار صحّة العقائد على حصول الجزم بها حتّى انّ من اخذ ايمانه تقليداً للشارع كان اعصم واوثق ممّن اخذ ايمانه عن الادلة وذلك لما يتطرّق اليه اذ كان حاذقاً فطنا من الخيره والدخل في الادلة وايراد الشبه عليها فلا يثبت له قدم ولا ساق يعتمد عليها فيخاف عليه الهلاك

Ya'nî sıhhat-ı akâidin medârı onlar ile cezmin husûlü üzeredir. Hatta şol kimesne ki îmânını şâri'den taklîd cihetinden (61/a) ahz eyledi. Ol îmânını edilleden ahz eden kimseden a'sam u evsak oldu. Zîrâ eğer ol hâzık, futun olursa ona hayret ve edilleye dahl ve onların üzerlerine îrâd-ı şübhe ârız olur. Pes, onun üzerine helâk havf olunur.

Fâide: Ma'lûm ola ki bazı ulemâ îmân-ı mukallidin sıhhati beyânında dediler ki: Mukallidin îmânı sahih olduğuna Hz. Resûlün (s.a.v.) **عليكم بدين العجائز**[Yaşlı kadınların dinine tâbi olun.]¹⁸³ Kavli delâlet eder.

Zîrâ şek yokdur ki onların dinleri tarîk-i taklîd ile ve mücerred i'tikâdlardır. Zîrâ onların nazar ve istidlâle kudretleri yokdur. Seyyid (k.s.) Şerh-i *Mevâkıf*'da buyurur ki: "Bu hadis kütüb-ü sıhâhda yokdur. Belki dendi ki Süfyân-ı Sevrî'nin kelâmındandır".

Zîrâ rivâyet olundu ki rüesâ-yı Mu'tezileden Amr b. Ubeyd dedi ki; "Küfürle îmân beyninde bir menzil vardır". Bir pîrezen ona dedi ki; "Hâk Teâlâ **هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ** [Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor.]¹⁸⁴ Buyurdu.

Pes, Hak Teâlâ kullarından kâfir ve mü'minden gayri kılmadı. Öyle oluncak senin bu kavlin bâtıl oldu". Süfyân-ı Sevrî o acûzun bu kelâmını işitdikde: **عليكم بدين العجائز** [Koca karılar gibi iman edin] dedi. İntihâ kelâmuhu.

Ma'lûm ola ki bu hadîsin bu lafız ile aslı yokdur. Lâkin ma'nâsıyla Deylemi *Müsned-i Firdevs*'de İbn-i Ömer'den (R.anhüma) bir hadîs rivâyet eyledi. Ve onun aslı vardır. Ve o hadîs budur:

إذا اختلف الزمان واختلفت الأهواء . فعليكم بدين الأعراب ؟

[Zamanın değışmesi ile insanların anlayışları da değışir. Ümmetimin anlayışı değıştiği zaman sana bedevinin dini lazımdır.]

Ve bir lafz-ı uhrâyla dahî vârid oldu ki:

إذا اختلفت أمتي في الأهواء (60/A) فعليكم بدين الأعراب. رواه ابن عدى والله تعالى اعلم بحقيقته

[Ümmetim ihtilaf etiğinde sana bedevinin dini lazımdır. Bu hadisi İbn Adî rivayet etti. Doğrusunu Allah Teâlâ bilir.]

Bâb-u âşir: Tarîk-i vücûb-u îmân beyânındadır. Ma'lûm ola ki Hüdâ'ya îmân vâcib olduğu müttetikun aleyhdir. Lakin o vücûbun tarîk-i sübûtu mühtelîfü'n-fihdir. Eşâire indinde mücerred sem'dir. Aklın herkez onda medhalî yokdur.

¹⁸³ Aclûnî, 2/70.

¹⁸⁴ et-Teğâbun,64/2.

Ve Mu‘tezile indinde mücerred akıldır. Sem‘in onda medhalî yokdur. Ve Hanefiyye indinde sem‘dir, akıl vâsıtasıyla ve hakîkatde mûcib olan Hüdâ’dır. Ve hakîkatde muarraf-i mûcib Hak’dır. Lâkin ukûl vâsıtasıyla.

Nite ki rusûl vücûbu muarrefdir. Ve hakîkatde mûcib olan Hüdâ’dır. Lâkin resûl vâsıtasıyla. Hatta Ebû Hanîfe Hazretleri (r.a.) buyurdular ki; “Hâlikına cehlde bir âkile özür yokdur. Zîrâ halk-ı semâvât ve arzı ve halk-ı nefsinî ve gayrını görüyor. Ve eğer bi’l-farz rusûl ba‘ş olunmazsalar idi halka akıllarıyla ma‘rifet-i Hüdâ vâcib olurdu. Nite ki *Bedü’l-Emâli* sâhibi buyurur. Beyit:

وما عذر لذي عقل بجهل * بخلاق الأسافل والأعالي
[Yerdeki ve gökteki her şeyi yaratanı bilmemek, akıl sahipleri için mazeret değildir.]

Ve bi’l-cümle ahkâm-ı şer‘iyyede aklın medhali var mıdır, yoksa yok mudur? İhtilâf olundu. Eşâire ve Revâfız ve Havâric dediler ki; Akıl ile bir nesne vâcib ve harâm olmaz. Ve onunla bir nesnenin hüsün ve kubuhu bilinmez. Belki mûcib-i muarref olan şer‘dir.

Ve Mu‘tezile dediler ki: “Îmânı ve şükr-ü mün‘imi mûcib olan akıldır. Ve onunla eşyânın hüsünü ve kubhu bilinir. Ve onunla salâh-ı halk iktizâ eylediği tarîk üzere ahkâm sâbit olur. (62/a) Pes, bunların indlerinde ilel-i akliyye, delâil-i şer‘iyyeden a‘lâdır.

Ve akıl idrâk etmedi ki nesnenin delîl-i şer‘le sâbit olması memnu‘dur. Ve hüsün, kubuh ile hâkim olan akıldır. Ve hitâb ona müteveccihdir. Hatta eğer âkil îmân ve küfürden birini i‘tikâd etmezse de ol muazzebdir. Ve sabî-i âkil ve şâhiku’l-cebel îmân ile mükelleflerdir.

Eşâire dediler ki: “Akıl ile bir nesne vâcib ve harâm olmaz. Lâkin onunla bazı eşyânın hüsün ve kubhu bilinmek câizdir”. Pes, bunların indlerinde teklife müteallik olan cem‘ ahkâm sem‘den me’hûzdur. Bu müddeâlarını isbâtda delîl-i aklî ve naklî ile ihticâc etdiler. Delîl-i naklîleri Hüdâ’nın (Azze ve Celle):

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

[Biz bir resul göndermedikçe azap ta etmeyiz.]¹⁸⁵ Kavlidir. Ve bu âyet-i kerîme ile vech-i ihticâc budur ki Hak Teâlâ ba‘ş-ı resûle dek ta‘zîbi nefy eyledi.

¹⁸⁵ el-İsrâ,17/15.

Pes, eğer fiil akıl ile hasen ve-yâhûd kabîh olaydı, rusûl ba's olunmazsa da vuku-u ta'zîb lâzım gelirdi. Ve delîl-i aklîleri budur ki şükr-ü mün'im eğer akıl ile vâcib olaydı bir fâide için vâcib olurdu. Ve illâ abes olurdu. Ve ol kabîhdir.

Ve fâide yâ Hz. Bârî'ye âiddir. Ve ol ondan münezzehtir. Veyâ abde râci'dir. Ve ol yâ dünyâdadır, yâ ukbâdadır. Kısm-ı evvel mümteni'dir. Zîrâ ol it'âb-ı nefsdır, bilâ-fâide ve kezalik.

Kısm-ı sâni: Zîrâ aklın sevâb-ı uhrevîyi derke mecâli yokdur. Ulemâ-ı Hanefiyye dediler ki: "Akıl âletdir. Ve onunla eşyânın hüsün ve kubuhu bilinir. Ve îmânın ve şükr-ü mün'im vüçûbu ma'lûm olur". Ya'nî akıl mûcib-i bi-zâtîhi değildir, Mu'tezile dedikleri gibi.

Ve bi'l-küllîyye (62/b) ma'zûl değildir, Eşâire dedikleri gibi. Belki ol tahsîl-i ma'rifet için âletdir. Ve bunların maârif u mevâcibde aklın hüccet olduğunda hüccetleri olur ki Hak Teâlâ buyurdu:

وَجَعَلْ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ [Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz!] ¹⁸⁶ Buyurdu. Sonra sem'î, sem'îyyâta, basarı mer'îyyâta ve ef'ideyi ma'kûlâta mahsûs etti.

Ve onlardan her birini infirâd ile halk üzerine hüccet kıldı. Şunun birle ki sem' ile basar akıldan müstağnî olmazlar. Zîrâ sem' hakkı ve bâtılı işitir. Ve basar hakkı ve bâtılı görür. Ve hakkı ile beynini temyîz mümkün olmaz, illâ akıl ile.

Pes, eğer akıl olmasaydı sem' ile basar muattal olurdu. İmdî bu takdîrce medâr-ı meârif bi't-tahkîk akıl üzerinedir. Ve ehliyyete hüküm onunla sâbitdir. Ve bu akıl bir nûrdur ki Hz. Resûlün (s.a.v.) *أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ* [Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.] Kavliyle haber verdiği aklın işrâkından hâsıl olur.

Nite ki göz bi'l-kuvve müdriktir. Ve nûr-u hissîye mülâkî oldukda idrâki kuvvetden fiile gelir. Ve nefsi insâniyyenin nûr-u akıl ile hâli böyledir. Lâkin vaktâ ki efrâd-ı nâsda akıl mütefâvit oldu. Ve ulûmun kesreti ve onda melekât-ı mahmûdenin rusûhu vâsıtasıyla noksândan kemâle vusûl buldu.

Ve onun menât-ı teklif olduğunun husûlü üzere itla' mümkün olmadı. Şer' onu bülûğ ile takdîr eyledi. Zîrâ inde'l-bülûğ kuvâ-yı cismâniyyenin tekâmül ile tecârüb tamâm

---

¹⁸⁶ Mülk,67/23.

olur. Ancılayın kuvâ-yı cismaniye ki onlar kuvve-i akliyyeye mürekkebe ve izn-i Hüda ile ona musahharlardır.

Ve onun mükellef olmayla meydana gelmesi mümkün olmadı. Şeriat onu bülûğ ile takdir eyledi. Zîrâ bülûğ çağında beden gücünün kemâle ermesi ile tecrübeler tamâm olur. Öyle bedeni güçler ki onlar akıl gücüyle beraber ve Hüda'nın izni ile O'na musahharlardır.

Muhassal-ı kelâm[sözün kısası, özü]ulemâ-ı Hanefiyye (R.anhüm) (63/a) dediler: "Eşâire dedikleri gibi akıl bi'l-küllîyye i'tibârdan sâkıt değildir. Zîrâ akıllı ile ve şer'le ibtâl mümkün değildir. Zîrâ şer' akıl üzerine mebnîdir".

Beyânı budur ki: Şer' Hüda'nın ma'rifeti ve vahdâniyyetinin ve mu'cizenin nübüvvet üzerine dâll olduğunun ilmi üzerine mebnîdir. Ve bu umûr şer'le bilinmez. Belki akıl ile bilinirler. Zîrâ eğer şer'le bilinelirdi devir lâzım gelirdi. Lâkin akliyyâta kâhî hatâ tetarruk eder.

Zîrâ mebâd-ı idrâkât-ı akliyye havâsıdır. Öyle oluncak kazâya-yı vehmiyye ile akliyye beyinlerinde iltibâs vâki' olur. Ol ecilden mukteziyât-ı efkâra galat mutatarrik olur. Nite ki ukelânın aralarında ihtilâfların görürsün.

Belki şahs-ı vâhidin iki zamânda nefsiyle ihtilâfını müşâhede kılarırsın. İmdi akıl muhtâcun ileyhde yalnız kâfi değildir. Belki ona şey-i ahirin inzimâmından lâ-büddür ki, ol irşâddır. Ve-yâhûd tenbîhdır. Tâ ki akıl istidlâle müteveccih ola. Ve bir zamânı idrâkdir ki ona ol zamânda tecrübe hâsıl ola.

Ve istidlâl üzerine ona muîn ola. Pes, sabi-i âkıl îmânla mükellef değildir. Zîrâ ol Hüda'nın husûlü tecârûbe ve kemâl-i akla alâmet olduğu müddeti istifâ' etmedi. Lâkin asıl akıllı i'tibâren ve tevassutu riâyeten ondan sahîh oldu.

Pes, mücerred akıl kâfi kılındı, sıhhat-i îmâna ve inzimâm-ı mezkûr şart kılındı, vücûbuna. Ve mürâhik eğer i'tikâd-ı küfür ve îmândan gâfil olursa zevcinden bâyin olmaz, hilâfen li'l-Mu'tezile ve eğer kâfir olursa bâyin olur.

Zîrâ eğer müddet-i mezkûreye vâsıl (63/b) olmazsa mücerred akıllı istidlâle teveccühde kâfi kılınmadı. Lâkin eğer teveccüh ederse ma'lûm olur ki ol teveccühü muinde bir müddete vâsıl oldu. Pes, teveccühün husûlü indinde mücerred akıl kâfi kılındı.

Ve adem-i husûlü vaktinde inzimâm şart olundu. Ve kezâlik şâhikü'l-cebelinde tecrübe hâsıl olur, zamân geçmezden evvel îmânla mükellef değildir. Ve geçtikden

sonra mükellefdir. Pes, kâtil şâhika zamân lâzım gelmez. Ve bi'l- cümle şol kimesne ki ona da'vet vâsıl olmadı.

Ol mücerred akıl ile mükellef değildir. Eğer îmânı ve küfrü vasfa kâdir olmazsa ve bir nesnenin üzerine i'tikâd eylemezse ol ma'zûr olur. Ve eğer Hüdâ ona tecrübe ile îânet ederse ve zamân-ı teemmül-ü idrake mühlet verirse ol ma'zûr olmaz.

Pes, imhâl ve zamân-ı teemmülü idrâk-ı bülûğ da'vet makâmına ikâmet olundu. Onun için özrü makbûl olmadı. Vallahu a'lem. Ve Ulema-i Hanefiyye Eşâire'nin istidlâl ettikleri âyetden iki vecihle cevâb verdiler.

Cevâb-ı evvel oldur ki âyet-i kerimeyi zâhiri üzerine icrâ edip diyoruz ki: Akıl şol resûldür ki eğer ol olmaydı enbiyâdan birine risâlet mütekarrir olmazdı. Pes, resûl-i aslı akıldır. Bu vecih üzere ma'nâ-yı âyet-i kerîme demek olur ki:

وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا العقل [Biz bir akıllı elçi göndermedikçe azap ta etmeyiz]

Cevâb-ı sâni oldur ki umum âyeti tahsis edib diyoruz ki ma'nâ-yı âyet-i kerîme:

[Şeriate göre gerekçesini bildirmeden azap etmemizin yolu yoktur] demekdir. Ve tahsîs eğerçi zâhirden (64/a) udûldür. Lâkin Kitabullah'da ve gayrinde ve sâyiğ u şâyi'dir.

Pes, takrîr-i kelâmda hâcet indinde ona rücû' vâcibdir. Ve delîl-i aklîlerinden cevâb verib dediler ki: "Fâide-i ihtimâl ikâbdan emndir, adem-i şükür takdîriyle. Zirâ ol muhtemeldir. Ve nefisden def'i havf-ı ecel fevâiddendir".

Pes, semere-i hilâf da'vet vâsıl olmayanlar ve eyyâm-ı fetretde olanlar hakkında zuhûr eder. Hanefiyye indinde muazzeb olurlar. Ve Eşâire indinde muazzeb olmazlar.

[Allah bu durumun en doğrusunu bilir ve varış noktası O'nadır.]

Bâb-u hâdî aşere: Hakîkât-i İslâm ve onunla îmân beyninde olan nisbeti i'lâm beyânındadır: İslâm lügatde mutlakâ tâat ve inkiyâd ma'nâsınadır. Ve şer'de a'mâl-i zâhire inkiyâddir. Kabûl u iz'ân ma'nâsına ki ol hakîkât-i tasdîkdir.

Ya'nî islâm şer'de ahkâma inkiyâd ma'nâsınadır. Ve ahkâma inkiyâd Hz. Resûl'ün (s.a.v.) cemî' Hak'dan getirdiği şey'e tasdîk ma'nâsınadır. Pes, tu tefsîr üzere islâm, îmâna müterâdif olur. Ve terâdüf vahdeti müstelzimdir. Ve hüve'l matlûb.

Ve Mevlânâ Saadeddîn *Şerh-i Akâid-i Neseî*'de buyurur ki "Ve bi'l-cümle cumhûr ulemânın mezhepleri budur ki î mânla islâm mefhûmda muhteliflerdir. Ve mâ-sadakda müttehidlerdir. Şol ma'nâya ki ehadü hümâ [onlardan biri] ahirden münfekk olmaz.

Zîrâ şer' de bir kimsenin üzerine mü'mindir ve müslim değildir. Ve-yâhûd müslimdir ve mü'min değildir diye hükmolunmak câiz değildir. Ve vahdetleriyle murâdımız değildir. İllâ zât' da ittihâdlarıdır". İntihâ kelâmuhu.

(64/b) Ya'nî vahdetden murâd olunan ehadehümânın ahirden selb olunmamasının adem-i sıhhatidir. Ve adem-i sıhhat terâdüf ve tesâvîden eammdır. Ve onların her biriyle matlûb olan vahdet sâbitdir. Ve İmâm-ı A'zam Hazretleri (r.a.) *Fıkh-ı Ekber*'inde î mânı beyân buyurduktan sonra buyurur ki:

والإسلام هو التسليم والإلتقياد لأوامر الله تعالى فمن طريق اللغة فرق بين الإيمان والإسلام ولكن لا يكون إيمان بلا إسلام إسلام بلا إيمان

Ya'nî islâm evâmir-u Hüdâ'ya teslîm ve inkıyâddır. Ve teslîm ve inkıyâddan murâd ferâiz-i mektûbenin amelleri üzere kalbi akd etmektir. Pes. Tarîk-i lügatda î mânla islâm beyninde fark vardır. Zîrâ î mân lügatde tasdîkdir.

Ve islâm teslîmdir. Gerek ol kalb ile olsun ve gerek lisânla olsun. Ve gerek cevârihle olsun ve gerek cümlesiyle olsun. Lâkin hükm-ü şer' de islâmsız î mân bulunmaz. Zîrâ eğer î mân sâbıkan zikrolunduğu üzere ikrâr ve tasdîkden kinâyettir.

Ve kim ki Hüdâ'ya î mân getirir. Ondan havf kılar. Ve ol emrine mutî' ve münkâd olur. Ve kezâlik î mânsız islâm bulunmaz. Zîrâ islâm teslîmdir. Ve ol emr-i Hüdâ'ya inkıyâddır. Ve ol bulunmaz, illâ tasdîk ve ikrârdan sonra. Ve onlar batn ile zahr gibidir. Nite ki Hz. (s.a.v.) :

لإسلام علانية والإيمان فى القلب [İslam alenidir. İman ise kalptedir.]

اخرجه ابن ابى شيبه عن انس رضى الله عنه [Bu hadisi İbn-i Ebi Şeybe Enes (r.a) tan rivayet etti.]

Muhassal-ı kelâm, şer' de î mânsız islâm bulunmak câiz değildir. Ve lügatde câizdir. Belki vâki'dir. Zîrâ Hazretin (s.a.v.) zamânında olan münâfıklar (65/a) lügaten ve şer'an mü'min ve kezâlik şer'an müslim değiller idi. Lakin lügaten müslimler idi.

Ol ecilden Hak Teâlâ onların haklarında وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا [sadece boyun eğdik deyin]¹⁸⁷ buyurdu. Ve bu mahallin tafsili budur ki cumhûr ulemâ îmânla islâmın terâdüfüne zâhib oldular. Ve mezheblerini Kitâb ve Sünnet ile te'yîd etdiler.

أَمَّا الْكِتَابُ فَقَوْلُهُ تَعَالَى فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

[Kitâba gelince; Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: “Derken, orada bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada -bir hâne dışında- Allah'a teslim olmuş kimseler de bulamadık”].¹⁸⁸

[Lut (a.s) beldesinde ای لم تجد فی قرية لوط عليه السلام احدًا من المؤمنین الا اهل بیت من المسلمین Müslümanlardan ev halkı dışında hiçbir mümin bulmadı.]

Ya'nî [Biz zaten bir ev hariç müslüman evi de bulamadık] فما وجدنا غیر بیت من المسلمین kavlinde kelime gayrı sığa değildir.

[Biz o köyde bir ev hariç bir müslüman evi de bulmadık demektir] فما وجدنا فيها اي في تلك القرية شيئاً غير بيت من المسلمین ma'nâsına. Zîrâ bu ma'nâ kizbdır. Pes. harf-i istisnâdır. Ve بیت 'ten murâd ehl-i beytdır. Pes, vâcib olan oldur ki müstesnâ minh bir vecih üzerine takdîr oluna ki istisnâ sahîh ola. Ve ol takdîr budur.

[Biz orada Mümin evi bulamadık Ancak müslüman evi bulduk.] فما وجدنا فيها بيتا من المؤمنین الا بيتا من المسلمین

Pes, müslim mü'minden istisnâ olundu. Öyle oluncak îmânla islâmın ittihâdları vâcib oldu.

وَأَمَّا السُّنَّةُ فَقَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً أَعْلَاهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا أَمَّا طَةَ الْأَذَى عَنِ [Sünnetten delile gelince Allah Resulü (s.a.v) buyurdu ki: İman yetmiş küsür şubedir. En yükseği 'Allah'tan başka ilah yoktur' demek, en aşağısı ise eziyet veren şey şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir.]

[Bu hadis-i şerifi Müslim, Ebu Davud, Nesai, İbn-i Mace Ebu Hüreyre'den rivayet ettiler.] اخرجہ مسلم وابو داود والنسائي وابن ماجه عن ابى هريرة رضى الله عنه

¹⁸⁷ Hucurât,49/14.

¹⁸⁸ Zâriyât,51/35-36.

Ve bu hadîs-i şerîf ile vech-i ihticâc oldur ki: Hz. (s.a.v.) bu hadîs-i şerîfde kavî-i لا اله الا الله şu'be-i îmânın a'lâsından kıldı. Hâl-bu-ki bu kavî-i şerîf erkân-ı islâmıdan bir rükündür. Nite ki Hz. (s.a.v.) buyurur: (65/b)

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ

[İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (s.a.v.)'in O'nun kulu ve Resulü olduğuna şehadet etmek. Namazı dosdoğru kılmak, Zekatı vermek Beytullahı hacetmek, ramazan orucunu tutmak.]

[Bu hadîs-i şerîf Tirmizi, Nesai, Ahmet bin Hanbel, Buhari ve Müslim Abdullah İbn-i Ömer'den rivayet etti.]

Pes, Bundan îmânla islâmın terâdüfleri lâzım gelir. Ve bazı ulemâ ve ashâb-ı zevâhir ve Haşeviyye dediler ki: "İslâm îmandan eammdır. Zîrâ îmân i'tikâdât-i hakkıyye-i bâtından ibâretidir. Ve islâm a'mâl-ı sâliha-i zâhirden kinâyetdir.

Ve şek yokdur ki i'tikâdât-ı hakkıyyenin âsâr-ı safahâtı a'mâl-ı sâlihde zâhir olur. Meselâ salâtda huşû' gibi. Ve vudûda adâbı riâyet gibi. Ve i'tikâdât-ı hakkıyyenin asârı a'mâl-ı sâlihdır. Pes. Her mü'min müslim olur ve her müslim mü'min olmaz.

Zîrâ kâh olur ki bir şahıs zâhirde müslim görülür, hâl-bu-ki bâtında ol münkâd ve mü'tekid değildir. Ve bi'l-cümle a'mâl-ı sâlihin vücûdu tasdîk-i kalbînin vücûdunu müstelzim değildir. Zîrâ câizdir ki zâhirde onun a'mâl-ı sâlihaya mültebis olması katli i nefisden ve seby evlâddan ve ahz-ı emvâlden havf için ola.

Ve bunlar dahî mezheblerini Kitâbla ve Sünnet ile isbât etdiler.

[Kitâba gelince, Allahü Teâlâ ama الكتاب ففوله تعالقات الأعراب أمّا قل لم تؤمّوا ولكن قولوا أسلمنا şöyle buyurdu: Bedevîler, "İman ettik" dediler. Şunu söyle: "Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz.]"¹⁸⁹

Pes, bu âyet-i kerîme islâmın îmansız vücûduna delâlet eyledi. Ammâ Sünnet oldur ki Buhârî ve Müslim'de sâbitdir ki, Hz. Ömer (r.a.) rivâyet eder ki, " Bir gün Hz. Resûl ile (s.a.v.) otururken Cibrîl (a.s.) geldi. Ve Hz. (s.a.v.)'e (66/a) dedi ki: "Ya Muhammed islâm nedir?"

¹⁸⁹ Hucurât,49/14.

Bana haber ver". Hz. (s.a.v.) buyurdu ki: **اَلْاِسْلَامُ اَنْ تَشْهَدَ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ ، وَاَنْ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللهِ ، وَتُقِيْمَ الصَّلَاةَ ، وَتُوْتِيَ الزَّكَاةَ وَتَصُوْمَ رَمَضَانَ ، وَتَحْجَّ اَلْبَيْتَ اِنْ اسْتَطَعْتَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا**

[İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman ve imkânın varsa hacctemendir.]

Ba'dehu Cibrîl (a.s.) dedi ki: İmân nedir? Bana haber ver? Hz. (s.a.v.) buyurdu ki:

[İman, Allah'a, **اَلْاِيْمَانُ اَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ ، وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ ، وَاَلْيَوْمِ الْاٰخِرِ ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ** meleklerine, kitaplarına, elçilerine, ahiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmandır.]

Pes, bu hadîs-i şerîf islâm ile imân beynini fark eylemedi. Cumhûr âyetden cevâb verib dediler ki: “ Bizim imânla ittihâdına zâhib olduğumuz islâmdan murâdımız şer‘de mu‘teber olan âyetdir. Ve âyetde olan islâm inkiyâd-ı zâhir ma‘nâsınadır.

Fakat ve inkiyâd-ı bâtınsız inkiyâd-ı zâhir bab-ı imânda tasdîksiz Kelime-i Şehadet'le telaffuz menzilesindedir. Ya'nî mu‘teber değildir. Hâsılı âyet-i kerîmede olan islâmdır. Murâd-ı islâm lugavîdir. Ve onun imân olmadığında şek yokdur. Sâhib-i *Umde* (r.a.) buyurur ki:

اَلْاِيْمَانُ وَالْاِسْلَامُ وَاَحَدٌ بِمَعْنٰى اَنْ مَفْهُومَهُمَا وَاَحَدٌ فَيَكُونَانِ مَتْرَادِفِيْنَ خِلَافًا لِاصْحَابِ الطَّوَاهِرِ لِقَوْلِهِ تَعَالٰى قَالَتْ الْاَعْرَابُ اَمَّا الْاِيَةِ لَكِنِ الْاِسْلَامُ يَكُوْنُ عَلٰى وَجْهَيْنِ شَرْعِيٍّ وَهُوَ بِمَعْنٰى الْاِيْمَانِ وَلِغَوٰى وَهُوَ بِمَعْنٰى اسْتِسْلَمٍ وَاِنْقَادٍ وَدَخَلَ فِي الْاِسْلَمِ وَهُوَ الَّذِي اَثْبَتَهُ لَهُمْ لِاِنَّ الْاَعْرَابَ مَعَ نَفْيِ الْاِيْمَانِ عَنْهُمْ

Ya'nî imânla islâm mâ-sadakda birdir. Şol ma'nâya ki şer‘de mefhûmları birdir. Müterâdif olurlar. Ve erbâb-ı zevâhir Hüdâ'nın:

[Bedevîler, "İman ettik" dediler. Şunu söyle: **قَالَتْ الْاَعْرَابُ اَمَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوْا وَلٰكِنْ قُوْلُوْا اَسْلَمْنَا** "Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz.] Kavlinin zâhiriyle ihticâc (66/b) edib tegâyürleriyle hükmetdiler. Lâkin islâm iki vecih üzeredir. Bir vechi şer'îdir. Ve ol imân ma'nâsınadır.

Ve bir vechi lügavîdir. Ve ol استسلم [teslim olmak] ve انقاد [boyun eğmek] ve **وَدَخَلَ فِي** [henüz iman etmediniz] kavliyle imânı nefy etmişken **لَمْ تُؤْمِنُوْا** [İslâm'a girmek manâsınadır.] Ve Hüdâ'nın bunlardan **وَلٰكِنْ قُوْلُوْا اَسْلَمْنَا** kavliyle isbât ettiği islâm'dan murâd bu ma'nâdır. Ve hadîs-i şerîfden cevâb verib dediler ki: “Bunda bir muzâf mahzûfdur. Takdîri:

[İslam şiarına şahitlik etmek] demekdir. İlâ ahîr. Kekavlihi Teâlâ:

واسئل القرية اى اهل القرية [Köye sor? Aslında köyün insanlarına sor demektir.] Ve bi'l-cümle şer' de îmansız islâm ve islâmsız îmân olmaz. Belki şer' de her müslim mü'min ve her mü'min müslimdir. Bazı fuzala (fudala) dediler ki: “Bazı esmâ vardır ki efrâd-ı bi'z-zikr olundukda müstemiyât-ı müteaddid üzerine ıtlâk olunur.

Ve gayrıyla mukârin oldukda ondan müstemiyâtın bazısı murâd olunur. Fakîr ile miskîn gibi. Zîrâ kaçan ki onlardan birisi ale'l-infirâd zikrolunsa ona muhtâc dâhil olur. Ve kaçan ki ihdahümâ âhire mukârin olsa onunla enva' zevi'l-hâcâtından bazısı murâd olunur.

Kezâlik ism-i îmân ve islâmdan kaçan ki birisi ifrâd olunsa onunla a'mâl ve i'tikâd murâd olunur. Ve kaçan ki ihdahümâ âhire mukârin olsa îmânla i'tikâd ve islâmla a'mâl murâd olunur. Ve Te'vilât'da¹⁹⁰ mezkûrdur ki îmân ve islâm meân zikr olundukda onlardan murâd birdir.

Ve münferid olduklarında îmandan murâd tasdîk-i bâtın ve islâmdan murâd a'mâl-i zâhirdir. Ve Mevlânâ Kâfiyeci¹⁹¹ Envarü's-Saâdet nâm risâlesinde buyurur ki: (67/a) “İslâm lügatde inkiyâd ma'nâsındır.

Ve şer' de Hz. Muhammed (s.a.v.) mensûb olan dinden ibâretidir. Ancılayın dîn ki akâid-i sahîhe-i selîmeyi ve a'mâl-i sâlihâyı müştemildir. Pes, dîn ve islâm şer' de müttehidlerdir.

[Allah Teâlâ buyurdu ki: Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır.]¹⁹² Ve kezâlik islâmla îmân müttehidlerdir, eğer îmân şeriat ile tefsîr olunursa. Amma yalnız tasdîk ile tefsîr olunursa îmânla islâm mütesâvî olurlar, sıdk ve tahakkukda.

Ve mütegâyir olurlar mefhûmda. Ve amma eğer inkiyâdla tefsîr olunursa kabul u iz'ân ma'nâsına ki ol hakikatde tasdîkdir. Îmânla islâm mefhûmda müterâdif ve sıdk u hamlde mütesâvî olurlar. Pes, bu takdîrden ma'lûm oldu ki müttehidîn ve mütegâyirîn olmaları tefsîre râci'dir. Öyle oluncak bunda dahî niza' lafzî olur”. İntihâ kelâmuhu.

Îmâm Hazretleri (r.a.) *Fıkh-ı Ekber*'inde buyurur ki:

190 Te'vilâtü'l-Kur'an: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) Kur'an-ı Kerim tefsiri.

191 Molla Allâme Muhyiddin el-Kâfiyeci

192 Âl-i İmrân,3/19.

والدين اسم واقع على الإيمان والإسلام والشرائع كلها Ya‘nî lafz-ı dîn kâhî itlâk olunur. Ve onunla îmân murâd olunur. Ve kâhî itlâk olunur ve onunla islâm murâd olunur. Ve kâhî itlâk olunur. Ve onunla şerâyi‘ murâd olunur. Vallahu a‘lem.

Bâb-u sâni aşer: Bu kelime-i muazzamânın ki kelime-i tevhîddir. Her mükellefe hakk-ı Hüdâ’da ve hakk-ı rusûlünde i‘tikâdı vâcib olan umûru müştemil olduğunun beyânındadır.

Hafî olmaya ki bu risâlei tahrîr ü tastîrden matlab-ı a‘lâ ve maksad-ı aksâ bu bâbın beyânıdır. Zîrâ her mükellefe hakk-ı Hüdâ ve rusûlünde vâcib ve câiz (67/b) ve müstehîl olan umûrun ma‘rifeti vâcibdir. Ol umûru bu kelime-i muazzamâ ki Kelime-i Tevhîd’dir, müştemildir. Pes, bu bâb yedi fasıl üzerine tertîb olunmuşdur.

Fasl-ı evvel: Hakk-ı Hüdâ’da (azze ve celle) vâcib olan umûrun beyânındadır. Ma‘lûm ola ki hakk-ı Hüdâ’da (azze ve celle) Eşâire indinde bi’l-ittifâk onuç sıfat vâcibdir. **Evvelkisi vücûddur.** Ve vücûdda üç mezheb vardır.

Mezheb-i evvel, oldur ki vücûd-u nefis mâhiyyetdir, vâcibde ve mümkünde. Bu mezheb Ehl-i sünnet ve Cemâatden Ebi’l-Hasan el-Eş‘ârî ve Mu‘tezile’den Ebi’l-Hasan el-Basrî mezhebidir.

Ve **mezheb-i sâni,** oldur ki: vücûd-u nefis mahiyyetdir, vâcibde; zâiddir üzerine mümkünde. Bu mezheb Hukemâ mezhebidir.

Ve **mezheb-i sâlis** oldur ki vücûd zâiddir mâhiyyetin üzerine vâcibde ve mümkünde. Bu mezheb cumhûr mütekellimîn mezhebidir. Pes, mezheb-i sâlis üzerine vücûdu sıfâtdan addelemek sahîhdır.

Lâkin mezheb-i evvel ile mezheb-i sâni üzerine onu sıfâtdan addetmede müsâmaha vardır. Vechi budur ki vücûd bu iki mezhebde eğerçi ayn-ı zâtdır. Lâkin lafızda zât onunla mevsûf olup Zâtullah mevcûd denir. Pes, bu i‘tibâr ile fi’l-cümle onu sıfâtdan addelemek sahîh olur.

Ve vücûb-u vücûd Hüdâ’ya delîli âlemdir. Zîrâ ol hâdisdir ve her hâdis mesbûk bi’l - ademdir. Ve her mesbûk bi’l-adem bir muhdise muhtâcdır. Pes. Âlem bir muhdise muhtâcdır ki ol Zât vâcib’ul mevcûddur. (Teâlâ ve tekaddes) Âlem hâdisdir dedik.

Zîrâ ol a‘yân ve a‘râzdan (68/a) ibârettir. Ve a‘yân ve ecsâm cevâhirden kinâyetdir. Ve bunların cümlesi hâdisdir. Amma a‘râzın bazısının hudûsleri müşâhade ile sâbitdir,

hareke gibi, sükûndan sonra ve dav' gibi zulmetden sonra ve savâd gibi beyâzdan sonra.

Ve bazısının hudûsleri delîl ile sâbitdir ki ol tareyân-ı ademdir. Mezkûrâtın zıdlarında olduğu gibi. Zîrâ kıdem münâfidir, ademî. Hâsılı eğer sükûn kadîm olaydı adem ona târi olmazdı. Ve zulmet kadîm olaydı ademi kabûl etmezdi. Ve beyâz kadîm olaydı mün'adim olmazdı.

Ve a'yânın hâdis olduklarına delîl oldur ki havâdisden hâlî değildir. Ve her nesne ki havâdisden hâlî olmaya ve ol hâdisdir. Ve her hâdis bir muhdise muhtâcdır dedik.

Zîrâ eğer onun bir muhdisi olmayaydı belki kendi nefsiyle hâdis olaydı iki mütesâvî emrin birinin sebebsiz âhir üzerine tercîhi lâzım gelirdi. Ve tercîh bilâ-müreccih muhâldir. Ve her nesne ki muhâle müeddî ola muhâldir. Pes, hâdisin kendi nefsiyle hâdis olması muhâldir.

İkincisi kıdemdir. Ve kıdem ale'l-esahh sıfat-ı selbiyyedir. Zîrâ hakk-ı Hüdâ'da kıdem adem-i sâbıkı selbden ibâretidir. Pes, hakk-ı Hüdâ'da kıdem mesbûkun bi'l-adem olmamadan kinâyedir.

Ve vücûb-u kıdem Hüdâ'ya delîl, devir ve teselsülün istihâletidir. Zîrâ eğer kadîm olmayıb hâdis olaydı muhdis-i âhire muhtâc olurdu. Ve eğer ol muhdis kadîm olursa sebete'l-matlûb ve eğer hâdis olursa ol dahî bir muhdise muhtâc olurdu.

Pes, eğer aded ilâ gayri'n-nihâye giderse teselsül lâzım gelir. Ve eğer avdet ederse (68/b) devir müeddî olur. Ve ikisi muhâldir. Ve muhâle müeddî olan nesne muhâldir.

Fâide: Ma'lûm ola ki hakk-ı Hüdâ'da lafz-ı kadîm ile telaffuz olunub Allah kadîm mi diyenler ve-yâhûd esmâ-ı ilâhiyye ale's-sahîh tevkîfiyye olduğu ecilden ona lafz-ı kadîm ıtlak olunmayıp belki يجب له تعالى القدم [Allahu Teâlâ'nın kadîm olması vaciptir.] ve-yâhûd bunun gibi ibârât ile telaffuz olunur.

Bu ma'nâda meşâyih tereddüd etdiler. Lâkin Irâkî *Şerh-i Usul-u Sübkî*'de der ki: "Halîmî lafz-ı kadîmi esmâ-ı ilâhîden addeyledi. Ve dedi ki: Kadîmin eğerçi esmâullah'dan olduğunda Kitâb'da nas vârid olmadı. Lâkin sünnetde vârid oldu". Irâkî der ki: "Halîmî bu kavliyle İbn-i Mâce'nin Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet eylediği hadîse işâret eyledi. Zîrâ onda lafz-ı kadîm doksan dokuz isimden addolundu".

Fâide: Devr iki şey'in her birinin âhire illet olmasıdır. Yâ vâsita ile yâ vâsitasız. Ve şey'in illetine illet olması muhâldir. Zîrâ illet ma'lûlun üzerine mütekaddimdir. Pes,

eğer şey' illetine illet olaydı kendi üzerine mütekaddim olan illetin üzerine tekaddümü lâzım gelirdi.

Ve şey' nefsi üzerine iki mertebe ile mütekaddim olurdu. Ve ol muhâldir. Ve muhâle müeddî olan nesne de muhâldir. Ve teselsül mümkünün vücûdunda müessir bir illete ve ol illet-i müessirenin kendi de müessir illet-i uhrâya ve helümme cerrâ. İlâ gayri'n-nihâye istinâdından ibâretdir. Ve ol muhâldir.

Zîrâ ân-ı vâhidde aklın umûr-u gayr-i mütenâhiyeyi tasavvurunu müstelzimdir. Ve ol tasavvur gayr-i mütenâhiyi gayri mütenâhî olmadan muhredir. Hâlbûki (69/a) aklın umûr-u gayr-i mütenâhiyi ân-ı vâhidde istihzârı muhâldir.

Ve ibtâl-i teselsülde beyne'l-mütekellimîn edillei¹⁹³ meşhûrdandır, bürhân-ı tatbîk. Ve bürhân-ı tatbîk oldur ki ma'lûl-u âhirden bir mertebe ile mukaddem olan ma'lûlden meselâ ilâ gayri'n-nihâye bir cümle farz ederiz. Ve ma'lûl-u âhirden ilâ gayri'n-nihâye bir cümle farz ederiz.

Ba'dehû iki cümleyi tatbîk ederiz. Şununla ki cümle-i ûlâdan evveli cümle-i sâniiden evvel mukâbelesinde ve ondan sâniyi cümle-i sâniiden sâni mukâbelesinde ve sâlisi sâlis mukâbelesinde. Ve helümme cerrâ.

Pes, eğer ûlâdan her birinin mukabelesinde sâniiden biri bulunursa meselâ bu şekil üzere ola. ::::::::::: nâkıs zâid gibi olur. Ve ol muhâldir. Ve eğer bulunmazsa meselâ bu şekil üzere ::::::::::: cümle-i ûlâda bir nesne bulunur ki cümle-i sâniide onun mukabelesinde bir nesne bulunmaz.

Pes, sâni munkatı' ve muntehî olur. Ve sâniinin tenâhîsinden ûlânın tenâhîsi lâzım gelir. Zîrâ ol sâniinin üzerine kadr-i mütenâhî ile mütenâhînin üzerine zâid-i mütenâhî olur, bi'z-zarûre. Vallahu a'lem.

Üçüncüsü bekâdır. Ve bekâ dahî ale's-sahîh sıfat-ı selbiyyedir. Zîrâ ol vücûdâ lâhik olan ademi selbden ibâretdir. Ve vücûb-u bekâ-yı Hüdâ'ya delîl vücûb-û kadîmdir. Zîrâ kıdemi sâbit olanın ademi mümteni'dir. Nite ki denmişdir: ما ثبت قدمه امتنع عدمه [kıdemi ispatlananın ademi mümtenidir.]

Hâsılı vücûb-u kıdem vücûb-u bekâyı müstelzimdir. Vaktâ ki, vücûb-u kıdem Hüdâ'ya delîl-i kâim oldu. Pes. Ol delîl ile bi-aynihi onun dahî bekâsı vâcib (69/B) oldu.

¹⁹³ A:ma'mûle-i.

Dördüncüsü: O'nun zât ve sıfât ve ef'âlinde havâdise muhâlefetdir. Ve havâdise vücûb-u muhâlefet Hüdâ'ya delîldir. Kezâlık O'nun vücûb-u kıdemidir. Zîrâ ki havâdisden bir nesne ona mümâsil olaydı, Hüdâ onun gibi hâdis olmak lâzım gelirdi.

Hâl-bu-ki Hüdâ'nın vücûb-u kıdemi delîl ile sâbit oldu. Eğer havâdisden bir nesne ona mümâsil olaydı Hüdâ onun gibi hâdis olmak lâzım gelirdi, dedik. Zîrâ mesilân-ı cemi' sıfât-ı nefsiyye de müşterek iki mevcûddan ibâretedir.

Beşincisi: Nefsiyle, ya'nî zâtıyla kıyâmıdır. Bu dahî sıfat-ı selbiyyedendir. Zîrâ Hüdâ'nın zâtıyla kıyâmı gınâ-i mutlakdan ibâretedir. Ve gınâ-i mutlak eşyâdan birine onun iftikâr¹⁹⁴ ne muhassısa. Zîrâ eğer mahalle ya'nî zât-ı uhrâya muhtâc olaydı sıfat olurdu.

Ve Hüdâ(azze ve celle) sıfat değildir. Belki sıfât ile mevsuf bir Zât'dır. Ve eğer muhassas ya'nî fâile muhtâc olaydı, hâdis olurdu. Hâl-bu-ki O'nun vücûb-u kıdemine bürhân kâim oldu. Pes, Hüdâ'nın mahalle ki, zât-ı uhrâdan ibâretedir.

Adem-i iftikârından lâzım geldiği zât ola, sıfat olmaya. Ve muhassıs ki fâilden kinâyettir. Adem-i iftikârından lâzım geldiği zâtı mahalle muhtâc olmayan sâir zevât gibi olmaya. Meselâ ecrâm gibi.

Zîrâ bunlar eğerçi mahalden müstağnilerdir. Lâkin ibtidâen ve devâmen iftikâr-ı zarûrî ile fâile ki Vâcibûl-Vücûddur, müftekırlardır.

Altıncısı: Vahdâniyettir. Bu dahî sıfat-ı selbiyyedendir. Zîrâ vahdâniyyetin üç ma'nâsı vardır: Ma'nâ-yı evvel: Zât-ı Hüdâ'dan kesreti (70/a) selbdir. Ve buna ki muttasıl derler. Ve ma'nâ-yı sâni: Zât ve sıfât u ef'âlinde O'na nazîri nefydir. Ve buna ki munfasıl derler.

Ve Ma'nâ-yı sâlis: İcâd ve te'sîr ile onu münferîd eylemek ve eser-i mâdde ondan gayrından te'sîri neyf etmektir. Ve isbât-ı vahdâniyyet-i Hüdâ'da beyne'l-mütakellimîn meşhûr olan bürhân-ı temânü' ki Hüdâ'nın (azze ve celle) لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا [Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.]¹⁹⁵ kavliyle ona işâret olmuştur.

¹⁹⁴A: iftikâr u ihtiyâcını selbden kinâyettir. Pes, ne mahalle muhtâcdır ve ne muhassısa.

¹⁹⁵ el-Enbiyâ, 21/22.

Takrîri oldur ki eğer iki ilâh mümkün olaydı mâ-beynlerinde temânü‘ mümkün olurdu. Ya‘nî onlardan her biri ahiri men‘e kâdir olurdu. Şununla ki birisi meselâ Zeyd’in hareketini irâde eyleye ve âhiri sükûnunu dileye.

Zîrâ hareket ve sükûndan her birisi nefsinde emr mümkündür. Ve ke-zâlik onlardan her birine irâdetin taalluku nefsinde mümkündür. Zîrâ irâdetin beyninde tezâdd yoktur. Belki tezâdd husûl-u mûradın beynindedir.

Ve mâ-beynlerinde temânü‘ sâbit olduğu takdirce hâl üçden hâli değildir. Zîrâ yâ iki emir mean hâsıl olurlar. Ve-yâhûd olmazlar. Ve-yâhûd ihdâ-hümâ hâsıl olur. Ve ahiri olmaz. Eğer mefrûz olursa iki zıdd müctemi‘ olur ve ol muhâldir.

Ve eğer mefrûz sâni olursa onların aczleri lâzım gelir. Ve eğer mefrûz sâlis olursa ihdâ-hümânın aczi lâzım gelir. Ve ilâha acz muhâldir. Zîrâ acz emâret-i hudûs ve imkândır. Zîrâ onda şâibe-i ihtiyâc vardır.

Pes, taaddüd müstelzimidir, imkân-ı temânuu ve imkân-ı temânu‘ müstelzimidir, muhâli ki ol ictimâ‘-i zıddeyindir ve-yâhûd aczdır. Ve ol muhâli müstelzîm olanı müstelzim (70/b) olan nesne muhâldir. Pes, taaddüd muhâldir.

Yedincisi: Kudretidir. Ve kudret bir sıfâtdır ki onun ecliyün zâta işlemek ve terk eylemek sahîh olur. Ya‘nî ol bir sıfâtdır ki mümkünâtın vücûd-u ademlerinde te’sîr kalır.

Sekizincisi: İrâdetdir. Ve irâdet bir sıfâtdır ki ehad-i câizenin ahir üzerine tercihini iktizâ eder. Ya‘nî ol bir sıfâtdır ki mümkünâtın iki tarafının birini ihtisâsda te’sîr eyley.

Dokuzuncu: İlimdir. Ve ilim bir sıfâtdır ki, müteallik olduğu nesne onunla münkeşif olur. Bir inkişâf ile ki vechen mine’l-vücûh nakîz muhtemel olmaz.

Fâide: Ma‘lûm ola ki, Hüdâ’nın ilmi cemî‘ ma‘lûmâta müteallikdir. Gerek vâcibât olsun, gerek mümkünât olsunlar ve gerek mümteniât olsunlar. Ve onlardan her birisi gerek küllîye olsun ve gerek cüz’iyye olsun.

Zîrâ ilmi mûcib olan zâtıdır. Ve ma‘lûmiyyeti mûcib olan ma‘lûmâtın zâtları ve mefhûmlarıdır. Ve zât-ı Hüdâ’nın cemî‘ ma‘lûmâta nisbeti berâberdir ve kudreti cemî‘ mümkünâta müteallikdir. Zîrâ kudreti muktezi olan zâtıdır. Ve maddûriyyeti musahhîh olan imkândır.

Ve zât-ı Hüdâ'nın cemî' mümkünâta nisbeti ale's-seviyedir. Vaktâ ki müteallik-i kudret âmm oldu, müteallik-i irâdet dahî âmm olur. Zîrâ irâdet bir sıfatdır ki kudretin taalluk etdiği iki şey'in birini tercih eder. Ve bu iki sıfat mümkünâta muhtass oldular.

Ve vâcibât ve müstehilâta taalluk etmediler. Zîrâ bunlar iki müessir sıfatdan ibâretlerdir. Ve eserin şânı oldur ki ademden (71/a) sonra vücûda gele. Pes, bundan lâzım geldi ki, aslâ adem kâbûl etmeyen vâcib gibi onlara eser olmaya. Ve illa tahsil-i hâsıl lazım gelir. Ve kezâlik asla vücûda gelmeyen onlara eser olmaya. İllâ kalb-i hakâyıka müeddi olur.

Onuncusu: Hayâtdır. Ve hayât bir sıfatdır ki onun ecliyçün zâtın ilim ile ve kudret ile ittisâfı sahîh olur. Ve Hüdâ'nın (Azze ve Celle) umûm kudret ve irâdetine delîl vücûdu havâdisdir. Zîrâ eğer bunlardan birisi müntefi olmaya. Havâdisden bir nesne hâdis olmazdı.

Zîrâ kudret-i ezeliyyenin te'sîri Hüdâ'nın eseri irâdesine mevkûfdur. Ve Hüdâ'nın ol eseri irâdesi ilmine mevkûfdur. Ve Hüdâ'nın kudret ve irâdet ve ilim ile muttasıf olması, hayât ile ittisâfına mevkûfdur. Zîrâ kudret ve irâdet ve ilme hayât şartdır.

Ve vücûd-u meşrût bidûn-i şart muhâldir. Pes, vücûd-u hâdis mutlaka muhdisinin bu dört sıfat ile muttasıf olmasına mevkuf oldu. İmdi eğer bu dört sıfattan birisi müntefi olaydı, havâdisden bir nesne mevcûd olmazdı.

Ve bu delîl ile Hüdâ'nın ezelde bu sıfat ile ittisâfı vâcib olduğu zâhir oldu. Zîrâ eğer bu sıfat hâdis olaydı onların muhdisi ya onlar ile mevsûf olan olurdu ki Hüdâ'dır. Ve-yâhûd onlar ile mevsûfdan gayri olurdu.

Onların muhdisi Hüdâ olmak câiz değildir. Zîrâ eğer öyle olaydı Hüdâ'nın onları ihdâsı onlardan evvel onların misilleriyle muttasıf olmasına mevkûf olurdu. Ve kelâm o emsâle naklolundukda teselsül lâzım gelirdi.

Ve teselsül muhâldir. (71/b) Ve muhâle müeddî olan muhâldir. Nite ki sâbıkân zikrolundu. Ve bu delîl ile ilim ve irâdet ve kudretin umûm taallukları vâcib olduğu zâhir oldu. Zîrâ eğer onlar bazı müteallikâta muhtass olalardı bir muhassise müftekir olurlardı.

Ve muhassise müftekir olan hâdis olduğu cihetden bu sıfatın hâdis olmaları lâzım gelirdi. Hâlbuki bürhân ile kadîm oldukları sâbit oldu. Ve onların muhdisi onlar ile

mevsûfdan gayri olmak mümkün değildir. Zîrâ Hüdâ'dan gayri bir Hâlik yoktur. Belki halk ve icâd ve ihtirâ' ona muhtasdır.

On birincisi: Sem' dir.

On ikincisi: Basardır. Ve hakk-ı Hüdâ'da sem' ile basar iki sıfatdan ibâretidir ki, ilim gibi şey' onlar ile münkeşif ve müttezih olur. Lâkin bunlar ile olan inkişâf ilim ile olan inkişâfdan etemmdir. Ve bunların müteallikleri ilmin müteallikinden ehassdır. Pes, her müteallik-i semi' ve basar müteallik-i ilimdir. Lâkin her müteallik-i ilim müteallik-i sem' ve basar değildir.

On üçüncüsü: Kelâmdır. Ve kelâm bir sıfatdır ki ondan nazm-ı mu'ciz ile ta'bîr olunur. Ve ol nazm-ı mu'cize dahî Kelâmullah denir. Sahîh olan budur ki bu ıtlak-ı hakîkât-i lûgavîdir, ba'zılar tevehhüm etdikleri gibi mecâz değildir.

Ve vücûb-u semi' ve basar ve kelâm-ı Hüdâ delîl-i aklî ve naklî ile sâbitdir. Ammâ delîl-i naklî ki bu mahalde akvâ olan oldur. Kitâb ve Sünnet ve icmâ-ı ümmetdir. Ve delîl-i aklî oldur ki Hak Teâlâ eğer bunlar ile muttasıf olmayaydı bunların zıdları ile muttasıf olmak lâzım gelirdi.

Zîrâ ictimâ'-ı zıddeyn câiz olmadığı gibi (72/a) irtifa'ları da câiz değildir. Ve bunların zıdları nekâyısdır. Ve Hüdâ'ya naks muhâldir. Zîrâ ona cevâz-ı naks onun bir mükelleme ihtiyâcına ve ondan ol naksı bir dâfia iftikârına müeddîdir.

Ve gayra ihtiyâc hudûsu müstelzimdir. Ve Hak Teâlâ'nın vücûb-u kıdemi delâil-i kât' ile sâbit olmuşdur. Ve ke-zâlik eğer Hüdâ ol nekâyıs ile muttasıf olaydı bazı mahlûkâtı hâşâ ondan ekmele olmak lâzım gelirdi.

Zîrâ mahlûkâtdan çoğu bu nekâyısdan sâlimdir. Ve mahlûkun hâlikından eşref ve ekmele olması muhâldir. Ma'lûm ola ki sadr-ı fasılda hakk-ı Hüdâ'da Eşâire indinde bi'l-ittifâk on üç sıfat vâcibdir, dedik.

Zîrâ Hüdâ'nın bu on üç sıfat ile muttasıf olduğuna onlardan hâlî nefyedenlerle ki cumhûrdur, isbât eyleyenler ki bazı mütekellimîndir, kaillerdir. Lâkin hâlî isbât edenler Hüdâ'ya yedi sıfat dahî icâb ederler.

Ve hâlî nefyedenler onlar ile kâil olmazlar. Pes, bunların indlerinde Hüdâ hakkında vâcib olan sıfatı yirmi olur. Ve ol ziyâde ettikleri yedi sıfatın evvelkisi âlim olmasıdır. Ve ikincisi kâdir olmasıdır. Ve üçüncüsü mürîd olmasıdır. Dördüncüsü hayy

olmasıdır. Ve beşincisi semî' olmasıdır. Ve altıncısı basîr olmasıdır. Ve yedincisi mütekellim olmasıdır.

Ve bunlar sâbıkân zikrolunan yedi sıfat ki ilim ve kudret ve irâdet ve hayât ve semî' ve basar ve kelâmdır. Sıfat-ı meânî derler. Ve bu ziyâde etdikleri yedi sıfata sıfat-ı ma'neviyye tesmiye ederler.

Ve cumhûr dediler ki zât ile kâim olan (72/b) sıfât-ı sâbite sâbıkân zikrolunan yedi sıfatdır ki, onlara sıfât-ı meânî derler. Ve bu zikrolunan sıfât ol sıfâtın zât ile kıyâmlarından ibâretdir. Ve bunların zihinden hâricde vücûdları yoktur.

Bu mahallin tafsîli oldur ki cumhûr Eşâire sıfat-ı subûtiyyeyi iki kısma taksîm etdiler. Ve onların bir kısmına nefsiyye dediler. Ve ol şol sıfatdır ki, ancak zâta delâlet eder.

Zâtın üzerine zâid bir ma'nâya delâlet etmez.

Zâtın cevher olması ve-yâhûd mevcûd olması ve-yâhûd şey' olması gibi. Ve bir kısmına sıfat-ı ma'neviyye derler. Ve ol şol sıfatdır ki, zâtın üzerine zâid bir ma'nâya delâlet eder. Tahayyüz gibi ve hudûs gibi ve kabûl-u a'râz gibi. Zîrâ tahayyüz mekânda husûldür. Ve şekk yoktur ki ol zât-ı cevherin üzerine zâid bir sıfatdır.

Ve hudûsun ma'nâsı vücûd-u mesbûk bi'l-adem olmaktadır. Bu dahî zât-ı hâdisin üzerine zâid bir ma'nâdır. Ve zâtın gayra kâbil olması taakkul olunmaz. İllâ ol gayra kıyâs ile. Ve hâli isbât edenler dahî sıfat-ı subûtiyyeyi bu iki kısma taksîm etdiler.

Lâkin onların hakikatlerinde cumhûra muhâlefet etdiler. Pes, bunların indlerinde sıfat-ı nefsiyye şol sıfatdır ki onun zatından irtifânın tevehhümü sahîh değildir. Mâdem ki zât bâkî ola. Emsile-i mezkûr gibi.

Zîrâ bunların indlerinde cevherin cevher olması ve zât olması ve şey' olması ve mütehayyiz olması ve hâdis olması ve a'râza kâbil olması zât cevherin üzerine zâid ahvâldır. Mademki zât-ı cevher bâkîdir. Bunların intikâllerinin (73/a) tasavvuru mümkün değildir.

Ve sıfat-ı ma'neviyye şol sıfatdır ki zâtın bekâsı birle onun zâtdan irtifânın tevehhümü sahîhdir. Ve dediler ki: Bu sıfat-ı ma'neviyye iki kısma münkasımdır. Bir kısmı mualleldir. Âlimiyyet ve kâdiriyyet gibi. Ve bir kısmı gayri mualleldir. İlim ve kudret gibi.

Ve cumhûr sıfat-ı mualleleyi inkâr etdiler. Ve dediler ki: Zâtın âlim ve kâdir olmasının ma'nâsı onunla ilim ve kudretin kıyâmından gayri değildir. Ve Eşâire indinde dedik.

Zîrâ Mâturidiyye indinde cemî‘ sıfât-ı Hüdâ gerek zâtîyye olsun gerek fiiliyye kadîmlerdir.

Ve zât-ı Hüdâ ile kâimlerdir. Nite ki Bedü’l-Emâlî sâhibi buyurur:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

[Onun zâtının ve ef’âlinin sıfâtlarının hepsi kadîmdir, zâil olmaya ihtimâli yoktur.]

Ya’nî cemî‘ sıfât-ı zât ve hayât ve ilim ve kudret gibi meselâ. Ve cemî‘ sıfât-ı ef’âl hâlikiyye ve râzıkıyye gibi meselâ, kadîmlerdir ve zevâlden mahfûzlardır. Ve bu kıdemden murâd kıdem-i zamânîdir, kıdem-i zâtî değildir.

Zîrâ kıdem-i zâtî zâta muhtassdır. Ve kıdem-i zâtî oldur ki vücûdu gayriden olmaya. Ve kıdem-i zamânî oldur ki vücûduna adem sebk etmeye. Ve İmâm-ı A‘zam Hazretleri (r.a.) *Fıkh-ı Ekberi*’nde buyurur ki:

لم يزل ولا يزال بصفاته واسمائه لم تحدث له صفته ولا اسم لم يزل عالماً بعلمه والعلم صفته في الازل وقادراً بقدرته والقدرة صفته في الازل وخالفاً بتخليقه والتخليق صفته في الازل وفاعلاً بفعله والفعل صفته في الازل والفاعل هو الله تعالى والفعل صفته في الازل والمفعول مخلوق و فعل الله غير مخلوق

Ya’nî Hâk Teâlâ’nın (73/b) cemî‘ sıfat ve esmâsı ezeliyyedir, bidâyetleri yokdur ve ebediyyedir, nihâyetleri yokdur. Hüdâ’nın sıfâtından bir sıfat ve esmâsından bir isim hâdis değildir. Zîrâ ol zât ve sıfâtında kâimdir. Ve ona zât ve sıfâtında naks târî değildir.

Pes, eğer Hüdâ’nın sıfâtından bir sıfat hâdis olaydı yâhûd ondan zâil olaydı, Hüdâ ol sıfatın hudûsundan evvel suret-i ûlâda ve zevâlinden sonra sûret-i sâniide nâkıs olmak lâzım gelirdi. Ve ol muhâldir ve bâtıldır.

Fasl-ı sâni: Hakk-ı Hüdâ’da müstehîl olan umûrun beyânındadır. Ma‘lûm ola ki, vaktâ ki sâbıkan zikrolunan sıfât ve zât Vâcibü’l-vücûda vâcib oldu. Lâcerem, onların zıdları müstehîl oldu. Pes, O’na adem mümteni‘dir. Zîrâ vücûdu vâcibdir.

Ve hudûs mümteni‘dir. Zîrâ kıdem vâcibdir. Ve fenâ mümteni‘dir. Zîrâ bekâ vâcibdir. Ve havâdise mümâselet mümteni‘dir. Zîrâ muhâlefet vâcibdir. Ve nefsiyle adem-i kıyâm mümteni‘dir. Zîrâ nefsiyle kıyâm vâcibdir.

Ve vâhid olmaması mümteni'dir. Zîrâ vâhid olması vâcibdir. Ve acz mümteni'dir. Zîrâ kudret vâcibdir. Ve adem-i irâdet mümteni'dir. Zîrâ irâdet vâcibdir. Ve cehl mümteni'dir. Zîrâ ilim vâcibdir.

Mevt mümteni'dir. Zîrâ hayât vâcibdir. Ve samem mümteni'dir. Zîrâ semi' vâcibdir. Ve amyâ mümteni'dir. Zîrâ basar vâcibdir. Ve büküm mümteni'dir. Zîrâ kelâm vâcibdir. Bükümden bu mahalde murâd adem-i kelâmıdır, aslâ.

Bir âfetin vücûdu sebebiyle ki ol vücûd (74/a) kelâmı men'eder. Sükût büküm ma'nâsınadır. Ve kelâmın hurûf ve esvât ile olması sükût ma'nâsınadır. Hâli nefyedenlerin ve isbât edenlerin indlerinde bu on üç sıfat müstehîldir.

Ve hâli isbât edenlerin indlerinde yedi sıfat mümteni'dir ki onlar bunlardır. Bir mümkünden âciz olması mümteni'dir. Zîrâ cemî' mümkünâta kâdir olması vâcibdir. Ve âlemden bir şey'in onun adem-i irâdetiyle mevcûd olması mümteni'dir.

Zîrâ mürîd olması vâcibdir. Ve ma'lûmâtın birine câhil olması mümteni'dir. Zîrâ cemî' ma'lûmâta âlim olması vâcibdir. Ve meyyit olması mümteni'dir. Zîrâ hayy olması vâcibdir. Ve esamm olması mümteni'dir.

Ya'nî semi'inden mevcûdun mâ-gâib olması mümteni'dir. Zîrâ semî' olması vâcibdir. Ve a'mâ olması ya'nî basarından mevcûdun mâ'nın gâib olması mümteni'dir.

Zîrâ basîr olması vâcibdir. Ve büküm olması ya'nî aslâ mütekellim olmaması ve-yâhûd sâkit olması mümteni'dir. Zîrâ mütekellim olması vâcibdir. Vallahu teâlâ a'lem.

Fasl-ı sâlis: Hakk-ı Hüdâ'da (azze ve celle) câiz olan umûrun beyânındadır. Ma'lûm ola ki hakk-ı Hüdâ'da (azze ve celle) her mümkünün fiili ve-yâhûd terkî câizdir. Ve mümkün ıstılâh-ı mütekelliminde câize mürâdifdir.

Ve câiz şol nesneye derler ki onun akılda vücûd ve ademi sahîh ola. Pes, eğer aklen onun vücûdu vâcib ve-yâhûd müstehîl olaydı, kalb-i hakâyık lâzım gelirdi. Lâzım bâtıldır. Ve kezâ el-melzûm. Ve Mu'tezile Hüdâ'ya (azze ve celle) beş nesne icâb eylediler.

Onların (74/b) **evvelkisi** lütufdur. Ve lütuf şol nesneden ibâretidir ki abdi tâate yakîn ve ma'siyetden baîd eder. Bi'set-i enbiyâ gibi. Ve **ikincisi** dîn ve dünyâda aslah olanı, nite ki Mu'tezile-i Bağdad mezhebidir.

Ve-yâhûd yalnız dînde aslah olanı nite ki Mu‘tezile-i Basra mezhebidir, riâyetdir. Ve **üçüncüsü** seyyiye cezâ vâki‘ olmayan âlâma ivazdır. Zîrâ bunlar derler ki: Elem eğer seyyiye cezâ vâki‘ olursa Hüdâ’ya onun ivazı vâcib değildir.

Ve eğer seyyiye cezâ vâki‘ olmazsa ve îlâm olursa Hüdâ’ya onun ivazı vâcib olur. Ve eğer Hüdâ’dan olmayıb mükellef-i âhirden olursa onun hasenâtı eğer var ise ondan ahz olunur mecniyyün anha verilir. Ve eğer hasenâtı yok ise onun müellimi onun îlâmından sarf ve-yâhûd kendi indinden ol eleme muvâzî bir nesne ile ta‘vîz vâcibdir.

Dördüncüsü, tâate sevâptır.

Ve **beşincisi**, ma‘siyyete ikâbdır. Ve Mu‘tezile’nin bu umûrda delîlleri ve delîllerinin cevâbında kütüb-ü kelâmda mufassal ü meşrûh beyân olunmuşdur. من اراد فليراجع [dileyen onlara müracaat etsin.]

Ve Ehl-i Sünnet ve Cemâat (R.anhüm) dediler ki: “Hüdâ’nın üzerine bir nesne vâcib değildir. Zîrâ O’nun üzerine bir nesne vâcib olaydı ol bir hâkimin hükmüyle olurdu. Zîrâ vücûb bir mûcibden lâ-büddür. Lâzım bâtıldır. Ve kezâ el-melzûm.

Vech-i butlân lâzım olur ki Hüdâ’nın üzerine bir hâkimin hükmü cârî olmaz. Ve illâ makhûr olmak lâzım gelirdi.

تعالى الله عن ذلك وهو القاهر فوق عباده [Bu konuda Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir.]¹⁹⁶

لا يُسأل عما يفعل وهم يُسألون (75/a) [Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.]¹⁹⁷

Eğer tâate sevâb verirse kendi fazlı iledir. Üzerine vücûb ve küldan ona istihkāk cihetinden değildir. Ve eğer ma‘siyyet için ikâb ederse adli iledir. Nite ki Hz. (s.a.v.) buyurur ki:

لا يدخل احد منكم عمله الجنة قالوا ولا انت يا رسول الله قال ولا انا الا ان يتغمدني الله بفضل منه ورحمته [Hiç kimse kendi ameliyle cennete giremez. Sen de mi? Diyenlere de: Evet, ben de. Eğer Allah (c.c.) rahmetiyle sarıp sarmalamazsa.]¹⁹⁸

¹⁹⁶ el-En’am, 6/18.

¹⁹⁷ el-Enbiyâ, 21 /23.

¹⁹⁸ Buhari, Rikak, 18.

Zîrâ onun üzerine bir kimsenin hakkı yoktur. Ve cemî‘ âlem onun mülküdür. Ve mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. يفعل الله ما يشاء ويحكم ما يريد [Allah dilediğini yapar ve dilediği gibi hükmeder.] Fiilinde ve hükmünde cevr ü zulme nisbet olunmaz.

Zîrâ zulmün iki ma‘nâsı vardır. Bir ma‘nâsı, التصرف في ملك الغير بغير اذنه [Başkasının mülkünde onun izni olmadan tasarruf etmek] demektir. Ya‘nî zulüm mülk-ü gayride onun izinsiz tasarruftur. Ve bu ma‘nâ hakk-ı Hüdâ’da muhâldir. Zîrâ cümle âlem O’nun mülküdür.

فله التصرف في ملكه كيف يشاء [Allah mülkünde dilediği gibi tasarruf eder.]

Ve bir ma‘nâsı وضع الشيء في غير موضعه [Bir şeyi ona ait olmayan yere koymak] demektir. Ya‘nî zulüm şey’i kendi mevzu’unun gayrına vaz’dır. Bu ma‘nâ hakk-ı Hüdâ’da muhâldir.

Zîrâ Hak Teâlâ Ahkemü’l-Hâkimîn A‘lemü’l-Âlimîn Akderü’l-Kâdirîndir. Pes, her nesneyi ki bir mevzû‘a vaz‘ ede, ol mevzû‘ ona nisbetle ahsen-ü mevâzî‘ olur. Ve eğer O’nun vech-i hüsnî bize hafî ise de.

Fasl-ı râbî‘ ve hâmis: Hakk-ı enbiyâda (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) vâcib ve mûstehîl olan umûrun beyânındadır. Ma‘lûm ola ki hakk-ı enbiyâda (aleyhimü’s-selâm) sıdk ve emânet ve teblîğ-i risâlet vâcibdir.

Vücûb-u sıdklarına delîl oldur ki Hak Teâlâ onları mu‘cize ile tasdîk eyledi. Pes, eğer onlara kizb (75/b) câiz olaydı; Hüdâ’ya kizb câiz olurdu. Zîrâ kâzibi tasdîk kizbdir. Ve Hüdâ’ya kizb muhâldir. Ve her nesne ki muhâle müeddî olur, ol dahî muhâldir.

Ve Hüdâ’ya kizb muhâldir, dedik. Zîrâ Hüdâ’nın haberi ilminin vefki üzeredir. Ve her haber ki alâ vefki’l-ilm ola ol değildir. İllâ sıdkdır. Pes, haber-i Hüdâ değildir illâ sıdkdır.

Vücûb-u emânetlerine delîl oldur ki Hüdâ ibâdına onlara cemî‘ akvâllerinde ve hasâislerinden olduğuna delîl ü kâim olmayan ef‘âllerinde iktidâ ile emreyledi.

Pes, eğer onlar bir fiil-i muharreme ve-yâhûd mekrûha hiyânet edelerdi ol fiil-i muharreme ve mekrûha onların haklarında tâate munkalîb olurdu. Zîrâ Hüdâ ibâdına muharrem ve mekrûh ile emreylemez.

Ve bununla enbiyanın (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) cemî‘ maâsî ve mekrûhâtdan ismetlerine istidlâl olunur. Ve vücûb-u teblîğlerine delîl oldur ki eğer

onlardan halka iblâğıyla emrolundukları nesneyi ketmetmek vâki' olaydı ol ketmede bizim onlara iktidâ ile me'mûr olmamız lâzım gelirdi.

Pes, biz dahî Hüdâ'nın üzerimize teblîğini icâb eylediği ilm-i nâfi'in bazısını muhtâclardan ketmederdik. Hâl-bu-ki ilm-i nâfi'i muhtâclardan ketmetmek harâmıdır. Ve fâili mel'ûndur.

أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ
[Yüce Allah şöyle buyurdu: İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini –kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra– gizleyip saklayanlar yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder.]¹⁹⁹

Pes, enbiyâdan (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) (76/a) ketm-i teblîğ-i risâlet mutasavver değildir. Ne güne mutasavver olsun ki Hak Teâlâ habîbine (s.a.v.) buyurur ki:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رَسُولًا
[Ey peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun.]²⁰⁰

[Yani, eğer sana tebliğ etmen istenen şeylerin bir kısmını tebliğ etmezsen O'nun emrini iletmemiş olursun.]

Pes, halkın mertebe yönünden eşrefine ve ma'rifet cihetinden ekmeline bu tahvîf-i azîme nazar ile. İmdi ma'lûm oldu ki enbiyâyâ (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû)sıdk ve emânet ve teblîğ-i risâlet vâcibdir.

Ve bunların zıdları ki, kizb ve hıyânet ve ketm-i teblîğ-i risâletdir, müstehîldir. Vallahu a'lem.

Fasl-ı sâdis: Hakk-ı enbiyâda (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) câiz olan umûrun beyânındadır. Ma'lûm ola ki enbiyâyâ (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) merâtib-i alîyyelerine ve makâmât-ı seniyyelerine naksa müeddî olmayan a'râz-ı beşeriyye câizdir.

Ve bu cevâza delîl ol a'râzın onlara vukû'larının müşâhededesidir. Ve bu vukû'un bir nice fâidesi vardır.

¹⁹⁹ Bakara,2/159.

²⁰⁰ Mâide, 5/67.

Fâide-i Ūlâ: Onların da‘vâlarında sıdklarına ve Hüdâ’dan meb‘ûs olduklarına ve elleri üzerinde zuhûr eden havârik Hak Teâlâ’nın mahz-ı halkıyla sûret bulduklarına delâletdir. Zîrâ eğer onlarda ol havâriki ihtirâ‘a kuvvet olaydı nefislerinden, onlardan eyser olan umûru ki, meselâ maraz ve cû‘ ve harr ve berddir, def‘ ederlerdi.

Fâide-i sâni: Zaîfi‘l-akl olanlara rıfkıdır. Zîrâ vâkta ki onlardan zuhûr eden havârikı ve Hüdâ’nın onları mahsûs ettiği (76/b) havâssı göreler. Olmaya ki zaîf akıllarından onlarda ulûhiyyeti i‘tikâd edeler. Onunçün Nasârâ İsâ (a.s.)’da ve vâlidesi Meryem’de (Radiyallahü anha) ulûhiyyete i‘tikâd ettiklerinde Hak Teâlâ onları ar‘az-ı beşeriyyeye iftikârlarıyla istidlâl edib buyurdu ki:

[Meryem oğlu Mesîh مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ] sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İki de yiyip içen birer insandı.]²⁰¹

Fâide-i râbi: Onların ecirlerini ta‘zîmdir. Atş ve cû‘larında ve halkın onlara ezâlarında olduğu gibi. Nite ki Hz (s.a.v.) buyurur:

[İnsanlar içinde en ağır imtihana çekilenler peygamberlerdir. Sonra sırasıyla onları takip edenler, sonra onları takip edenlerdir.]

[Bu hadisi Ahmed ve Buhârî ve Tirmizî ve İbn-i Mâce Sa‘d (r.a.)’dan rivâyet etti.]

Fâide-i hâmis: Teşrî‘dir. Sehv ve maraz²⁰² havflarında olduğu gibi. Zîrâ biz salâtda sehvin ahkâmını bilmedik, illâ Hazret’in sehviyle. Hâl-i maraz ve hâl-i havfda²⁰³ salâtı edâsıyla.

Fâide-i sâdis: Dünyâdan tesellidir. Ve onun indallah hisset-i kadrine tenbîhdır. Zîrâ âkıl u kâmil vaktâ ki bu sâdât-ı kirâmın ve mevâli-i azâmın şedâid-i dünyâdan çekdiklerini ve ondan ve onun zehârifinden i‘râzlarını müşâhade eder. Onunla indallah dünyanın kadrinin hissetine istidlâl eyler. Nite ki Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurur:

لَوْ كَانَتْ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بُعُوضَةٍ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ

²⁰¹ el-Mâide,5/75.

²⁰² A:ve.

²⁰³ A: namâz nice edâ olduğunu bilmedik illâ Hazretin hâl-i marâzda ve hâl-i havfda

[Eğer dünya Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı; Allah hiçbir kâfire dünyadan bir yudum su bile içirmezdi.]

اخرجه الترمذی عن سهل ابن سعد رضی الله

[Tirmizî bu hadisi Sehl İbn-i Sa‘d (r.a.)’dan rivâyet etti.]

Hafî olmaya ki a‘râz-ı (77/a) beşeriyenin enbiyâ üzerine (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) vukû‘ları sâir nâs üzerine vukû‘ları gibi değildir. Zîrâ ol a‘râzın onlardan hadleri beden-i zâhirdir, fakat. Ammâ kalb-i şerîflerine onlarda olan maârif ü envâr i‘tibârlarıyla hergiz a‘râz-ı beşeriyenin istilâları yoktur.

Belki onların hâlleri cemî‘ ahvâlde على حدِّ سوا [Her ikisinde de] dir. Pes, maraz ve emsâli kalblerinde olan maârif ü envârdan ednâ şey’e zarar ve safâlarından bir cüz’î nesneyi mükedder eylemez.

Ve sâir nâs gibi dacr u inhirâfa ve kuva-yı bâtınlarına za‘fa mûcib olmaz. Ve kezâlik nevm ve emsâli onların beden-i mutahharlarına müstevlî olub kalb-i şerîflerine istilâyâ yol bulmaz. Ol ecilden gözleri uyur ve kalbleri uyumaz. Nite ki Hz. (s.a.v.) buyurur:

إِنَّ عَيْنِي تَنَامَانِ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي [Gözlerim uyur, kalbim uyumaz]²⁰⁴

Ve *Bürde* sâhibi (r.a.) bu ma‘nâya işâret edib buyurur:

لَا تَنْكُرُ الْوَحْيَ مِنْ رُؤْيَاهُ إِنَّ لَهُ قَلْبًا إِذَا نَامَتِ الْعَيْنَانِ لَمْ يَنَمْ

[Aklın ermeyince hemen inkâra kalkma rüya vahiylerini;

Belki gözleri uyurdu O’nun ama kalbi uyumazdı.]

Fasl-ı sâbi‘: لا اله الا الله kelimesinin hakk-ı Hüdâ’da müstehîl, vâcib, câiz olan umûru alâ tarîki’l-icmâl müştemil olduğunun beyânındadır. Ma‘lûm ola ki ilâhın iki ma‘nâsı vardır. Bir ma‘nâsı هو الواجب الوجود المستحق للعبادة [O varlığı zorunlu ve ibadet edilmeye müstehak olandır.] demektir.

Pes, bu vecih üzere لا اله الا الله demek, لا مستحق للعبديّة له الا الله [Kulluk yapmaya hiç kimse layık olmayıp sadece Allah layıktır.] Ve bir ma‘nâsı هو المستغنى عن كلّ ماسواه والمفتقر اليه [O bütün masivadan müstağni ve O’ndan başka herşeyin O’na ihtiyaç duyduğudur.] demektir. Pes, bu vecih üzere لا اله الا الله demek,

²⁰⁴ Buhârî, Menâkıb, 24.

لامستغنى عن كلِّ ماسواه ولامفتقر اليه كلِّ ماعداه الا الله تعالى (77/b) [Kulluk yapmaya hiç kimse layık olmayıp sadece Allah layıktır.]demekdir.

Ve bu ma'nâ ma'nâ-yı evvelden azher ve akrebdir. Ve onun aslıdır. Zîrâ ibâdet olunmaya müstehak değildir illâ şol kimse ki ol cemî' mâsivâdan gınâ-i mutlak ile müstağnî ve cümle mâada O'na iftikâr-ı küllî ile müftekir ola.

Ve bu ma'nâ üzerine cemî' akâid-i îmân bu kelime-i müşerrefenin tahtına münderiç oldu. Onun için bu ma'nâ ihtiyâr olundu. Pes, bu ma'nâ üzere اله (ilah) iki ma'nâya hâmidir. Evvelkisi onun cemî' mâ-sivâdan istiğnâsıdır.

Ve bu ma'nâ Hüdâ'ya vücûd ve kıdem ve bekâ ve havâdis-i muhâlefet ve nefsiyle kıyâm ve nekâyisden tenezzüh îcâb eder. Zîrâ eğer O'na vücûd ve kıdem ve bekâ ve havâdise muhâlefet vâcib olmasaydı O'nun hâdis olması lâzım gelirdi.

Pes, bir muhdise muhtâc olurdu. Ve Hüdâ'ya ihtiyâc muhâldir. Zîrâ O'na cemî' mâsivâdan istiğnâ vâcibdir. Ve eğer O'na zatıyla kâim olmak vâcib olmasaydı bir mahalle ya'nî zatından gayrı bir zâta muhtâc olurdu.

Ve Hüdâ'ya ihtiyâc muhâldir. Zîrâ O'na gınâ-i mutlak vâcibdir. Ve eğer O'nun nekâyisden tenezzühü vâcib olmayaydı zâtından ol nekâisi bir dafî'a muhtâc olurdu. Ve cemî' mâ-sivâdan gınâsı vâcib olan Vâcibü'l-Vücûda ihtiyâc muhâldir.

Ve buna ya'nî Hüdâ'nın nekâyisden vücûb-u tenezzühüne O'na semi' ve basar ve kelâm dâhil olur. Zîrâ delîl-i aklî ile sâbit oldu ki bu sıfâtın zıdları nekâyisdir. Pes, eğer Hüdâ bunlar ile muttasıf olmayaydı bunların zıdlarıyla (78/a) muttasıf olması lâzım gelirdi.

Zîrâ irtifâ'-ı zıddeyn câiz değildir. Ve Hak Teâlâ icmâ-i ukalâ ile nekâyisden münezzehdir. Pes, bu sıfâtle muttasıf olması vâcibdir. Ve bundan Hüdâ'nın ef'âl ve ahkâmında a'râzdan münezzeh olduğu ahz olunur.

Ve illâ garazını muhassal bir şey'e iftikârı lâzım gelir ve Hüdâ'ya iftikâr muhâldir. Zîrâ O'na cemî' mâ-sivâdan istiğnâ vâcibdir. Ve kezâlik mümkinâtdan bir nesnenin fiili ve-yâhûd terki O'nun üzerine vâcib olduğu ahz olunur.

Zîrâ eğer mümkinâtdan bir nesne aklen O'nun üzerine vâcib olaydı ve-yâhûd müstehîl olaydı, Hüdâ ol şey'e muhtâc olurdu. Hâl-bu-ki O'nun gınâ-i mutlâk ile muttasıf olduğu ma'lûm oldu. Ve ikincisi cemî' mâ-adânın O'na iftikârlarıdır.

Ve bu ma'nâ Hüdâ'ya hayât ve umûm kudret ve irâdet ve ilim îcâb eder. Zîrâ cemî' mâ-sivânın Hüdâ'ya vücûb-u iftikârları O'na vücûb-u kudret âmme-i müstelzimdir. Ve vücûb-u kudret-i âmme O'na vücûb-u irâdet-i âmmeyi müstelzimdir.

Ve vücûb-u irâdet-i âmme O'na vücûb-u ilmi müstelzimdir. Zîrâ kudretin te'sîri irâdetin te'sîri vefkî üzeredir. Ve irâdetin te'sîri ilmin te'sîri vefkî üzeredir. Pes. Eğer bu sıfâtdan birisi müntefî olaydı havâdisden bir şey'in mevcûd olması mümkün olmazdı.

Pes, O'na bir nesnenin ihtiyâcı kalmazdı. Ve O'na bir nesnenin ne keyfiyyetle ihtiyâcı kalmasın ki. Ol bir vâcibü'l-vücûddur ki cemî' mâ-sivâ O'na müftekırlardır. Ve vahdâniyyet îcâb eder. Zîrâ O'nun ulûhiyyetde şerîki olaydı ikisinin (78/B) dahî aczleri lâzım gelirdi.

Gerek müttefik olsunlar ve gerek muhtelif. Ve âciz bir nesne îcâdına kâdir olmaz. Ve O'na bir nesne de muhtâc olunmaz. Ve cemî' mâ-sivânın Hüdâ'ya ifrikârlarından âlemin bâsirihi hudûsu ahz olunur.

Zîrâ eğer eczâ-i âlemden bir cüz' kadîm olaydı ol cüz' Hüdâ'dan müstağni olurdu. Hâl-bu-ki O'ndan bir nesnenin istiğnâsı câiz değildir. Belki her şey O'na iftikâr-ı küllî ile müftekırdır. Ve bu ma'nâdan kâinâtta O'ndan gayri müessir olmadığı ahz olunur.

Zîrâ kâinâtta O'ndan gayri bir şey'in eser madde te'sîri olaydı ol şey'in Hüdâ'dan istiğnâsı lâzım gelirdi. Şunun birle ki O'ndan bir şey'in istiğnâsı câiz değildir. Belki cemî' eşyâ zât ve sıfâtlarında O'na muhtâclardır.

Fasl-ı sâmin: Muhammed Resûlüllâh kelimesinin hakk-ı Resûlde (a.s.) vâcib ve câiz ve müstehîl olan umûru mutazammın olduğunun beyânındadır. Ma'lûm ola ki محمد رسول الله'da resûlün lafzatullaha izâfeti Hz. Muhammed'i (s.a.v.) risâletine ihtiyâr ettiğini iktizâ eder. Ve ol ihtiyâra mu'cizât-ı gayr-i mahsûrası delâlet eyler.

Ve Hz. (s.a.v.) risâletinde tasdîk ve O'nun cümle haber verdiği nesneye tasdîki müstelzimdir. Pes, cemî' rusûle ve melâikeye ve cümle kütüb-ü semâviyyeye ve rûz-u cezâyâ ve haşr-i ecsâda ve azâb-ı kabre ve sırât ve mîzâna ve havza ve şefâate îmân bu kelime-i müşerrefeye dâhil oldu. Zîrâ Hz. (s.a.v.) bu cümle ile haber verdi ve bundan sonra Hz. Resûl'e (79/a) (s.a.v.) sıdkın vücûbu ve O'ndan sudûr-u kizbin istihâleti ahz olunur.

Zîrâ eğer O'ndan kizb ve hiyânet câiz olaydı, âlim-i bi'l-hafîyyât olan Hüdâ'nın resûl-u emîni olmazdı. Zîrâ Hak Teâlâ ezelde O'nun sıdk ve emânetini bildi. Ve O'nu kendinin sırr-ı vahyine emîn kıldı. Pes, fi nefsi'l-emir Hüdâ'nın O'ndan bildiği nesnenin hilâfı olmak müstehîl ve bundan Hz. Resûl'e (s.a.v.) cem'î fiil-i menhiyyâtın istihâleti ahz olunur.

Zîrâ Hak Teâlâ ibâdına O'na akvâl ve ef'âlinde iktidâ ile emreyledi. Pes. O'nun cemî' akvâl-i ef'âli Hüdâ'nın rızâsı üzere olması lâzım geldi. Ve bundan O'nun üzerine a'râz-ı beşeriyyenin cevâzı ahz olunur. Zîrâ bu kelime Hz. (s.a.v.) risâleti isbât eder, ulûhiyyet isbât eylemez.

Pes, O'nun hakkında mümteni' olmaz illâ şol nesne ki rütbe-i risâlete kâdih ola. Ve şek yokdur ki bu a'râzın birisi mertebe-i nübüvvet ve risâlete kâdih değildir. Öyle oluncak Hz. Resûl'e (s.a.v.) onların urûzu mümteni' değildir. Ve sâir enbiyâ ve rusul dahî Hazret ma'nâsındadırlar.

Pes, her nesne ki Hazret'in hakkında vâcib ola onların dahî haklarında vâcibdir. Ve her nesne ki Hazret'in hakkında müstehîl ola, onların dahî haklarında müstehîldir. Ve her nesne ki Hazret'in hakkında câiz ola, onların dahî haklarında câizdir.

Pes, bu takrîrden Kelime-i Şehâdet'in hurûfunun killeti birle akâid-i îmânda hakk-ı Hüdâ'da ve hakk-ı Resûl'ünde her mükellefin üzerine ma'rifet vâcib olan umûru mutazammın olduğu zâhir oldu. Ol ecilden (79/b) şâri' onu cüz-ü îmân kıldı. Ve onsuz kâdirden îmânı kabûl etmedi.

Zîrâ Cenâb-ı İzzet O'nu cevâmiu'l-kelim ile mahsûs eyledi. Ve insân bu kelime-i şerîfenin kadrini bilmez illâ mevtden sonra ve âhiretde. Zîrâ mükellef nârda hulûdden şol zamânda necât bulur ki âhir hayâtında Hüdâ'ya ve resûlüne müteallik olan akâid-i îmânla muttasıf ola.

Ve insânın üzerine ol vakt-i hâilde gâlib olan alâ vechi't-tafsîl cemî' akâid-i îmânı istihzârdan za'fdır. Pes, Şâri' fazl-ı azîmi muktezâsıyla ona bu kelime-i sehleyi ta'lîm eyledi. Tâ ki onunla ol vakt-i teng u sa'bda meşakkatsiz cemî' akâid-i îmânı lisânıyla ve-yâhud kalbi ile zikr eyleye. Ol ecilden Hz. (s.a.v.) buyurur:

مَنْ كَانَ آخِرُ كَلَامِهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ [Kimin (hayatta söylediği) en son sözü La ilahe illallah olursa cennete gider.]²⁰⁵

من مات وهو يعلم أنه لا إله إلا الله، دخل الجنة. [Kim, Allah'tan başka hakkıyla ibâdete lâyık hiçbir ilâhın olmadığını bilerek ölürse, cennete girer.]²⁰⁶

Hadîs-i evvel nutka kâdir hakkındadır. Ve hadîs-i sâni kâdir olmayan hakkındadır. Vallâhu a'lem.

Her âkıla lâzım olan oldur ki bu kelime-i şerîfenin zikrini iksâr ve akâid-i dînden onun müştemil olduğu umûru istihzâr eyleye. نسأل الله سبحانه ان تجملنا واحبتنا عند الموت ناطقين بكلمة. [Allah'tan ölüm esnasında kelime-i şehadet hürmetine, kelime-i şehadetini söyleyerek bizi sevmesini ve bizi güzelleştirmesini istiyoruz.]

Hâtime: Bir nice fusûlü müştemildir.

Fasl-ı evvel: Aksâm-ı zikir beyânındadır. Ma'lûm ola ki zikir üç kısım üzeredir. Bir kısmı lisân ile fakat ve bir kısmı kalb ile fakat ve bir kısmı lisân ile ve kalb ile maan. Ve bu aksâm-ı selâsenin ez'afı yalnız lisân ile olandır. Ve akvâsı lisânla ve kalb ile olandır.

Âyât-ı kerîme ve ehâdis-i (80/a) azîmede mezkûr olan zikirden murâd budur. Şerh-i Mesâbih'de der ki: "Hüdâ'nın emreylediği zikirden murâd zikr-i kalbîdir. Zîrâ ol amel-i nefsidir. Ve cihâd-ı ekberdir. Sıyâh u inziâc ve tahrîk-i unk u i'vicâca müştemil olan zikr-i lisânî değildir.

Nitekim bazı nâs işlerler ve onu câlib-i huzûr ve mûcib-i sürûr zu'm ederler. Hâşâ ve kellâ. Belki ol sebep-i gıybete ve gurur u bâis ve mübâadet ü nüfûrdur. Ve İmâm-ı Gazzalî (k.s.) buyurur ki: "Ezkârdan nâfi' olan şol zikirdir ki onda kalb hâzır ola. Ve mâ-adâsı kalîlü'l-cedvâdır.

Ya'nî çokluk nef'i yokdur. Zîrâ zikirden murâd Hüdâ ile ünsdür. Ve ol huzûr-u kalb ile müdâvemet-i zikir ile hâsıl olur. Ve sû-i hâtimededen onunla emîn olunur. İntihâ.

Kâdi İyâz (Rahmetullâh) buyurur ki: "Zikrullâh iki kısımdır. Bir kısmı zikr-i kalbîdir. Ve bir kısmı zikr-i lisânîdir. Ve kalb ile olan zikir iki nev'dir. Bir nev'i ki ol ezkârın

²⁰⁵ Ebu Davud, Cenaiz 20, (3116).

²⁰⁶ Müslim, 26/43.

ecille ü erfa'ıdır. Hüdâ'nın azamet ve celâlinde, ceberût u melekûtünde ve semâvât ve arzında âyâtında fikirdir.

Ve Hazret'in (s.a.v.) خَيْرَ الذِّكْرِ الْخَفِيِّ [zikrin hayırlısı gizli olandır.] kavlinde zikr-i hafîden murâd budur. Ve ikinci nev'î emir ve nehy indinde kalb ile zikirdir. Pes, bu zikrin sâhibi emrolunduğu nesneyi işler. Ve nehy olunduğu nesneyi terk eyler.

Ve kendine müştebih olan nesnede tevakkuf eyler. Ammâ zikr-i kalbîden mücerred olan zikr-i lisân ez'af-ı ezkârdır. Velâkin onda fazîlet-i azîme vardır. Nitekim onunla ehâdis vârid oldu. Taberânî ve gayrîler (80/b) dediler ki: "Selef kalb ile olan zikir ile lisânla olan zikrin hangisi efdal olduğunda ihtilâf etdiler.

Ve benim indimde hilâf mutasavver olmaz, illâ mücerred tesbîh ve tehlîl ve emsâlleriyle olan zikr-i kalbîde. Ve kelâmları bunun üzerine delâlet eder. Ne onun sâbıkân zikrettiğimiz zikr-i hafîde muhtelif olalar. Zîrâ ona zikr-i lisân mukârin olmaz.

Pes, ne keyfiyetle mufâzzal olur. Ve hilâf değildir illâ tesbîh-i mücerred ile ve emsâliyle olan zikr-i kalbîdedir. Ve zikr-i lisândan murâd huzûr-u kalb ile olan zikr-i lisânîdir. Ve eğer onda kalb gayr ile meşgûl olursa zikr-i kalbin ondan efdal olduğunda hilâf yokdur.

Ve kalb ile olan zikri tercîh eden amel-i sır efdal olduğuyula ihticâc etdi. Ve lisân ile olan zikri tercîh kılan onda amel-i ekser olduğuyula ihticâc eyledi. Zîrâ ol isti'mâl-i lisânla zâid oldu. Pes, ziyâde ecir iktizâ kıldı". İntihâ kelâmuhu.

Hafî olmaya ki lisânla olan zikri melâike yazarlar, bi'l-ittifâk. Ammâ kalb ile olan zikirde ihtilâf vâki' oldu. Ba'zılar dediler ki: Yazmazlar. Zîrâ melâike kalbde olan nesneyi bilmezler. Ba'zılar dediler ki: Yazarlar. Hak Teâlâ ona bir alâmet vaz' eder ki onunla vâkıf olurlar. Ve essah olan bu kavildir. İmâm-ı Gazâlî (k.s.) buyurur ki:

إذا قلت لا اله الا الله وانت غافل القلب غائب الفهم ساهي السرّ فلست بذاكر فويل للمصلين الذين هم عن صلواتهم ساهون اذا ذكر ته فكن كلك قلباً واذانطقت به فكن كلك لسانا واذاسمعت به فكن كلك سمعا والا فانك تضرب اذا قلت لا اله الا الله وانت غافل القلب غائب الفهم ساهي السرّ فلست بذاكر فويل للمصلين الذين هم عن صلواتهم ساهون اذا ذكر ته فكن كلك قلباً واذانطقت به فكن كلك لسانا واذاسمعت به فكن كلك سمعا والا فانك تضرب في حديد بارد

[Bir kimse "Lâ ilâhe illallah" demeden önce onun manasını bilmelidir ve Allah'ı tanımalıdır. Eğer "Lâ ilâhe illallah" demenin manasını ve kıymetini bilmiyorsa söylemesi makbul sayılmaz". Ayetinde olduğu üzere ciddi bir şekilde ibadet edilmelidir. Eğer bir kimse bunu söyleyecekse içten ve tüm

duygularınla kalpten söylemelidir, onu duyacaksa tüm duyguları ile duymalıdır. İbadetler kalpten yapılmalıdır. Aksi takdirde zincire vurulmak gibi ceza çeker.]

Fasl-1 Sâni: Şurût-u zikir beyânındadır. Şart-1 ۱ tevbe-i nasûhdur. Ve şart ب riyâzât ile nefsi tehzîbdır. Ve şart ج şehvât-ı dünyevîyyeyi ve uhrevîyyeyi terkdir. Ve şart د terk-i câhiddir. Ve şart ۵ tahfif-i alâik ve kat'-ı avâikdir. Ve şart-1 و (81/a) melbes-i helâldir.

Ve şart ۶ me'kül-ü helâldir. Ve şart ح her kerede ma'nâ-yı zikrî kalbiyle ihzârdır. Mâ-dâm ki zâkir zikir ile hâzır ola. Ammâ eğer kalbiyle gâib olursa. Ve vücûd-u mezkûr ile fenâ bulursa ol zamân lisân zikir ile nâtık ve kalb Hüdâ ile hâzır olur. Ve şart ط ihtiyârıyla zikirten fâriğ oldukda kalbiyle huzûrdur.

Ve şart ۷ bu zikri ki kavî-i lâlâle lâle 'dır. Telkîn ile bir şeyh-i kâminden ahzdır. Nitekim sahâbe-i kirâm (R.anhûm) Hz. Resûlullâh'dan(s.a.v.) ahz etdiler. Şeddâd b.Evs (r.a.) rivâyet eder ki: Hz. Resûlullâh (s.a.v.) huzûr-u şerîflerine vardık. Hz. Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki: Aranızda garîb var mıdır? Ya'nî ehl-i kitâb.

Biz dedik ki: Yokdur yâ Resûlulâh! Pes, Hazret kapının kapanmasıyla emretti. Ve buyurdu ki: Ellerinizi kaldırım ve لاله لاله deyin. Pes, Biz dahî bir sâat ellerimizi kaldırdık. Ba'dehû Hazret mübârek ellerini indirdi. Ve buyurdu ki:

الحمد لله اللهم إنك بعثتني بهذه الكلمة وأمرتني بها و وعدتني عليها الجنة إنك لا تخلف الميعاد

Ya'nî, Ya Rabbi! Bedürüsti sen beni bu kelime ile ba's eyledin. Ve onunla emrettin. Ve onun üzerine bana cennet va'd kıldın. Ve bedürüsti sen mîâda hulf eylemezsin. Ba'dehu buyurdu ki:

أبشروا فإن الله قد غفر لكم

Ya'nî beşâret size ki bedürüsti Hak Teâlâ size mağfîret eyledi. Şeddâd b. Evs bu hadîsi rivâyet etdikde Ubâde b. Es-Sâmit (R.anhümâ) meclisde hâzır idi. Ve onu tasdik (81/b) ederdi. Ve sahâbe (R.anhûm) meşâyih-i tâbiine telkîn etdiler.

يا رسول الله دأني إلى أقرب الطريق إلى الله و أسهلها عليّ عبادة و أفضلها عند الله تعالى
[Şeyh'ten sonra zamanımıza kadar] ve sâdât-ı sûfiyye indinde (R.anhûm) sâbit oldu ki İmâm Alî Hazretleri (r.a) dedi ki:

Ya'nî “Ya Resûlullâh! Hüdâ'ya tarîkin akrabini ve onun ibâdet cihetinden üzerime eshelini ve Hak Teâlâ Hazretleri'nin indinde efdalini bana delâlet eyle”. Hz. (s.a.v.)

يا على عليك بملازمة الذكر في الخلوة Ya‘nî : “ Ey Alî! Halvetde mülâzemet-i zikre temessük eyle. Ve ona muhkem yapış”. Pes, İmâm Alî Hazretleri (r.a.) buyurdu ki:

هكذا افضليّة الذكر وكلّ الناس ذاكرون Ya‘nî “Efdaliyyetde zikir böyle midir? Hâl-bu-ki cemî‘ halk zâkirlerdir”. Hz. (s.a.v.) buyurdu ki:

يا على لا تقوم الساعة على وجه الأرض من يقول الله الله

Ya‘nî : “Ey Alî! Kıyâmet kopmaz. Mâ-dâm ki yeryüzünde “Allah Allah” der kimesne vardır. İmâm Alî (r.a.) buyurdu ki: “Ya Resûlullâh! Nice zikredeyim?” Hz. (s.a.v.) buyurdu ki:

غمض عينيك واسمع مني ثلاث مرات ثم قل انت ثلاث مرات وانا اسمع

Ya‘nî : “Gözlerini yum ve benden üç kere işit. Sonra sen dahî üç kere de ben işideyin. Pes, Hz.(s.a.v.) mübârek gözlerini yumub ve savtını ref[‘] edib üç kerre لا اله الا الله dedi. Ve İmâm Alî işitdi.

Ba‘dehu İmâm Alî gözlerini yumub ve savtını ref[‘] edib üç kere لا اله الا الله dedi. Hz. (s.a.v.) (82/a) işitti. Sonra İmâm Alî (r.a.) Hasan Basrî’ye telkîn eyledi. Ve Hasan Basrî Habîbü’l Acemî’ye telkîn eyledi. Ve Habîbü’l Acemî Dâvud et-Tâî’ye telkîn eyledi.

Ve Dâvud et-Tâî Ma‘rûf el-Kerhî’ye telkîn eyledi. Ve Ma‘rûf el-Kerhî Serî es-Sakatî’ye telkîn eyledi. Ve Serî es-Sakatî Ebu’l-Kâsım el-Cüneyd’e telkîn eyledi. Ebu’l Kâsım el Cüneyd Mimşâd ed-Dineverî’ye telkîn eyledi. Ve Mimşâd Muhammed ed-Dineverî’ye telkîn eyledi.

Ve Muhammed ed-Dineverî Muhammed Bekrîye telkîn eyledi. Ve Muhammed Bekrî Kadı Ömer Bekrî’ye telkîn eyledi. Ve Kadı Ömer Ebû Necîb es-Sühreverdi’ye telkîn eyledi. Ve Ebû Necîb Kutbeddin el-Ebherî’ye telkîn eyledi. Ve Kutbeddin Muhammed Rükneddin en-Necâşî’ye telkîn eyledi. Ve Muhammed Rükneddin Cemâleddîn’e telkin eyledi.

Ve Cemâleddin Şihâbüddün Sühreverdi’ye telkîn eyledi. Ve Şihâbüddîn Seyyîd Cemâleddîn’e telkîn eyledi. Ve Seyyid Cemâleddîn İbrâhîm ez-Zâhid’e telkin eyledi. Ve İbrâhîm Zâhid Ahî Muhammed’e telkîn eyledi. Ve Ahî Muhammed Ömer Halvetî’ye telkîn eyledi.

Ve Ömer Halvetî Ahî Mirem’e telkîn eyledi. Ve Ahî Mirem Hâcî İzzeddîn’e telkîn eyledi. Ve Hâcî İzzeddîn Sadreddîn’e telkîn eyledi. Ve Sadreddîn Seyyîd Yahyâ’ya telkîn eyledi. Ve Seyyid Yahyâ Ömer Rûşenî’ye telkîn eyledi. Ve Ömer Rûşenî Şeyh

İbrâhîm Gülşenî'ye telkîn eyledi. (رحمة الله عليهم اجمعين ونفعنا ببركتهم امين) [Allah hepsine rahmet etsin ve bereketleriyle bizi faydalandırsın. Âmin]

Fasl-1 Sâlis: Hasan Basrî'nin İmâm Alî ile sohbetini isbât beyânındadır. Ma'lûm ola ki, ekser ehl-i hadîs Hasan Basrî'nin İmâm Alî Hazretleri'nden semâmı inkâr etdiler. Ve dediler ki "İmâm Alî (82/b) Hasan Basrî ile bir yere cem' olmadı.

Belki İmâm Alî şehîd oldukda Hasan Basrî Medine'de idi. Ba'dehu Basra'ya teveccüh edip vefât edince onda öldü". Ve ba'zıları bu inkârı inkâr etdiler. Ve Hasan Basrî'nin İmâm Alî ile sohbetini ve ondan bey'atını isbât kıldılar. Kavlı-i muhtâr-ı sahîh belki budur.

Ve bu kavlin sıhhatine bir nice vecih delâlet eder. Vech-i evvel oldur ki: Ulemâ-ı usûlu fıkıh vücûhu tercîhde müsbeti nâfi'nin üzerine takdîm etdiler. Zîrâ onda ziyâde ilim vardır, dediler.

Vech-i Sâni oldur ki: Mizzî, *Tehzîb* nâm kitâbda der ki: "Bi'l-ittifâk Hasan Basrî Hz. Ömer'in (r.a.) zamân-ı hilâfetinde doğdu. Ve vâlidesi Ümmü Seleme'nin (R. Anhüma) câriyesiydi. Ve Ümmü Seleme Hasan Basrî'yi sahâbeye çıkarırdı. Ve sahâbe (R. Anhüm) O'na duâ ederlerdi. Hatta Hz. Ömer'e (r.a.) çıkardı.

Ve Hz. Ömer O'na *اللهم فقهه في الدين وحببه إلى الناس* [Ya Rabbi! O'nu dinde fakih kıl ve insanlara sevdik] kavliyle duâ eyledi. Ve İbn-i Asâkir Kitâb-u Mevâiz'de senediyle zikreder ki; "Hasan Basrî yevmü'd-dârda hâzır oldu. Ve Ol on dört yaşında idi. Ve ma'lûmdur ki yedi yaşında vusul-u hinde salât ile emr olundu.

Pes, Ol cemâate hâzır olurdu. Ve Hz. Osmân'ın (r.a.) şehîd olunca ardında namâz kıldı. Ve ol zamânda İmâm Alî Medine'de idi. Ol an Kûfe'ye teveccüh etmemişdi. Zîrâ İmâm Alî Kûfe'ye İmâm Osman'ın şehâdetinden sonra gitdi. Pes, Hasan Basrî'nin İmâm Alî'den semâ'ı ve O'nunla sohbeti ne güne inkâr olunur.

Hâl-bu-ki (83/a) Hasan Basrî hîn-i temyîzden on dört yaşına varınca günde beş kerre mescidde İmâm Alî ile cem' olurdu. Ve ziyâde alâ zâlik [dahası] İmâm Alî (r.a.) haftada bir kerre Hazret'in (s.a.v.) ezvâcını ziyâret ederdi. Ve Ümmü Seleme (R. Anha) Hazret'in ezvâcından biri idi. Ve Hasan Basrî vâlidesiyle Ümmü Seleme'nin hânesinde olurdu. Pes, İmâm Alî O'nu ziyâret etdikde bi'z-zarûre Hasan Basrî ile mülâkât olurdu.

Vech-i Sâlis oldur ki: Hasan Basrî'den bazı âsâr vârid oldu ki onlar Hasan Basrî'nin İmâm Alî ile sohbet etdiğine delâlet ederler. Mizzî *Tehzîb*'de tarîk-i Ebî Nuaym'dan ve o senediyle Yûnus b. Ubeyd'den rivâyet eder ki: "Hasan Basrî'ye sordum, dedim ki:

Ya Ebâ Saîd! Sen قال رسول الله dersin. Hâl-bu-ki sen Hz. Resûl'e yetişmedin. Hasan Basrî dedi ki; "Ya İbn-i Ehî vallâhi bir nesneden suâl etdin ki onu senden evvel benden bir kimse sormadı. Ve eğer senin benim indimde menziletin olmayaydı sana haber vermezdim.

Bedürüsti ben nite ki görürsün bir zamândayım ki her nesne ki benden işitesin قال رسول الله derim. Ol İmâm Alî'dendir. İllâ bu kadar var ki ben bir zamândayım ki Hz. Alî'yi yâd etmeye kâdir değilim. Ve ol zamândan murâdı Haccâc-ı Zâlim zamânıdır.

Vech-i Rabî' oldur ki: Sened-i sahîh ile Hasan Basrî'nin İmâm Alî'den bazı ehâdis-i şerîfe rivâyet etdiğine vâsıl olduk. Ve ol ehâdis ile Hasan Basrî'nin İmâm Alî ile sohbetini tahkîk kıldık. Pes, bize gerekdir ki, bu risâlede ol ehâdisin (83/b) bazısını zikredevüz. Tâ ki tarîkimizde fukarâ kardaşlarımızla basîret üzere olavuz. İmâm Ahmed ve Tirmizî ve Nesâi ve Hâkim Hasan Basrî'den ve Ol İmâm Alî'den rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ الصَّغِيرِ حَتَّى يَبْلُغَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْوِظَ وَعَنِ الْمُصَابِ حَتَّى يُكْشَفَ عَنْهُ.

[Allah resulü şöyle buyurdu: Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır. Bülüğa erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan, akli başında olmayan deliden akli başına gelinceye kadar]

Tirmizî bu hadîsi "hasendir" dedi. Hâkim tashîh eyledi. Irâkî *Şerh-i Tirmizî*'de bu hadîsin şerhinde buyurur ki: "Alî b. El-Medînî dedi ki: Hasan Basrî tâze iken İmâm Alî Hazretlerini gördü. Ve Ebû Zer'e dedi ki: Hasan Basrî İmâm Alî'ye bey'at etdiği gün on dört yaşında idi.

Ve İmâm Alî Kûfe'ye gitdiklerinden sonra Hasan Basrî onlar ile cem' olmadı. Ve Hasan Basrî Zübeyr'in (r.a.) İmâm Alî'den (R.anhüma) bey'at etdiğini gördüm". Dedi. İntihâ kelâm.

Ve Nesâi senediyle Hasan Basrî'den ve Ol İmâm Alî'den rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أَفْطَرَ الْحَاجِمُ وَالْمَحْجُومُ

[Allah Rasûlu buyurdu ki: Hacâmât yapanın da yaptırının da orucu bozulur.]

Ve Dârekutnî senediyle Hasan Basrî'den ve Ol İmâm Alî'den rivâyet eder ki:

قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الخلية والبرية والبتة والبائن والحرام ثلاث، لا تحل له حتى تنكح زوجا غيره

[Allah Resûlu (s.a.v.) buyurdu ki: Haliyye, beriyye, elbette, bain, haram hakkında bunların her biri 3 talak ile boşamadır. Ta ki ol başka biri ile evleninceye kadar boşanan helal olmaz.]

Ve Tahâvî senediyle Hasan Basrî'den ve Ol İmâm Alî'den (r.a.) rivâyet eder ki:

قال لَيْسَ فِي مَسِّ الذَّكَرِ وَضُوءٌ

[Erkeklik organına dokunmayla abdest gerekmez.]

Vech-i Hâmis ol dur ki: Umûm tâife-i sûfiyye (R.anhüm) silsile-i tarîklerini Hasan Basrî vâsıtasıyla İmâm Alî'ye müntehî kıldılar. Ve İmâm Alî ile Hasan Basrî (84/a) beyninde sohbet isbât etdiler. Pes, bu denli kibârın kizb üzerlerine tevâtürleri ve esâs-ı tarîklerini bî-asl nesnenin üzerine binâları müstehîldir aklen. Vallahu a'lem.

Fasl-ı Râbi': Mürîdlerin meşâyihe intisâbları beyânındadır. Ma'lûm ola ki mürîdlerin meşâyihe intisâbları üç tarîk iledir:

Tarîk-i evvel, bey'atdır.

Ve tarîk-i sâni, hırkadır.

Ve tarîk-i sâlis, sohbet ve hizmetdir.

Şeyh Kutbeddîn risâlesinde buyurur ki: "Telkînin şartı oldur ki, mürîd şeyhin emriyle üç gün oruç tuta. Ve onda dâimâ abdestle ve zikir ile ola. Ve az yiye ve az söyleye. Ve halk ile az ihtilât eyleye. Ba'dehu şeyhin izniyle gusl eyleye. Ve bu gusül ile gafletden huzûra hurûcu niyyet eyleye. Ve guslünde diye:

اللَّهُمَّ إِنِّي طَهَّرْتُ الْبَدْنَ الَّذِي تَصِلُ يَدِي إِلَيْهِ بِتَوْفِيقِكَ فَطَهِّرْ أُنْتِ قَلْبِي الَّذِي حَكَمَهُ بِيَدِ قَدْرَتِكَ مَقْلَبُهَا بِنُورِ مَعْرِفَتِكَ

[Allahım! Muhakkak ben bedenimi ellerimle senin tevfikinle temiz eyledim. Sen de hükmü kudret elinde olan kalbimi seni bilmenin nuru ile temizle.]

Gusülden sonra şeyhe vara ve önünde otura ve şeyh ona hâli iktizâ eylediği gibi nesne ile vasiyyet ede. Ba'dehu telkîn eyleye. Ve hırka ikidir. Biri hırka-i irâdetdir. Ve onu şeyhinden gayriden almak câiz değildir. Ve ikincisi hırka-i teberrükdür. Ve onu teberrüken her şeyhden olmak revâdır.

Şeyhü'ş- Şüyûh Şihâbeddîn es-Sühreverdî (r.a.) hırkayı nisbetini Ebu'l Kâsım Cüneyd'e dek (k.s.) isbât eyledi. Ve Cüneyd'den Hz. Resûl'e dek (s.a.v.) sohbetiyle nisbet eyledi. Hırka ile değil ve amma. Şeyh Mecdüddin el-Bağdâdî (k.s.) *Kitâbü'l Berere*'de hadîs-i sahîh ile mâ'nen Hz. Resûl'e dek (s.a.v.) (84/b) muttasıl irâd eyledi.

Ve buyurdu ki: “Hz. Resûlullah (s.a.v.) hırkayı emirü'l-mü'minîn Alî'ye giydirdi. Ve onlar Hasan Basrî ile Kumeyl b.Ziyâd'a giydirdiler. Ve Kumeyl Abdulvahid b.Ziyâd'a ve onlar Ebû Ya'kûb Nehrecûrî'ye ve onlar dahî Amr b. Osmân Mekkî'ye ve onlar dahî Ebû Ya'kûb Taberî'ye ve onlar dahî Ebu'l Kâsım Ramâzan'a ve onlar dahî Ebû'l Abbâs b. İdrîs'e ve onlar dahî Dâvud Hâdim'e ve onlar dahî Muhammed Maniki'ye ve onlar dahî Şeyh İsmâil Kasrî'ye ve onlar dahî Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'ya ve onlar dahî bu fakîre ya'nî Mecdüddîn el-Bağdâdî'ye giydirdi. İntihâ kelâm.

Fasl-ı Hâmis: Hırka-i teberrükle hırka-i irâdetin şartları beyânındadır. Ma'lûm ola ki hırka-i teberrükün iki şartı vardır. Şart-ı evvel: Tarîk-i kavme îmandır. Ol ecilden denmiştir:

الايمن بطريقة القوم اصل كبير [Kavmin yoluna iman önemli bir esastır.]

Ve şart-ı sâni: Bir tarîke sülûkdur ki ol tarîke sâliklere hâkim akıl ve nakilden bir levh müteveccih olmaya. Pes, lâbis-i hırka kaçan ki tarîk-i kavmi münâfi bir hareketle müteharrik ola.

Taze döllere sohbet i münkirât, bidaya mübaşeret gibi. Ondan hırka-i meşâyih nez' olunur. Ve onun harîm-i ihtirâmı ondan hıfz olunmak lâzım gelir. Zîrâ ol muhterem ve şerîf ve mükerremdir. Ve bu hırka-i teberrükün hasâyisinden biri oldur ki niyâbet tarîkiyle onu ilbâs câizdir. Ve hırka-i irâdeti sohbitsiz ilbâs câiz değildir. Ve hırka-i irâdetin dört şartı vardır.

Şart-ı evvel: Sıhhat-i i'tikâddır.

Ve şart-ı sâni: Sıdkdır.

Ve şart-ı sâlis: Rağbetdir. Nite ki (85/a) denmiştir:

خرقة الارادة ممنوعة الآمن الصادق الراغب [Hırka-i irade sadakatsız ve rağbetsiz men olunmuştur.]

Şart-ı râbi': Sohbet-i şeyhi kasddır. Zîrâ maksûd küllî sohbetdir. Ve sohbetle mürîde her hayır mercûdur. Ve hırka sohbe duhûlün atebesidir.

Fasl-1 Sâdis: Lebs-i sûfun şartları beyânındadır. Ma'lûm ola ki kavimden ba'zıları sûfu şart-1 ilim ile giydiler. Ba'zıları şart-1 muhabbetle giydiler. Ve ba'zıları riyâzetle giydiler. Şart-1 ilim ile giyenler şunlardır ki sûfu sevâb için ve berâat için giydiler. Zîrâ lebs, sûf sâhibini kibirden berî eyler.

Ve onu çok mekrûhdan men' eyler. Ve şart-1 muhabbetle giyenler şunlardır ki: Enbiyâ ve evliyâ libâsı olduğunu işitdiler. Pes, مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ [Kim bir kavme (topluluğa) benzemeye çalışırsa o, onlardandır.]²⁰⁷ muktezâsınca amel etdiler. Ve şart-1 riyâzetle giyenler, şunlardır ki onu haşin olduğu için giydiler. Ve onunla bedenlerine elem ve huşûnet isâbetini kasetdiler.

Fasl-1 Sâbi': Şerâit-i mürîd beyânındadır. Ma'lûm ola ki mürîd bir nice şartdan lâ-büddür. Şart-1 evvel, cemî' şer'a muhâlîf olan umûrdan tevbedir. Şart-1 sâni, zühddür. Ya'nî dünyâdan bi'l-küllîye bu'd ve i'râzdir. Ve şart-1 sâlis, tecrîddir. Ve şart-1 râbi' ,akîdedir. Ya'nî ehl-i sünnet ve cemâat i'tikâdı üzere olub akâid-i firâk-1 dâlleden berî olmaktadır. Ve şart-1 hâmis, ilm-i nâfi'dir.

Ve ilm-i nâfi'den murâd şol ilimdir ki inşanın mükellef olduğu ibâdetine müteallikdir. Ve şart-1 sâdis, takvâdır. Ve şart-1 sâbi' sıdkdır. Ya'nî her işini hâlîs Hüdâ için işleyib halkdan bi'l-küllîye nazarı kat' etmektir. (86/b) Ve şart-1 sâmin, sabırdır. Ve şart-1 tâsi' mücâhededir. Ve şart-1 âşir, teslîmdir.

Ya'nî kendi irâdetinden münselih olub zâhir ve bâtında tasarrufât-1 velâyet-i şeyhe teslîm olmaktadır. Ve şart-1 hâdi aşer tefvîzdir. Ya'nî cemî' umûrunu Hüdâ'ya tefvîz edib râh-1 Hüdâ'da kendini fedâ etmektir. Ve şart-1 sâni aşer, adâb-1 şerîati hıfzdır. Ve şart-1 sâlis-i aşer, nefsine Hüdâ'nın ihtiyâr etdiğini ihtiyârdır.

Ya'nî Hüdâ'nın kitâbında ve yâhûd lisân-1 resûlünde kendine ihtiyâr etdiği nesneyi ihtiyâr etmektir. Ve eğer ondan gayrısını işlerse hevâsını dini üzere tercîh etmiş olur. Ve şart-1 râbi' aşer mehârim-ü şübehâtdan ve mevâtın-1 tuhmeden ictinâbdır. Ve nefsini nefs-i emmârenin shehevâtından teb'iddir.

Fasl-1 Sâmin: Şeyhin sıfatları beyânındadır. Ma'lûm ola ki şeyhin on beş sıfatla mevsûf olması lâ-büddür. Pes, onlardan birisi nâkıs olursa mertebe-i meşihatda ol sıfat mikdârı

---

²⁰⁷ Ebû Dâvud, libâs,4.

nâkıs olur. Sıfat-1 ûlâ, ilimdir. Pes, şeyh olan kimse ilm-i şerîatdan haberdâr olmak lâzımdır. Tâ ki emrini muhkem esâs üzerine binâ ede.

Ve sıfat-1 sâni, akıldır. Zîrâ şeyh akl-1 maâş ve maâdda kâmil olmazsa terbiye-i mürîde şeyhlik şartları üzere kâim olmaya kâdir olmaz. Ve sıfat-1 sâlis, hilmidir. Ve olur ve olmaz nesneden ale'l-fevr bî-huzûr olmamaktır. Zünnûn el-Mısri Hazretleri (k.s.) buyurur ki:

مَا خَلَعَ اللَّهُ عَلَى عَبْدٍ مِنْ عِبِيدِهِ خُلْعَةً أَحْسَنَ (87/a) مِنَ الْعَقْلِ، وَلَا قَلْدَةً قِلَادَةً أَجْمَلَ مِنَ الْعِلْمِ، وَلَا زَيْنَةً بِزِينَةٍ أَفْضَلَ مِنَ الْجِلْمِ، وَكَمَالُ ذَلِكَ النَّفْوَى

[Allahü Teâlâ bir kulunu diğer kullarının arasından seçtiği zaman onu en iyi yere çıkarır. Ve ona gerdanlık olarak en güzel gerdanlık olan ilmi verir. Süs olarak ise en faziletli süs olan yumuşak huyluluğu ve takvayı verir]

Ve sıfat-1 râbi, i'tikâddır. Zîrâ şeyhe ehl-i sünnet ve cemâat i'tikâdı üzere olmak ve bid'adan bir bid'at ile âlûde olmamak vâcibdir. Tâ ki mürîdi bid'ata ilkâ etmeye. Zîrâ mübtediin bid'atinin şeâmeti onunla sohbet edene dokunub onu dahî bid'ata düşürmeyince olmaz. Ol ecilden ehl-i bid'at ile muâmele eden kimse gâliben bid'atden necât bulmaz.

Ve sıfat-1 hâmis, sehâvetdir. Tâ ki mürîdin muhtâc olduğu nesneyi def'e kâdir ola. Ve onu me'kûl ve melbûs ve meşrûbundan fâriğ kıla. Ve sıfat-1 sâdis, ulüvv-i himmetdir. Pes, şeyhe gerekidir ki dünyâyâ zarûret mikdârından ziyâde iltifât etmeye. Ve cem'-i mâla, sa'y u kûşîş eylemeye.

Ve mâl-1 mürîdden tamamı kat' eyleye. Tâ ki mürîd i'tirâza düşmeye ve irâdeti fâsid olmaya. Ve sıfat-1 sabi' îsârdır. Ve sıfat-1 sâmin, hüsn-ü halkdır. Ve sıfat-1 tâsi' tevekküldür. Ve sıfat-1 aşer teslîmdir. Ve sıfat-1 hâdî aşer rızâdır. Ve sıfat-1 sâni aşer vakârdır. Ve mürîdler ile hürmet üzere olmaktır. Ve sıfat-1 sâlis aşer sükündür.

Ve her işde aceleyi terk etmektir. Ve sıfat-1 râbiatü aşer sebâtdır. Ve her işde azimeti muhkem etmektir. Ve sıfat-1 hâmis aşer heybetdir. Tâ ki mürîdin kalbinde şeyhin heybeti ola ve gaybet ve huzûrda edeb üzere ola.

Fasl-1 Tasi': Şurût-u meşihat beyânındadır. Şart-1 evvel oldur ki şeyh mürîdi kendi izni olmayınca menzilinden çıkmağa komaya. Ve şart-1 sâni oldur ki mürîdden (87/b) her sudûr eden hefve için onu muâkabe eyleye (etmeye?). Ve bir zellesini affetmeye. Eğer ederse olduğu makâmın hakkını vefâ etmemiş olur.

Ol ecilden dediler ki, mürîd her hâtırına hutûr eden umûrdan ve ona târî olan ahvâlden şeyhi âgâh etmek lâzımdır. Ve şart-ı sâlis oldur ki, mürîdi kabul etmezden evvel etbâ‘ında onun sıdkını tecrübe ede. Zîrâ bu tarîkde rehâya medhal yokdur. Şart-ı râbi‘ odur ki, zevâhir-i şerîatla iştigâl eyleye. Ma‘lûm ola ki şeyhin üç meclisi vardır. Bir meclisi âmme-i halk içindir.

Ve bir meclisi ashâbı içindir. Ve bir meclisi hâssa-i mürîdleri içindir. Meclis-i âmmede ona vâcib olan oldur ki netâyic-i muâmelâtdan ki ahvâl ve kerâmetde ve ricâlullahın onların üzerlerine sâbit oldukları umûrdan ki muhâfaza-i âdâb-ı şerîatdır, çıkmaya ve bu meclisde şeyhe vâcib olan oldur ki, mürîdlerinden birini hâzır eylemeye.

Ve eğer ederse onların haklarında isâet etmiş olur. Ve ashâbıyla olan meclisde ona lâzım olan oldur ki netâyic-i ezkâr ve halevât ü riyâzâtdan ve Hüdâ’nın:

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا

[Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz]²⁰⁸ kavlinde nefsine izâfet eylediği subuli îzâhdan hâric olmaya. Ve mürîdleri ile olan meclisde ona lâzım olan oldur ki onları zecr eyleye ve takrî‘ ü tevbîh ede ve bu olduğunuz hâl nâkısdır diye. Ve onları nakslarına ve himmetlerinin redâetine mütenebbih eyleye. Ve şart-ı hâmis, oldur ki mürîdleriyle gecede ve gündüzde bir kerreden ziyâde mücâleset eylemeye. Ve kendine mahsûs bir mekânı ola ki (88/a) ona evlâdından biri girmeye. Ve şart-ı sâdis, oldur ki mürîdleri kendisiz bir yere cem‘ olmaya komaya Ve eğer korsa haklarında isâet etmiş olur. Ve şart-ı sâbi‘ oldur ki mürîdlerine âhir şeyhi ziyâret etmeye ve onun mürîdleriyle sohbet eylemeye izin vermeye. Zîrâ mürîde mazarrat serî‘dir. Ve ol mazarratın beyânı oldur ki kâh olur ki bu mürîdin hevâsına muvâfık olan nesne ol mürîdin hevâsına muhâlîf olur. Ve şeyh mürîde hevâsına muhâlîf olan kapıdan dâhil olur.

Pes, kaçan ki şeyh onu hevâsının hilâfına delâlet kıla. Ve ol bunun hevâsına muvâfık olmağın, şeyh onu onun hilâfına ikâmet kıla. Pes, bu mürîd hevâsını onunla Hüdâ’ya takarrüb eylediği umurdan zann eyler. Ve onun ol mürîdin hevâsına muhâlîf olduğu cihetden şeyhi onu ona delâlet etdiğinden zühûl eder.

²⁰⁸ Ankebût, 29/69.

Öyle oluncak nefsi şeyh-i âhirin sohbetine mâil olur. Şol tahayyül ile ki şeyh onu ol mürîdi icrâ eylediği nesnenin üzerine ki bunun hevâsına muvâfıktır, cârî kılar ve şeyh-i âhire meyl etdiği cihetden kendi şeyh-i evveli kalbinden sâkıt olur.

Ve ba‘de’s-sükût eğer onunla sohbet ederse münâfık olur. Ve Hak ile eylediği ahdi nâkıs olur. Ve bu ma‘nâ ashâb-ı halevât ve ezkâr olan ve şeyhleriyle mecâlis-i avâma hâzır olmayan mürîdler haklarındadır. Lâkin şunlar ki şeyhleriyle mecâlis-i avâma gelirler ve birbirleriyle cem‘ olurlar. Onlarla kelâm yokdur ve ziyâret-i şüyûhda ve onlar ile teberrükde onlara huruc yokdur. Vallahu a’lem bi’ssavab.

3.2. Tuhfetü’z-Zâkirîn’in Sadeleştirilmesi

Hamd o Hüdâ’ya olsun ki zikri ile hasta diller ebedî sıhhate vâsıl ve fikri ile ölü canlar ebedî hayâta nâil oldular. Ve salât ve selâm o insanların imamına olsun ki iktidâsı bütün âleme farz ve vâcib ve tasdîki her siyah ve kırmızı renkliye lâzım ve sabittir. Ve o ashâb ve eşleri ve soyundan gelenlere olsun ki muhabbetleri îmân alâmeti ve düşmanlıkları azgınlık emâresidir.

Hz.Rasûlüllah buyurdu ki: “Allah’tan korkun. Ashabım hakkında Allah’tan korkun. Benden sonra onları hedef edinmeyin. Kim ki onları severse, bana olan muhabbetinden sever. Ve kim de onlara buğz ederse, bana buğz etmiş demektir. Ve kim onlara eza ederse, bana eza etmiş ve kim de bana eza etmiş ise Allah'a eza etmiş olur. Ve onu da Allah'ın perişan etmesi yakındır.” (Bu hadîs-i şerîfi Tirmizî Abdullah b. Mugaffal’dan rivayet etti.)

Sonra bu halkın en âcizi Nuh b. Mustafa (Allah onun halini ıslah eylesin ve ona ait ne varsa hayreylesin.) der ki: Dâimâ zihnimde dönüp dolaşır ve kalbimde heyecan uyandırır ki Kelime-i Tevhîd namında faydalı bir risale yazayım ve onu Tuhfetü’z-Zâkirîn ismiyle isimlendireyim.

Lâkin dünyevî bağlar o düşünüp durduğum şeyin zuhûruna ve engeller gece ve gündüz o niyetin meydana gelmesine mani oldu. Ve bu engel ve savma uzayıp gitti. Şu zamana dek ki pek muhterem ihvân ve dostların en şereflişinden, çok cömert bir zât o düşünüp durduğum şeyin meydana gelmesini arzu etti. Çaresiz o azîzin talebi ile fakirin zayıf azmi kuvvet buldu.

Ve hemen Hz. Hak’tan bu zikredilen işin meydana gelmesinde onu bir sebep bildi. Hata ve kusurdan, unutmaya ve yanılmadan Hüdâ’ya sığınıp yazmaya başladım. Onu bir

mukaddime, on iki bab ve bir sonuç üzerine düzenleyip hazır eyledim. Mukaddime yedi faslı kapsamaktadır.

Birinci Fasal: Zikre hırslandırma ve şevklendirme beyanındadır. Yüce Allah şöyle buyurdu: “Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım”.²⁰⁹ Ve Yüce Allah şöyle buyurdu: “Ey iman edenler! Allah’ı çok çok anın”.²¹⁰ “ Allah’ı çokça anınız ki kurtuluşa eresiniz”.²¹¹ Ve Yüce Allah şöyle buyurdu: “Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret”.²¹²

İmâm-ı Ahmed *Müsned*’inde ve İbn-i Hayyân Sahihi’nde ve Hâkim Müstedrekinde ve Ebu Yalâ *Müsned*’inde ve Beyhakî Şuab-ı İmânda Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)’den rivâyet ederler ki: Ebu Sâid el Hudrî (r.a.) der ki: Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Hz. Hakk’ın (celle zikruhu) zikrini o kadar çok yapın ki münafıklar zikri çok yapana deli desinler. Onların kalplerinde olan hastalıktan kaynaklanan sözlerine iltifât etmeyin. Ve azimle çalışarak mümkün olduğu kadar zikrullâhı arttırın”. İmâm Ahmed Zühd’de ve Sâid b. Mansûr Sünen’de ve Beyhakî Şuab-ı İmânda (r.a.) Ebü’l Cevzâ’dan mürselen rivâyet ederler ki:

Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Hüdâ’nın (azze ve celle) zikrini ziyâde eyleyin. Şu zamana kadar ki münâfıklar size ikiyüzlüsünüz desinler.”²¹³ Bu hadîsi Tebârânî merfûan İbn-i Abbas’dan (R. anhümâ) rivâyet eyledi. Ve lafzı şudur: Münafıklar size, mürâî (ikiyüzlü) deyinceye kadar Allah’ı çokça zikrediniz.

Ve bu hadîs delâlet eyledi ki önceki hadiste olan ‘onlar diyorlar’daki zamîr münafıklarla ilgilidir. Malumdur ki bu hadis-i şerifler açıkça cehrî zikrin müstehaplığına delâlet eder. Zîrâ mecnûn ve ikiyüzlü denmesi için zikrin cehrî olması lâzımdır. Zîrâ mecnûn ve ikiyüzlü yüksek ses ve zahir olduğunda denir, gizli ve saklı olduğunda denmez.

---

²⁰⁹ el-Bakara,2/152.

²¹⁰ el-Ahzâb,33/41.

²¹¹ el-Enfâl,8/45.

²¹² El-A‘râf,7/205.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, 3/68; İmam Hâkim, Müstedrek, 1/499; Nûreddîn el-Heysemî Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid, 10/16.

Fayda: Müsned şu hadîse denir ki onun senedi muttasıl olarak Hz. Resûlullah (s.a.v.)'a kadar ulaşır. Ve muttasıl şu hadîse denir ki isnâdı gerek merfû' ve gerek mevkûf olarak Hz. Resûl'e kadar ulaşır. Ve merfu herkesin bildiği gibi şu hadîse denir ki sözlü ve fiili olarak veyahut takrîren gerek muttasıl ve gerek munkatı olarak hassaten Hz Resûl'e (s.a.v.) isnad edilir.

Muttasıl kâh merfû olur. Ve kâh gayr-ı merfû olur. Ve mevkûf mutlaka şu hadîse denir ki sözlü ve fiili olarak gerek muttasıl ve gerek munkatı olarak sahâbiden rivâyet olunsun. Ve bunun delil olmasında ihtilâf vardır.

Ve mürsel şu hadîse denir ki: Onu tabiin Hz Resûl'e (s.a.v.) nispet ede. Yani 'Resûlülâh (s.a.v.) şöyle dedi' kezâ. Veyahut 'Resûlülâh (s.a.v.) şöyle yaptı' kezâ diye. Fıkıhta ve usulünde bilinen budur. Ve İmâm-ı A'zâm ile İmâm Mâlik'e göre mürsel delildir.

Ve İmâm Şâfi'ye göre tabiinin büyüklerinin merâsili delildir. Ve diğerlerinin mürselleri delil değildir. Ve maktu şu hadîse denir ki tâbiinin söz ve fiillerinden vârid olsun ve onların üzerlerine mevkûf olsun. O ittifakla delil değildir.

Taberânî Sagîr'de Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet eder ki: Ebî Hüreyre (r.a.) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; "Allah'ı çok zikreden kişi nifâktan uzak olur". Zîrâ "Kişi neyi severse, onun zikrini çoğaltır".²¹⁴ gereğince diliyle sevdiğini çok zikretmesi muhabbetinin doğruluğuna delâlettir. Ve onu Ebû Nuaym ve diğerleri Âişe'den (r.anha) Hazret'e merfû olarak rivâyet etti.

Fayda: Nifâk İslâmî bir isimdir. Câhiliye döneminde lügâta asıl manası bilinmesine rağmen Arap onu özel manası ile ki -o imanı açığa vurmak ve küfrü gizlemektir-bilmezlerdi. Ve o nâfikadan alınmıştır. Ve nafika çöl sıçanının ininin biridir. Zîrâ çöl sıçanının iki ini vardır. Birini açığa vurur ve birini toprak ile örter. Açığa vurduğuna kasiâ derler. Ve gizlediğine nâfika derler.

Avcı ona kasiâ yönünden gelince nâfikayı başıyla darp edip ondan çıkıp firâr eder. Malumdur ki nifâk iki kısımdır. Bir kısmı dini açığa vurmak ve küfrü gizlemektir. Ve Hz. Resûlülâh'ın (s.a.v.) saâdetli zamânında olan münâfıklar bu şekil idiler. Ve bu kısma imanda nifak denir. Ve sâhibinin üzerine ittifakla küfür ile hükmedilir.

---

²¹⁴ Beyhakî, Şuâbü'l-İmân, C.1, S.388.

Ve bir kısmı gizlide dinin emirlerine uymak terk edilip görünürde ona riâyet etmektir. Ve bu kısma amelî nifâk denir. Ve sâhibinin üzerine fisk ile hükmedilip küfür ile hükmedilmez. Buhârî ve Müslim Hz. Ömer (r.a.)’den rivayet ederler ki;

“Allah Resûlu (s.a.v.) şöyle buyurdu: Dört şey kimde bulunursa o kişi hâlis münafık olur. Kimde bu özelliklerden biri bulunursa bunu terk edinceye kadar kendisinde nifak özelliklerinden biri bulunmuş olur: Kendisine bir şey emanet edilince ihanet eder, konuştuğunda yalan söyler, antlaşma yaptığında antlaşmaya vefa göstermez, düşmanlık yaptığında haddi aşar.”²¹⁵

Ve Huzeyfe (r.a.)’ye “münâfık kimdir?” Diye sordular. Huzeyfe (r.a.) buyurdu ki İslam dinini güzel bir şekilde anlatan ama gereği gibi amel etmeyendir”.

Deylemî *Müsned-i Firdevs*’te Ümmü’l-mü’minûn Aişe’den (r.a.) rivâyet eder ki; Hz. Aişe (r.a.) der ki; Hz. Resûlülâh (s.a.v.) buyurdu ki; “ Şu kimse ki Hüdâ’yı (celle zikruhu) çok zikreder; Hüdâ onu sever”.

Fayda: Âlimlerin büyük çoğunluğu ve bazı büyük zatlar Cenâb-ı İzzet’e hakikaten muhabbet nispet etmeyi men ettiler.

Ve dediler ki: Hüdâ’nın kullarına muhabbeti, onlara nimet ihsan etmek istemesi veyahut nefsi nimetlendirmek ve ecir vermekten mecazdır. Birinci ihtimale göre zatî sıfattan ve ikinci ihtimale göre fiilî sıfattan olur.

Kulların Hüdâ’ya muhabbetleri onlara nimetlerini ihsan etmesini istemelerinden veyahut taat ve hizmetine sevab, rahmetine râğbetlerinden mecazdır. Şu halde iki taraf için muhabbet hakikati üzere baki değildir. Ve bu yasaklamaya sebep odur ki; muhabbet, ‘kalbin doğal olarak meylidir’ olarak tefsir olunmuştur. Birinci ihtimale göre zatî sıfattan ve ikinci ihtimale göre fiilî sıfattan olur. Kulların Hüdâ’ya muhabbetleri onlara nimetlerini ihsan etmesini istemelerinden veyahut taat ve hizmetine sevab, rahmetine râğbetlerinden mecazdır. Şu halde iki taraf için muhabbet hakikati üzere baki değildir. Ve bu yasaklamaya sebep odur ki; muhabbet, ‘kalbin doğal olarak meylidir’ olarak tefsir olunmuştur. O nefsanî haller kabilinden olur. Ve Hâk sübhane ve teâlâ nefsanî hallerden münezzehtir. O bir şeye meyletmekten ve bir şey ona meyilli olmaktan münezzehtir ve mukaddestir. Ve cinsiyeti yoktur ve tabii değildir. Ta ki cinsiyet ve tabiiyet gerektirdikleri şevk ile vasfoluna. Şu halde

---

²¹⁵ Buhârî, İmân 24.

muhabbet bunlara göre çalışılarak kazanılan kabilinden olmaz, zorunluluk kabilinden olur. Zira yukarıda geçen tarife göre muhabbetin Hüdâ'ya hakiki olarak isnadının muhal olduğunda şek yoktur. Ve şeriat âlimleri ve çoğu tarikat büyükleri tevili yasakladılar. Ve iki taraftan da hakiki olarak Hüdâ'ya muhabbeti nisbet etmeyi caiz gördüler. Allah en doğrusunu bilir. Ebû Dâvud Sünen'de Ebû Hüreyre (r.a.) ' den rivâyet eder ki; Ebû Hüreyre (r.a.) der ki; “Kim, bir mecliste oturur da orada Allah'ı zikretmezse, ona kıyamet günü Hak Teâlâ hazretlerinden bir noksanlık vardır”. Ve Beyhakî, yani derecesini herhalde zikrini devam eden kâmillerin derecelerinden eksik kılar. *يقال وتر يتر وترا اذا نقص* vezni üzere masdardır.

Allahu Teâlâ buyurdu ki: “O amellerinizi aslâ eksiltmeyecektir. Yani azaltmayacaktır”.

Ve Beyhakî Muâz b. Cebel'den (r.a.) rivâyet eder ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki;

“Cennet ehli, başka hiçbir şeye değil, sadece, dünyada Allâh'ı zikretmeksizin geçirmiş oldukları anlara hasret ve nedâmet duyarlar”. Yani kıyamet günü, perde kalkınca amellerin karşılığında cennet ehli zikirten daha faziletli bir amel görmezler. Dünyada Allah'ı zikretmeden geçen vakitlerine hasret ve pişmanlık çekip derler ki: Dünyada bize bundan kolay bir şey yokken ihmal eyledik. Ne olaydı bütün vakitlerimizi Hüdâ'yı zikirle geçirseydik.

İbn-i Ebî Dünyâ ve Beyhakî ve Ebû Nuaym ve İbn-i Hibbân Hz. Aişe (r.anha)' dan rivâyet ederler ki; Hz. Aişe (r.anha) der ki: “Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'ın şöyle buyurduğunu işittim: Âdemoğlu kıyamet günü sadece Allah'ı zikretmeden geçen bir saat için hasret ve pişmanlık çekti”.

Fayda: Malumdur ki *آ* dan sonra gelen mazi fiilli cümledir. Zikirten önce gelen fâilden veyahut mefûlden *قد* takdîri ile haldir. Meselâ:

ما جائنى زيد آ الا اكرمه [Zeyd bana ne zaman gelse , ona ikramda bulunurum ve iyilik yaparım.]

وما احسنت الى لئيم الا الى اساء Ben ne zaman ki kötü bir insana iyilik yapsam bana kötülük ile karşılık verir, kötülük yapma niyetinde olur.]

وما انعمت على عمر و آ شكر [Ben Amr'a her iyilik yaptığımda, bana teşekkür eder.]

sözünün manâsı:

ما جائنى زيد ألا فى حال كونى مكرما له وما احسنت الى لئيم ألا فى حال كونه مسيئا الى وما

[Zeyd ile durumumuzu şu açıklar: Zeyd bana ne zaman gelse, ona ikramda bulunurum ve iyilik yaparım. Kötü niyetli bir kişinin hali şöyledir: Ben ne zaman ki kötü bir insana iyilik yapсам bana kötülük ile karşılık verir kötülük yapma niyetinde olur. Amr'ın durumu şöyledir: Ben Amr'a her iyilik yaptığımda, bana teşekkür eder.] demektir. Eğer denirse ki bu manâ müşkildir. Zîrâ hâl âmiline bağlı ve zamânda onunla beraberdir.

[Zeyd bana ne zaman gelse , ona ikramda bulunurum ve iyilik yaparım] terkibinde kastedilen bakımından ikrâm ne gelme ile mukayyedir ve ne zamânda onunla beraberdir. Öyleyse hal olması nasıl doğru olur? Cevap şudur ki bu hâl mukadderdir.

[Ben yarın yanında şahin ile avlanacak bir adamı ziyaret ettim] sözlerinde olduğu gibi takdiri;

[avlanmak isteyen] الصيّد مرید

[Ben Zeyd'e her gelişinde ikram ettim] takdîrde ;

[Zeyd ancak benim kendisine ikram edeceğim halde geldi] demektir.

[Ne zaman bi kötuleyiciye (kötüye) iyilik yapсам o beni kötiledi.] taktirde;

[Ben ne zaman bir iyilik yapсам o bana kötülük yapmak istiyordu.] demektir.

[Amr'a ne zaman iyilik yapсам o bana teşekkür ediyordu.] taktirde;

[Ne zaman Amr'a ikram etsem o bana teşekkür etmek istiyordu] demektir.

Ve sorun kalmaz. Eğer denirse ki bu çeşit sözden maksat istisna harfinden sonra gelenin manası nefiy (olumsuzluk) harfinden sonra gelenin manasına göre tahsis edilmesidir. Ve senin Amr'a teşekkür etmeyi istemesi halinde nimet verilmesinden şükürün bilfiil nimet verme üzerine tahsis edilmiş olması gerekmez. Zîrâ olayın istenmesiyle alakalı olanın istenilen olaydan farklı olması caizdir.

Ve kalan misallerde de durum böyledir. Bunun cevabı şudur: Değişime cevaz vermek çıkartmaya mâni değildir. Ve eğer hâlde değişimin olmamasına riâyet edilseydi asla takdir edilen durum doğru olmazdı.

Ve bununla beraber zikrolunan sıralama ve istenen devamlılığın olmaması şu zamânda düşünülür ki zikredilen sıralama akla uygun ola. Zîrâ değişmeyen odur. وليس الامر كذلك [Öyle değil, ondan değil, sorun o değil] Zîrâ hadîste olan sıralama şeriata uygundur. Ve zikredilen misallerde olan sıralama âdî hâsır, aklî değildir. Ve hâl-i mukadder için bu kadarla yetinilir.

İkinci fasıl: Zikrin fazileti beyânındadır. Allahü Teâlâ buyurdu ki: “Allah’ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür.²¹⁶ Keza İbn-i Abbas (r.a.) “Allah’ı anmak diğer bütün ibadetlerden büyüktür”. Dedi.

Müslim Sahîhinde Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet eder ki: Ebû Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki; “Müferritler öne geçtiler”. Dediler ki; Müferritler kimlerdir? Ya Rasûlullah! Hazret buyurdu ki; “Hüdâ’yı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlardır”.

Müferridûn iki vecihle rivayet edilmiştir. Birinci vecih ferridu, yani tefil babından ismi failidir. Şu halde, müferridler şunlardır ki, Hüda’ya ibadet için kendilerini kurtarıp, halktan ayrılıp, Hüda’nın zikri ile meşgul olalar.

İkinci vecih, ifrâddan yani ifâl bâbından ism-i mefuldür. Manası:

Onlar şu kimselerdir ki, insanlardan ve engellerden ayrıldılar. Yani Hüda’ya ibadet için nefislerini insanlar ve engellerden ayırdılar.

Her ne kadar iki rivayet arasında sigada ihtilaf varsa da manada ihtilaf yoktur.

İki rivayetin maksadı aynıdır. Zira tevâhîde ait meselelerde ve tefrid makamında dostlardan ayrılmadan, vatanını terk etmeden, nefsanî istekleri bırakmadan, lezzetleri öldürmeden ve bütün herkesten ayrılıp sadece Hüda’ya bağlanmadan hidayete ermek kolay olmaz.

Ve soru soranların maksatları ماالمفردون (müferrid ne demektir?) deyip, من هم (onlar kimlerdir?) dememeleri delili ile ondan kasdolunan şeyin açıklaması olup, o lafızla

---

²¹⁶ el- Ankebût, 29/45.

muttasıf olanların belirlenmesi ve kişilerin tarifi olmadığı için Hz. Rasûlullah (s.a.v.) lafzı açıklamaktan vazgeçti.

Fayda: Meşayih ıstılahında tecrid, zahirin dünyalık şeylerden ve batınının karşılık bekleme düşüncesinden arınmasıdır. Ve tefrid, salikin bütün hal ve fiillerinde yalnız olmasından kinayedir. Hatta onun bütün muradı Hüda olur. Ve Hz. Hüda'dan başka muradı kalmaz.

Ve bazıları dediler ki: Tecrîd, sâlikin mâsivâdan kesilmesi ve tefrid, masivayı görmekten gaybettir.

Buharî ve Müslim ve Beyhakî Ebû Mûsâ Eşarî'den (r.a.) rivâyet ederler ki: “Ebû Mûsâ Eşarî (r.a.) der ki: Rabbini zikreden ile etmeyenin misali ölü ile diri gibidir”. Ve Hz. Rasûlullah (s.a.v.), zikredeni diriye benzetti.

Zîrâ onun dışı süslü amel ile müzeyyen ve içi marifet nuruyla münevverdir. Ve zikretmeyi ölüye benzetti. Zira onun dışı boş ve içi batıldır.

İbn-i Mâce ve İbn-i Hibbân ve Beyhakî Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ederler ki: Ebu Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “ Ben ihsân ve lütuf ile kulumlayım. O beni zikrettiğinde ve ismimle dudakları hareket ettikçe”.

Bu hadîsi Hâkim de rivâyet eyledi ve tashîh etti. İmâm Ahmed ve Buharî ve Müslim ve Tirmizî ve Nesâî ve İbn-i Mâce ve Beyhakî şuaab-ı îmânda Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ederler ki;

Ebû Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; Hak Teâlâ buyurur ki”.Ben kulumun bana zannı üzereyim. Ve beni zikredince onunlayım. Şu halde O, beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O, beni bir cemaat içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım. Ve eğer o beni talep edip bana bir karış yakın olursa, ben ona bir arşın miktarı yakın olurum. Ve eğer o bana bir arşın miktarı yakın olursa ben ona bir kulaç miktarı yakın olurum. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim”.

Fayda: Eğer denirse ki ‘onlardan daha hayırlı bir toplulukta’ sözü meleklerin umumu insanların umumundan daha faziletli olduklarına delalet eder. Halbu ki Ehl-i Sünnet mezhebi odur ki, insanlara gönderilen resüller meleklerin resüllerinden ve meleklerin resülleri insanların peygamber olmayanlarından, insanların peygamber olmayanları meleklerin diğerlerinden daha faziletlidir. Cevap odur ki ‘onlardan daha hayırlı’

sözünün manası soru soranın anladığı gibi ‘yaratılış olarak onlardan daha hayırlı’ demek değildir. Olsa olsa manası ‘hal olarak onlardan daha hayırlı’ demektir. Ve şüphe yoktur ki meleklerin halleri insanoğlunun hallerinden hayırlıdır. Zira meleklerin halleri birbirinin aynıdır. Şu bakımdan ki onlar göz açıp kapayıncaya kadar Hüda’ya isyan etmezler. Ve hiçbir suretle emredildikleri şeyi yapmamazlık etmezler.

Ve insanoğlunun halleri çeşitlidir. Zira onların bazısı taat yolunu tutmuş ve bazısı da günah vadisinde helak olmuştur. Ve itaat edenlerin bazıları çok çalışırlar. Ve bazıları o konuda gevşek olurlar. En iyisini Allah bilir. İbn-i Ebû’-d-Dünya zikirde ve Bezzâr ve Beyhakî şuaab-ı îmânda sahih sened ile İbn-i Abbâs’tan (r.anhüma) rivâyet ederler ki; İbn-i Abbâs (r.a.) der ki; Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) dedi ki: “Hâk Teâlâ buyurdu ki; Ey âdemoğlu! Sen beni tenhada zikredersen ben de seni tenhada zikrederim. Ve sen beni bir toplulukta zikredersen ben seni o topluluktan daha faziletli ve daha çok bir toplulukta zikrederim”.

Taberânî Enes’ten (r.a.) rivâyet eder ki: İbn-i Enes (r.a.) dedi ki: Hâk Teâlâ buyurdu ki; “ Bir kimse beni nefsinde zikrederse, muhakkak ben onu meleklerimden bir cemaatte zikrederim. Ve beni cemaatte zikrederse, ben de onu refik-i âlâ’da zikrederim”.

Fayda: Refik-i âlâdan maksat enbiyâdır. Buhârî ve Müslim Sahîhler’inde Hz. Ayşe’den (r.anhâ) rivâyet ederler ki; Hz. Rasûlüllah’ın (s.a.v.) vefâtı sırasında son sözü bu idi:

“Ey Allah’ım! Bana mağfîret et! Bana rahmetini ihsân et! Beni refik-i alaya kavuştur”.

Bazıları dediler ki, refik-i aladan maksat Hüda’nın; “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birliktedirler”.²¹⁷ sözünde zikrolunanlardır.

Ve bazıları dediler ki refik-i âlâdan murâd mukarreb meleklerdir. Ve bazıları dediler ki âlâ’ açıklanmış sıfatlardan değildir. Öyleyse zannedilmesin ki onda bir refik vardır ki o âlâ değildir. Hatta o övgü sıfatlarındandır.

Bu konuda Allahu Teâlâ’nın şu sözü vardır: “Kendilerini Allah’a vermiş olan peygamberler onunla hüküm verirlerdi”. Yüce Allah en iyisini bilir.

---

²¹⁷ en-Nisâ, 4/69.

Diğer fayda: Malumdur ki bu hadis-i şerifler müteşabihattandır. Ve müteşabihat hakkında iki görüş vardır.

Birinci görüşe göre müteşabihatla ilgili bilgi sahibi olmak mümkündür. Bu görüş halefindir. Ve ikinci görüşe göre müteşabihatla ilgili bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Bu görüş selefindir.

Makbul ve hatta sahih olan bu görüştür.

Zîrâ Hak Teâlâ Kadîm Kelâm'ında müteşâbihâta tabi olanları, “Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler”.²¹⁸ sözüyle yerdî. Ve Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) “onlardan sakınız” diye emreyledi. Nitekim Buhari ve Müslim Sahîhler'inde Hz. Ayşe'den (r.anhâ) rivâyet ederler ki; Hz. Ayşe dedi ki: Allah Rasûlü şu ayeti okudu: Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'an) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâl-bu-ki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar”.²¹⁹

Suyutî (k.s.) *İtkân*'da der ki; “Sahabe'den ve Tabiin'den ve Tebe-i Tabiin'den ve onlardan sonra gelenlerden özellikle Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu kanaat ettiler ki müteşabihatı bilmeye imkân yoktur. Ve Ve İbn-i Abbas'a (r.a.) göre en sahih rivayet budur.

Ve yine adı geçen kitapta buyurdu ki: “Sıfat ayetleri müteşabihattandır. Ve Ehl-i Sünnet'in çoğu onlardandır. Selef ve Ehl-i Hadîs şunun üzerine ittifak etmişlerdir ki müteşâbihâta îmân vâcibdir. Ve onlardan kast olunan manânın ilmini Hüdâ'ya bırakıp, yorumlamaz ve açıklamayız. Şununla beraber ki Hüdâ'yı onların hakikatlerinden tenzîh ederiz”. Son.

Ve Şeyh Ekmeleddin (r.a.) *Şerh-i Meşârik*'da Hz. Rasûlüllah (s.a.v.)'in: “Âdemoğlunun kalbi Rahman olan Allah'ın iki parmağı arasındadır onu dilediği

---

218 Âl-i İmrân,3/7.

219 Âl-i İmrân, 3/7

şekilde çevirir”. Sözünün açıklamasında buyurur ki: “Hadiste zikredilen ‘parmak’ Hüdâ’nın (Azze ve Celle) sıfatlarından bir sıfattır ve Kitâb ve Sünnette bunun gibi gelen her şey, mükemmel sıfatlardandır. (Bâri olan Allah’ın sıfatlarındandır.)

Meselâ nefis, vech (yüz), ayn (göz), yed (el), recül (adam), ityân (gelmek), meci (geliş), semâya inme, arşa istiva etmek, dıhk (gülme) ve ferah gibi Bunların hepsine îmân ve onları başka manalarla yorumlamaya karşı çıkma ve benzetmeden (8/B) sakınıp onları olduğu gibi kabul etmek vaciptir.

Ve ümmetin selefi bunun üzerine geçtiler?. Ve Ehl-i Sünnet âlimleri onların hepsine îmân ile ve kabûl etmek olarak anladılar. Ve onlarda temsîl ve yorumlamadan sakınma yoluna gittiler. Ve onların bilgisini Hüdâ’ya (Azze ve Celle) bıraktılar.

Nitekim Hak Teâla ilimde bilgisi çok geniş olanları haber verip şöyle buyurur: “Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır”.²²⁰

Bir kimse İmâm Mâlik (r.a.)’ ten Hüdâ’nın: “Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir”. Sözünü sordu. İmâm Mâlik (r.a.) buyurdu ki;

İstiva meçhûl değildir, nasıl olduğu akılla ispatlanamaz, ona iman etmek vaciptir, ondan soru sormak da bidattir. Seni ancak ve ancak bir bidatçi olarak görüyorum”. Ve onu meclisten çıkarttı. Söz burada bitti. Derler ki soruyu soran Cehm b. Safvân idi.

Üçüncü fasıl: Zikrin ayrıntılı olarak açıklanması hususundadır. İbn-i Ebi’d-Dünya Ebû Zer’den (r.a.) rivâyet eder ki;

Ebû Zer (r.a.) der ki; Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki ; “Hüdâ’nın onda sadakası olmayan, bir gün ve bir gece de yoktur ki onunla kullarından istediği kimseye minnet eder. Yani nimetlerini ihsân eyler.

Ve Hüdâ bir kuluna ona zikrini ilhâmdan daha faziletli bir nimet ihsân etmedi. İbn-i Ebî Şeybe ve İmâm Ahmed ve Tirmizî ve İbn-i Mâce ve İbn-i Hibbân ve Hâkim ve Beyhakî Abdullah İbn-i Büsr’den (r.a.) rivâyet ederler ki;

Abdullah b. Büsr (r.a.) der ki; “Bir kimse Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) ’a dedi ki: Ya Resûlüllah! Doğrusu İslâm’ın emirleri benim üzerime çoğaldı. Bana öyle bir şey öğret

---

²²⁰ Âl-i İmrân, 3/7.

ki ona başlayıp sıkı sıkı yapışayım”. Hazret buyurdu ki: “Dilin dâima Hüdâ’yı zikretmekten ıslak olsun”.

Yani daima dilin Hüdâ’yı zikir ile hareket etsin. Zîrâ dilin ıslak olması konuşma ile hareket etmesinden ibarettir. Beyhakî Şûab-ı İmânda Muâz’dan (r.a.) rivâyet eder ki; Muâz (r.a.) der ki: Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Zikrullahı, herhalde zikri çok yapınız. Zîrâ Hüdâ’ya zikrullahtan sevgili ve kuluna dünyada ve âhirette ondan daha çok kurtaracak bir amel yoktur. Ve Ebû Nuaym *Hilye*’de Abdullah b. Büsr’den (r.a.) rivâyet eder ki; Abdullah b. Büsr (r.a.) der ki: Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Amelin hayırlısı senin dünyadan Hüdâ’nın zikri ile dilin ıslak olduğu halde ayrılmasıdır. Yani amelin efdali odur ki dili zikrullah ile hareket ederken dünyadan ayrılсын. Taberâni *Evsat*’ta Câbir’den (r.a.) rivâyet eder ki: Yanî Câbir (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Âdemoğlundan hiç kimse kendini azabdan kurtarmak için zikrullahtan daha üstün bir amel işlemedi”. Dendi ki Allah yolunda cihat tamı ondan önce değildir. Hazret buyurdu ki; “Cihad dahî önce değildir. Ve eğer o kâfirlerle kılıcı kırılıncaya kadar çarpışsa dahî”.

Tirmizî Ebu Saîd el-Hudri’den (r.a.) rivâyet eder ki: Ebu Said el Hudrî (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.)’a kıyâmet günü Allah katında derece yönünden kulların hangisi daha faziletlidir? Diye soruldu. Hazret buyurdu ki; “Hüdâ’yı çok zikredenler daha faziletlidir”. Ebu Said el-Hudrî (r.a.) der ki: Dedim ki; Ya Resûlullah! “Allah yolunda olan gaziden demi daha faziletlidir?” Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Eğer gazi kılıcıyla kâfir ve müşriklere kılıcı kırılıncaya ve kanlar içinde kalana kadar çarpışsa bile Hüdâ’yı zikredenler ondan daha faziletlidir”. İmâm Ahmed ve Tirmizî ve İbn-i Mâce ve İbn-i Ebu’-d-Dünya ve Hâkim ve Beyhakî Ebû’-d- Derdâ’dan (r.a.) rivâyet ederler ki; Yani Ebu’-d- Derdâ (r.a.) der ki: Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; Size amellerinizin en hayırlısını, melikiniz katında en temizini, dereceniz bakımından en üstününü bildireyim mi? Öyle ki bu amel sizin için altın ve gümüş infak etmekten ve düşmanınızla karşılaşp onun boynunu vurmanızdan ve onların sizin boynunuzu vurup şehit olmanızdan daha hayırlıdır”. Sahabeler: “Evet” dediler. Hazret buyurdu ki “Allahu Teâlâ’yı zikretmektir”.

Enes (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Sabah namazından güneş doğuncaya kadar Hüdâ’yı zikreden bir cemaat ile oturmam İsmail (a.s.)’ın evlâdından dört köle azâd etmekten bana daha sevgilidir. Ve ikinci namâzından güneş batıncaya

kadar Hüdâ'yı zikreden bir cemaat ile oturmam İsmail (a.s.)'ın evlâdından dört köle azâd eylemekten bana sevgilidir”.

Ve İsmail (a.s.) tahsis etmesinin hikmeti odur ki: Arapların en faziletlisi Ahmed'dir. Ve İsmail (a.s.) evladı Arapların en faziletlisidir. Zîrâ Habîbullah (s.a.v) onlardandır. Ve onlara köle azat etmek farz ve takdîr üzeredir. İbn es-Sünnî zayıf senet ile Enes'den (r.a.) rivâyet eder ki;

Enes (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “ Hüdâ'yı zikreden bir cemaat ile ikinci namâzından güneş batıncaya kadar oturmam İsmail evladından sekiz kişiyi azât etmekten bana sevgilidir”. Taberânî *Evsat*'ta İbn-i Abbas'dan (r.a.) rivâyet eder ki: İbn-i Abbas (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Allah'ı zikretmekten daha faziletli bir sadaka yoktur”. Şu halde bu hâdis-i şerîflerden zikrin bütün salih amellerden hatta sadaka ve cihâddan ve köle azat etmekten daha faziletli olduğu malum oldu.

Ek: Zikir ile tilâvet-i Kur'an tilâveti arasında ihtilâf meydana geldi. Bazıları dediler ki; Kur'an tilâveti daha faziletlidir. Zîrâ o Kelamullah'tır. Ve Kelamullah kadîmdir. Ve kadîm sonradan meydana gelenden daha faziletlidir. Ve bazıları dediler ki, zikir daha faziletlidir. Zîrâ o zikredilene tevhîd sıfatı ile tasdik etmektir. Ama tilâvet tevhîdi ve kıssaları ve hükümleri kapsamaktadır. Ve bazıları açıklayıp dediler ki; eğer tilâvet namazda olursa o zikirten daha faziletlidir. Zîrâ namaz kavli ve fiili ibadetlerin çeşitlerini içermektedir. Ve eğer namaz dışında olursa zikir daha faziletlidir. Zîrâ onda zikredilene ayırmak vardır. Kutbeddin Muhammed b. Ahmed b. Alîyyü'l-Kastalânî (k.s.) İktidâü'l Gafil ve Bi-ihtidâi'l Âkil adlı kitabında bu görüşleri zikrettikten sonra buyurur ki; “ Benim tercih ettiğim görüş şudur: Seyr ü sülukun başında zikir daha faziletlidir. Ve sonunda tefekkür ederek tilâvet daha faziletlidir. Zîrâ seyr ü sülukun başlangıcında düşünce perişândır. O halden zikir ile toplanır. Ve seyr ü sülukun sonunda düşünce derli toplu olduğu için tilâvetten istifade eder”. O'nun sözü burada bitti.

Ve bu fakir ve hakir der ki: Eğer zikirten maksatları Lâ ilâhe illallah'tan başkası olursa, nitekim illetlerinden anlaşılan odur. Onun herhangi bir şekilde Kur'an tilâvetinden daha faziletli olması câiz değildir. Zîrâ zikirlerin en faziletlisi Kur'ân tilâvetidir.

Ve eğer zikirden maksat Lâ ilâhe illallah olursa o Kur'an kelimelerinden bir cüzdür. Öyleyse onunla meşgul olmak Kur'an tilâvetinden daha faziletli olması, bazı Kur'an ayetlerinin sevâb bakımından diğer ayetlerin tilâvetinden daha faziletli olması gibidir. Ve o ittifakla câizdir. Ve sahih hadisler onu açıkça bildirmiştir. Öyleyse Lâ ilâhe illallah kelimesinin ve onunla meşgul olmanın Kur'an tilâvetinden daha faziletli olması Lâ ilâhe illallah'ın Kur'an kelimelerinden bir cüz olması itibarı iledir. Zikir olması itibarı ile değildir. Celaledin es- Suyûtî Hazretleri'ne (k.s.) sorulmuş ki: Bir kimsenin iddiâ ettiği Lâ ilâhe illallah Kur'an'dan kendi miktarı kadar olan kelimedenden daha faziletlidir. Ve onunla meşgul olmak Kur'an tilâvetinden daha faziletlidir. Ve bu iddia ettiği fikri isbatta Hz. Resûlullah (s.a.v.) 'ın: "Ben ve benden evvel gelen peygamberlerin en ziyade faziletli ve kıymetli sözleri, Lâ ilâhe illallah kelâmıdır". sözünü delil getirdi. Bu şahsın sözü doğru mudur? Halbu ki Hz. Resûlullah (s.a.v.) 'ın: "Kelâmullah'ın diğer kelimelere üstünlüğü Allah'ın mahlûkâta üstünlüğü gibidir". Sözü ve cünüp olana onun kırâatı, abdest ve guslü olmayana dokunmasının haram olması Kur'an-ı Azîmin zikir üzerine faziletine delâlet eder. Zîrâ zikirde bunlar haram değildirlerdir. Cevâbında buyurdu ki; "Allah'tan başka ilâh yoktur, sözü Kur'an'ın anlamının özetidir. Kur'an'ın geri kalanı bunun izahıdır. Kur'an'ın bazısının bazısı üzerine fazileti vardır. Kur'an'dan olmayanın Kur'an üzerine fazileti yoktur". Son.

İmâm Suhreverdî (k.s.) *Avârif-ül Meârif* adlı kitabında tâlibe Kur'an-ı Azîm'in tilâveti ve hıfzının lazım olduğunu açıkça söyledikten sonra buyurur ki; Yani talip "sadece tek bir zikre devam etmek, Kur'an tilâvetinden efdaldır". Diyen kimsenin sözüne kulak vermesin. Zîrâ o namazda ve namaz dışındaki Kur'an tilâvetinin hepsini arzu eyledi ki Hüdâ'nın tevfiğiyle umuru bulur.

Ve bazı şeyhler mürîdin bir zikre devam etmelerini istemeleri kastettikleri şeyin bir araya gelmesi içindir. Ve yalnızken sürekli Kur'an tilâvetiyle meşgul olan ve namaza devam eden kimseye tilâvet ve namaz zikir ile verdiği faydadan çok fayda verir. Ve bazı vakitlerde Kur'an tilâvetinden usanırsa tilâvetten vazgeçip zikre başlasın. Zîrâ o nefis üzerine tilâvetten daha hafiftir.

Ve zikir ile fikirde tasavvuf şeyhleri arasında ihtilaf meydana geldi. Bazıları dediler ki zikir daha faziletlidir. Zîrâ Hak Teâlâ zikir ile övülür, fikir ile övülmez. Ve her ne ki Hüdâ onunla övüle o halka özgü olan şeyden mükemmel ve daha faziletlidir. Şeyh Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Şeyh Alî ed-Dekkâk (kuddise sirruhümâ el azîz) bunu

tercih ettiler. Ve bazıları dediler ki fikir daha faziletlidir. Zîrâ fikrin başı amelin sonudur. Ve hadis-i şerîfte şöyle gelmiştir: “İbâdetin en faziletlisi tefekkürdür”.

Kâdı Beyzâvî Hüda'nın (azze ve celle) “Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler”.²²¹ sözünde buyurur ki: “O ibadetlerin en faziletlisidir. Nitekim aleyhis-salâtü ves-selâm: Tefekkür gibi ibâdet yoktur, buyurmuştur. Çünkü o kalbe mahsustur ve yaratılanlardan maksat da odur. Efendimiz'in şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Bir adam döşegine sırt üstü uzanmıştı, başını kaldırdı, göğe ve yıldızlara baktı: Şehadet ederim ki, sen Rabb'sin ve Hâlik'sın. Allah'ım, beni bağışla, dedi. Allah da ona baktı ve onu bağışladı”. O'nun sözü burada bitti.

Ve bu hakîr der ki, şeyhlerin çoğuna göre tercih edilen şudur: Önem vererek ve delil getirerek olan fikir zikirden daha faziletlidir. Zîrâ zikir fikre muhtaçtır. Ve fikir zikre muhtaç değildir. Hatta tedebbür ve tefekkürsüz dil ile yapılan zikir o derece muteber değildir. Nitekim inşaallahu teâlâ son sözde beyan olunur. Ve Hz. Mevlânâ (k.s.) buyurur; Ey kardeş! Sen yalnız duyuş ve düşünüşten ibâretsın. Geri kalanla sadece et ve kemiksin. Gül düşünür gülistân olursun. Diken düşünür, dikenlik olursun.] Şu halde bunu iyi düşün.

Tenbîh: Said İbn-i Mansûr ve İbn-i Mûnzir ve Beyhakî şuaab-ı îmânda Halîd b. Ebî İmrân (r.a.)' dan rivâyet ederler ki; Ya'nî Halid İbn-i Ebî İmrân (r.a.) der ki; Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “Şu kimse ki Hüdâ'ya itâat eyledi. Ve o Hüdâ'yı zikretti. Ve eğer onun namazı, orucu ve Kur'an tilâveti az olsa da. Ve şu kimse ki Hüdâ'ya âsî oldu. Ve o Hüdâ'yı unuttu. Ve eğer onun namâzı ve orucu ve Kur'an okuması çok olsa da”. Ve İbn-i Ebî Şeybe *Musannef* 'inde ve Ahmed b. Hanbel Züh'd'de ve Beyhakî şuaab-ı îmânda İbn-i Abbas'dan (Radiyallahü Anhûma) rivâyet ederler ki; Yani İbn-i Abbas (r.a.) der ki; Hak Teâlâ Dâvud (a.s.)'a vahyeyledi ki: “Ey Dâvud zalimlere de ki, beni zikretmesinler. Zira şüphesiz ki beni zikredeni zikretmek benim üzerime adet oldu. Yani ikramımın güzelliği ve karşılıksız rahmetim beni zikredeni zikretmeyi gerektirdi. Ve doğrusu benim zalimleri zikretmem onlara lanet etmemdir”.

---

²²¹ Âl-i İmrân, 3/191.

Tenbih: Bu hadîs-i şerîf gerçi mevkuftur. Lakin hükmü merfudur. Zira icthât konusu olmayan mevkuftun hükmü merfu hükmündedir. Abd b. Humejd ve İbn-i Ebî Hatim İbn-i Ömerden (Radiyallahu anhüma) rivâyet eder ki: Yani Abdullah b. Ömer (r.a.)’e biri dedi ki; “Bana haber ver. İnsan öldüren, içki içen, hırsız ve zina eden Hüdâ’yı zikrederler mi? Halbu ki Hak Teâlâ ‘siz beni zikredin ki bende sizi zikredeyim’ buyurdu”. İbn-i Ömer (Radyallahu anhüma) dedi ki: “Bunlar Hüdâ’yı zikrettikleri zaman, onlar susana kadar Hüdâ onları lanetiyle zikreder”. İbn-i Cerîr Hüdâ’nın (Azze ve Celle) ‘Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım’ kavlinde Süddî’den rivâyet edip der ki; “Her defa bir kûl Hüdâ’yı zikretse, Hüdâ dahî onu zikreder. Her defa ki O’nu mümin zikretse O onu rahmetiyle zikreder. Ve her defa ki O’nu kâfir zikretse O onu azabıyla zikreder”.

Fayda: ‘Eraeyte, ahbiruni’ demektir. Zira bir şeyin görülmesi ilme sebeptir. Ve ilim ondan gelen haberin doğruluğuna sebeptir. Pes. Sebep bırakıldı ve ondan uzak müsebbip kastedildi. Bu yorum eğer gözle görme olursadır.

Ve eğer görmeyle olursa sebep bırakılır ve ondan yakın müsebbip kastedilir. Zira bir şeyi bilmek haberin doğruluğuna vesîledir. Ve soru sormak emir manâsıdır. Zîrâ o iyi ifade etmek içindir. Ve talebi ifade etmek haberi gerektirir. Ve ‘hâzâ’ bahsedilenler yorumuyla, katile, içki_içene hırsıza ve zina edene işarettir. Ve zamirlerde durum böyledir. Gerisini sen düşün.

Dördüncü fasıl: Zikir halkalarının faziletini açıklamaktadır. İmâm Ahmed Zühd’de Sâbit’ten (r.a.) rivâyet eder ki; Sâbit (r.a.) der ki; “Selmân (r.a.) Hüdâ’yı zikreden bir cemâatin arasında idi. Hz. Resûlüllah (s.a.v.) o cemâatin yanına gitti. Onlar Hazreti gördüklerinde zikir yapmayı bıraktılar. Hz. Rasûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: Doğrusu, ben gördüm ki sizin üzerlerinize rahmet nâzil oluyor. Ben de istedim ki o rahmette sizinle beraber olayım. Ondan sonra Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; Hamd o Allah’a ki bana ümmetimin sabırlıları arasında olmamı emir buyurdular”. Ve Hz. Rasûl’ün bu kavli-i şerîfi Hak Teâlâ Hazretlerinin; “Rızasını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster”.²²² Sözüne imâdır. İbn-i Ebî Şeybe ve İmâm Ahmed ve Müslim ve Tirmizî ve İbn-i Mâce ve Beyhakî Ebî Hüreyre’den ve Ebî Saîd’den (Radiyallahu anhümâ) rivâyet ederler ki; Ya’nî Ebû

---

²²² el-Kehf, 18/28.

Hüreyre ve Ebû Saîd (radıyallahu anhümâ) dediler ki; “Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “Her ne zaman ki bir kavim oturup Hüdâ’yı zikredeler, onları melekler tavâf ederler ve etraflarında dolanırlar. Ve rahmet onları her taraftan örtüp bürür ve üzerlerine huzur ve vakar iner. Ve Hüdâ onları kendi yanında olanların arasında -ki peygamberler ve mukarreb meleklerdir- zikreyler”.

Fayda: ‘حَف’ ‘ha’nın fethalanması, ‘fa’nın şeddelenmesiyle tavâf etmek manasına gelir.

Allahü Teâlâ buyurdu ki: “Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş’ın etrafını kuşatmış hâlde görürsün”.²²³ Ve غشى örtme manasındadır.

“Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü, Ama deniz onları amansızca sarıverdi”.²²⁴

Bezzâr Enes’ten (r.a.) rivâyet ederler: Enes (r.a.) der ki; Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki; “Şüphesiz, Hüdâ’nın gezici melekleri vardır ki gezerler, zikir halkalarını ararlar. Onlara rastladıklarında onlarla beraber otururlar. Onların etraflarını dolanırlar. Hak Teâlâ mükemmel cömertliğiyle buyurur ki; Onları rahmetimle örtün ve yedinir. Zîrâ onlar öyle topluluklardır ki onlarla beraber oturanlar kötü olmazlar. Yani onlar da inen rahmetten mahrûm kalmazlar”.

Fayda: حلقه’nin çoğuludur. بَدْرٌ بَدْرٌ ’nin çoğulu olduğu gibi. الجلسا [...] حَفُوا بهم اداؤا حولهم ’de olan geçişlilik içindir. الجلسا ’da olan harf-i ta’rîf cins içindir. Ve cümle-i جليسهم لا يشقى بهم ’ya sıfattır”.Allah Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: Onların durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer”.²²⁵ Ve zaid olması caizdir. Bazı kıraatlarda olduğu gibi: “Güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak”.²²⁶ يا’nın fethiyle.

الاذل de olan harf-i tarîf zâiddir. Zîrâ Basra ulemasına göre hâlin nekre olması vaciptir. Bu vecih üzere sonra gelen cümlenin ki ; لا يشقى بهم جليسهم ’dir, sıfat olması çok açıktır. En iyisini Allah bilir.

²²³ ez- Zümer,39/75

²²⁴ Tâ-hâ,20/78

²²⁵ Cum’a,62/5

²²⁶ Münâfikûn,63/8

Buharî ve Müslim ve Beyhakî esmâ ve sıfatta Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ederler ki; Ebû Hüreyre (r.a.) dedi ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Şüphesiz Hüdâ'nın (Azze ve Celle) melekleri vardır. Yollarda dolaşırlar. Zikir ehlini ararlar. Ne zaman ki Hüdâ'yı zikreden bir topluluk bulalar, birbirlerine hâcetinize hâzır olun aradıklarınız burada diye seslenirler. Onlar kanatlarıyla dünya semasına kadar o kavmin etrafını sararlar. Ve ne zaman ki onlar birbirlerinden ayrılırlar. O melekler göğe yükselirler. Ve Rableri onlara nereden geldiniz? Diye, sorar. Halbu ki o onları onlardan daha iyi bilmektedir. Onlar derler ki; Arzdan senin bazı kullarının yanından geldik. Ve Rableri onlara sorar ki, kullarım ne derler? Halbu ki o onları onlardan daha iyi bilmektedir. Melekler derler ki; Seni tesbîh ederler. Yani “Subhanellah” derler ve tekbîr ederler. Yani “Allahuekber” derler ve tahmîd ederler. Yani “Elhamdülillah” derler. Ve tehlîl ederler. Yani “Lâ ilâhe illallah” derler. Ve temcîd ederler. Yani “Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh” derler. Hak Teâlâ buyurur ki: Onlar beni gördüler mi? Melekler derler ki: “Görmediler ey Rabbimiz!” Hak Teâlâ buyurur ki: “Eğer beni görselerdi halleri nasıl olurdu ve ne yaparlardı? Melekler derler ki; Eğer onlar seni görselerdi sana ibâdet ve şanını yüceltme bakımından daha büyük ve şiddetli ve tesbîh ve tehlîl yönünden daha çok olurlardı. Hak Teâlâ buyurur ki: Kullarım benden ne isterler? Melekler derler ki: Senden cennet isterler. Hak Teâlâ buyurur ki: Onlar cenneti gördüler mi? Melekler derler ki: Görmediler, ey Rabbimiz! Hak Teâlâ buyurur ki: Eğer görselerdi halleri nasıl olurdu? Ve ne yaparlardı? Melekler derler ki: Eğer onlar cenneti görselerdi onun üzerine hırs ve onu istemek bakımından daha şiddetli olurlardı. Ve ona olan eğilim ve arzularını artırırlardı. Bunun üzerine Hâk Teâlâ buyurur ki: Ya onlar neden Allah'a sığınmıyorlar? Melekler derler ki: Cehennem ateşinden Allah'a sığınırılar. Hak Teâlâ buyurur ki: Onlar cehennemi gördüler mi? Melekler derler ki; Görmediler, ey Rabbimiz! Hak Teâlâ buyurur ki: Eğer görselerdi halleri nasıl olurdu? Ve ne yaparlardı? Melekler derler ki: Eğer onlar ateşi görselerdi ondan daha çok kaçır ve o sebepten daha çok korkarlardı. Bunun üzerine Hak Teâlâ buyurur ki sizi şuna şahit tutarım ki, şüphesiz ben onları bağışladım. Meleklerden bir melek der ki: İçlerinden falan vardır ki, o onlardan değildir. Bir iş için gelmiştir. Cenâb-ı Hazret (Azze ve Celle) buyururlar ki; Onlar bir topluluktur ki, onlarla beraber olan kötü olmaz. Yani onlara verilen sevaptan mahrum bırakılmaz”. İmâm-ı Ahmed ve Ebu Yala ve Bezzâr ve Beyhakî ve Taberâni Enes'ten (r.a.) rivâyet ederler ki; Enes (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “ Bir topluluk Hüdâ'yı zikrettikleri ve o zikirden Hüdâ'nın zatından başkasını istemedikleri halde bir araya gelirler. Ve gökyüzünden

bir tellal onlara şöyle seslenir: Kalkınız, bağışlandınız. Ve kötülükleriniz iyiliğe döndü”. Beyhakî Abdullah b. Mugaffel’den (r.a.) rivâyet eder ki: Abdullah b. Mugaffel (r.a.) der ki; Hz. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Bir topluluk Hüdâ’yı zikrettikleri halde bir araya geldiler. Ve gökyüzünden bir tellal onlara seslendi ki: “Kalkınız siz bağışlandınız. Ve kötülükleriniz iyiliğe döndü”. Ve bir topluluk bir mecliste toplanıp, Hüdâ’yı zikretmeden ayrıldılar. Kıyâmet günü o meclis onların üzerlerine hasret ve pişmanlık oldu. İmâm Ahmed Enes (r.a.) ’den rivâyet eder ki: Enes (r.a.) der ki: Abdullah b. Revâha (r.a.) Allah Resulu’nun ashabından birine rast geldiğinde, “gel rabbimize îmân getirelim derdi”. Bir gün bu sözü Allah Resulu’nun ashabından birine söyledi. O kimse bunun sözünden hiddetlendi. Ve Hz. Resûlullah’a geldi ve dedi ki: Ya Resûlullah! İbn-i Revâha’ya bakar mısın? Senin îmânından yüz çevirip bir saat îmâna meyleder”. Hz. Aleyhisselâm buyurdu ki; “Hak Teâlâ rahmet eylesin, İbn-i Revaha’ya meleklerin onlarla övündüğü meclisleri sor”.

İmâm Ahmed ve Tirmizî ve Nesâî ve Beyhakî şuaab-ı îmânda Enes (r.a.) ’den rivâyet ederler ki:

Enes (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.av.) buyurdu ki : “Cennet bahçelerine uğradığımızda meyvelerden yiyerek istifade edin. Yani onun meyvelerinden çok yiyin”. Dediler ki: Yâ Resûlellah! Cennet bahçeleri nedir? Hazret buyurdu ki: “Zikir halkalarıdır”.

Fayda: رتعت ارتعوا ’dan türemiştir. Ve رتعت ucuzluk demektir. Kesralı haliyle hesap manâsındadır. Ucuz olunuz demektir. Lâkin kullanımda ondan kastedilen zikrolunan manâdır.

Şu halde Hz. Resûlullah (s.a.v.) zikir meclislerini bahçelere ve zikrullahı meyvelere benzetti. Ve o meyvelerden çok yemeyi emrederek zikrullahı (celle zikruhu) çok yapmayı emretmek istedi. Taberânî Amr b. Abese (r.a.) ’ den rivâyet eder ki; Amr b. Abese (r.a.) der ki: Hz. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: “Rahmân’ın sağında –Halbu ki onun iki yanı da sağdır- erler vardır ki onlar peygamberler ve şehidler değildirler. Yüzlerinin nuru bakanların gözlerini kamaştırır. Ve peygamberler ve şehitler onlara makamları ve Hüdâ’ya yakınlıkları sebebiyle gıpta ederler”. Dendi ki: Ya Resûlullah! (s.a.v.) Onlar kimlerdir? Hazret “gıpta haset değildir”. buyurdu. Onlar çeşitli kabilelerden derilmiş bir cemâattir. Zikrullah için bir araya gelirler. Sözün iyisini seçerler, harmancı harmanın iyilerini seçtiği gibi.

Fayda: Yemin Hüda'nın sıfatlarından bir sıfattır. Daha önce zikrolunduğu gibi sıhhati üzere geldiği gibi bırakırız. Ve onun nasıl olduğuyula ilgilenmeyiz. Şeyh Muhyiddin İbn-ül Arabî (r.a.) *Fütühât-ı Mekkiyye*'nin 177. bâbında buyurur ki:

“Ey kardeşim! Senin için Allah'ın sıfat ve haberlerinden gelenlere teslim olmak vardır. Kesinlikle bunları te'vil edenler helâk oldular”. Ve 198. Bâbında buyurur ki: Yani, ey talip! Şüphesiz bil ki bütün hayır Hakk'ın indirdiği şeye imandır. Ve bütün kötülük tevildedir. Öyleyse tevil eden imanını yaralar. Ve eğer tevili ilme uygun olsa da. O münasip değildir. Şüphesiz ki kıyamet günü her yorumlayana yorumladığı şey hakkında soru sorulması lazımdır. Ve Hak Teâlâ azametiyle ona buyurur ki; “Ben nefsimi birçok şeyi nispet ettim. Ve sen beni ondan tenzih edersin. Ve aklını imanın üzerine tercih edersin”. Ey kardeşim! Rabbini -hangi peygamber olursa olsun-peygamberlerin getirdikleri delillere rağmen kendi görüşünü Rabbinin ilmine tercih edersin. Öyleyse kendi nefsinde nispet eylediği işten O'nu tenzih etmekten sakın ve onu mücerred akıl ile tenzih etme. O halde gerçeği araştır. Ben sana nasihat ederim. Zîrâ ilahiyâta akli delillerin şeri delillerle çelişmesi çok olur. Gıpta imrenmek manâsınadır. Ve o haset değildir. Zîrâ haset bir kimsede olan nimetin ondan yok olmasını ve onun kendinde olmasını istemekten ibârettir. Ve gıpta, başkasında olan nimetin ondan yok olmasını istemeksizin kendinde olmasını istemekten kinayedir. Ve haset şeriata göre kınanmıştır. Ebû Hüreyre (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurur ki; “Nefsinizi hasetten; hasedi de nefsinizden uzak edin. Zîrâ haset iyilikleri yer, ateş odunu yediği gibi”. (Bu hadis-i şerifi Ebû Dâvud Ebû Hüreyre'den merfû' olarak rivâyet etmiştir.) Ve gıpta câizdir.

Ve bu konuda Allahü Teâlâ'nın şu sözü vardır: “Keşke Karûn'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi”.²²⁷

Lâkin örfte hasedin gıpta yerine kullanılması yaygındır. Peygamber Efendimiz'in bu konuda şu hadisi vardır: “İki kişiye karşı haset caizdir: Birincisi o kimsedir ki, Allah kendisine Kur'ân-ı Kerim'i nasib etmiştir, o da onu, gece ve gündüz boyu ikame eder.

---

²²⁷ el-Kasas,28/79.

²²⁷ Kümeyt el-Esedî: Ebû'l-Müstehil el-Kümeyt b. Zeyd b. Huneyş el-Esedî (ö. 126/744)

Emevî dönemi Şîî şairlerinden.

İkincisi de o kimsedir ki, Allah Teâla ona mal vermiştir de o da gece ve gündüz hak yolda infak eder. İmâm Ahmed ve Şeyhâni ve Tirmizî ve İbn-i Mâce Ebi Amr'dan (r.a.) bu hadîs-i şerifte hasetten kastedilen gıbtadır ki imrenmek demektir. ج , جُمَاع 'in ötrelenmesiyle karışık insan topluluğu demektir. Derinti (insan topluluğu) manasındadır. نوازِع (nevazî), (aizan) نازِعا 'nın çoğuludur. Ve نازِعا (nazia) türemiş demektir. [Kumeyt şöyle dedi: Peygamber ailesi şahıslarına kalbimde şiddetli özlem belirdi, kalbim sevginize susamıştır, aklım sizinle meşguldür.]²²⁸

Malum ola ki enbiyânın (salevâtullahi aleyhim ve selâmuhu) onların menzillerini ve yakınlıklarını istemeleri onların menzil yönünden enbiyâdan daha şerefli ve yakınlık yönünden onlardan daha iyi oldukları için değildir. Zîrâ enbiyanın menzilinün bütün menzillerden daha yüksek olduğu ve mahlûkâtın herhangi birinin Hüdâ'ya onlardan daha yakın olmadığı dini bakımdan zorunlu olarak bilinen işlerdendir. Velâkin enbiyânın onların menzillerini ve ve yakınlıkların istedikleri insanların âdeti olduğu açıktır. Zîrâ insanın âdeti odur ki güzel gördüğü şeyi temennî eder. Ve eğer onun gibi yahud ondan iyisi kendinde var ise de. Taberânî Ebu'd-Derdâ'dan (r.a.) rivâyet eder ki; Ebu'd-Derdâ (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “ Hüdâ hakkı için elbette kıyâmet günü Hak Teâlâ bir takım insanları diriltir. Yani kabirlerinden kaldırır. Öyle isanlar ki yüzlerinde nûr vardır ve inciden minberler üzerinde oturmaktadırlar. Halk onların hallerine imrenir. Yani nolaydı biz de onlar gibi olsaydık derler. Halbu ki onlar enbiyâ ve şühedâ değillerdir”.

Bir Arabî dedi ki: “ Ya Resûlellah! Onları bize açıkla, bilelim. Hazret buyurdu ki; Onlar Allah için birbirlerini sevenlerdir. Farklı toplumlardan ve karışık beldelerden Hüdâ'yı zikretmek için toplanıp, O'nu zikrederler”.

Beşinci fasıl: En faziletli zikrin açıklanması hakkındadır. Zikrin çeşitlerinden en yüce ve en faziletlisi ve eksiksiz ve en mükemmeli Kelime-i Tevhîd'dir. Ve bütün büyük peygamberler (aleyhimu's-salât ve's-selâm) halkı bu şerefli söze davet için gönderilmişlerdir. Buharî ve Müslim Ebû Bekîr'den ve Ömer'den ve Câbir'den (r.anhüm) rivâyet ederler ki: Allah Resulu buyurdu ki: “İnsanlarla Lâ ilâhe illallah deyince kadar savaşmakla emrolundum. Kim Lâ ilâhe illallah derse, muhakkak malını ve canını benden korumuştur, hesabı da Allah'a aittir”.

Dediler ki: Bunda insanlardan maksat puta tapanlardır, Ehl-i Kitâp değildir. Zîrâ onlar, Lâ ilahe illellah' derler. Bununla beraber onlardan Muhammedun Resulullah demedikçe veyahut cizye vermedikçe kılıç kalkmaz. 'Onların hesabı Allah'a aittir.' Sözünden maksat içlerinde gizledikleri şey sebebiyledir. Görünürde üzerlerine vâcib olan hükümleri ihlâl değildir. Zîrâ eğer görünürde onlara lâzım olan işlerden birini ihlal ederseler elbette onunla sorumlu tutulurlar. Sıddîk-i Ekber'in (r.a.) zekâtı vermeyenler ile savaşması bu manâya delâlet eder. Ve bu mükerrer kelimenin efdalîyetinin açıklanması için gelen hadis-i şerifler sayısızdır. Ve biz bu risâlede onlardan bazısını zikrederim. Buharî ve Müslim Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ederler ki; "Resûlullah buyurdu ki: İman yetmiş (veya altmış) küsur şubedir. En yükseği, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' demek; en aşağısı ise, eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir bölümüdür".

وضع (bida) , با (ba) harfinin kesilenmesiyle üç ile dokuz arasında olan sayıların ismidir. Ve hadis-i şerifte şöyle gelmiştir: "Ey Ebâ Bekir! (bida) üç ile dokuz arasındaki sayılardır " (Bu hadis-i şerifi Tirmîzî Ebî Abbas (r.anhüma) dan rivâyet etti.) وضع (bida)'nın üç ile dokuz arasında olan sayıların ismi olduğu hadis-i şerifte açıklandığı gibi وضع (bida) birden yukarı ve ondan aşağı olan sayıların ismidir. Ve beşten yukarı ve ondan aşağı olan sayıların ismidir diyenlerin görüşleri reddedildi. Şube budak demektir. Çoğulu şubuttur. Ve herhangi bir şeyden olan topluluğa da şube denir.

اماطه (uhetami) gidermek manâsındadır. Ve hayâyı zikrederek tahsis buyurması onun şânına verilen önem içindir.

Ve Tirmîzî ve Nesâî ve İbn-i Mâce ve Hâkim ve İbn-i Hibbân Câbir'den (r.a.) rivâyet ederler ki: Cabir (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Zikrin en faziletlisi La ilahe illallah'tır. Ve duanın en faziletlisi Elhamdülillah'tır". Öyleyse Bu hadis-i şerîf mantıken delalet eder ki, bu iki kelimenin her biri kendi çeşidinin en faziletlisi ola. Ve manası ile delâlet eder ki La ilahe illallah, Elhamdülillah'tan daha faziletli ola. Zîrâ zikir, duâdan daha faziletlidir. Taberânî (r.a.) Kebîr'de İbn-i Amr'dan rivâyet eder ki; Yani İbn-i Amr (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki : "Zikirlerden hiçbirisi La ilahe illallah'tan daha faziletli değildir. Ve dualardan hiçbirisi istiğfârdan daha faziletli değildir".

Ve La ilahe illallah en faziletli zikir olmasının hikmeti şudur ki: O Hüdâ'ya ulûhiyyetin isbâtını ve onun ondan başkasından nefyini içermektedir. Ve diğer zikirlerde bu manâ

yoktur. Ve imanın sıhhati bu söze veyahut bu sözün manasını eda edecek söz ile telaffuza bağlıdır. Ve Elhamdülillah 'ın en faziletli dua olmasının hikmeti şudur ki: Dua kulun Rabbini zikretmesi ve O'ndan bir şey istemesinden ibarettir. Ve bunlar Elhamdülillah 'ta mevcuttur. Zîrâ Elhamdülillah diyen kimse şüphesiz Hüdâ'ya dua eder. Ve ondan çok şey ister. Allah u Teâlâ buyurdu ki: Hani Rabbiniz “Ant olsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım, diye bildirmişti”.²²⁹ Eğer denirse ki, Hazret'in, “Duânın en faziletlisi elhamdülillah'tır”. Sözü delalet eder ki, Elhamdülillah dua türünün en faziletlisi ola”.İstiğfardan efdal duâ yoktur”. sözü delalet eder ki, dualardan hiçbirisi istiğfardan daha faziletli olmaya. Şu halde, gördüğün gibi iki hadis arasında çelişki olması gerekir. Buna şöyle cevap verilir: Duadan birinin istiğfardan daha faziletli olması, istiğfarın bütün dualardan daha faziletli olmasını gerektirmez. Lâkin “Duânın en faziletlisi elhamdülillahtır”. Sözünden ‘elhamdülillah’ kelimesinin bütün dualardan daha faziletli olmasını gerektirir. Meselâ “toplulukta Zeyd'den daha faziletli kimse yoktur”. Sözüümüzün manası “topluluktaki fertlerden biri Zeyd'den daha faziletli değildir”.

Demektir. Ve topluluktakilerden birinin Zeyd'den daha faziletli olması Zeyd'in o topluluğun hepsinden daha faziletli olmasını gerektirmez. Ve ‘Zeyd efdalü'n nâs’ sözümüz Zeyd'in bütün insanlardan daha faziletli olmasını gerektirir. İmâm Mâlik *Muvatta*'da Talha b. Abdullah'tan (r.a.) mürsel olarak rivâyet eder ki; Talha b. Abdullah (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki, “Duanın en faziletlisi arefe günü olan duadır. Benim ve benden evvel olan peygamberlerin sözlerinin en faziletlisi, ‘Allah'tan başka ilâh yoktur ve O'nun ortağı yoktur’ sözüdür”. Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî (r.a.) Fütûhât-ı Mekkiyye'de buyurur ki: “Bil ki, ‘Allah'tan başka ilah yoktur’ nefy ve ispat cümlesidir”. Ve o, peygamberlerin söylediği en faziletli sözdür. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Duanın en faziletlisi arefe günü ariflerin yaptığı duadır. Ve benim ve diğer peygamberlerin söylediği en faziletli söz, la ilahe illallah'tır”. (Burada Allah'ı hakkıyla bilenlerin duasına işaret vardır.) Benim ve benden öncekilerin söylediği en faziletli söz, ‘la ilahe illallah'tır. O'nun sözü burada sona erdi. Bu hadis mana ve rivayet olarak sahihtir. ‘Burada Allah'ı hakkıyla bilenlerin duasına işaret vardır.’ Sözü Peygamber'in sözü değildir, şüphesiz ki şeyhin sözüdür.

---

²²⁹ İbrahim, 14/7.

Ve Peygamberin sözü: “Duânın en faziletlisi arefe günü olan duadır. Benim ve benden evvel olan peygamberlerin sözlerinin en faziletlisi, Allah’tan başka ilâh yoktur ve O’nun ortağı yoktur, sözüdür”. Nitekim daha önce zikredildiği gibi bu hadis-i şerifi Beyhakî şuaab-ı iman da merfu olarak Ebu Hüreyre’den (r.a.) bazı lafız fazlalığıyla rivayet eyledi. Ve o lafızlar şunlardır: “O diriltir ve öldürür. Hayır O’nun elindedir ve O her şeye muktedirdir”. Abdulfâfir kitâbında Ebû Zerr’den (r.a.) rivâyet eder ki: Ebû Zerr (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) ’e dedim ki; “ Yâ Resûlellah! Bana öyle bir şey emret ki, onunla kendimi düzelteyim”. Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Sana Hüdâ’nın takvasıyla emrederim. Ve bir kötülük işlediğinde onun ardından bir iyilik işle ki o iyilik o kötülüğü yok etsin”. Ve Hazret’in bu sözü, Hüdâ’nın (Azze ve Celle) ; “Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir”.²³⁰ sözünün ifadesidir. Ebû Zerr (r.a.) der ki, dedim ki: “Ya Resûlullah ‘la ilahe illallah’ iyilikten midir? Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; O iyiliklerin en faziletlisidir”.

Fayda: Malumdur ki, kötülükten kastedilen küçük günahlardır. Zira iyilikler, şartlarına riâyet edilerek yapılan tövbe hariç büyük günahı yok etmez. Ve hadisin zahiri gösterir ki, iyilik kötülüğü gerçekte amel defterinden hiçbir iz kalmayacak şekilde yok eyler.

Ve bazıları dedi ki: Mahv, sorgulamayı terkten ibarettir. Ve ne olursa olsun kötülük kıyamet gününe kadar amel defterinde mevcuttur. Naslar açıkça delalet etmektedir ki,“ şartlarına riâyet edilerek yapılan tövbeyle günahlara kefarete meydana gelir”. En iyisini Allah bilir.

Ve adı geçen kitapta Kab el-Ahbâr’dan (r.a.) rivayet edilmiştir ki: Ka‘b el-Ahbâr (r.a.) der ki; Mûsâ (a.s.)’ya Hak Teâlâ Tevrat’ta vahyetti ki: “Eğer ‘la ilahe illallah’ demeseydi cehennemi dünyanın üzerine musallat ederdim”. Şimdi anlaşıldı ki, dünya ehlinden azabın kalkmasına sebep bu şerefli kelimedir. Hiç şüphesiz, bunda bu yüce kelimeye devam etmeye teşvik vardır. Nesâî senediyle Hazretten (s.a.v.) rivâyet eder ki; Ya‘nî Hz. Mûsâ (a.s.) dedi ki: “Yâ Rabbi! Bana bir şey öğret ki seni onunla zikredeyim ve sana onunla dua edeyim ”. Hak Teâlâ buyurdu ki: “Yâ Mûsâ! ‘la ilahe illallah’ de ”. Mûsâ (a.s.) dedi ki: “Yâ Rabbi! Bütün kulların ‘la ilahe illallah’ derler. Ve ben bana özel bir şey istiyorum ”. Hak Teâlâ buyurdu ki: “Yâ Mûsâ eğer yedi kat

---

²³⁰ Hüd, 11/114.

göğün benden başka âmirleri ve muslihleri ile yanî onlarda olan melekleriyle ve yedi kat yer üzerinde olanlarla mîzânın bir kefesine konulsaydı ‘la ilahe illallah’ diğer kefesine konulsaydı ‘la ilahe illallah’ onlardan ağır gelirdi”. Yani yedi kat gök melekleriyle ve yedi kat yer ehilleriyle mîzânın bir yanına konulsaydı. Ve tartmak için ‘la ilahe illallah’ diğer yanına konsaydı ‘la ilahe illallah’ kelimesi üstün ve fazla olurdu. Eğer denirse ki, gayrî sözü müşkildir. Zira âmirden kastedilen sakın demektir. Ve Hak Teâlâ semâvât ve arzında sakın değildir. Hiç şüphesiz O mutlaka mekândan münezzehtir. Bu karışıklığa iki şekilde cevap verilir.

Birinci cevap odur ki, âmir muslih demektir. Ve melâike semâvâtın muslihleriyle onlarda sâkin olmalarıyla. Ve ehl-i arz arzın muslihleridir, onlarda sükûnlarıyla. Ve Hüdâ semâvât ve arzın muslihidir, onları halkıyla ve melâikeyi semâvâta ve ehl-i arzı arzda iskânıyla.

İkinci cevap şudur: Bunda bir muzâf mahzûfdur. Takdîrî zikirten başka söz demektir. Doğruyu en iyi bilen Allah’tır. Bezzâr *Müsned*’inde Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet ederler ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) Ebû Hüreyre (r.a.) ’ye dedi ki; “Ey Ebû Hüreyre! Her yaptığın iyilik kıyâmet günü tartılırken, Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik etmen (Lâ ilahe illallah demen) tartılmaz. Zira o teraziye konulmaz. Zira eğer onu ihlasla (tam inanarak) söyleyen kimsenin tartısına konsaydı ve yedi kat gök ve yedi kat yer ve onlarda olanlar o tartının diğer tarafına konsaydı, ‘la ilahe illallah’ onlardan daha üstün olurdu”. İmâm Ahmed ve Tirmizî ve Hâkim ve Beyhakî İbn-i Amr’dan (r.a.) rivâyet ederler ki: İbn-i Amr (r.a.) der ki; Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; “Muhakkak ki, Hak Teâlâ kıyâmet günü ümmetinden bir şahsı mahlukâtın arasından seçer. Yani mahlukât arasında seçerek ayırır. Onun için doksan dokuz kâğıt açar. Her kâğıt gözün görebildiği yere kadardır. Yani onlardan her kâğıdın uzunluğu ve genişliği insan gözünün görebildiği yere kadardır. Sonra Hak Teâlâ buyurur ki: Bunlardan birini inkâr eder misin?

Benim kâtiplerim öyle kâtipler ki her şeyi muhafaza etmişlerdir. Sana zulmettiler mi? O kimse der ki: Yok, yâ Rabbi! Yani ne onlardan birini inkâr ederim. Ve ne senin her şeyi muhafaza eden kâtip kulların bana zulmettiler derim. Hak Teâlâ o şahsa buyurur ki: Bir özrün var mıdır? O der ki: Yoktur, yâ Rabbi! Hz. Hak buyurur ki: Evet, doğrusu senin bizde bir iyiliğin vardır. Ve gerçekten bugün sana zulüm yoktur. Hak Teâlâ bir kâğıt çıkarır ki onda ‘eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve rasûluhu’ (Şehadet ederim ki Allahtan başka ilah yoktur ve Şehadet ederim ki

Muhammed onun kulu ve peygamberidir) yazılıdır. O kimse der ki: Ya Rabbi! Bu kâğıtlarla bu pusula nedir? Hak Teâlâ buyurur ki: Hiç şüphe yok ki sana zulmedilmeyecektir”. Sonra kâğıtlar terazinin bir kefesine ve o pusula bir kefesine konulur. Kâğıtlar hafif ve o pusula ağır olur. Yani o kâğıtlardan ağır gelir. Ve Hüdâ'nın ism-i şerifiyle bir nesne ağır olmaz. Yani hiç bir şey Hüdâ'nın isminden üstün değildir.

Fayda: Sicil, kâğıt demektir. Ve بطاقة (bitakate) با harfinin kesrelenmesi ile pusula demektir. Küçük sayfa manasındadır ki Türk geleneğinde, kâğıt parçası olarak yorumlanır. طاشت , حَفَّت demektir. Ve bütünüyle gökyüzünden yeryüzüne bu kelimedenden daha faziletli bir kelime inmedi. Ve yeryüzünden gökyüzüne bu kelimedenden daha şerefli bir kelime yükselmedi. Ve yeryüzü ile gökyüzü bu şerefli kelime ile ayakta durdular. Ve Allah yolunda olanlar bu muazzam söz vasıtasıyla cennet bahçelerine ve üns makamına yol buldular. Ve bütün gönderilen peygamberler (salevatüllahi ve selâmuhu ecmeîn) ümmetlerini bu yüce söze davet ettiler. Ve bütün tasavvuf büyükleri (kaddesellahu teâlâ ervâhahüm- Allah ruhlarını mübarek etsin) bu muazzam kelimeye devam etme yolunda gittiler. Şeyh Ahmed el- Kastallânî (nevverallahu merakidehu- Allah kabrini nurlandırın) es-Sünnî İktidâi'l-Gafil bi-İhtidâi'l-Âkıl ad lı kitâbında buyurur ki: Zikirde meşhur olan ve bu zümrenin arasında yerleşmiş olan söz 'la ilahe illallah'tır". Zira o olumsuzluk ve reddetme ile tam bir kabul etmeyi bir araya getirmektedir. Ve onlardan bir gruba göre lafızda seyr ü süluka yeni başlayan ile seyr ü sülukunu tamamlayan arasında fark yoktur. Ve diğer gruba göre ise seyr ü süluka yeni başlayan ile seyr ü sülukunu tamamlayan arasında fark vardır. Başlangıçta olanın zikri 'la ilahe illallah'tır. Tamamlayanın zikri Allah Allah'tır. Zîrâ o yani başlangıçta olan (seyr ü süluka yeni başlayan) gerçeği araştırıp onunla ahlaklandı. Ondaki çelişkiler son buldu. Zikredilen isimden başkasına -ki O Allah'tır- bağlılık kalmadı. O sebepten Hak Teâlâ Resûlü'ne (s.a.v.), "(Resulüm!) Sen 'Allah' de, sonra onları bırak".²³¹ Buyurdu. Ve Enes (r.a.)'tan şu hadis rivâyet olundu: Allah Rasûlü buyurdu ki: "Yeryüzünde Allah Allah diyen oldukça kıyâmet kopmaz". Bu isim öyle bir isimdir ki tevhidin manasından kastedilen bütün her şeyi içermektedir ve Hüdâ'yı bununla zikreden sürekli artan bir kaynaktan yardım istemektedir? Ve bu zikre şöyle itiraz edildi. Doğrusu o kastedilen için yeterli değildir. Zira zikreden Allah sözü isimdir. Ve isme olumluluk ve olumsuzluk için bir ondan bir haber veren gereklidir. Ve o

---

²³¹ En'âm,6/91.

bunda bulunmaz. Öyle olunca onu söyleyen zâkir sayılmaz. Buna şöyle cevap verilir ki: Şüphesiz ki, zikredilen bellidir. Zikreden nazarında zihinde varlığı yerleşmiş ve sabittir, Farzedelim ki المذكور الله dedi. Ve yâhud اعظم الله ve-yâhûd اذكر الله dedi. **Birinci** duruma göre mübtedâsı mahzûf haber ve ikinci duruma göre üzere haberi mahzûf mübtedâ ve üçüncü **duruma göre** fiili mahzûf mef'ûlün bih olur. Öyleyse, bu zikrin yönünün doğruluğu ve zikredilenin ortaya çıkmasındaki büyüklüğü ve yüceliği ispatlanmış oldu. O'nun sözü burada son buldu.

Enes'ten rivâyet olunan hadisin mahreci, İmâm Ahmed ve Müslim ve Tirmizîdir. Ve Necmüddîn-i Kübrâ (r.a.) buyurur ki: 'La ilahe illallah' sözü nefiy ve ispattan oluşan bir macundur.

Nefiy müşhil gibidir ki, onunla kalbin hastalıkları ve nefsi güçlendirmekten ileri gelen bozuk maddeler yok olur. Ve ispat şifalı bir ilaç gibidir ki onunla kalbe sıhhat ve kötü huylardan selâmet meydana gelir. En iyisini yüce Allah bilir.

Yedinci Fasıl: Bu yüce söze ara vermeden devam etmeye teşvik etmeyi açıklamaktadır. Buharî ve Müslim Sahîhleri'nde Enes'ten (r.a.) rivâyet ederler ki: Zira kim ki bu iki kelimeyi ihlaslı olarak demezse o kimse amelinden faydalanmaz. Bunun gibi Tuhfe'de İmâm Ahmed ve Müslim ve Tirmizî Ubâde b. es-Sâmit'den (r.a.) rivâyet ederler ki: Ubâde b. es-Sâmit (r.a.) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) buyurdu ki: "Kim ki 'la ilahe illallah' diye, Hak Teâlâ ona cehennem ateşini haram eder". Taberânî İbn-i Ömer'den (radiyallahu anhüma) rivâyet eder ki: İbn-i Ömer (radiyallahu anhüma) der ki: Hz. Resûlüllah (s.a.v.) 'la ilahe illallah Muhammedün resûlüllah' sözünü söyleyene ölümden ve kabirde ve öldükten sonra dirildiğinde korku yoktur. Adeta ben onların, "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun".²³² Diyerek kalktıklarını görmekteyim.

Malumdur ki bu hadîs-i şerîfde Hazret'in kelime-i tevhîdin birinci kısmı üzerine kısaltması onu yeterli görmesindedir. Zira o bütününe işaret olmuştur. Hatta kelime-i şehâdet veyahut ihlâs veyahut 'la ilahe illallah' sözü dendi ki, bundan kastedilen 'la ilahe illallah Muhammedün resûlüllah'tır. Şu halde, hangi hadîs ki onda 'la ilahe illallah' zikrolunur, 'Muhammedün resûlüllah' zikrolunmaz. O yeterli görülmesindedir. Yani 'Muhammedün resûlüllah' da kastedilmiştir. Zîrâ 'la ilahe

---

²³² el-Fâtır,35/34.

illallah' sözü 'Muhammedün resûlullah'sız faydalı ve söyleyenden cehennem azabını kaldırıcı değildir. Zîrâ fayda veren tevhîd ikisinin bir arada olmasıyla meydana gelir. Bezzâr İbn-i Ömer'den (radiyallahü anhüma) rivâyet eder ki: İbn-i Ömer (Radiyallahu anhümâ) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Şu kimse ki 'la ilahe illallah Muhammedün resûlullah' diye o kimse cennete girer". Ve İmâm Ahmed ve Hâkim ve Ebû Dâvud Muâz'dan (r.a.) rivâyet ederler ki; Muâz (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Kimin ki bu dünyadaki son sözü, 'la ilahe illallah Muhammedün resûlullah' ola, o cennete girer". İbn-i Adıyy ve İbn-i Merdeveyh Enes'den (r.a.) rivâyet ederler ki: Enes (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Cennetin bedeli, 'la ilahe illallah Muhammedün resûlullah' tır". İmâm Ahmed Muâz'dan (r.a.) rivâyet eder ki: Muâz (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki; "Cennetin anahtarları 'la ilahe illallah Muhammedün resûlullah' sözünü doğrulamaktır".

Yani Hüdâ'dan başka hakkıyla ibadete lâıyk olan bir varlık olmadığına ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) O'nun kulu ve elçisi olduğunu dil ile ikrâr ve kalb ile tasdîktir. Ve bu anahtarın dişleri yalan ve gıybetten arınmış bir dil, buğz ve hasetten temizlenmiş bir kalp, haram ve şüpheli şeylerden korunmuş midedir. Bezzâr Ebî Saîd'den (r.a.) rivâyet eder ki: Ebî Saîd (r.a.) buyurur ki: "Kim ki, Hüdâ'dan başka hakkıyla ibadete lâıyk olan bir varlık olmadığına ve Muhammed (s.a.v.) O'nun elçisi olduğuna samimiyetle şahitlik ederse, o cennete girer". Ve Tirmizî Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet eder ki: Yani Ebû Hüreyre (r.a.) der ki: Hz. Resûlullah (s.a.v.) buyurur ki; "Bir kul ihlaslı olduğu hâlde 'la ilahe illallah Muhammedün resûlullah' derse, mutlaka ona gök kapıları açılır. Büyük günahlardan kaçındığı sürece de arşa kadar ulaşır".

Malumdur ki bu hâdîs-i şerîflerin bazısı mutlaktır. Ve bazısı ihlâs kaydıyla mukayyedir ki, o bundan evvel zikrolunan hadîsdir. Ve onlardan bazıları ihlâs ve büyük günahlardan sakınma kaydı ile mukayyedir ki o bu hadistir. Ve mutlak zikrolunan hadîsler bu mukayyedin üzerine yüklenilmişlerdir. Şu halde bu hadîs-i şerîf gösterdi ki bu yüce sözü söyleyene gök kapılarının açılması ve onun Allah'ın makamına ulaşması iki şarta bağlıdır.

Birinci şart: İhlâstır. Ve ihlâsın tarîfi şudur: Yani ihlas ibadetleri bile bile ve isteyerek Allah için yapmaktır. Yani ibadette Allah'a yakınlaşmadan başka bir şey istememektir. Büyük şeyhler (Allah onların ruhlarını ve sırlarını aziz ve mübârek etsin) buyurdular ki: "Bu yüce sözü söyleyenin dört haslete ihtiyacı vardır.

Birinci haslet: Tasdîkdir.

İkinci haslet: Tazîmdir.

Üçüncü haslet: Halâvettir. (Zevktir.)

Dördüncü haslet: Hürmettir

Tasdîki olmayan münafıktır, tazîmi olmayan bidatçıdır, halâveti olmayan riyâkardır, hürmeti olmayan fâsıktır”.

İkinci Şart: Büyük günahlardan sakınmaktır. İbn-i Abbâs’dan ve Saîd b. Cübeyr’den ve İkrime’den ve tefsircilerin (Allah hepsinden razı olsun) çoğunluğuna göre Hüdâ’nın (Azze ve ve Celle) “Güzel sözler O’na yükselir; rızâsına uygun iş ve davranışları da O yüceltir”.²³³

Sözünde rivâyet olunan şudur: Tayyip kelimedden kastedilen ‘lâ ilâhe illallah’tır. Ve salih amel onu yüceltir. Şu halde faydalı olan tevhîd şu tevhîddir ki, o itaate yaklaşıtır. Zîrâ isyana yaklaşıtıran tevhîd ahirette faydalı olmaz ve sâhibini cezadan kurtarmaz. Ve bazıları dediler ki: yerfeuhu’da olan zamîr açıkça salih amele dönmektedir. Öyleyse mana şöyle demek olur: Yani tayyib kelime ki kelime-i tevhîddir; salih ameli yüceltir. Zîrâ tâat ancak kelime-i tevhîd ile makbul olur. Hasan ve Katâde dediler ki: “Tayyib kelime zikrullahtır. Ve salih amel Hüdâ’nın farzlarını yerine getirmektir”.

Şu halde, kim ki Hüdâ’yı zikretti ve farzları yerine getirmedi. Onun sözü amelinden dolayı kabul edilmedi. Hâsılı kim ki güzel söz söyleyip çirkin iş yaparsa Hak Teâlâ onun sözünü fiilinden dolayı kabul etmez. Ve kim ki güzel söz söyleyip salih amel ile amel etti, onun ameli sözünü yüceltir.

Fayda: Molla Sadeddin (k.s.) *Şerh-i Akâid-i Nesefti*’de der ki: Büyük günah hakkında farklı rivayetler vardır. İbn-i Ömer (r.a.) rivâyet eyledi ki: “O dokuzdur. Birincisi Hüdâ’ya ortak koşmaktır. İkincisi haksız yere insan öldürmektir. Üçüncüsü kazf-i muhsanâttır. Yani salih bir kadını zinâ ile suçlamaktır. Ve dördüncüsü zinâdır. Beşincisi kâfirlerle olan savaştan kaçmaktır. Altıncısı sihirdir. Yedincisi yetim malı yemektir. Sekizincisi Anne-babaya itaatsizlik ve hürmetsizlik etmektir. Yani Müslümân olan babanı ve anneni incitmendir. Dokuzuncusu Harem’de günah işlemektir. Yanî cinayettir”.

---

²³³ el-Fâtır,35/10.

Ebû Hüreyre (r.a.) faiz yemeyi de ekledi. Ve İmâm-ı Alî (k.v. ve r.a.) hırsızlığı ve şarap içmeyi ekledi. Ve bazıları dediler ki: Herhangi bir şey ki onun bozukluğu zikrolunandan birinin bozukluğu gibi ola yahut daha çok ola. O büyük günahdır.

Ve bazıları dediler ki: Her ne ki bilhassa onun hakkında şari (Allah) tarafından cezalandırılacağı söylenmişse o büyük günahdır. Ve bazıları dediler ki herhangi bir günah ki kul onun üzerine ısrarcı ola o büyük günahdır. Ve herhangi bir kötülük ki ondan istiğfâr eyleye o küçük günahdır.

Ve *Kifâye*²³⁴ adlı eserin yazarı der ki: “Doğrusu budur ki, onlar izafî semavi bilgilerdendir. Zatlarıyla bilinmezler. Öyleyse her günah ki üstününe nispet oluna, o küçük günahdır. Ve eğer o alt derecesine nispet edilirse büyük günah olur. Ve mutlaka büyük günah küfürdür. Zîrâ ondan daha büyük günah yoktur”. Onun sözü burada sona erdi.

Fayda: Mevlânâ Muhyiddîn el-Kâfiyeci Envâru’s-Saadet Fî Kelimeti’ş-Şehâdet adlı risâlesinde buyurur ki: “Şehâdet, lügâtte bir şeyin doğruluğunu haber verme manasına gelir. Şu şartla ki, bu haber açık bir gözlem olup, tahmini zannı olmaya”. Nitekim Hz. (s.a.v.) ona işaret edip buyurdu ki: Eğer güneşin aydınlığı gibi bildiysen (gördüysen) şahitlik et, yoksa çekil”.²³⁵

Ve bu hadîs-i şerîfi Hâkim ve Beyhakî rivâyet ederler İbn-i Abbas’dan (r.anhûmâ) Hz. Resûl’e merfû olduğu halde. Ve fukahânın, “Şahitlik mahkemede şehadet lafzını kullanarak doğru haberi vermektir”. Sözleri bu manada nakledilmiştir. Ve şahitlik yapmak manasına gelir.

Nitekim şöyle denir: Ona böyle tanıklık etti. Yani şahitliğini yerine getirdi. Ve bulunma manasına da gelir. Nitekim orada bulunduğu şahitlik için ifade verdi denir. Ve kase manasına da gelir. Nitekim buna ‘tanıklık et’ dediğinde manası ‘yemin et’ demektir.

Ve eşhedü en lâ ilahe illellah’ta olan şehâdetin manası dil ile söylemek ve kalb ile tasdik etmektir. Eğer şehâdetin bu manada kullanılması hâkikat midir yahut mecâz

---

²³⁴ Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) hadis usulüne dair eseri.

²³⁵ Beyhakî, Şuabü’l-îmân, VII, 455, H.no: 10974; Zeylaî, Nasbu’r-râye li ehâdîsi’l-Hidâye, IV, 104.

mıdır denirse, bunun cevabı şudur: lügavi mecazdır²³⁶ ve dini hakikatlerdendir. İkrâr ve tasdik beyân u keşifte şehâdet şâhide benzetildi. Ve şahitlik onun için söylendi.²³⁷ Nitekim aslan kelimesi cesur adam için söylendi. Şu halde istiare²³⁸ babındandır. Ve tefsircilerin Hûda'nın (Azze ve Celle) "Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler".²³⁹ Sözüde 'ediheş' Hüdâ hakkında 'eneyyeb', 'bildirdi' manasındadır.

Ve melekler hakkında اقر 'onaylamak, tasdik etmek' manasındadır. Ve insan ve cinlerden olan ilim sahipleri hakkında 'tasdik etti ve delil getirdi' manasındadır, dedikleri bizim dediğimize şahitlik eder. Eğer denilirse asıl olan lafzın hakikat olmasıdır. Öyleyse o asıldan neden vazgeçilmiştir. Cevap şudur ki, burada vazgeçilmesinin sebebi lügavi mananın buraya uygun olmamasıdır. Onun sözü burada son buldu.

Diğer Fayda: Bazıları dediler ki: İslâm'a göre Kelime-i şehâdet ile telaffuzda اشهد (şahitlik ederim) demek şarttır. Lâkin tercih edilen belki doğru olan şudur ki; Kelime-i Şehadetle telaffuzda اشهد (şahitlik ederim) demek şart değildir. Ve buna delil olan hadisler çoktur. Biri şudur ki: Buharî ve Müslim Sahîhlerinde Ebî Hüreyre'den (r.a.) rivâyet ederler ki:

Allah Resûlü (s.a.v.) buyurdu ki: "İnsanlarla, 'la ilahe illallah' deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim, 'la ilahe illallah' derse, meşru gerekçeler müstesna kanı ve malı haram olur. Bundan sonrası için hesabı Allah'a aittir". Ve Hz. Resûlüllah (s.a.v.) emmisi Ebî Tâlib' e "Ey amcacığım! Lâ ilâhe illallah de". Dedi. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

---

²³⁶ Lügavî mecâz (dile dayalı mecâz): Bir kelimenin bir ilgi sebebiyle asıl anlamının dışında kullanılmasıdır. Mecâz-ı lügavînin biri mecâz-ı mürsel, diğeri de isti'âre adı verilmiş olan iki türü vardır.

²³⁷ A:Ve onun üzerine şehadet ıtlak olundu.

²³⁸ İstiare: Hakiki mânâ ile mecâzi mânâ arasındaki benzerlikten dolayı bir kelimenin mânâsını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanma san'atı; "arslan" kelimesini "cesur adam" için kullanmak gibi.

²³⁹ Âl-i İmrân,3/18.

Sekizinci bölüm: Sesli ve sessiz zikir hakkında âlimler arasında ortaya çıkan ihtilâfi açıklamaktadır. Bilinsin ki, sesli ve sessiz zikirde âlimler arasında ihtilâf ortaya çıktı. Bazıları dediler ki: Sesli zikir mekrûh ve bidattır. Zîrâ sesli okumak şu yerde câizdir ki, onun hakkında şeri izin ola. Ezân gibi ve imamın namazda getirdiği tekbirler gibi. Ve bayram namazı tekbirleri gibi ve teşrik ve telbiye gibi.

Zira bunlar İslam alameti oldukları için lazım olan sesli okunmalarıdır. Ve bunlardan başkasında şeri izin sözkonusu olmadığı için zorunlu olan sessiz okumaktır. Ve bunlar görüşlerini desteklemede Kitâbı ve Sünneti ve eseri²⁴⁰ delil gösterdiler. Kitap'tan delile gelince:

Allahü Teâlâ'nın buyurduğu gibi: “ Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez”.²⁴¹

Salebî tefsîrinde der ki: “Sesli duâ haddi aşmaktır”. Ve o sebepten bu söz kerahatine delîldir. Ve Kevâşî Hüdâ'nın, “Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez”. sözünün tefsîrinde der ki: “Yani sesli zikir yapanlar”.

Sünneten delile gelince, Ebû Mûsâ Eşârî der ki: Resûlüllah (s.a.v.) bir topluluğun sesli olarak zikrettiğini duyunca onlara şöyle dedi:“Ey Âdemoğulları! Nefislerinizi yüksek sesle zikir yapmaktan zaptedin. Yanî zikir yaparken sesinizi yükseltmeyin. Zira siz hiç şüphesiz siz sağıra veyahut burada olmayana seslenmiyorsunuz. Hiç şüphesiz gerçekte öyle bir Mevlâ'ya duâ ediyorsunuz ki O kendisine seslenenleri işiten ve vekil olduklarını korumayarak dualarına yakındır. Halbu ki o daima ikramının güzelliği ve karşılıksız rahmeti ile sizinledir”.

---

²⁴⁰ Sözlükte “bir şeyin artığı; kılıç darbesi” gibi anlamlara gelen eser kelimesinin çoğulu âsâr ve usûrdur. Aynı kökten türeyen Kur'an'daki esâre kelimesi de (el-Ahkâf 46/4) “bilgi artığı” demektir. Hadis ilminde ise haber ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Nitekim “me'sûr hadis” nesiller boyu nakledilerek gelen haber demektir. Eser Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini ifade ettiği gibi sahâbî ve tâbiîlere ait her tür haberi de ifade eder. Bazı hadis âlimleri eseri Resûl-i Ekrem'e ait haberlerle (merfû) sahâbeye ait haberler (mevkuf) için kullanırken Horasan bölgesindeki âlimlerin bu kelime ile bilhassa sahâbeye ait rivayetleri kastettikleri belirtilmektedir. Bazı fıkıh âlimleri ve özellikle bir kısım Şâfiîler eseri sadece mevkuf rivayetlere, haberi de merfû rivayetlere tahsis ederler.

²⁴¹ el-A'raf, 7/55.

Sahih olarak rivayet edilen esere gelince; İbn-i Mesûd (r.a.) dedi ki: Doğrusu bir cemaat toplanıp Hüdâ'yı zikrederler. Ve Hz. Resûl'e salevât getirirler. Ve seslerini yükseltirler. İbn-i Mes'ûd (r.a.) onlara gitti ve dedi ki: "Biz buna Hz. Resûl'ün zamanında görmedik ve ben sizi ancak bidat ehli olarak görüyorum". Şu kadar ki onlara Hazret'in zamanını aktardı. Hatta onları mescidden çıkardı. Ve bazıları dediler ki: Sesli zikir caizdir. Ve sahih hadisler bunları beyan etmektedir. Ve bunlar Hüdâ'nın, "Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez". Sözü'nün tefsîrinde dediler ki: Rabbimize dua edin ve ihtiyaçlarınızı ona yalvararak iletin, (gizli ve gönülden gelerek) yani içine riya sokmadan. Muhakkak Allah kendinden başkasına dua ederek ona ortak koşanları sevmez.

Ve dediler ki: Hadîs-i şerîf gazâda iken söylendi. Öyle olunca yüksek ses belayı çekmesin diye Hazret onu yasakladı. O sebepten Hazret seferlerinde hayvanların boynuna takılan çingırağı yasakladı. Ve İbn-i Mesûd'dan gelen eserin aslı yoktur. Nitekim sahih hadisler ona delildir.

Bunlar da hangisinin daha faziletli olduğunda ihtilâf ettiler. Bazıları dediler ki, sesli zikir efdaldır. Zîrâ onunla kalbin zikri zâkirde meleke haline gelir. Ve onu başka şeylerle meşgul olmaktan men eder. Ve zikrin bereketi duyana ulaşır. Ve onları zikir için tahrik eyler. Ve bazıları dediler ki: Sessiz zikir daha faziletlidir. Zîrâ o riyadan daha uzak ve samimiyete daha yakındır. Halbu ki Hz. Resûlüllah (s.a.v.): "Zikrin hayırlısı hafî olanı, rızkın hayırlısı kâfi olanıdır". Buyurdu. Bu hadisi Ebû Yalâ ve İbn-i Hibbân ve Ebû Avâne ve Beyhakî Sad b.Ebî Vakkâs'dan merfu olarak rivâyet etti.

Yani zikrin gizli olması ve onunla şöretin olmaması zıddından hayırlıdır. Ve malın az olması ki sahibini ahirette meşgul etmeyendir. Çokluğundan dolayı sahibini ahiretten oyalar. Ve bazıları izah edip dediler ki; "İyi niyetli olana, sesli zikir daha iyi ve daha doğru ve nefsinin riyasından korkana gizli olması daha faziletli ve uygundur. Ve tercih edilen budur".

Bu cümle şu kimse hakkındadır ki ona zikir şevki üstün gelip seçim ve tercih ipi elinden gitmeye. O söz ve fiillerinde hoş görülmüştür. Söz onun için değildir. Allah en doğrusunu bilir.

Birinci bâb: Bu muazzam sözün kelimelerinin açıklanması hakkındadır: ل (la) kelimesi cinsini nefyeden ل (la)'dır. Ve bu ل (la) amelde ا (inne) kelimesine hamledilmiştir. Kendisi nekre olmak şartıyla ismini nasb, haberini ref eder.)Ve o nekre

muzâf veyâhût şibh-i muzâf ola. Örnek: Muzâfda لا غلام رجل افضل منك ‘hiçbir çocuk senden iyi değildir’ gibidir. Ve şibh-i muzâfta لا خير منك قائم ‘Ayakta duran senden iyi değildir.’ Gibidir. Ve eğer müfred olursa, yani muzâf ve şibh-i muzâf olmazsa, bu mahalde olduğu gibi mansûb olduğu nesnenin üzerine mebnî olur. Eğer fetha ile mansûb olursa fetha üzerine mebnî olur.

لا رجل في الدار (Evde kimse yok) gibi. Ve eğer kesre ile mansûb olursa kesr üzerine mebnî olur. لا مسلمات. gibi. Ve eğer ya ile mansûb olursa يا üzerine mebnî olur.

لا غلامين ولا ناصرين لك [Sizin hizmetçiniz ve yardımcınız yok.] Gibi.

Malûm ola ki mebnî iki kısımdır: Bir kısmı aslîdir. Ve o üç tanedir, mâzîdir ve emr-i bigayri'l-lâmdir ve harftir. Ve bir kısmı ârızdır. Ve o bu üçten başkadır. Ve ârız mebnî eğer hareke üzerine mebnî olursa, اين و حيث و جبر gibi. Onda üç soru vardır: Birinci soru şudur ki: İsimlerde asıl olması gereken irab iken bunun mebnî olmasının sebebi nedir? İkinci soru şudur ki: Binâda aslolan sükûn iken bunun hareke üzerine mebnî olmasının sebebi nedir? Üçüncü soru şudur ki; üç harekeden birini seçmenin hikmeti nedir?

Ve eğer sükûn üzerine mebnî olursa o zaman ancak mebnî olmasının sebebi sorulur. Öyleyse, لا رجل في الدار [Evde kimse yok.] terkîbinde رجل niçin mebnî oldu diye sorulursa cevap olarak denir ki: Zîrâ o min harf-i cerrinin manasını içermektedir. Ve isim harf manâsını içerirse, mebnî olur. Öyle olunca bu da mebnî olur. Ve niçin hareke üzerine mebnî oldu diye sorulursa, cevabında denir ki: Ta ki aslî mebnî ile ârız mebnî arası ayrılı. Ve niçin fetha üzerine mebnî oldu, damme ve kesre üzerine mebnî olmadı diye sorulursa cevabında denir ki: Zîrâ o çok hafif harekedir. ولا اله (ve hiçbir ilah yoktur.) cevâbının sorusunda da böyledir.

ففس إلى فعال dir, مالوه manâsına. Zîrâ fiillerin mefûl manâsına gelmesi olağandır.

كثيرا كتاب مكتوب ولباس ملبوس و امام مأموم manâsına geldiği gibi. Ve الله 'den türemiştir, fetha iledir.

Ve الله (ilah) asılda رجل (recul) gibi cins isimlerden bir isimdir. Her ilah için kullanılır. Gerek hak ilah olsun, gerekse batıl ilah olsun. Sonra hak mabud için kullanıldı. Nitekim necm asılda her yıldızın ismidir. Sonra, Süreyyâ yıldızı için kullanıldı ve sene her yılın ismidir. Sonra, kıtlık yılı için kullanıldı.

Beyt her evin ismidir. Sonra Kâbe (tağlib olundu) için kullanıldı. Ve kitâp her mektubun (yazılanın) ismidir. Sonra Sibeveyh'in kitâbı için kullanıldı. الا (illa) burada

istisna harfidir. Ve istisnâ lügatte tesniyeden türemiştir. Atını yöneldiği tarafa gitmekten men ettiği zaman ثنى عنان فرسه denir. Ve illâ müstesnâyı müstesna minhin hükmüne girmesinden men ettiği ve döndürdüğü için bu isimle isimlendirildi.

Ve nahiv âlimlerinin ıstılahında Abdulkahir'in zikrettiğine göre tarifî şudur. [İstisna dahil olduğu yerden onu ayıran çıkarandır. İnsanlar geldi ama Zeyd gelmedi sözündeki gibi.]

Zeyd ihrac olundu. Şu kıyâmdan ki ona kavim dâhil oldu. Ve bunun gibidir. Pes, Zeyd ihrâc oldu şu kıyâmın nefyinden ki ona kavim dâhil oldu. Bazıları dediler ki: İstisna, başkalarının dâhil olduğu yerden çıkarılması ya da başkalarının çıktığı yere onu dahil etmektir. Matûfun aleyh olumlu istisnanın ve matûf menfî istisnanın haddidir. Ve bazı araştırmacı âlimler bir tarif icat edip, dediler ki: İstisna kelâmın başında dâhil oldukları hükümden illa ve kardeşleri ile çıkarılan, ayrılındır ”. Sözü dahil olmayla ilgilidir ve zamir sözün başına racidir ve illa ve kardeşleri men etmeyle ilgilidir. Yanî istisna illa ile veya kardeşleriyle sadr-ı kelâmın hükmünde mütenâvil olduğu nesne ki, bazısını duhûlden men etmektir. Bazı ما تناوله kavli istisnâ-i müstağrakı ihraç eder ve illa ve kardeşleriyle kavli diğer tahsîstattan sakınır. Ve bu tarif sâir tariflerden ahsendir. Zîrâ şu kimse ki, O illa ve kardeşleri ile çıkarılındır ” Dedi. Eğer hakîkatte ihrâcî murâd ederse o mümtenidir. Zîrâ ihrâc ya hükümden sonra olur veya hükümden önce olur. Eğer hükümden sonra olursa mütenâkız olur. Halbuki istisnâ Kelâmullah'ta vâkidir. Ve o tenâkuzdan münezzehtir. Ve hükümden önce olması da câiz değildir, beyânı budur ki hakîkat-ı ihrâcın hakikati ancak duhulden sonra bulunur. Halbuki müstesnâ tenâvül cihetinden yanî ondan vazen müstesnâ fehm olduğu hissiyyetten kelâmın başının hükmüne dâhil değildir. Ve ihraç, tenavûlden değildir. Zîrâ istisnadan sonra tenâvül bâkîdir. Öyleyse, malûm olduğu hakîkatte ihrâc murâd değildir. Şununla beraber ki, istisnanın tarifinde tasrîh edip dediler ki; “İstisna dahil olmadığı şeyden çıkarmaktır”.

Yanî istisnâ şu nesneyi ihraçtır ki eğer bu ihraç olmasaydı müstesnâ müstesnâ minhe dâhil olurdu. Şimdi bu tariflerinden malûm oldu ki ihrâçtan murâd duhûlden mendir mecazen. Ve hudûdda mecazı kullanmak mümtenidir. Ve onun için bu tarif onların tariflerinden evlâdır.

Faydalı fıkıh bilgisi: İstisnâ iki kısımdır. Bir kısmı istisnâ-i talîdir. Ve bir kısmı istisnâ-i tahsîldir. Ve iki kısım istisna da bitişik olduğunda doğru olup bitişik olmadığında câiz değildir.

Ve tahsil istisnasının lafzı üç tanedir. 'إلا' (illa), غير (gayrı) ve سوى (siva)'dır. Ve bu istisnâ ancak istisnâdan sonra onun bildirdiği hükmün meydana gelmesi şartıyla doğru olur. عشرةً إلا تسعة (On, ama dokuz tane var) gibi.

Şu halde ona bir dirhem gerekir. Ve eğer ki عشرةً إلا عشرةً derse istisnâ değildir. Ve söylediğinden dönmek bâtıldır. Ve bu butlan müstesnâ, müstesnâ minh cinsinden olursadır. Zikredilen misâl gibi. Ve eğer ayrı cinsten olursa, له على مائة درهم إلا ديناراً أو الا قفيز حنطة (onun yüz dirhemi var bir dinar hariç veya bir ölçek buğday hariç) gibi. İmâm-ı Azâm ile Ebû Yûsuf'a göre istisnâ gerçek olur. Ve ona bir dînârın veyahut bir ölçek buğdayın bedeli gerekir. Ve eğer bütün isimlerden kaçınıp, نسائي طوالق إلا هؤلاء (Hanımlarım hariç diğerleri boş olmuştur) derse ve onlardan başka karısı yok ise istisnâ gerçek olur. Ve onlardan birisi boş olmaz.

Ve eğer نسائي طوالق إلا نسائي [Hanımlarım hariç diğerleri boş olmuştur] derse istisnâ gerçek olmaz. Ve onların hepsi aynı şekilde boş olur. عبيدى احرار إلا هؤلاء (onlar hariç kölelerim hürdür) derse onlardan birisi azâd olmaz. Ve eğer عبيدى احرار إلا عبيدى (kölelerim hariç köleler hürdür) derse istisnâ gerçek olmaz.

Ve kölelerin cümlesi azâd olur. Ve eğer bir kimse hatununa انت طالق ثلاثا إلا ثلاثا (Sen 3 hariç 3 ile boşsun) dese istisnâ bâtıl olur ve üç talak meydana gelir ve ona eğer üçten fazla talâk yapıp ondan üçü istisnâ eylese. Muhît'te yer almaktadır ki istisnâ söylenen cümleden olur, üçten olmaz. Allah en iyisini bilir.

Allah bütün sıfatları kendinde toplayan zatın ismidir. Ve bu mübarek isim hakkında büyük âlimler (rıdvanullahu teâlâ anhüm) çok ihtilâf ettiler. Ve onlardan her grup ictihâdlarının gerektirdiği yola gittiler.

Öyleyse, biz o görüşleri ilk önce kısaca ve ikinci olarak uzun uzadıya izah edelim. Kısaca izahı şudur ki: Âlimlerin çoğu dediler ki, Allah lafzı Arapça'dır ve bazıları dediler ki İbrânice'dir. Ve bazıları dediler ki Süryânice'dir. Arapça'dır, diyenler de ihtilâf ettiler.

Onların çoğu dediler ki zat için özel isimdir ve bazıları dediler ki sıfattır. Ve özel isimdir diyenler de ihtilâf ettiler. Onların bazıları dediler ki o a'lâm-ı mevzûâdandır. Ve bazıları dediler ki, O alâm-ı galibedendir. A'lâm-ı mevzûâdandır diyenler dahî

ihtilâf ettiler. Bazıları dediler ki menkuldür. Bazıları dediler ki mürteceldir.²⁴² Ve mürteceldir diyenler de ihtilâf ettiler. Onlardan bazıları dediler ki müştahtır ve bazıları dediler ki gayrı müştahtır.

Ve ayrıntılı açıklaması şudur ki, âlimlerin çoğunluğu (Allah onlardan razı olsun) dediler ki, Lafzatullâh Arapça'dır. Fahreddin er-Razî (k.s.) bu ism-i şerîfin Arapça olduğuna Kur'ân-ı Azîm'den iki âyetle delil getirdi. Birinci ayet şudur: "O'nun adını almaya lââyık başka birini biliyor musun?"²⁴³

هل تعلم من اسمى الله ' den kastedilenin lafza-ı celâl olduğunda ittifak ettiler. Şu halde mana هل تعلم من اسمى الله "Allah diye isimlendirilecek birini biliyor musun?" Demektir. Hatta dediler ki, Hak Teâlâ kalpleri bu isimden başkasıyla isimlendirmeden ruhunu aldı. Karafî bu âyetin tefsîrinde buyurur ki: هل تعلم يقل هذا الاسم لغير الله "Sen Allah'tan başka bu şekilde isim verilen birini biliyor musun?"

Ve ikinci ayet şudur: "Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? Diye sorsan, elbette Allah'tır derler".²⁴⁴

Bu ayet-i kerime Lafza-ı Celâlenin Arap lügatinde ve Câhiliye'de ve İslâm'da muvahhidlerin ve müşriklerin konuşmalarında kullanıldığına delalet eder. Getirilen iki delil de reddedildi. Ama birinci getirilen delil reddedildi. Şununla ki, onun isim olarak kullanılmaması onun Arapça olmasını gerektirmez. Ve getirilen ikinci delil reddedildi.

Şununla ki: "Gerçek şu ki onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, tereddüt etmeden "Allah" derler". Sözünde olan şerefli isimden kastedilen lafız değil, gerçekte getirilen delildir.

Şu halde, onların her birine nispetle söylenilmiş olan lafzın Lafza-ı Celâl olması lâzım değildir".Onlara soracak olursan" ki söylenilmiş olan lafz-ı celâldir. Lâkin onun Arapça olması lâzım değildir. Allah en iyisini bilir. İbranice'dir veyahut Süryanice'dir diyenlerin görüşleri doğruluktan uzaktır.

---

²⁴² Kelimenin lügat mânası ile ıstılah mânası arasında münasebet bulunmayan kısmına mürtecel; münasebet bulunan kısmına da menkul denir.

²⁴³ Meryem,19/65.

²⁴⁴ Zümer,39/38.

Zîrâ bu şerefli lafız Arapça'dır. Câhiliyede ve İslâm'da nazım ve nesir olarak edebiyatçıların ve güzel konuşanların lisanlarında kullanılmıştır. Ve başka lügatte Arapça'dan alınarak kullanıldı. Bu görüş şununla reddedildi: Mümkündür ki o kullanım Arapçalaştırmadan sonradır. Cevâbında dendi ki Arapçalaştırmayı iddia etmek delilsiz bir iddiadır. Ve Arapça'dır diyenler de ihtilâf ettiler. Onların çoğunluğu dediler ki, O özel isimdir. Ve bazıları dediler ki, sıfattır. Özel isimdir diyenler üç yönden delil gösterdiler. **Birinci vecih** şudur ki, eğer bu mübarek lafız sıfat olsaydı la ilahe illallah sözümüz, La ilahe er-Rahman sözümüz gibi tevhîd olmazdı. Zîrâ sıfat var olması bakımından çokluğa delildir. Halbu ki mütekaddimîn ve muteahhirîn âlimleri hep birlikte bu yüce kelimenin tevhîdi ifade ettiğini kabul etti. **İkinci vecih** şudur ki bu şerefli isim daimâ mevsuf olarak gelir. Asla sıfat olarak gelmez. Meselâ Allah Rahman'dır denilir. Sıfat olarak Rahman Allah'tır denmez. Eğer sıfat olsaydı, bu sıfatla muttasıf olmazdı. Belki maddelerden birine sıfat olması câiz olurdu.

Üçüncü vecih şudur ki, Hüdâ'nın (azze ve celle) Kitâb ve sünnet ve ümmetin icması delâlet eylediği üzere sıfatları vardır. Şu halde, O'na bir zat ismi gereklidir. Ta ki o sıfat O'nun üzerine geçerli olsun. Zîrâ eğer onların hepsi sıfat olsaydı, kendileri ile mevsuf bir isim için geçerli olmazlardı. Ve o imkânsızdır. Ve Lafzatullah'tan başkası ittifakla mevsûf olmadı. Şu halde onun mevsuf olmasına karar verildi. Ve sıfattır diyenler dört vecih ile delil getirdiler.

Birinci vecih odur ki Hüdâ'nın zatını göstermede özel isim konulması onun zâtını düşünmenin bir sonucudur. Ve bir kişi Hüdâ'nın zatının hakikatini düşünerek anlayamaz. O halde, O'nun karşılığında özel isim koymak câiz değildir.

İkinci vecih şudur ki, özel isim somut işaret manâsının yerine geçmektedir. Şu halde, Hüdâ hakkında somut işaret imkânsız olduğu gibi özel isim de imkânsız olur.

Üçüncü vecih şudur ki, özel isim koymanın faydası bir şahsı hakîkatte onun benzeri bir şahıstan ayırmaktır. Ve Hüdâ'nın (azze ve celle) hakîkatte benzeri yoktur. Öyleyse O'nun karşılığında özel isim koymak faydasızdır.

Dördüncü vecih şudur ki eğer o özel isim olsaydı Hüdâ'nın (azze ve celle) "O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Gizlinizi açığınızı bilir, neyi yapıp ettiğinizi de bilir".²⁴⁵

Kavlinin zâhiri doğru manayı ifade etmezdi. Birinci vecihten şöyle cevap verildi: Hüdâ'nın zatının (azze ve celle) subuti, selbi ve fiili sıfatları ile onlardan ilahi feyz ile zâhir olduğu kadar meydana gelmiş olanı düşünmesi hususunda anlaşmazlık yoktur ve o mümkündür.

Mümkün olmayan hakikati hakkında akıl yürütmektir. Ve o özel isim koymada lazım değildir. Şununla beraber ki bu söz şu vakit tamam olur ki, bütün lafızların veyahut bazısının konulması gerçekleşmeye. Ama şöyle ki hepsinin veyahut bazısının konulması gerçekleşirse yukarıda zikredilen vecih uygun olmaz.

Faydalı bilgi: Malumdur ki lafızların delaletinin konulmuş olduğunda ittifâk ettikten sonra lafzı koyan hakkında ihtilâf ettiler. Bazıları dediler ki, lafzı koyan Hak'tır. Ve O'ndan başkası ilhâm ile veyahut vahiy ile öğrendi. Bu ekole tevfiğ ekolü denir ve bu mezheb Ebî Hasan Eşari'ye nispet edilir. Ve bazıları dediler ki, nastır. Ve bu ekole ıstılah ekolü denir. Ve bu mezheb Mutezile'nin çoğunluğuna nispet edilir. Ve bazıları tevzie inandılar. Yani onların bazısını Hüdâ ve bazısını insanlar koydu dediler. Ve bazıları hiçbir şey söylememeyi seçtiler. Yanî nefy ve ispattan biriyle hükmetmediler. Bu halin hakikatini en iyi Allah bilir. İkinci vecihten şöyle cevap verildi: Özel ismin Hüdâ'nın zatı hakkında imkânsız olan somut işaretin yerine geçmesi yasaklanmıştır. Zira alem (özel isim) belirlenmiş bir kişiye işaret için konulmuş bir isimden ibârettir. Onun somut bir işareti içermesi şart değildir. Ve üçüncü vecihten şöyle cevap verildi: Alem (özel isim) belirlenmiş bir kişiye işaret için konulmuş bir isimdir. Ve hakikatte onun benzeri olması şart değildir. Dördüncü vecihten şöyle cevap verildi: Allah isminin manası, sanki semavatla alakalıdır, dendi: "Allah semavat ve arzdakilerin mabududur. O tevhîdinde ve ilahlığında bilinendir. O'na Allah (c.c.) denir ki, hiçbir şey O'na ortak değildir".

Ve 'fissemavat'(semavatta) haberden sonraki haber olması caizdir. Şu manaya ki, O Allah'tır. Ve o semavât ve arzdadır. Yanî onlarda olanlar âlemdir. Ve onlardan bir şey kendine gizli değildir. Sanki zâtı onlardadır. Bunun gibi Keşşaf'ta alemdir diyenler de ihtilâf ettiler. Çoğunluğu alâm-ı mevzuadandır.

Ve bazıları dediler ki alâm-ı galibedendir. Yani asılda vasıftır. Lâkin ne zaman ki onun Hüdâ için kullanılması arttı. Bir yönden ki ondan başkası için kullanılmadı.

Şu halde, Süreyya ve Sa‘k gibi üzerine sıfatlar icra etmekle ve onunla vasf olunmaktan kaçınmakta ve ona şirk ihtimâli yol bulmamada alem mecrasına icra oldu. Zîrâ O Allah’tan başka bir şey gerçek veyahut gerçek olmayan itibarsız beşere makul ve müdrik olmadığı cihetten ona bir lafız ile delâlet olunması mümkün değildir.

Ve alâm-ı mevzûadandır, diyenler de ihtilâf ettiler. Onlardan bazıları menkuldür dediler. Yani özel isim olmadan evvel bir nesneye konulmuş idi. Sonra özel isim oldu. Ve bazıları mürteceldir, dediler. Yanî başlangıçta özel isim olarak konuldu. Bir isimlendirmeden diğere nakledilmedi. Ve mürteceldir diyenler de ihtilâf ettiler. Onlardan bazıları müştaktır dediler. Ve bazıları gayri müştaktır dediler. Ve bu ihtilâf başka bir kök üzerine dayandırılmıştır. Ve o kök şudur ki lafza-ı celâl başka bir kökten mi alınmıştır yahut başlangıçta konulmuş özel isim midir?

Birinci görüşe göre müştak ve ikinci görüşe göre gayri müştak olur. Ve lafzatullâhın kökü hakkında Sibeveyh’den talebeleri iki görüş rivâyet eylediler. Birinci görüş şudur ki, aslı الله ‘dir, bu kelimenin konuşmada çok kullanıldığı için hemzesi kıyasa aykırı olarak hazfolundu.

Ve onun yerine ya galebe için veyahut belirlilik için elif ve lâm dahil edildi. Ve ikinci ihtimal, Ferra’nın²⁴⁶ görüşüdür ve maksadı kelimeyi marife yapmaktır. Tâ ki lafız manâya uygun ola. Zîrâ ilahe lafzı nekredir. Zikrine hürmet için yüceltildi. Ve bu ل ve ج ona lâzım kılındı.

O sebepten üzerine ‘ya’ dâhil edilip ya Allah! dendi. Ve Sibeveyh’in bu görüşü reddolundu. Şununla ki Lafzatullah’ın الله ‘den alınmış olması delilsiz bir görüştür. Zîrâ الله ile الله lafızda ve manâda muhteliflerdir. Ama lafızda ihtilâflarının açıklaması şudur ki الله (Allah) görünürde mutel-ül ayndır. Ve zahir olandan ancak bir delil ile vazgeçilir. Ve الله (ilahe) mehmuz-ul fâ ve sahih-il ayn vel-lâmdır. Onlar iki maddedendirler.

Öyle olunca onları tek bir köke redd tahakkümdür. Ve sebîl-i tasrîfdan hurûcdur. Ama manâda ihtilâfları şudur ki, lafzatullâh Cahiliyyede ve İslâm’da Hz. Hakka mahsûs bir isimdir. Ve الله onun gibi değildir. O sebepten lafza-ı celalin zikri ile bütün ilahi isimlerin manaları hatıra getirilir. Ve الله (ilah) ile sadece manevî mabûd hatırlanır. İkinci görüş şudur ki aslı لاہ ‘dir. عقل vezni üzere. Öyleyse bunda yer değiştirme vardır. Zîrâ aslı وَهْ (velehe) dir. Ayn-el fiil, lâm-ül fiil yer değiştirdikten sonra لَوْه (levehe)

²⁴⁶ Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. Arap dili ve tefsir âlimi.

oldu. Ve و (vav) harekeli ve makabli meftûh olduğundan elife dönüştürülüp ؤ dendi. Sonra ٰ ve ُ dâhil edildi. Önceki lafza dâhil edildiği gibi.

Bazıları dediler ki aslı لا له 'dur. Ve Zemahşerî bunu tercih etti. O sebepten Keşşâf'ında "Allah lafzının aslı ' illa lehu' (ancak onun içindir) dur". dedi. Ve Mollâ Saadeddîn *Mutavvel ve Muhtasâr*'da sahib-i Keşşâf'a tâbi olup der ki: Eğer denirse ki bu vecih üzere harf-i tarif aslî olur. Ve aslî olunca niçin hemzeden bedel olur. Hasan Çelebi²⁴⁷ bu karışıklığa cevap verip der ki: "Aslı 'el-ilah'tır" sözünde olan harf-i tarîf hikâyetdendir, mahkîden değildir. Ve maksadı "aslî 'ilah'tır" demektir, nekre olarak. Kâdı Beydâvî dediği gibi. Alıntı burada bitti.

İbn-i Mâlik (Rahimetüllahi aleyh) *Şerh-i Teshîl*'de buyurur ki; Allah'ın لا له (el-ilah) olduğunu zanneden kimsenin maksadı iki husustan geri değildir. Birinci husus şudur ki, önce hemze hazfoluna ve sonra lam lam'da idgam oluna. İkinci husus şudur ki, hemzenin harekesi ilk lama naklonuna ve hemze hazfoluna. Kıyasi nakil gereğince birinci husus batıldır. Zîrâ sebep yokken veyahut sebep, sahibine benzemeksizin fâe'l-fiili hazfeder. Fâe'l-fiili sözüm uyarıdır. Şunun üzerine ki onun hazfi ihtimal vermeme yönünden ayne'l-fiilin veyahut lâme'l-fiilin hazfinden daha şiddetlidir.

Zîrâ sonlar ve onlara bitişik olanlar değiştirmeye başlardan daha layıktır. Ve sebepsiz kavlim uyarıdır. Şunun üzerine ki fâe'l-fiil bazen hazf olunur sebep ile وعداً و , 'nın hazfi gibi. Zîrâ o بَعْدُ nun masdarıdır. Öyleyse masdarın hazifte fiille birbirine uymasını talep için ondan و hazf olundu. Ve sebepsiz sahibine benzemeyen kavlim tenbîhtir. رِقَّة üzerine ki o وَرَقٌ manâsındadır.

Öyleyse onun fâe'l-fiili hazf olduğu sebep için değildir, عِدَّة'de olduğu gibi. Belki vezin ve illetli olmaları bakımından ve عِدَّة kelimesine benzerliği olduğu içindir. Eğer denirse ki ناس'tan elif sebepsiz olarak hazfolundu. Zîrâ aslı اناس'dır. O halde, bunda da sebepsiz hazfolundu dense cevâbında deriz ki, ناس (nas)'ın اناس (ünas) üzerine müferri' olması (boşaltılması, bırakılması) sahîh olduğu takdirince diğerlerini ona yüklemek câiz değildir. Zîrâ onun üzerine yüklemek şazz olanlardan çoktur. Ve onda sebepsiz aslına çok muhalefet vardır.

²⁴⁷ Hasan Çelebi, Fenârî(ö. 891/1486) Molla Fenârî'nin torunu, dilci, kelâm ve fıkıh âlimi.

Halbu ki onu gerektiren bir şey yoktur. Bununla beraber sahîh olan budur ki, نَسْ , أناس maddeleri muhtelif iki lafızdır. Ve manâları birdir. Birinin maddesi انس ve birinin maddesi نَسْ 'dir. Ve bunun için çok örnek vardır. Ve اله 'ın hemzesinin harekesinin birinci lama naklini iddiâ edenin görüşünün batıl olmasıyla birinci husustan daha layıktır. Zîrâ o birinci vecihten asıl muhalefeti gerektirmektedir.

Birinci vecih, iki kelimedede lüzum üzerine hemzenin harekesini nakildir. Ve bunun örneği yoktur.

İkinci vecih, harekeyi sonraki benzeri bir harfe nakildir. Ve o nakl-i içtima-i misleyn müteharrikini mucibtir. Ve o sakin olmasından sonra bir araya gelmesi hemzenin tahkikinden²⁴⁸ daha ağırdır.

Üçüncü vecih, ona hareket naklolunduğu harfi sakin yapmaktır. Ve o nakli ilan etmeye sebeptir. Kısaca ilk lam aslında sakin idi. Sonra hemzenin harekesiyle harekeli oldu. Öyleyse idgam sebebiyle sâkin olunca nakilden evvel olan sıfatına ki, sükûndur, dönmek gerekir. O halde nakil işi ortadan kalkar.

Beşinci (dördüncü olması lazım) vecih, Birinci lamın sonrakine idgamıdır. Ve o kıyastan uzaktır. Zîrâ harekesi naklonunan hemze sâbit hükmündedir. O halde onun önündekini sonrakinde idgam ehad-i munfasılını diğerine idgam gibidir. Onun sözü burada bitti.

Özet olarak, Halhalî der ki; “Lafzatullah el-vâcibü lizatihi (kendiliğinden zorunlu olan) veyahut el-müstehak lil-ubûdiyyetihi (kulluk edilmeye müstehak olan) mefhumuna isimdir. Ve bunlardan her biri bir bütündür ki bir ferde mahsus olmuştur. Öyleyse alem (özel isim) olmaz. Zîrâ alem mefhumu (özel isim kavramı) parçadır”.

Mevlânâ Saadeddîn der ki: Halhalî'nin bu sözü hatadır. Zîrâ onun külli mevhumaya isim olduğunu doğru bulmayız.

Görmez misin ki, ‘la ilahe illallah’ sözümüz ittifakla kelime-i tevhîddir. Öyleyse eğer mefhum hakkıyla ibadete layık olana veyahut varlığı kendinden zorunlu olana isim olsaydı ondan mevcut olan tek varlık (Allah) için özel isim olmayaydı tevhîdi ifade eylemezdi.

---

²⁴⁸ Tahkik: hemzenin gerçek ses ve sıfat değerleriyle telaffuzu.

Zîrâ külli mefhum O'ndan çokluğu muhtemeldir. Ve dediği gerekçeden dolayı alem olduğuna bir delil de odur ki bu kelimedede ilâhdan maksat ya mabud-u bilhaktır.(Hakkıyla ibadete layık olandır.)

O halde şey'in kendi nefsinden istisnâsı lâzım gelir ve o muhâldir. Veyahut ibadete lâyük tek varlıktır. Öyleyse yalan söylemek lazım gelir. Zîrâ batıl mabutlar çoktur.

Öyleyse gerekir ki, اله (ilah) mabud-u bilhak (hakkıyla ibadete layık olan) manâsında ola. Yanî o küllîdir ve الله ondan mevcut olan tek varlığın özel ismidir. Ve manâsı لا مستحقّ للعبدية له فى الوجود او موجود الا الفرد الذى هو خالق العالم [Âlemin halikı olan Allah'tan başka kendisine ibadet edilmeyi hak eden yoktur.] Demektir.

Ve sahib-i Keşşaf'ın, “Allah ismi hakkıyla ibadete layık olana özeldir. O'ndan başkasına denilmez”. sözünün manâsı budur. Yanî, Allah, O'na hak ile ibâdet olunan tek mevcut olana özeldir. Son.

Ve Keşşaf'taki ibare ki, Sadeddîn ona işâret eyledi, şudur: “El-ilahu, racul kelimesi gibi ibadet edilmeyi hak eden ve etmeyen mabudlar için kullanılan bir cins isim idi. Sonra hemze hazfolundu ve ibadet edilmeye layık olan, Allah'tan başkası için kullanılmayıp Allah'a has oldu”. Son.

Ve bütün, nitekim akıl ve idrakler ki, bütün yaratılmışların sahibi olan zatta şaşkın, başı dönmüş, hayretler içinde kalmışlardır. Aynı şekilde onun zâtına delil olan ismi ki lafzatullah'dır. Anlamakta âciz ve hayrân kaldılar.

Muhammed asılda tefil bâbından ism-i mefûldür. Ve mübâlağa ile övülmeye layık hasletlere sahip olan zata sıfattır. Sonra sıfat manasından nakl olunup bizim peygamberimize (s.a.v.) mübâlağâ ile Her türlü övgüye lâyük olan güzel haslet sâhibi olduğu için alem (özel isim) kılındı.

Ve ümmetten birinin bu isimle isimlendirilmiş olmaları teberrük sebebiyle meydana geldi. Ve Hazreti (s.a.v.) bu isimle dedesi Abdulmuttalib isimlendirdi. Ve isimlendirme Hak'tan gelen ilham ile idi. Ve Hak Teâlâ Hz. Rasûlü (s.a.v.) mahlûkatın yaratılmasından iki bin yıl evvel bu isimle isimlendirdi. Hassan (r.a.)²⁴⁹ ne güzel buyurdu:

---

²⁴⁹ Ebü'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680 [?])

Yüceltmek için kendi isminden O'na ayırdı.

Arşın sahibi Mahmud, O ise Muhammed.

Ve karışıklık meydana gelmesin diye Hak Teâlâ bu ism-i şerifi en sona bırakarak korudu. Şu halde Hazret'ten evvel bu isimle bir kimse isimlendirilmedi. Ehl-i Kitâb Hz. Resûlün (s.a.v.) övgüsünü yayarak doğum zamanı yaklaştıkça bazı kişiler oğullarını, onlara peygamberlik verilmesi ümidiyle bu isimle isimlendirdiler.

Lâkin âyetteki “Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir”.²⁵⁰ İfadesinden habersiz oldular. Ve isimlendirilenlerin sayısında âlimler ihtilâf eylediler. Bazıları beştir. Ve bazıları altıdır. Ve bazıları yedidir. Ve bazıları on beştir dediler. Gerçek bilgi ancak Allah katındadır. Resûl, lügatde meful manasında feuldur. Gönderilmiş demektir. Ve şeriatta şu insana derler ki: Hak Teâlâ onu hükümlerini tebliğ için halka gönderir. Allah en iyisini bilir.

İkinci Bâb: Bu yüce sözün irâbını açıklama hususundadır. ﻻ (lam) cinsini nefyetmek için olan ﻻ (lam)'dır. Ve ﺍﻟﻰ (ehali) fetha üzerine mebnidir. Lafzen ve illeten binâsı min-i istiğrâkıyye manâsını içermektedir. Ve bazılarına göre ﻻ (la) ile terkîptir.

Ve en doğru görüş ilkidir. Ve mahallen mansûb ﻻ (la)'nın ismidir ve Zeccâc'a göre ﻻ (la)'nın isminin harekesi irabidir. O halde lafzen mansûb olur. Ve tenvinin olmaması harekenin irabı olmasına aykırı değildir. Zîrâ tenvîn mureb ismin gereklerinden değildir.

Öyleyse onun ondan ayrılması câizdir. Ve ﻻ (la) ismiyle Sibeveyh'e göre irabda mahallen merfû, mübtedâdır. Ve haberi mahzûfdur. Veyahut zikredilen ﺍﻟﻰ ﺍﻟﻠﻪ (illallah)'tır. Zîrâ Sibeveyh'e göre cinsini nefyeden ﻻ (la) haberde âmil değildir.

Ve Ahfeş'e göre âmildir. O'na göre mukadder haber veyahut zikredilen haber ﻻ (la) kelimesinindir, alâ külli et-takdirîn. İsim cümlesinin irâpta mahalli yok, müsteniftir.²⁵¹ Malûm ola ki burada haber mahzûftur, diyenler ihtilâf ettiler.

Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan sahâbî.

²⁵⁰ el- En'âm 6/124.

²⁵¹ Müste'nif: Evvelki cümlelerle bağı olmayıp ilerdeki veya mukadder olan suallere cevap teşkil eden cümle.

Bazıları mevcûd, bazıları fi'l-vücûd (vücutta) ve bazıları لَنَا (lena) ve bazıları gerçek anlamını takdîr ettiler. Ve bazı ulemâ, “takdir edilenlerin en güzeli son takdir edilendir”. Dediler. Zîrâ birinci ve ikinci takdir gerektirir ki vücûdda Hüdâ’dan başka ilâh olmaya. Halbu ki batıl ilahlar mevcuttur.

Putlar ve üçüncü takdir edilen ki لَنَا (lena)’dır. Bizden başkası için olan ilâhın nefyini gerektirmez. O bakımdan Hüdâ’nın لا اله الا هو (la ilahe illa hu) sözü والهمك اله واحد (ilahınız bir tek ilahtır) sözünden sonra öyle bir şey ifade etti ki onu önceki ifâde etmedi.

O Hak’tan başka ilâhın vücûdunu kesin olarak nefyetmektir. Allâme Çârperdî der ki: “Eğer لا’ ya vücud haberi takdîr olursa tevhîd için yeterli olmaz. Belki ‘mümkün ilah yoktur.’ Demek lazımdır. Ve eğer imkân takdîr olunursa ispat tarafı da yeterli olmaz. Zîrâ müstesnâ için, müstesnâ minhden nefyolunan sâbit olur. Şu halde, evveli haberin hazfidir. Tâ ki imkânî vücûd genelleştirilsin. Son.

Ve Fahreddin Râzî (k.s.) haberi ‘mevcûd’ takdîr edenleri reddetti. Şununla ki; لا اله (la ilahe) nefy-i âmm müstağrâktır. Öyleyse onu vücûd ile şarta bağlamak onu tahsis etmek olur. Nefiy ondan kastedilen umûmî üzere bâkî kalmaz. Bu söz mutlaka vahdâniyyet ile ikrâr olmaz ve haberi vücutta takdîr edene de bunun gibi söylenir. Son.

Ve Endelüsî İmâm’ın kelâmını üzerine reddeyledi. Şununla ki hakîki ilah ancak şu zâttır ki onun için yaratma ve emir tahakkuk etmiş olmalı. Ve onun için bu sıfat tahakkuk etmiş olan her zatın mevcûd olması gereklidir.

Şu halde aks-ün nakiz ile geri döner. Şuna ki her nesne ki mevcûd olmaya, ilah değildir. Ve vücûddan kasıt zihnî ve aynî olarak var olmasıdır. Şu halde ilâhın vücudunu nefyetmek hakikatini de nefyetmektir.

Bazı hakikat âlimleri dediler ki: “Mahiyetin nefyi ancak vücud ile tasavvur edilir”. Ve bu mezheb hak ehlidir. Ve Mutezile’den mâhiyyetin vücûddan gayrı olarak isbâtı naklolundu. Son.

Ve Endelüsî’nin zikrettiğinde Çârperdî’ye de red vardır. Birinci kısımda bu yüzden düşünün ve illadan sonra gelen muazzam isimde ref ve nasb caizdir. Ve ref daha çoktur. Hatta bazı âlimler onun üzerine sözü kısa kesmişlerdir. Ama refin cevazı yedi vecihtendir.

Birinci vecih şudur ki, mahzûf olan haberde gizli olan zamirden ref' ile bedeldir. Ve bu vecih zahirdir. Ve bu bedel (Hiç kimse kalkmadı ancak Zeyd kalktı. Zeyd'den başka kimse kalkmadı.) Terkîbinde olan bedelin benzeridir. Zîrâ iki meselede de bedel lafız itibârı iledir. Ve bu bedelin kısmı üzerine iki yönden güçlük dile getirildi.

Birinci problem şudur ki, bu bedel bazdır. Ve bedel bazda mübeddel minhe dönen zamirden gereklidir. ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَهُ (Ben Zeyd'i dövdüm, Zeyd'in başına vurdum) gibi. Ve bu emsal bedelde mübeddel minhe dönen zamîr yoktur.

İkinci problem şudur ki bedel ile mübeddel minh arasında muhalefet vardır. Zîrâ bedel gerekli ve mübeddel minh menfidir. Birinci güçlükten cevâb şudur ki: اِلَّا (illa) ve devamı birinci sözün tamamındadır. Ve bu اِلَّا (illa) kelimesi istisnadan önce olan baştan ikinciye mütenâvil(elde eden, edilen) idikine idrak ettiren bir ipucudur.

Şu halde, baştan ikincinin cüz olduğu malûmdur. Ondan alakaya ihtiyaç yoktur. Ve bu terkîb,

قبضت مالا بعضه [Ben malın bir kısmını aldım.] terkîbi gibi değildir. Ve ikinci probleme şöyle cevap verilir ki, amel âmilde baştan ikinciden bedeldir. Zîrâ mübeddelün minh hükmen sâkıttır. Ve bedel onun yerindedir. Şu halde onların nefy ve îcâb ile ihtilâfları bedel olmasına mâni değildir.

İkinci vecih odur ki; اِلَّا اللهُ bedeldir, لا ile isminin mahallinden ki, ref'dir. Zîrâ bundan önce zikrolunduğu üzere Sibeveyh'e göre لا ismiyle irâbdan mahallen merfû mübtedâdır. Bu vecih üzere âmili âmil mübtedâdır ki o ibtidâdır.

Zîrâ bedelde âmil olan mübeddelün minhde âmil olandır. Bu vecihde nazar vardır. Vechi budur ki; bu takdirce لا'nın اِلَّا اللهُ üzerine tasallutu olmaz. Öyleyse ondan kastedilen manâ anlaşılmaz.

Üçüncü vecih şudur ki اِلَّا اللهُ dâhil olmadan evvel ism-i لا'nın mahallinden bedeldir. Ve bu bedel,

لا احد فيها الا زيد (Zeyd'den başka kimse yok) terkîbinde olan bedelin benzeridir. Zîrâ iki meselede de bedel mahal itibâriyledir. Bu bedel de müşkül oldu.

Şununla ki احد زيد, 'dan ne güne bedel vâki olur. Halbu ki onun احد mahalline girmesi mümkün değildir. Şelûbîn bu güçlükten cevâp verip der ki: “Bu kelâm ما فيها احد الا زيد [Orda kimse yok ancak Zeyd var) zannı üzeredir. Zîrâ manâları birdir.

Ve terkîpte dâhil olma mümkündür. Şununla ki diyesin ما فيها زيد (Orada Zeyd yok) Son. Ve bunun gibi لا اله الا الله (Allah'tan başka ilah yoktur), ماله موجود الا الله (Allahtan başka ilah mevcut değildir) manâsınadır. O cihetten bedel olması câizdir. Zîrâ ما marife ve nekreye dâhil olur. Ve bu cevâpta farklı görüş vardır.

Zîrâ bu cevâbın gerektirdiği odur ki; bu terkîpte ve terkîbin gayrında لا (la) marifeye dâhil ola. O iş öyle değil. Eğer denirse ki ikinci vecihe göre bedelin mübeddelün minh mahalline dhil olması sahîh olmadığı sözkonusu olur mu? Cevap odur ki, olmaz.

Zîrâ mübeddelün minh hepsiyle لا 'nın ismidir. Ve o hepsinde âmîl ibtidâdır. Ve ibtidâ marifede amel eder. Öyle olunca onda bedelin mübeddelün minh yerine gelmesine bir engel yoktur.

Dördüncü vecih şudur ki: 'illallah', 'la ilahe'ye sıfattır. 'Allah'tan başka ilah yoktur' takdirindedir. Lâkin (illa) harf suretinde olduğu için ona irab takdir edilmesi uygun görülmedi. Şüphesiz ki onun irabı kendisinden sonra ortaya çıktı. Nite kim, جاءني زيد الضارب عمروا (Bana Zeyd'i döven Amr geldi) terkîbinde mevsûl harf suretinde olduğu için ona irâb takdir edilmedi. Onun irâbı kendisinden sonra ortaya çıktı.

Faydalı nahiv bilgisi: Sibeveyh 'الا' yı hiçbir zayıflık olmadan mutlaka manasına yordu ve Zemahşeri de bunu tercih etti. Nitekim Mufassal'ında dedi ki:

ثم دخل على في الاستثناء وقد دخل عليه في الوصفية في التنزيل لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا اي غير الله ومنه 'الا' ya; 'الا' kelimesi istisna hususunda 'غير' قوله و كل اخ مفارقة اخوه لعمر ابيك الا فرقان da vasfiyyet hususunda 'غير' ya dâhil olmuştur. Kur'an-ı Kerimde de şöyle gelmiştir: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin, göğün düzeni bozulurdu. Yani "Allah'tan başka"... Şâirin şu sözünde de aynı şekilde gelmiştir: Babanın ömrüne yemin olsun ki Fırkad yıldızları hariç her kardeş birbirinden ayrılır.] Son.

Ve araştırmacıların nazarında غير (başka, diğer) الا (mutlaka, ancak) manasına yorulmaz. İstisna olduğu gibi sahte özür ileri süren olmaz. Ve adı geçen beyit kaide dışıdır. Mutlaka 'الا' ın غير manasına uygun yorumuna delil olmaya elverişli değildir. Ve İbnü'l Hâcib bunu tercih etti. Nitekim kafiyesinde şöyle söyledi:

وغير حملت على الا واستعملت مثلها كما حملت الا عليها اذا كانت تابعة لجمع منكور غير محصور لتعذر قوله تعالى لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا وضعف حمل الا وغيره 'الا' kelimesi sıfat manasına gelme hususunda 'الا' ya hamlolunduğu ve onun gibi kullanılması gibi, 'الا' da sınırsız nekra cemiye tabi olduğunda, istisna manasına gelmesi imkansız olduğu

için 'غير' manasına hamlolunmuştur. Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yerin, göğün düzeni bozulurdu. Yani "Allah'tan başka" ... gibi. 'آلا' nın 'غير' kelimesine hamlolunma meselesi, nekra cemi dışında zayıftır.] Son.

Beşinci vecih: Yani لا اله الا الله mahallen merfu, öznedir. Ve لا اله الا الله lafzen merfu yüklemidir. Ve bu yol iki vecihle çoğaltıldı.

Birinci vecih: Yani en büyük isim müstesnadır. Ve müstesna ayn müstesna minh olması doğru değildir.

İkinci vecih: Yani "لا ismi" geneldir. Ve en büyük isme özeldir. Ve özel genelden uygun olmaz. O sebepten hayvanı insan denmez. Birinci yönden cevap şudur ki: müstesna minh "لا ismi" değildir. Zira en büyük isim yüklem olunca istisnai farklılık olur. Ve istisnai farklılık şudur ki onda müstesna minh anılmaz. Evet, istisnai mana olarak tayin olunmuş bir şeydendir. Ve o tayin olmuş şeye lafız olarak itibar yoktur. Görmez misin ki ما قام الا زيد terkibinde زيد kısmının haber olmasında ما قام الا زيد terkibinde قام fiiline fail olmasında asla aykırılık yoktur. Ve bununla birlikte o mana da tayin olunmuş bir müstesnadır. Sözden anlaşılana); ما قام احد الا زيد demektir. Öyle ise bundan ortaya çıkan şudur ki; ism-i muazzamın önünde bulunan isimden haber olmasıyla benzersiz tayin edilmiş olması arasında aykırılık yoktur. Zira onun haber olması lafız tarafına bakmak iledir. İkinci vecihten cevap şudur ki; özelin genelden gerçek haber olmaması inkâr edilemez. Fakat لا اله الا الله kelimesinde özel ile genelden haber yoktur. Zira genel olumsuzdur. Ve genel kelam olumsuzluk için gönderilmiştir. Ve bazılarının daha özeli daha genelin üzerine yorumlaması, "İmkânsız olmak ispattadır, nefiyde değildir". Demelerinin manası budur. Düşünelim.

Altıncı vecih: Şudur ki; لا اله الا الله mahallen merfu tayin edilmiş haberdir. Ve لا اله الا الله lafız olarak merfu ertelenmiş mübtedadır.

Yedinci vecih: Şudur ki; لا اله الا الله lafız olarak الله lafzının merfu nâib-u fâilidir (sözde özne). Zira o ما لوه manasındadır. Öyle ise sözden anlaşılana لا اله الا الله demektir. Bu yönde iki türlü itiraz oluşmuştur.

Birinci vecih: Şöyle ki; Sibeveyh'e göre yükselten vasfın üzerine hükmü kaldırmaya girişmek caiz değildir.

İkinci vecih: Şöyledir ki; eğer الله âmil olsaydı onun münevven olması vacib olurdu. Zira amel edenin vasfı ameli gerek ref olsun gerek nasb olsun muââzâfa benzeşmedir. İlk itiraza cevap verildi. Şöyle ki; Ahfeş'e göre zikredilen vasfın üzerine hükmü

kaldırmaya girişmek caizdir. Ve **وَأَنَّ قَائِمًا اخُوكَ** terkibi imkânsız değildir. Ve ikinci itiraza şöyle cevap verildi; İbn-i Keysân bunun gibi tenvîni aradan çıkarmayı da caiz gördü. Ve Hüdâ'nın (azze ve celle), **لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ**, [Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur]²⁵²

وَلَا تُثْرِبُ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ [nügüB yaptıklarınızdan hesaba çekilmeyeceksiniz.]²⁵³ Sözü nü bundan kıldı.

Fakat halk ve Basriyyun'a göre bunun gibi olan terkîb müevveldir (tevil edilmiş, görünen manadan başka mana verilmiştir). Bazı şeyhler dediler ki; İbn-i Keysân'ın gittiği yol daha iyidir. Zîrâ o bir işi gösteriş için yapmaktan beridir (azadedir, uzaktır). En iyisini Allah bilir. Ve ama nasb uygunluğu üç yöndendir.

Birinci vecih şudur ki **إِلَّا اللَّهُ** lafız olarak mansûb, müstesnadır, mahzûf haber örtülü zamirdir. Denilebilir ki Lafzatullah'ın kural dışılığı üzerine mansûb olması câiz değildir. Zira **الله** 'den bu mahalde istenen yâ ma'bûd-u bi'l-hakdır (Hakkıyla ibadete layık olan Allaktır). Veya mutlak ma'bûddur (İbadete layık olan tek varlıktır). Eğer hakkıyla ibadete layık olan Allah istenirse şey'i kendi nefsinden istisnâ (aykırı) etmesi gerekir. Eğer ibadete layık olan tek varlık istenirse yalan gerekir. Zîrâ hak olmayan ilahların sonu yoktur. Cevâp şudur ki; **الله** hakkıyla ibadete layık olan Allah manâsındadır. Ve **الله** ondan bir var olan ismidir. Ma'nâsı,

لَا مُسْتَحَقَّ لِلْعِبَادِيَّةِ لَهُ فِي الْوُجُودِ إِلَّا الْفَرْدُ الَّذِي هُوَ خَالِقُ الْعَالَمِ [Âlemin hâliki olan Allah'tan başka ibâdet edilmeye lâyük kimse yoktur.] demektir. Ve bu mahallin ayrıntıları ile açıklaması yoktur ki **الله** isimdir, bir genel kavramdır. Zîrâ manâsı **لَهُ الْمُسْتَحَقَّ لِلْعِبَادِيَّةِ** demektir. Ve şüphe yoktur ki bu genel kavramdır. Yanî yalın manâsını anlamak sebebiyle çoğulun üzerine doğruluğu aşikârdır. Lâkin kesin bilgi onda çoğalmanın değişmesine ve onun manâsına ancak Hz. Hakka mahsûs olmasına delâlet etti.

[Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu.]²⁵⁴ Ve bu ayette en büyük isim **الله** ma'nâsına değildir.

---

²⁵² el-Enfâl, 8/48.

²⁵³ Yûsuf, 12/92.

²⁵⁴ Enbiyâ, 21/22.

Tâ ki onun gibi genel olsun. Belki o cüz'îdir. Ve Hakk'ın zatına işarettir. Manâsını zihnen ve dışardan çoğalmakta olanaklı değildir. Zîrâ eğer الله manası اله manası gibi genel olsaydı istisnâî's-şey'i (kural dışı şeyin varlığında) varlıkta gerekir. Ve bu şereflendiren kelimededen kastedilen tevhîd hâsıl olmazdı. Ve bunun gibi eğer الله parça olsaydı istisnâî's-şey min nefsihi (kural dışı şeyin varlığında) gerekirdi. Ve bir nesneyi önce kanıtlayıp sonra onun hükmünü kaldırmak kelâmda çelişkiye sebep olurdu. Sözün neticesi; bu kelimedede müstesnâ (benzersiz) minh i'tibârıyla aklen tayin edilen manalar dördttür. İlk mana şudur; ikisi de parça olsalar. Ve ikinci mana şudur; ikisi de genel olsalar. Ve üçüncü mana şudur; ilki parça ve ikinci genel olsa. Ve dördüncü mana şudur; önce genel ve sonra parça. Ve dört manâdan doğru olan dördüncü manadır. Ve sürekliliği geçersizdir.

İkinci yön şudur ki; لا isimdir غير manâsında ve sıfattır. İsm-i لا 'ya mahallen bakışın belirtisi ile dir.

Üçüncü vecih: لا ismine bakınca sıfattır. Ve لا harf görünüşünde olmaz. İki yönde de mevsûfun i'rabı nasbdır, sonrasındaki Lafzatullâh'tır. Ortaya çıktı. Nitekim zikredilen yönler hükümsüz bırakmakta bildirildi. Denilebilir ki لا ismi mebnidir (son harfin harekesi değişmeyendir). Ve tâbi ki mebnî mahalline bağlanır, lafzına bağlanmaz. Öyle ise bunda lafzına bağlı olduğu yönü nedir? Cevap şudur ki; sonradan olan mebninin hareketi arûz yönünden i'rab hareketi benzerdir. O sebepten onun lafzına bağlanmak câizdir. يازيد العاقل gibi. Seyrâfi'den ve Zeccâc'dan nakledildiğine göre لا رَجُلٌ gibi hareke i'rab hareketidir. Ve tenvîn hafifletmek için çıkarılmıştır. مُحَمَّدٌ lafzen merfû' (ötreli) mübtedâdır (öznedir). Ve رسولٌ lafzen merfû' haberidir. الله lafzen mecrûr muzâfun ileyh (tamlayan) رسولٌ 'dür. Ve mübtedâ haberiyle cümlesi isim cümlesine mahsus irabdan bağımsızdır. En iyisini Allah bilir.

Üçüncü Bâb: Bu muazzam kelimenin tevhîde delalet etme yönünden izahıdır. İstisnada üç mezheb vardır. Birinci mezheb odur ki, müstesnâ minh ile istisnadan önce ve istisnadan sonra baki kalan manâ kastedilir. Ve müstesnâ ile o maksat açıklanır. Meselâ: (Onun için bizde üçü hariç 10 vardır. -Arapça bir ifadedir. Bizim ona 3'ü hariç on borcumuz var demektir. Saat dokuza çeyrek var demek gibi-) diyenin;

له على عشرة إلا ثلاثة kavlinde عشرٌ 'den maksat, سبعٌ 'dır. Ve إلا ثلاثة o maksadı açıklamıştır.

Ve ikinci mezhep odur ki, müstesnâ minh ki zikredilen misâlde meselâ عشر'dır. Bütün fertler için عشر denilir. Sonra hükümden önce ondan müstesnâ ki; ثلاث'dir; çıkartılır. Ve sözün başında geriye kalan nesnenin üzerine ki; سبع'dır, hükmedilir.

Ve üçüncü mezhep, şudur ki, müstesnâ ve müstesnâ minh ki yukarıda zikredilen misalde عشر ثلاث'dir. Çıkarıldıktan sonra sözün başında geriye kalan şey için -ki سبع'dır- denilir.

İkinci görüş ile üçüncü görüşe göre istisna, sözün başında müstesnâdan sonra geride kalan ile konuşmaktır. Onun için ikinci görüşe göre istisnâ, istisnadan sonra kalanla konuşmaktır, denir.

Zira bu görüşe göre üç, ondan çıkarıldıktan sonra geride kalan yedi üzerine hükmedildi. Hüküm سبع (yedi) üzerine olur, fakat ثلاث (üç) üzerine olmaz, ne nefy ile ne isbâtla. Ve ama üçüncü görüşe göre. Zîrâ bu görüşe göre عشر ile, ثلاث سبع için konu olundu. Şu halde konuşan sanki, سبع diyerek, (onun bizde 7 hakkı var, alacağı var.) Dedi.

Malumdur ki birinci mezhebe görüşe göre cümlenin nefy ve isbâta delâleti lafız hasebiyledir; mefhûm hasebiyle değildir. Zîrâ bu görüşe göre olumsuzdan istisna olumlu; olumludan istisna olumsuzdur.

Ve ikinci görüşe göre lafzın müstesnanın hükmüne delâleti işâret yolu ile, lafız yoluyla değildir. Zîrâ evvelâ tümünün zikri, sonra ondan hükümden önce bir kısmının çıkarılması ve çıkarıldıktan sonra hükmün kalana isnâdı istisnânın hükmünün baştağının hükmüne muhalif olduğuna işâret eder.

Ve üçüncü görüşe göre sözün ne lafız, ne anlam ve ne işâret olarak müstesnanın hükmüne delaleti yoktur. Zîrâ bu görüşe göre istisnâ alem ile veyahut vasıfla tahsîs gibidir.

Ve Hanefi mezhebine göre ittifakla onlardan başkasının hükmün nefyi üzerine delâletleri yoktur. Ve ikinci görüşe göre üzere alem ile yahut vasıf ile tahsîsden öndedir. Ve onun için müstesnanın hükmüne işâret yoluyla delâlet eder. Vaktâ ki bu mukaddime neşredildi.

Malûm ola ki Kelime-i Tevhîd'de nefye delâlet lafız yoluyla olduğunda üç görüş arasında görüş ayrılığı yoktur. Belki görüş ayrılığı gerçek/mutlak varlığa delâlettedir. Birinci görüşe göre olumsuzluğa delalet lafız bakımından olur.

Ve ikinci görüşe göre nefye (olumsuzluğa) delâlet gerçi mantûk (lafız) sebebiyledir. Ve ikinci görüşe göre nefye (olumsuzluğa) delâlet gerçi mantuk (lafız) sebebiyledir. Lâkin vücûda delâlet işâret sebebiyledir. Zîrâ ne zaman ki الله (ilah) zikrolundu ve sonra ondan الله (Allah) çıkarıldı.

Ve çıkarıldıktan sonra kalanın üzerine nefy (olumsuzluk, inkar, kabul etmeme) ile hükümlü. O çıkarılma müstesnânın hükmünün baştağının hükmüne muhalif olduğuna işâret olundu. Zîrâ eğer muhalif olmasaydı ondan çıkarılmazdı. Kadı İmâm Ebû Zeyd gibi ve Fahru'l-İslâm gibi ve Şemsü'l- eimme es-Serahsî gibi, bazı Hanefî âlimleri, bu görüşü tercih ettiler.

Ve üçüncü görüşe göre gerçek/mutlak varlığa delâleti zarûret hasebiyledir. Zîrâ ne zaman ki bir ilahın varlığı müşriklerin aklına yerleşti. Öyleyse zaruri olarak diğerlerinden onun varlığını ispât lâzım geldi. Ve Hanefî ulemasına göre meşhûr olan bu görüştür. Ve bazılarına göre vücûda delâlet mana sebebiyledir. Eğer denirse ki bütün imamlar hatta Ebû Hanîfe burada ispâtı kabul ettiler. Öyleyse, Ebû Hanîfe'nin nefiyden istisnâ ispât değildir demesinin manâsı nedir?

Cevâb şudur ki: Ebû Hanîfe'nin sözü Şafiî'nin sözünden anlaşılmiş olan lüzûmun selbi (nefy ve inkar etme) üzerine hamledilmiştir. Cevazın ortadan kalkmasının üzerine hamledilmemiştir. İki söz arasında olan savunma tevehhümünü ortadan kaldırmak için eğer denirse ki burada çekişme, niçin lafzî bir çekişme üzerine haml edilmez? Şununla ki diyene, Ebû Hanife'nin nefyinden istisnâ ispât değildir demesinin maksadı, görünüşe bakarak ispat etmenin selbidir. Zîrâ müstesnâ müfrettir.

Ve Şafiî'nin ve diğerlerinin nefiyden istisnâ ispâtı, demelerinden kasıt isbât-ı fi'l-cümledir. Eğer maûnet-i makam ile dahî olursa cevâb odur ki, zîrâ Ebû Hanîfe nefiyden sûret-i istisnâyaya aslâ hüküm yoktur diye murâden tasrîh buyurdu. Ve İmâm'ın (r.a.) bu tasrîhine Hüdâ'nın (azze ve celle) وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً [Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.]²⁵⁵ şehâdet kıldı. Zîrâ yanlışlıkla birini öldürme ile şer'i izin câiz değildir. Zîrâ haramlık yönü sâbitdir. Onun için onda keffâret vâcibdir.

Ve eğer tamamen mübah olsaydı, onda keffâret vâcib olmazdı. Ve malûm kararlardandır ki istisnâda asıl ittisaldır. Öyleyse câiz değildir. Eğer denirse ki

---

²⁵⁵ En-Nisâ, 4/92.

tevhîdden maksat nedir? Cevâb şudur ki: Tevhîd, masivânın (Allah'tan başkasının) uluhiyyetini nefyederek Allah'ın birliğini tasdiktir.

Eğer denirse ki, O'ndan başkasının vücudunu nefyederek Hüdâ'nın birliğini tasdik etmek yukarıdaki gibi tevhîd olur mu? Cevâb şudur ki, onun tevhîd olduğunda şek yokdur. Lâkin büyük âlimler nazarında güvenilir olan yol daha önce zikrolunandır. Ve senin malûmundur ki ispatın çokluğu istenilen yol esasında istenilenin çoğalmasını gerektirmez. Eğer denirse ki şek yoktur ki tevhîd itikâd manâsında özel isimdir. Ve malum lafıza delâlet eder, özel isme delâlet eylemez. Zîrâ lafzın özel isimler üzerine olan ilimlerde itibar edilen üç delâletin biriyle delâleti yoktur. O halde, لا اله الا الله (la ilahe illallah) kelimesi tevhîdi nasıl ifade eder? Cevâb şudur ki, onun tevhîdi ifâde eylemesi terkiplerin havâss-ı hitâbiyyelerden ifâde gibidir. Ancılayın havâss-ı hitâbiyye ki kendi beyinleriyle manâları beyinlerinde ve ittisâlât itibâr olunur, hangi vecihle olursa olsun.

Öyleyse, bunun gibi gerçi mîzân ehline göre lâfız vazolunduğu mânânın lâzımına zorunlu olarak işaret etmemektedir. Lâkin beyân ehline göre işaret etmektedir. Eğer denirse ki tevhîd zikrolunduğu üzere hususi tasdikten ibârettir. Öyleyse o hangi bakımdan zorunlu olarak delil getirilen olur. Zîrâ tasdik idrâktir. Ve zorunlu olarak delil getirilen müdriktir.

Cevâb odur ki, dediğin herkesçe kabul edilmiştir. Lâkin delâletten bu mahalde kastedilen genellikle, intikaldir. O halde tevhîd bu itibâr ile medlûl-u iltizâmî zorunlu olarak delalet olunan olur. Eğer denirse ki, evet, o iş öyledir. Lâkin bu zikrettiğin o zaman tamâm olur.

Ki, لا اله الا الله (la ilahe illallah) iki kaziyye ola ve o iki kaziyyenin birisi isbâtın illeti ve birisi nefyin illeti ola. Ve bunda gördüğün gibi kaziyye birdir. Öyleyse, problem sözkonusu olur. Son vecihten cevâb odur ki, gerçi لا اله الا الله (la ilahe illallah) görünürde bir kaziyyedir. Lâkin hakîkatte iki kaziyyedir. Öyleyse problem bütünüyle defedilmiş olur. Bu sorular ve cevaplar Mevlânâ Kâfiyeci'nin (Rahmetüllah) *Envârü's-Saâdet* adlı risâlesinde nakledilmiştir.

Dördüncü Bâb: Bu kelime-i müşerrefeyi söylemede ortaya çıkan ihtilaf beyanındadır. Bu kelimeyi söylemede Ehl-i Sünnet ve Cemâat üç fırkaya ayrıldılar. Birinci fırka dedi ki: Bu kelimeyi söylemek imanın yarısıdır. Şemsü'l-eimme es-Serahsî ve Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî bunu tercih ettiler.

Ve Ebu Hanife Hazretleri'nden iki görüş rivayet edildi. Lâkin *Fıkh-ı Ekber*'inde ve Kitâb-u Vasiyyet'teki sözü şatr-ı îmân olduğuna delâlet etti. Nitekim *Fıkh-ı Ekber*'inde buyurdu: İman, dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Ve ikrarı tastikten önce zikretmesi şanına verdiği önem içindir. Ve Kitab-ı Vasiyyet'te şöyle buyurdu: Yanî îmân dil ile ikrâr ve kalb ile tasfıktır. Kerâmiyye'nin dediği gibi yalnız ikrar iman değildir. Zîrâ eğer yalnız ikrâr îmân olsaydı münâfikların hepsi mü'min olurlardı. Halbu ki Hak Teâlâ onların hakkında şöyle buyurdu: "Allah, o münâfikların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder".²⁵⁶

Ve Cehmiyye'nin dediği gibi ikrâr gibi yalnız marifet te îmân değildir. Zira eğer yalnız marifet iman olsaydı bütün Ehl-i Kitap mü'min olurdu. Zîrâ Hak Teâlâ onların haklarında şöyle buyurdu: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar".²⁵⁷

Tasdık îmânın lâzım bir cüzü olup îmânsız tasdikin varlığı sabit olmadığı için İmâm Hazretleri (r.a.) kezâ "tasdik tek başına îmândır " demedi. Ve ikinci fırka şöyle dedi: Bu muazzam kelimeyi söylemek îmânın yarısı değildir. Şüphesiz güçlü olan onun sıhhatinin şartı olmasıdır. Hatta Ebî Hasan el-Eş'ari'den en sahih rivâyet budur.

Yanî gücü yetene Kelime-i Şehâdetle telaffuz imanın sıhhatinin şartıdır. Öyleyse kim ki ona hâlel getirir, o kâfirdir. Ve cehennemde ebedi kalacaktır.

Ve üçüncü fırka şöyle dedi: Lisân ile ikrâr yanî Kelime-i Tevhîd ile telaffuz ne îmândan cüz'dür ve ne ona şarttır. Şüphesiz o tasdik edenin üzerine Müslüman hükümlerini icra etmenin şartıdır. Zira iman kalbin amelidir. Ve o ikrâra muhtaç değildir. İmâm-ı Azam Hazretleri'nden rivâyet olunan iki görüşün birisi budur. Onun için Hanefî âlimlerinden bazıları bu düşünceye kapıldılar. Hâfızuddîn Abdullah en-Nesefî *Umde* adlı kitabında şöyle buyurur: Kim Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği şeyleri tasdik ederse o kendi ve Allah katında mü'mindir. Ve ikrar hükümlerin icrası için şarttır. Öyleyse kim de kalp ile tasdik edip, dil ile ikrar etmezse Allah katında mü'mindir. Ve insanları nazarında kâfirdir. Şu bakımdan ki onun üzerine mü'min hükümleri icra olunmaz. Mesela cenaze namazını kılmak ve Müslüman mazarlığına defnetmek gibi.

---

²⁵⁶ el-Münâfikûn, 63/1.

²⁵⁷ el-Bakara, 2/146.

Molla Saadeddin (k.s.) *Şerh-ü Akaid-i Neseî*' de bu kavli muhakkik âlimlere nispet edip şöyle buyurur: Muhakkik âlimlerin çoğu, imanın kalp ile tasdik olduğuna kanaat getirdiler. Ve ikrar sadece dünyevi hükümlerin uygulanabilmesi için gereklidir. Zira tasdik kalp işidir. Ve ona bir alamet gereklidir. Öyleyse şu kimse ki, kalbiyle tasdik edip lisânıyla ikrar etmese de, dünyevi hükümlerde mü'min gibi olmasa da Allah katında mü'mindir. Ve münafık gibi diliyle ikrâr edip, kalbiyle tasdik etmezse insanların nazarında mü'mindir, Allah katında ise kâfirdir. Ve ikrarın dünyada hükümlerin icrasının şartı olması Şeyh Ebû Mansûr'un tercihidir. Ve cumhûr zâhib oldukları nusûs mukavvîdir. Ve cumhurun kanâat getirdiği naslar kuvvetlidir. Allahü Teâlâ buyurdu ki: "İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiştir".²⁵⁸ ve Allahü Teâlâ buyurdu ki: "Henüz iman kalplerinize girmedi".²⁵⁹ Ve Hz. (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah'ım! Kalbimi dinin üzerine sabit kıl". Ve Üsâme (r.a.) lâ ilâhe illellah diyen kimseyi katlettiğinde, kalbini yarıp baktın mı? Buyurdu. Onun sözü burada bitti. Kitap ile ilim iki türdür. Birincisi tevhîd ve sıfatullah ilmidir. İkincisi ise fıkıh, şeriat ve ahkam ilmidir. Birincisinde asıl olan Sünnete sarılmak ve bağlanmak, heva ve hevese tabi olmaktan ve bidatten uzaklaşmaktır. Ve ehli sünnet ve Cemaat yoluna tutunmaktır ki bu yola sahabe tabiin ve salihler tabi olmuşlardır. Bu yola biz ulaştık bizim alimlerimiz ulaştı ve bizim selefimiz olan İmam Ebu Hanife, İmam Ebu Yusuf ve Ebu Muhammed diğer selef-i salihin eriştiler. (Allah onlardan razı olsun.) Muhakkak Ebu Hanife Allah (ondan razı olsun) şu *Fıkh-ı Ekber* isimli kitabını yazdı Keşif sahibi (Ebu Hanife) bu kitapta dedi ki: "Tevhîd ve Sıfat kitabı" Fıkhı Ekber kitabıdır. Bu ismi verdi. Çünkü bilinen Hz. Allah sebebi ile ilmin derecesi ve şerefi en büyük şereftir. Yoksa bilmek Hz. Allah'ın zatından ve sıfatından yüce değildir dedi. Onun içinde kitabını bu isimle isimlendirdi.]

Beşinci Bâb: İmânın hakikati beyânındadır. İmân lügâtte kesin olarak tasdik etmek manasındadır. لام (Lâm) ve با bâ harfleriyle müteaddi yapılır.

يقال أمنت له وبه أى صدقته (Ben ona iman ettim demektir. Yani onu tasdik ettim demektir.)

---

²⁵⁸ Mücâdele,58,22.

²⁵⁹ Hucûrât,49/14.

Allahü Teâlâ buyurdu ki: “Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın”.²⁶⁰ (yani tasdik edici)

[Allah Resûlü (s.a.v.): و قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الايمان ان تؤمن بالله الحديث اى ان تصدق
İman Senin Allah’a iman etmendir. Yani tasdik etmendir, buyurdu.]

Dediler ki: İmânın با (ba) ile geçişli yapılması ona ikrâr ve itirâf yoluyla manâsını tazmîndir. Zîrâ tasdîke itirâf lâzımdır. Ve şeriatta imanın hakikati konusunda Ehl-i Sünnet ve Cemâat arasında ihtilâf ortaya çıktı. Kelamcıların çoğunluğu şöyle dedi: “İman, Hz. Muhammed (s.a.v.)’ den geldiği bilinen şeyi tasdik etmektir”.

Yanî imân şeriatta sadece tasdîkdir. Şu nesneye ki Hz. Resûl’ün (s.a.v.) Hüdâ’dan onunla gelmesi dînden zârûret cihetinden malûm oldu. Yani iştihâr buldu. Bir vecihle ki onu herkes bildi ve nazar ve isdidlâle muhtaç olmadı. Herşeyi sanatla yaratanın birliği ve namazın farz ve içkinin haram olması gibi. Ve onda tafsîlen malûm olunan şeyde tafsîl ve icmâlen ma’lûm olunan şeyde icmâl itibâr olunur. Ve fıkıhçı ve kelamcılardan bazı büyük âlimler dediler ki:

“İmân, Hz. Muhammed’i (s.a.v.) Allah tarafından getirdiği hususlarda kalp ile tasdik dil ile ikrardır”.

Yanî imân Hz. Resûlü (s.a.v.) Hüdâ’dan getirdiği bütün her şeyde tasdîk ve ona dil ile söylemektir. Öyleyse kim ki Hz. Resûlü Hüdâ’dan getirdiği bütün her şeyde tasdîk eyleye ve ikrara gücü yettiği halde ikrâr getirmezse o kâfirdir. Ve cehennemde ebedi kalacaktır.

Ve Ebû Hanife’den gelen en sahih rivâyet budur. Nitekim *Fıkıh-ı Ekber*’de şöyle buyurur: “Ben Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayrın ve şerrin Allah’tan geldiğine inandım demen gerekir”.

Fıkıh-ı Ekber’i şerheden der ki: “Hz. İmâm Ebû Hanife (r.a.) yukarıda adı geçen kitapta “Allah’a iman ettim demen gerekir”. Dedi; “Allah’a iman etmen gerekir”. Demedi.

Tâ ki ikrârın imândan cüz olduğuna delâlet eyleye”. Fahrü’l-İslâm el-Pezdevî *Usûl-u Fıkıh*’ta buyurur ki: İmân, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır. Kalbi ile tasdik edip özürsüz olarak dil ile ikrarı terk eden mü’min olmaz. Bu gücü yettiği durumda ikrarın esas yönünden önemini belirtmek içindir. Ve eğer kalbiyle tasdik edip ikrar edecek

---

²⁶⁰ Yûsuf, 12/17.

kadar vakti olmazsa o mü'mindir. Zarûret durumunda ikrârın tabiiyyet yönünden önemini göstermek içindir. Ve Şemsü'l-eimme es-Serahsî *Usûl-u Fıkıh*'ta buyurur ki: Birinci kısmın ilki Allah'a ve sıfatlarına imandır. Zira o emrolunan şeydir. Hak Teâlâ buyurur ki: 'Allah'a iman ediniz.'²⁶¹ Ve onun bizzat kendisi iyidir. Ve rüknü kalb ile tasdîk ve lisân ile ikrârdır. O halde tasdîkin bir durum ile düşmesi muhtemel değildir. Ve her ne zaman ki onu başka bir şeye değiştirirse o ondan küfürdür, her ne vecihle tebdîl ederse. Ve ikrâr hasen li-aynihidir. (bizzat kendisi iyidir.)

Ve onun bazı hallerde düşmesi muhtemeldir. Hatta eğer onu ikrâh özü için başka bir şeye değişse ve kalbi îmânla mutmain olsa o ondan küfür olmaz. Ve bunun açıklaması şudur ki: Lisânla beraber tasdik değildir. Lâkin o kalbte olan şeyi yorumlar.

Öyleyse varlık ve yokluk bakımından tasdîkin delîli olur. Ve eğer açıkça söylemeye gücü yeterken onu başka yorumlarsa kâfir olur. Ve eğer açıklamaktan zorlama ile gücü tükenirse kâfir olmaz. Zîrâ nefsi üzerine korku sebebiyle kalbte tasdîkin kaldığına dair delilaçaktır. Ve onu bu değiştirmeye sebep olan kendisinin helak edilmesini engellemek istemesidir. İtikadının değişmesi değildir. Ama gücü yettiği halde değiştirmesi, itikadının değişmesine delîldir.

Öyleyse varlığı ve yokluğu bakımından imanın rüknü olur. Lâkin bazı durumlarda onun düşme ihtimâli olduğu için kalb ile tasdîk mertebesinde değildir. Belki ondan aşağıdadır. Kısaca îmân tasdîk ve ikrârdan ibârettir. Ancak şu kadar var ki, tasdik gerekli bir rükündür. Aslâ onun düşme ihtimâli yoktur. Ve ikrâr bağlayıcı olmayan bir rükündür. Zîrâ onda düşme ihtimâli vardır. İkrâh halinde olduğu gibi.

Öyleyse tasdîkin îmâna nisbeti bâşın insâna nisbeti gibidir. Ve ikrârın îmâna nisbeti elin insana nisbeti gibidir. Elsiz insanın varlığı mümkün olduğu gibi başsız insanın varlığı tasavvur edilemez.

Bunun gibi ikrâh ve zarûret durumunda ikrâr olmasa da îmânın varlığı mümkündür. Eğer uyku ve gaflet halinde olduğu gibi bazen tasdik baki kalmaz denilebilir. Öyleyse o da ikrâr gibi lazım bir esas olmaz. Bu soruya iki vecihle cevap verildi.

---

²⁶¹ Nisâ,4/136.

Birinci Cevap: Kabul etmemektir. Yani bu durumda tasdikini baki kalmadığını kabul ve teslim etmeyiz. Aslında tasdik kalpte bâkîdir. Ve unutmak veya gafletten dolayı meydana gelmiştir.

İkinci Cevap: Kabul etmektir. Yani evet, bu durumda tasdik yoktur. Lâkin Şâri üzerinde tersi ortaya çıkmayan muhakkik kişide tasdik olduğuna hükmetti. Hatta mü'min lafzı geçmiş zamanda ve şimdiki zaman iman eden ve kendisinde yalan alameti ortaya çıkmayan kişiye isim oldu.

Lâkin birinci cevap kelamcılarının görüşüne muhaliftir. Zîrâ onlara göre uyku idrakın zıddıdır. Öyleyse ikisi bir arada bulunmaz. Eğer ikrârın imandan cüz olması sahih değildir, zira eğer cüz olsaydı iman onsuz tahakkuk etmezdi, zira bütünün tahakkuku parça olmadan imkânsızdır, halbu ki ikrah halinde olduğu gibi ikrarsız iman tahakkuk etmektedir diye sorulursa buna şöyle cevap verilir: Her ne kadar ikrar imandan cüzse de arizilik noksanlığı ve tabi olma durumu vardır. Öyleyse İhtiyarî olarak cüz'i cihet ona gücü yettiği halde tercih ederse Allah katında mü'min olmaz. Zarûret durumunda arizî durumuna itibar edilir. Bu durumda bu hüküm düşer dediler. Ve ikrar ziyâde bir rükündür demelerinin manası budur. Yani zaruret durumunda ikrarın sakıt olması ihtimali vardır. Zira ziyadeliğin manası küfür kelimesi üzerinedir. İkrâh durumunda ikrarın olmaması muhtemeldir. Eğer bir uzvun amelini imandan bir cüz' kılmada ve onu dilin ameli olarak tayin edip diğer rükünlerin amelleri olarak tayin etmemekteki hikmet nedir?

Cevabında şöyle deriz: Vaktâ ki insân îmânla muttasıf oldu. İnsan imanla muttasıf olup tasdik onun kalbi ameli olunca onun imanla kâmil bir şekil vasıflanması için zahiri bir amel imana dâhil edildi. Ve dil beyan için alışık olunan cihetten bu mana verildi.

Cemâat ile namaz kılan kâfirin dille ikrarına şahit olunmasa dahi Müslüman olduğuna hükmedilir. Zîrâ sünnet namazlar ikrârsız olmaz. En iyisini Allah bilir. Ve bazı selef ve bütün hadis âlimleri ve kelam âlimlerinin çoğu ve umûm Mu'tezile ve Havâric ve fakihlerin çoğu dediler ki: "İman dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve azalarla tatbik etmektir". Şu halde, bu tarife göre amel imandan cüzdür. Sonuç olarak Mutezile ile Haricilere göre amel imandan hakiki bir cüz, Ehl-i Sünnet'e göre ise örfi bir cüzdür. Onun izahı da gelecek. Bu tarif nübüvvetin başından itibaren ortaya çıkan tarife uygundur. O sebepten zikredilen iki tariften kabul edilmeye evlâdır. Şîrâzî *el-Kâb*'da Hz. Aişe-i Sıddıkâ (r.anhâ) 'dan rivâyet eder ki: "Allah Rasûlü buyurdu ki: Allah'a iman dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve rükunlarla ameldir".

Ve İbn-i Mâce ve Taberânî (48/A) İmâm Alî Hazretleri'nden (r.a.) rivâyet ederler ki: Allah Resûlü (s.a.v.) buyurdular ki: “İman kalp ile bilmek, lisan ile söylemek, rükünleri ile amel etmektir”.

Ve marifetden kasıt tasîkdir. Zîrâ hak ehline göre marifet îmân değildir. (Ayrıntısı da gelecek.) Eğer denirse ki, amelin imandan cüz olması doğru değildir. Zîrâ Kitâb ve Sünnet'te amel îmân üzerine atfedildi: Allahü Teâlâ ayet-i kerimesinde: “Muhakkak iman edenler ve salih amel işleyenler” buyurdu. İbn-i Şâhin'in Hz. Ali'den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.v.): “İman ve amel bir karında ortaklırlar. Yüce Allah arkadaşı olmadan bu ikisinden birini kabul etmez”. buyurdu.

Yine İbn-i Şâhin'in Hz. Ali'den mürsel olarak naklettiği bir hadis-i şerifte de Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İman ve amel iki kardeşirler. Bunlardan biri olmadan diğeri salih olmaz”. Atıf amelin imandan başka bir şey olduğuna amelin imana dâhil olmadığına delalet eder. Zîrâ bir şey kendisine ve parça bütününe atfedilmez.

Tenbîh: Malumdur ki her ne kadar bu iki Hadîs-i Şerif'te amelin imandan olmadığına işaret varsa da amelin devamı için şiddetli bir hırslandırmaya delâlet vardır. Aynı şekilde bazı cehennemlik ameller ki, imanın ispatı mümkün oldu.

Allah u Teâlâ şöyle buyurdu: “Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa...”²⁶² Savaşla imanın bir arada olması bu ayetle ispat edilmiş oldu. Şununla beraber ki: Bir şeyin cüzü olmadan meydana gelemeyeceğinde şüphe yoktur. Ve bunun gibi îmânı iman amellerin şartı kılmak sözkonusu oldu. Allah u Teâlâ buyurdu ki: “Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı, iyi işler yaparsa...”²⁶³

Şartın yokluğunda meşrutun da olmadığına şüphe yoktur. Zira bir şeyin kendisiyle şart koşulması imkânsızdır. Cevap şudur ki: Bu durum amel iman hakikatlerinden bir cüzdür diyen kimseler için sözkonusudur. Bunlar Mutezile ve Hariciler'dir. Kamil imandan cüzdür diyen kimseler için sözkonusu değildir. Bunlar da Ehl-i Sünnet'tir.

---

²⁶² Hucûrât,49/9.

²⁶³ Nisâ,4/124.

Zira Ehl-i Sünnet'e göre ittifakla ameller iman hakikatlerine dâhil ve kâmil imandan da hariç değildir.

Öyleyse, Ehl-i Sünnet'ten amel imandan hariçtir diyenler iman hakikatlerini kastederler; dâhildir, diyenler kâmil imanı kastederler. Ve bu durumun açıklaması şudur ki: Ameller hakkında üç görüş vardır.

Birinci görüş şudur ki, ameller imanın hakiki bir cüzüdür ve onun kuvvetlerine dâhildir. Hatta amellerin yokluğu imanın da yokluğunu gerektirir. Bu görüş Mutezile ile Hariciler'indir.

Ve ikinci görüş şudur ki, ameller imandan hakiki bir cüz değil, örfi bir cüzdür. Hatta amellerin yokluğu imanın yokluğunu gerektirmez. Bu hak mezheptir. Zira eğer ameller imana hakiki bir cüz olsaydı fasığın mümin olmaması gerekirdi. Bu batıldır. Zira ayet ve hadisler fasığın mü'min olduğuna delalet eder. Hatta Ebû Zerr (r.a.) soruda ısrar etti. Hz. Rasûlüllah (s.a.v.): Ebû Zerr'in burnu toprakta sürtülmesine rağmen o kul zina etse de, hırsızlık yapsa da (cennete girecektir)²⁶⁴ buyurdu. O halde lüzumlu olan da, amelin iman hakikatlerinden cüz olmasıdır. Bu bâtil olur. Zîrâ lüzumun batıl olması, melzûmun batıl olmasını gerektirmektedir. Üçüncü görüşe göre ameller tamamen imandan hariçtir. Varlıklarıyla yoklukları birdir. Bu görüş Mürcie'nindir. Zîrâ bunlar derler ki: "Küfürle beraber itaatın fayda vermemesi gibi, imanla beraber günah ta zarar vermez".

Bu görüş batıldır. Zira ayet ve hadisler büyük günah işleyenlerin azaba uğrayacaklarını söylemektedir. Öyleyse, Ehl-i Sünnet ve Cemâat (radıyallahü anhüm) buyurdular ki: Tövbesiz ölen günahkârın durumu Allah'ın irade ve dilemesindedir. Dilerse onu af eder ve onu cennete sokar. Ve dilerse ona günâhı kadar, ister küçük olsun ve ister büyük olsun azâp eyler. Ve ondan sonra lütuf ve ihsanı veyahut onda olan îmân ve tâatin bereketi ve-yahut hayırlılardan birinin şefâati ile onu cennete sokar. Ve Ebû Hanife Hazretlerine (r.a.) Mürcie derlerdi. Ve irca' ertelemek, sonraya bırakmak manasındadır. Zîrâ o büyük günah işleyenin hâlini Allah'ın irade ve dilemesine bırakırdı. Ve der idi ki: "Büyük günah işleyenin durumundan da, küçük günah işleyene nispetle daha çok korkarım. Küçük günah işleyenin, büyük günah işleyene nazaran affedilmesi durumunu daha çok ümit ederim". Mutezile küçük günahla büyük günahı

---

²⁶⁴ Müslim 153/94, Buhari, Nesei, Ebu Davud, Tirmizi

ayırdı ve şöyle dediler: “ Küçük günah işleyene azap câiz değildir. Şüphesiz o büyük günahahtan kaçındığı için affedilmiştir. Büyük günah işleyenin günahlarının af ve mağfiret edilmesi caiz değildir. Zira büyük günah işleyen ne mü'mindir ne kâfirdir. Şüphesiz fasıktır”. Ve bunlara göre fâsık cehennemde ebedi kalır. Ve onun taati boşa gitmiş olur. Kısaca Mutezile derler ki: “Büyük günâh sahibini imandan çıkarır, lâkin küfre de sokmaz”. Zira bunlar küfür ile iman arasında orta bir durumun var olduğunu söylerler. Ve ona menzilete beynel-menzileteyn derler.

Ve Hariciler ise küçük günah ve büyük günahı ayırmayıp şöyle derler: “Küçük günah ve büyük günah sahibini imandan çıkarır ve küfre sokar”. Zira bunlar da Mürcie mezhebi gibi ara bir durumun var olduğunu söylemezler.

Bu iki mezhep te batıldır. Zira ayet ve hadisler fasıka mutlak olarak mü'min demektedir. Ve ümmet asr-ı saadetten bu güne kadar tevbe etmeden ölen büyük günah işleyenin üzerine namaz kılmak ona dua ve istiğfar etmek üzerinde icma etmişlerdir. Bununla birlikte bunların mü'minden başkasına câiz olmadıklarını yakînen bilmişlerdir. Şu halde bu içtimâ tevbe etmemiş olan büyük günah işleyen kişinin mü'min olduğuna kesin ve apaçık bir delildir. Zîrâ Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ümmetim dalâlet üzerine birleşmezler”.²⁶⁵ buyurmuştur.

Altıncı Bâb: İmanın artıp eksilmeyi kabul etmesi hususunda âlimler arasında ortaya çıkan ihtilâfı açıklamaktadır. İmam Ebû Hanife (r.a.) ve ona tabi olanlar şöyle dediler: “İman fazlalık ve noksanlığı kabul etmez”. Nitekim *Fıkh-ı Ekber*'de şöyle buyurur: Yerdekilerin ve göktekilerin îmânı artmaz ve eksilmez. Sema ehlinin -ki meleklerdir- dünya ehlinin -ki insan ve cinlerdir- imanları ne artar, ne eksilir. Bizim îmânımız melâike ve rusûlün îmânı gibi olur. Nitekim Hz. İmâm Ta'lim Mûteallim nâm kitâbında bunun için nass olduğunu söyledi. Zîrâ biz enbiyâ ve mürselîn ve mukarrab melâike gibi Hüdâ'nın vahdâniyyetine ve rubûbiyyetine ve kudretine îmân getirdik.

Ve yine Hazreti İmâm (r.a.) *Fıkh-ı Ekber*'inde buyurur ki: “Mü'minler îmân ve tevhîdde berâber; amel ve taatte birbirleriyle yarış halindedirler. İman ehli arasındaki farklılık rütbe ve derece bakımındandır. İman ve tevhîd bakımından değildir”.

---

²⁶⁵ İbn Mace, Fiten, 8.

Mevlânâ Saadeddin (Kuddise sırruhû) îmânın ziyâde ve noksanı kabul etmemesinin sebebi hakkında şöyle der: “Zira iman, kesin olarak, teslim ve itaate ulaştırır kalbin tasdikinden ibarettir.

Ve bu öyle bir husustur ki, onda ziyade ve noksanlık tasavvur olunmaz. Hatta kendisinden hakiki bir tasdik hasıl olan kişi ister taate devam etsin, ister isyanla meşgul olsun onun tasdiki bakidir. Onda asla değişme yoktur”. Söz burada bitti.

Hâsılı îmân bir hakîkatdir ki, tahtında olan umura بالتواطئ مقول (bi't-tevatı-ı mekûle) [kategori]' dir. Mâhiyyet-i insân gibi. بالتواطئ مقول olan mâhiyyet ziyâde ve noksân kabûl eylemez. Eğer dersin ki, بالتواطئ مقول olmazsa بالتشكيك [tartışmasız?] olan mekûle ziyâde ve noksân kabûl eylemez. Ve müşterek lafzı ile olmaz.

Eğer denirse ki, Hüdâ'nın (Azze ve Celle): واذا اتليت عليهم آياته زادتهم ايمانا [Onlara Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır.]²⁶⁶ Sözü îmânın ziyâdeliği kabûlünde apaçıktır. Cevâb odur ki: İmanın artmasına delil olan ayetleri Ebû Hanîfe (r.a.) tevîl eyledi. Şununla ki: Onlara ne zaman ki bir âyet nâzil olaydı veyahut bir şey ile emrolunaldı ona îmân getirirlerdi ve tasdik ederlerdi.

Şüphesiz îmân getirdikleri şeyin artması sebebiyle îmânları artardı. Ve bu tevîl İbn-i Abbâs Hazretleri'nden (r.a.) rivayet edilmiştir. Ve onlar Kur'an'ın tercümanlarıdır. O halde, inandıkları şey hakır.

Eğer denirse ki Hüdâ'nın (azze ve celle); “Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim”.²⁶⁷ sözü îmânın azalmayı kabulüne delildir.

Cevâb odur ki, bu âyet-i kerîmeyi zâhiri üzerine yüklemek câiz değildir. Zîrâ eğer zâhiri üzerine yükleneydi; Muhâcirler ve Ensâr'dan o günden önce ölenlerin noksan din üzere ölmeleri, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onları noksan dine davet etmesi gerekirdi. Şu halde bunun batıl olması gerekli olunca, ayeti tevîl etmek gerekti. Ve ayetlerin tevîli üç vecihledir.

Birinci vecih şudur: Yevmden murad Hz. Resûlün (s.a.v.) asrıdır. Zira Hazret'in asrından önceki vakitler, fetret vakitleri idi.

---

²⁶⁶ el-Enfâl,8/2.

²⁶⁷ el-Mâide,5/3.

İkinci vecih şudur ki, “Sizin için dininizi kemale erdirdim”. sözünün manası: “Dininizi izhar ettim. Hatta onun meydana çıkmasını takdir ettim”. Demektir.

Üçüncü vecih odur ki, dînin itmâm ve ikmâli düşmanlarının zehâbıyladır. Nitekim pâdişahlardan birinin düşmanı katledilse: “Bugün saltanatımı tamamladım”. Der. En iyisini Allah bilir.

Ve bütün kelamcılar ve hadisçiler ve üç imam ve mukallidleri dediler ki: “Îmân artmayı ve eksilmeyi kabûl eder. Ve bu mesele amelin îmândan cüz olduğu meselenin ferîdir. Öyleyse, amel îmândan cüz değildir diyenlere göre artma ve eksilmeyi

kabûl etmez. Ve cüzdür diyenlere göre kabûl eder. Sonuç olarak, “îmân artma ve eksilmeyi kabul etmez”. Diyenler ki Ebû Hanîfe ile O’na tabi olanlardır, iman hakikatlerini kastederler. Ve îmân artma ve eksilmeyi kabul eder, diyenler ki üç imam ile onu taklid edenlerdir.

Derler ki: “Îman bir arazdır. Bu nedenle her an yerine yenileri gelerek yenilenir. Hiçbir zaman, iki farklı zamanda aynı kalmaz. Çünkü imanın varlığı ve devamı ancak bu misillerin yenilenmesiyle mümkündür.

Veyahut onun semerâtını ve nurunun parlamasını ve kalpte ışığını kastederler. Ve bu itibâr ile îmânın tâatle artıp ve günahlarla azalacağında şüphe yoktur. Ve tamamıyla iman hakikatini zatından dolayı artma ve eksilmeyi kabul eder.

Zira hakikatler zatlarından dolayı artma ve eksilmeyi kabul etmez; sıfatlarından dolayı kabul eder. Ve iman hakikatinin sıfatlarından dolayı artma ve eksilmeyi kabul etmesi zatından dolayı kabul etmemesine aykırı değildir. Zira farklı yöndendir

O sebepten Fahreddîn Razi ve kelamcılarının çoğu dediler ki: “Bu mahalde ihtilaf lafzîdir. Zira zatı hasebiyle artma ve eksilmeyi kabul etmez diyen vasıf hasebiyle kabul etmesini men etmez. Ve bunun gibi vasıf hasebiyle kabul eder diyen zat hasebiyle kabul etmemesini ortadan kaldırmaz.

Mevâkıf adlı eserin müellifi (Adudüddin el-Îcî) ile İmâm Nevevî’ye göre bunun tahkiki şudur: “Nefis ziyade ve noksanı kabul eder. O cihetten siddıkların imanı diğerlerinin imanından daha kuvvetlidir”. Ve İmâm Nevevi der ki: Ve İmâm Nevevî der ki: “Bu öyle bir şeydir ki, inkârı mümkün değildir. Ve akıllı olan biri avamdan birinin tasdikleriyle Hz. Ebû Bekir’in tasdikinin müsavi olmadığında şüphe etmez”.

O sebepten Buharî Sahîh’inde der ki: “İbn-i Müleyke dedi ki: Allah Resûl’unun (s.a.v.) Ashâbından otuz kişiye vâsıl oldum. Hepsini nefislerini nifaktan korkar buldum. Onlardan birisi, ben Cebrâil’in ve-yâhûd Mîkâil’in îmânı üzereyim demezdi”.

Ve bazı meşâyih dediler ki: “Bu zikrolunan manâ îmânda bazı fertlerin farklılığına delâlet eder. Bir şahsın îmânının artma ve eksilmeyi kabul ettiğine delâlet eylemez. Halbu ki ihtilâf konusu odur”. (Doğruyu en iyi bilen Allah’tır.)

Mesele: Eğer denirse ki; İmâm Ahmed ve Ebû Dâvud ve Hâkim ve Beyhakî Muâz’dan (r.a.) rivâyet ederler ki: Hz.Rasûlüllah buyurdu ki: “İslâm artar, eksilmez”. Bu hadîs-i şerîf delâlet etti ki îmân artar, eksilmez. Zîrâ cumhura göre islâm ile îmân müteradiflerdir. (Bunun beyanı da gelecek.)

Öyle olunca, iman artmaz ve eksilmez diyenlerin ve aynı şekilde artar ve eksilir diyenlerin görüşleri hadisin lafzına muhaliftir. Ve bu karışıklıktan şöyle cevap vermek mümkündür: Hazret’in (s.a.v.) “İmân artar”. Buyurduğu nur ve parlaklık cihetindedir. Ve eksilmez dediği hakikat, derece bakımındandır. Nitekim bu daha önce beyan olundu. Şu halde karışıklık ortadan kalktı. Allah en doğrusunu bilir.

Diğer mesele: Eğer iman mahlûk mudur, yoksa mahlûk değil midir? Sorusunun cevabı şudur: Daha önce zikrolunan üç kavilden sabit oldu ki iman sadece ya tasdikten ibarettir. Veyahud birlikte tasdik ve ikrardan ibarettir. Veyahud tasdik ve ikrardan ve azalarla amelden kinayedir. Ve şek yoktur ki bunlar kulun fiilidir. Ve kul bütün fiilleriyle Hüdâ’nın mahlûkudur.

Ve Ebû Muîn en-Nesefî *Bahrü’l-Kelâm* adlı kitâbında buyurur ki: Bizde mezheb budur ki; “İmân Rabbin hidayetiyle, kulun fiilidir”. Şu halde “İmân mahlûktur veyahut gayrı mahlûktur” demeyiz. Olsa olsa deriz ki: “İmân kûldan lisân ile ikrâr ve kalb ile tasdîkdir. Ve Hüdâ’dan hidâyet ve tevfikdir. Ve tarîf Hak’dandır. Ve marifet ve taarruf abddendir. Hidâyet Hak’dandır. Ve ihtidâ ve istihdâ kûldandır. Ve tevfiik Hak’tandır. Ve çalışma ve gayret ve azim ve kasd kuldandır. İkrâm va ihsan Hak’tandır. Ve kabul kuldandır. Şu halde her nesne ki Hak’tandır, o mahlûk değildir. Ve her nesne ki kuldandır, o mahlûktur”. O’nun sözü burada bitti. Allah en doğrusunu bilir.

Yedinci Bâb: Ulemâ arasında îmânda istisnânın cevâzı, yanî konuşanın, “İnşallahü Teâlâ ben müminim” demesinin sıhhatinde ortaya çıkan ihtilâf beyânındadır. Ve malûm ola ki söyleyenin, “ben müminim” sözünde iki görüş vardır. **Birinci görüş:** İmâm Ebû Hanîfe ve ashâbı buna inanmışlardır. Zîrâ inşallah şek kelimesidir. Ve

îmânda şek küfürdür. *Umde* sahibi²⁶⁸ buyurur ki: “Ne zaman ki imânın hakikat ve mahiyeti malûm oldu. Öyleyse, biz de deriz ki: Şu kimse ki hakikat ile muttasıf ola, kesin olarak mü’min olur. Şu halde onun ‘ben gerçekten mü’minim’ demesi câiz olur. Ve ‘İnşallah mü’minim’ demesi sahîh olmaz. Ben ‘inşallah canlıyım’ demesi sahîh olmadığı gibi”.

İkinci mezhebe göre câizdir. Şâfiî ve ashâbı buna inandılar ve Hanefî âlimlerinden bazıları da, ‘İnşallah mü’minim’ demek câizdir, dediler. Lâkin evlâ olan terkidir. Nitekim Ömer Neseî *Akaid*’inde buyurur ki: “Kişi kendisinde tasdik ve ikrarı bulunduğu zaman onun ben hakikaten mü’minim demesi gerekir. Ben inşallah müminim demesi doğru olmaz”.

Mevlânâ Saadeddîn şerhinde buyurur ki: Zîrâ o şek için olursa, ister istemez küfürdür. Eğer teeddüb için bütün işlerini Allah’ın dilemesine havale ve tefviz için ve son nefeste îmânla gidip gidemeyeceğini bilmediğinden veyahut Allah’ın adını zikirle teberrük için, nefsinı tezkiyeden veya hâline şaşkınlıktan teberrî için olursa câizdir. Lâkin evlâ olan terkidir. Zira o şüpheyi akla getirmektedir”.

Onun için musannıf ‘olmamalı’ dedi; câiz değil, demedi. Zîrâ şüphe olmayan cevâzın inkâr edilmesinin manası yoktur. Cevâz nasıl inkâr edilir? Halbu ki ona seleften hatta sahabe ve tâbiundan çoğu inanmışlardır. Bundan sonra musannıfın ‘saîd bazen şâki olabilir.’ kavlini şerh ettiği yerde şöyle buyurur: “Hak budur ki manâda hilâf yoktur. Ve anlaşmazlık sadece lafızdadır. Zîrâ eğer îmânla mücerred tasdik ve ikrâr kastedilirse o hâlde ortaya çıkmıştır.

Ve eğer onun üzerine kurtuluş müretteb olan şey kastedilirse o Hüdâ’nın dilemesiyledir. Bu durumda olmasında kesinlik yoktur. Öyleyse kim ki şu anda olduğu hakkında kesin dedi. Ya‘ni ‘ben gerçekten mü’minim’ dedi, birinci kısmı kasteyleti ki, o ikrârla birlikte tasdiktir. Ve kim ki Allah’ın dilemesine bıraktı. Yanî ‘İnşallah müminim’ dedi, ikinci kısmı kasteyleti ki o üzerine kurtuluş müretteb olan şeydir”. Onun sözü burada bitti.

Malûm ola ki Molla’nın (k.s.) gerçi bu tevfiî güzel ve her bakımdan râğbet edilendir. Lâkin Hanefî mezhebinde daha doğru olan câiz olmamasıdır. *Umde-i Neseî*’nin şarihi buyurur ki:

---

²⁶⁸ Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî (ö. 895/1490)

“Bizim mezhebimizin sıhhatine delâlet eden hususlardan biri şudur ki: Hak Teâlâ Kadîm Kelâm’ında kendine ve resûlüne îman getirene, “Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler”.²⁶⁹ sözüyle sona kadar îmân ile şehâdet eyledi. Ve biri dahî şudur ki; “îmân ettik” diyenleri kesin sözüyle medhetti. Ve onlara istisnâ ile emretmedi. Ve biri budur ki; “Gerçek mü’minler işte onlardır”.²⁷⁰ Sözüyle onların üzerlerine gerçek mü’min olmalarıyla hükmeyletti. Öyleyse inşaallah diyenin sözü Hak Teâlâ ortaya çıkmasını kesin eylediği yerde şüphe mevcuttur. Ve o doğru değildir.

Ve biri şudur ki, Hak Teâlâ kullarına “Onlar dediler ki: Biz Allah’a îmân etik”.²⁷¹ Sözüyle îmânla emir buyurdu. Ve onda istisnâ zikrelemedi. Ve biri şudur ki, Hak Teâlâ, “Allah’a çağırın, dine ve dünyaya ait yararlı iş yapan ve ‘Ben müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kim vardır? ”²⁷² buyurdu. Şu halde O’nun ‘Ben müslümanlardanım’ sözünü en güzel söz kıldı. Ve İbn-i Mesûd’dan rivâyet olunan cevâz son sözün üzerine hamledilmiştir. Veyahut o ondan bir yanılma idi. Ve sonra rücu eyledi. Ammâ îmânı meşiyet taliki meşiyet üzere îmânın sübûtunu iktizâ eder.

Bu sebepten El-lûgat-ı vaki‘ de onun sübûtunu iktizâ eylemez. Çünkü o lûgat bakımından şüpheyi gerektirir. Ve eğer lugavî manaya göre onunla şüphe irâde olunursa manâsı انا اشك في ايمان للتبرك [Ben imanın bereketinden, hayrından şüphe duyuyorum] demek olur. Ve bunun fesâdı zâhirdir. Ve eğer bundan gayrı bir manâ kastedilirse teberrük olmaz. Eğer denirse ki Hz. (s.a.v.) “İnşallah biz de size kavuşacağız”. sözüyle ölümden istisnâ eyledi. Şununla beraber ki onun doğruluğu ortadadır. Cevâb şudur ki: Hazret ölümde istisnâ eylemedi. Belki o ölünün kabrine ulaşmasında istisnâ eyledi. Ve eğer denirse ki, Mescid-i Haram’a girme kesin olarak bilinmektedir, Hak Teâlâ’nın haber vermesiyle. Bununla birlikte istisnâ olundu. Cevâbında deriz ki; انشاءالله kasıt انشاءالله ’tır. Veyahut istisnâ kendisinden emin olanın üzerine dâhildir. Ve fûrû‘ kitaplarında yazılıdır ki ‘İnşallah mü’minim’ diyen kimseye uymak câiz değildir.

---

²⁶⁹ Bakara, 2/285.

²⁷⁰ el-Enfâl,8/4.

²⁷¹ Bakara, 2/136

²⁷² Fussilet, 41/33.

Ne zaman ki Şafî mezhebinde olan kimse ‘İlahi seni bilinmesi gereken ölçüde bilip tanıyamadık’ derse veyahut ‘İnşallah mü’minim’ derse veyahut ‘amel îmândandır’ derse veyahut ‘(iman) artar ve eksilir’ derse veyahut iki kulle sudan -ki beşyüz batmân²⁷³dır- abdest alırsa veyahut kan akmasından sonra abdest almazsa veyahut cünüplük için gusülde mazmaza ve istinşâkı terk ederse veyahut abdestte başına dörtte birden az mesh eylediye onun ardında namâz kılmak câiz değildir. O halde, bundan malûm oldu ki, inşaallah müminim demek ve amel îmândan cüz’dür demek ve îmân artar ve eksilir demek, tevfik mümkün ise de mezhebimiz değildir. En iyisini Allah bilir.

Ve Şemsü’l-Eimme es-Serahsî buyurur ki; “Şafii mezhebinden ‘İnşaallah müminim’ diyene ‘gerçekten müminim’ diyen Hanefî müminin uyması câiz değildir. Ve Mabsût sâhibi²⁷⁴ buyurur ki: Şâfi mezhebinde olan kimsenin ardında namâz kılmak câizdir. Eğer ihtilâflı mevzularda ihtiyât ederse, şununla ki kiblede meyl etmeye ve hacematla kan aldırıldığında yeniden abdest ala. Ve elbisesindeki meniye yıkaya. Ve mutaassıb olmaya. Ve îmânında şüphe edici olmaya. Yani ‘İnşaallah müminim’ demeye. Ve Muzmerât sahibi buyurur ki: Hanefî’nin Şafî’ye uyması câizdir, eğer mutaassıb olmazsa ve ‘inşaallahu teala müminim’ demezse. Ve ihtilâflı mevzularda ihtiyât ederse. Yanî vitiri bir rekat kılmazsa ve kan verdikten sonra abdest yenilemeden namâzı edâ etmezse ve kullanılmış su ile abdest almazsa vb.

Sekizinci Bâb: Hüdâ’ya dâir marifetin vacip olması ve onu elde etmenin yolunun açıklanması hakkındadır. Mâlum ola ki Hüdâ’nın marifeti ümmetin icması ile vâciptir. Lâkin elde etme yollarında ihtilâf vardır. Ve Ehl-i Sünnet ve Cemâat ve Mutezile ittifâk ettiler ki, onu elde etmenin yolu sahih nazardır (akıl yürütmedir). Lâkin sahih nazarın şânında ihtilâf ettiler.

Mutezile’nin hepsi ve Ehl-i Sünnet’in bazıları dediler ki: “O marifetin sıhhatinin şartıdır. Onsuz marifet sahîh değildir. Olsa olsa kemalinin şartıdır. O halde, ademinden adem

---

²⁷³ Batman: Eskiden kullanılan ve 8 kiloluk ağırlığa karşılık gelen bir ölçü birimi.

²⁷⁴ Serahsî’nin (ö. 483/1090) Hanefî fihına dair eseri.

lâzım gelmez. Ve terkeden âsi olmaz. Ve fakihlerin ve kalamcılarının çoğu dediler ki, nazar marifetin sıhhatinin şartı değilse de vâciptir.

O halde, nazardan başka yoldan hâsıl olan marifet muteberdir. Lâkin terkedeni vâcibi terk ettiği yönden âsidir. Ve nazardan kasıt aklın kendi indinde hâsıl olan şeyi mülâhazasıdır. Tâ ki onunla kendi indinde hâsıl olmayan şeyi tahsîl ede.

Meselâ akla göre âlemin değişen ve her değişenin hâdis olması hâsıldır. O halde, akıl bu bilinen hususları tertîb eder. Tâ ki onunla bir bilinmeyen hususu ki âlemin hudûsudur, tahsîl ede. Öyle olunca nazar vâcip olur. Zîrâ her nesne ki Vâcib-i Mutlak ona bağlı ola, o vâciptir.

Lâkin o vücûbun sabit olmasının yolu Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ten Eşâri'ye göre semdir. Fakat Mutezile'ye göre akıldır. Fakat Hanefi'ye göre akıl vasıtasıyla semdir. Ve bu mahallin ayrıntısı inşallahu Teâlâ onuncu bapta beyân olunur. *Mevâkıf* sahibi buyurur ki:

Marifete sebep olan nazarın vücûbunu isbatta ashâbımız için ki Eşâire'dir, iki meslek vardır. Birinci meslek: Marifette nazarın vacip oluşu üzerine delil olan ayet ve hadislerin zâhirleriyle istidlâldir. Allahü Teâlâ buyurdu ki: “De ki: Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var?”²⁷⁵

Ve Allahü Teâlâ şöyle buyurdu: “Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor!”²⁷⁶

Şu halde, Herşeyi mükemmel bir sanatla yaratan Allah'ın delili ve sıfatlarını düşünme ile emreyledi. Ve emir vücûb içindir. Nitekim ondan zâhir ve ilk akla gelen odur. Ve Hüdâ'nın (azze ve celle): “ Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır”.²⁷⁷ ayeti nâzil olunca Hz. Peygamber (s.a.v.): “Bu ayet-i kerimeyi okuyup ta tefekkür etmeyene yazıklar olsun”. Buyurdu.

Öyleyse, Hazreti (s.a.v.) marifet delillerinde tefekkürü terk edenin cezalandırılacağını söyledi. Ve o onun vâcib olduğuna delâlet etti. Zîrâ eğer vâcib olmasaydı onu

---

²⁷⁵ Yûnus,10/101.

²⁷⁶ er-Rûm,30/50.

²⁷⁷ Âl-i İmrân,3/190.

terkedilmesi durumunda cezalandırılma zikredilmezdi. Zîrâ vacipten başkasının terkinden dolayı cezalandırma yoktur.

Ve bu meslek zannî gayrı kat'iyyed delâlet olmadan hariç olmaz. Zîrâ emir sigası vücuttan başkaya muhtemeldir. Ve naklolunan hadîs-i şerîf ahâd kabîlindedir.

Faydalı bilgi: Asıl lügatte لوك çiynek vaktinde iki çeneyi hareket ettirmektir. Ve o burada kırâatten kinayedir. Zîrâ kırâatte iki çeneyi hareket ettirmek lâzımdır. O halde hadîs-i şerîfin manası: “Yazıklar olsun şu kimseye ki, bu ayet-i kerimeyi kırâat eyledi ve onda tefekkür etmedi”. Demek olur.

Ve ikinci meslek şudur ki, Hüdâ'yı bilmek ümmetin icması ile vaciptir. Ve o ancak nazar ile meydana gelir. Ve her nesne ki Vâcib-i Mutlak ancak onunla hâsıl olur, o vâciptir. Öyleyse nazar vâciptir. Nazarın vacip olmasının ispatında güvenilir olan meslek budur. Ve bazıları Hüdâ'yı bilmenin vücubunda Hak Teâlâ'nın: “Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur”. Ayetini delil getirdiler.

Seyyid (k.s) buyurur ki; “Lâkin bu delîl zannîdir. Zîrâ emir sigasının vücûbdan başkaya ihtimâli vardır. Ve ilim lafzı az olur ki, lügaten çok kuvvetli zan üzerine denilir. Ve çok kuvvetli zan nazar (akıl yürütme) olmadan, taklît ile meydana gelir. Nitekim Fahreddin Râzi (k.s) onu zikreledi”. Son.

Ve Hind filozofları dediler ki: “Marifeti elde etmenin yolu ilhâmdır. Ve ilhâmsız ve tam teveccüh olmadan marifet hâsıl olmaz”.

Şu halde, bunlar ne zaman ki marifetten ve diğerlerinden bir şeyin olmasını istediklerinde himmetlerini ona sarf ederler ve himmetlerini onun üzerine yoğunlaştırırlar. Ve onları ondan alıkoyacak şeyden istedikleri olana kadar tamamen ilişkilerini keserler.

Ve Mülhitler dediler ki: Marifet ancak talim ile gerçekleşir. Ve Sufiler dediler ki: “Marifetullah'ı elde etmenin yolu batınını tasfiyedir”. Zîrâ bunlar derler ki; “Nefsin mücâhedelerle riyâzeti, onun beşeri kirlerden ve bedensel engellerden arındırılması ve Hazreti Samediyet'e yönelişi ve halvet ve uzlete devam etmesi ve zikir ve taata kesintisiz devam etme herhangi bir kuşku şaibesinin etrafında dolaşmadığı gerçek inançları verir.

Ama nazar ehlinin akîdelerinde hasımlarının delillerinden ötürü kuşku ve şüpheler ortaya çıkar”. *Mevâkıf* sahibi ²⁷⁸ bunlara üç vecihle cevâp verdi:

Birinci cevap şudur ki: Bunların hepsi nazarın yardımına muhtaçtır. Seyyid şerhinde der ki; “Zîrâ talim görüşünü savunan kişi nazarı inkâr eylemez. Aksine der ki: O tek başına marifeti ifâde etmez. Belki ifâde etmekte İmamın sözüne muhtaç olur. Ve basîret ile nazar yapmayı gözle görmeye ve İmam’ın sözünü güneş ışığına benzetir. Buna göre, nasıl ki görme onların ikisiyle tamâm olursa, bunun gibi marifet dahî onların hepsiyle hâsıl olur. Ve ilhâmın sübûtu takdîri üzere sâhibi onun Hüdâ’dan olup hak olduğundan veyahut başkasından geldiği ve dolayısıyla bâtil olduğundan emin olamaz. Onun bundan emin olması, dile getirmeye ve güzel bir şekilde anlatmaya gücü yetmese bile ancak nazardan sonra gerçekleşir. Ve tasfiyede de hâl böyledir. Görmez misin ki Yahûdi ve Hristiyanlar’dan mübtalların riyâzetleri onları batıl akideye ulaştırmaktadır. Nazardan yardım almak gereklidir.

İkinci cevap, şudur ki, kastedilen marifet yollarından sadece nazar bizim kudretimizdedir. Seyyid (k.s.) şerhinde buyurur ki: “Talîm ve ilhâm başkasının fiilidir. Onlardan birisi bizim kudretimiz dâhilinde değildir. Ve tasfiye ise hakkıyla yapıldığında zorlu mücahedelere ve pek çok muhataraya muhtaçtır. İnsan mizâcının ona gücü yetmez. Dolayısıyla o (tasfiye) bizim kudretimiz dâhilinde olmayan şeyler hükmündedir. **Üçüncü cevap** şudur ki, marifet-i Hüdâ’da nazarın vâcib olması Hüdâ’yı bilmeye nazardan başka yolu olmayan kişiye mahsûstur. Zîrâ şu kimse ki nazardan başka Hüdâ’yı bilmeye ulaştırarak nadir yollardan bir yol ile vâsıl olursa ona nazar vâcib olmaz”. O’nun sözü burada sona erdi.

Faydalı Bilgi: Malumdur ki bu mahalde marifetten maksat tasdîkdir. Tasdîkden maksat haber verenin hükmünü anlayıp kabul etmektedir. Zîrâ hak ehline göre mücerred marifet îmân değildir. Belki kavrayıp kabul etmek gereklidir.

Mollâ Devânî *Şerh-i Akaid-i Adudiyye*’de buyurur ki: “Kişiye muhbirin hükmünü kavrayıp kabul etmeden olan marifet değişime fayda vermez. Yanî onu müminler zümresinden kılmaz. Zîrâ kâfirlerden bazısı yakînen Hakkı bilirdi. Ve inkârlarının sebebi inât ve kibir idi. Nitekim Hak Teâlâ onların haklarında: “Mûcizeleri açık ve

---

²⁷⁸ *el-Mevâkıf* الموافق

Adudüddin el-Îcî’nin (ö. 756/1355) kelâma dair eseri.

kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler”.²⁷⁹ Buyurdu. Dolayısıyla bu delil ile Cehm b. Safvân’ın “Îmân marifettir”. Demesi bâtil oldu. Eğer denirse ki tasdik ile marifet arasındaki fark nedir ki, tasdik îmân olup, marifet îmân olmaya? Cevap şudur ki, tasdik, tasdik edenin kesbi ve ihtiyarı suret bulur. Ve marifet bazen kesbi ve ihtiyârî ve bazen kesb ve ihtiyârsız hâsıl olur. O sebepten iman babında tasdiksiz marifet kifâyet eylemez denir. Ve eğer denirse ki tasdik amelin bölümlerindedir. Ve keyfiyyât ilmi kabîlindedir. İhtiyari fiiller kabîlinden değildir. Zîrâ nefiste ihtiyari fiil yoktur. Belki onda ancak hükümün gerçekleşmesinin sureti ve nefsin o sûretle nakşedilmesi vardır. İlk hususa keyf ve ikinci hususa infîâl derler. Cevâb şudur ki: Evet nefsâniyye kabîlindedir. Ve ihtiyari fiiller kabîlinden değildir.

Lâkin o keyfiyyetin tahsîli meselâ sebeplere yapışmada ve vazgeçmede ve engellerin ortadan kaldırılmasında ihtiyâr ile olur. Ve bu itibârla, yanî tahsîl itibâriyle îmân ile tekellûf maydana gelir. Sanki tasdik kesbî ve ihtiyârî olmasından kast olunan budur. Evet bu takdirden ihtiyâr ile kazanılmış olan yakîn marifetin tasdik olması lâzım gelir. Onda beis yoktur. Zîrâ takdîrce kastedilen manâ -ki itaat etmek ve boyun eğmektir- meydana gelir ve îmân ve tasdik bundan başka bir şey değildir. En iyisini Allah bilir.

Tenbîh: Malûm ola ki halk arasında ihtilâf ortaya çıktı. Şunda ki, Vâcibü'l-Vücûd’un hakikatini bilmek mümkün müdür veyahut değil midir? Bazı kelamcılar ‘mümkündür’ dediler. İmâm-ı Azâm Hazretleri (r.a.) bunu tercih etti. Nitekim *Fıkh-ı Ekber*’inde şöyle buyurdu: “Hak Teâlâ Hazretlerini kendisini kitâbında zikrettiği gibi bütün sıfatlarıyla onu hakkıyla tanıyoruz”. Şerheden der ki: “İmâm’ın bu sözünden maksadı kulu, -Ben Allah’ı gerçekten bilmiyorum- demekten mendir. Zîrâ eğer kul Hüdâ’yı (celle zikruhu) o kendi zâtını ve sıfâtını kitâbıyla ve resulünün dilinden beyân ettiği gibi bilirse onun -Ben Allah’ı gerçekten bilmiyorum- demesi münâsib olmaz. Zîrâ o vehmeder ki onun Hüdâ’ya marifeti çok olmaya. Halbu ki o Hüdâ’yı kitâbında kendi nefsinin nasıl vafettiyse bildi. Öyleyse onun Hüdâ’ya marifeti nasıl hak olmaz? Ve münâsib olmaması, eğer bu sözü tevâzu ve tezellül ve temkinden dolayı dersedir. Ama eğer onu itikaden derse o mümin değildir. Ve bazıları dediler ki: En mukaddes Zat’ın kühünü bilmeye beşerin kudreti yoktur. Öyleyse, beşerden birisinin Allah’ın zatının kühünü bilmesi mümkün değildir.

---

²⁷⁹ en-Neml, 27/14.

İmâm Gazzâli ve bütün sufi tayfası bunu tercih ettiler. Ve düşüncelerine Hüdâ'nın; "Onların bilgisi ise O'nu kuşatamaz".²⁸⁰ âyetini delil eylediler. Hz. Şeyh-i Ekber (k.s.) Fütûhât-ı Mekkiyye'nin üçüncü bâbında buyurur ki: "İşte bundan dolayı Allah'ı bilmek mutlak oldu. Yani diyorum ki biz O'nun varlığını ve O'nun kemal sıfatlarını bildik. Onun hakikatini deliller ve bürhan ile bilmek ise mümkün değildir, memnudur. Onu hiç bir şey sınırlandıramaz. Bizim Allah'ı bilmemiz hiç bir şeyin onun benzeri değildir, şeklinde öğretmesi iledir. Onun mahiyetini bilmek ise asla mümkün değildir". O'nun sözü burada bitti.

Dokuzuncu Bâb: Mukallidin imanının sahih olup olmaması hakkındaki ihtilâf beyânındadır. Malûm ola ki akîde, itikadi hükümlerden onun üzerine kalbin bağlandığı şeyin ismidir. Ve itikat lügatte bir cismi bir cisme bağlamaktır. Ve ıstılâhta kalbi o şeyin üzerine bağlamaktır. (düğülemektir?)

Ve itikâd ya kesindir veya değildir. Ve ya mutâbıktır; ya gayr-i mutâbıktır. Ve mutâbık ya kanıtlanmış yahut kanıtlanmamıştır. Ve kesin olmayan itikada zan denir. Ve uygun olmayan kesin itikada cehl-i mürekkeb (katmerli cehalet) denir. Ve uygunluğu kanıtlanmamış kesin itikada isabetli taklid denir. Ve bazen olur ki buna mecazen ilim denilir. Ve bu kısım ilim kanıtlanmadığı için şüpheye düşme ile yok olur. Ve vakıaya mutabık kesin ve sabit itikada ilim denir, yakîn manâsına. Ve vakıaya mutabık kesin ve sabit itikadın îmân olduğunda ve kesin olmayan itikadın ve kesin olan itikadın uygun olmayan îmân olduklarında hiçbir kimsenin ihtilâfı yoktur. Lâkin vakıaya uygun delilsiz kesin itikada -ki ona isabetli taklit- derler. Nitekim şimdi beyan olunanın, îmân olduğunda ihtilâf olundu. Mutezile'nin geneli derler ki: "Mukallidin imanı sahih değildir". Öyleyse bunlara göre mukallid ne mümindir ve ne kâfirdir. Ve Ebû Hâşim dedi ki: " O kâfirdir".

Şu halde bunlar, mukallidin imanına o zaman hükmederler ki, o kendine itikâdı vâcib olan hususları tafsilatıyla, akl-i delil ile böyle bir vecihle ki hasmıyla mücadelede onun şüphelerini defetmeye güç yetire. Hatta eğer onlardan birini def etmekten âciz olursa onun îmânına hükmolunmaz. Bu görüş akılsızlıktır ve bâtıldır. Zîrâ buna göre avamın hepsinin cehennemlik olması lâzım gelir. O zaman Ümmet-i Muhammed (s.a.v.) pek az olur. Halbu ki sahîh haberde söylenmiştir ki, Hz. (s.a.v.) tabi olanlar cihetinden bütün enbiyanın en çoğudur. Ve ümmeti cennet ehlinin üçte ikisidir. Ve kıyâmet günü

---

²⁸⁰ Tâ-hâ, 20/110.

maşherdekiler yüzyirmi saf olur. Onun seksen safı Muhammed Ümmeti ve kırkı diğer ümmetler olur. Ehl-i Sünnet ve Cemâat (Radyallahü anhüm) bu hususta üç fırka oldular.

Birinci fırka dediler ki, mukallidin imanı sahîhtir. Lâkin onda sahih nazara ehliyeti olana nazar ve istidlâl vâciptir. Öyleyse o kendine vâcip olan şeyi terk ettiği cihetden âsîdir. Öyleyse onun hâli diğer günahkâr müminler gibi Hüdâ'nın dilemesindedir. Dilerse onu affeder. Dilerse onu cehenneme koyar. Ve ömrünün sonu ister istemez cennettir. Dört imam ve mukallidleri, Sevri, Evzâi, zahir ehli, Abdullah b. Saîd el-Kattân ve Abdulazîz İbn-i Yahya (radyallahü anhüm ecmain) buna inandılar. Bunlara göre nazar güç yetirmeyle vaciptir ve güç yetirememeye sakıttır.

Ve ikinci fırka dediler ki: “Onda sahih nazara ehliyet olmayan mukallidin îmânı sahîh ve ehliyeti olanın îmânı sahîh değildir. Belki ona nazar ve istidlâl gereklidir”. Ebul-Hasan el-Eşârî ve Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî ve İmâmü'l-Harameyn (Cüveyni) buna inandılar.

Ve İmâm Fahreddîn ve Âmidî bu görüşü tercih etdiler. Şu halde bunlara göre nazar ve istidlâl îmânın sıhhat şartı olur. Bunlara itiraz edildi. Şununla ki nazar ve istidlâl kadir olan mukallidin îmânı sahîh olmazsa çoğu avamın müminlerini tekfir lâzım helir. Halbu ki onlar bu ümmetin muazzamı ve her asırda çoğunluğudur. Bu itirâza şöyle cevâp verildi: Her mükellefin üzerine marifeti vâcip olan delîldir. Maksat şu bütün delillerdir ki onunla bütünüyle mükellefe ilim ve marifet ve îmân akidelerine itminan meydana gele. Bir haysiyyet ile ki kalbi onda,

“Ben bilmiyorum, insanlar böyle dediği için ben de böyle dedim”. Demeye. Ve mütekellimîn yolu üzere ki o öncekini tahrîr ve tertiptir. Ve onlarda meydana gelen şüpheyi def etmektir. Marifete nazar şart değildir. Ve böylece onunla itminan hâsıl olan bütün delillerin mahalli kalbtir. Dil ile ifade etmeye güç yetirmek şart değildir. Ve buna göre nazarın ümmetin büyük çoğunluğunda veyahut hepsinde meydana geldiğinde şüphe yoktur.

Ve üçüncü fırka dediler ki: “Mukallidin imanı mutlaka sahîhtir. Ve nazar ve istidlâl aslâ vâcip değildir. Belki o îmânın kemal şartlarındandır”. İmâm-ı Gazalî, Kuşeyrî, Abdullah b. Ebî Cemre ve İbn-i Rüşd bu görüşe sahip oldular.

Zîrâ Hz. Resûlullah (s.a.v.) ve Sahabe ve Tabiîn ve bunun gibi onlardan sonra gelenler avâmı îmânları üzere takrîr ederlerdi. Ve îmânlarına göre hükmederlerdi. Ve onlar

Yaratıcı ve sıfatlarına delil olan akli delilleri öğretmekle meşgul olmazlardı. Şununla beraber ki onların o delilleri bilmediklerini kesinlikle bilirlerdi. Öyleyse, eğer nazar ve istidlâl vâcib olsaydı o takdîr ve hüküm câiz olmazdı. Belki iki husustan biri lâzım olurdu. Ya delilsiz îmân getirenin îmânını kabûlden içtinap ederlerdi.

Veyahut delilleri gören ve niteliklerini bilen işinin ehli bir kelamcı tayin ederlerdi. Tâ ki onlara o delilleri bildirsın. Ve kelam sanatını öğretsin. Bu zamana dek onlardan ve onların yerine geçenlerden bu güne kadar bu iki husustan biri meydana gelmedi.

Şu halde nazar ve istidlâlin vâcib olmadığı malûm oldu. *Mevâkıf* sahibi bunların zikrettikleri delîle iki yönden cevâp verip buyurur ki: Bunlara cevap olarak deriz ki: Onların delilleri icmali olarak bildiklerini bilirlerdi. Nitekim bir bedevi şöyle dedi: “Deve pisliği deveye ve ayak izleri yürüyene delâlet eder. Şu halde burçları olan gökler ve yolları olan yerler bütün incelikleri bilen ve her şeyden haberdar olan bir yaratıcıya delâlet etmezler mi? Şüphesiz ederler”.

En fazla ve söylenebilecek son söz, onlar yazma ve söyleme hususunda yetersiz kaldılar. Ve o kusur zarar vermez. Zîrâ marifet daha umumi bir vaciptir. Şu icmali marifetten ki onunla yazma ve söylemenin ve şek ve şüphenin ortadan kaldırılmasına güç yetirmesin. Ve şu tafsilatlı marifetten ki onunla onlara güç yetirsin. Veyahut şunu iddia ederiz ki; ayrıntılı irfan vâciptir. Lâkin farz-ı kifâyedir. Zîrâ iddiâ eylediğimiz vaciplik farz-ı kifâyeden ve farz-ı ayndan daha geneldir. Velhâsıl irfân iki vecih üzeredir. Ve birincisi icmâlidir. Ve diğeri tafsilâlidir.

Birincisi farz-ı ayndır. Ve bu îmânları doğrultusunda ikrarda bulunan avâmda meydana gelir. Ve diğeri ise farz-ı kifâyedir. Ve o her asrın âlimlerinde meydana gelir. En kuvvetli iki cevap budur. Zîrâ îmânın herkese teferruatıyla vacipliği, herhangi bir cihetle terki câiz değildir.

Ve insanlar ile görüşmeye. Ve ona davet ulaşmaya. Ve semâvat ve arzın hükümranlığında tefekkür etmeye ve iyice düşünmeye. Ama köy ve şehirlerde yetişip büyüyen kimse istidlal çeşitlerinden hali değildir.

Zîrâ sokaklarda avam konuşmalarında havâdis ile Hüdâ'nın zati sıfatlarına istidlâl ile doludur. Nitekim o müşahede edilmiştir. Hatta acayip bir iş gördüklerinde, Sübhân-Allah garip bir yaratığı müşahede ettiklerinde sübhân el-Hallâk derler. Gök gürleyince ve çok rüzgâr esince Hüdâ'yı tesbîh ederler. Ve onu kudretinin mükemmelliği ve dilediğini yapma ile vasf eylerler.

Sûfîler (Radıyallahü anhüm) buyururlar ki: İmân üç kısımdır. Bir kısmı taklittir ki, o sıradan insanlarda olur. Ve bir kısmı keşfidir ki o evliyâ ve enbiyâda olur. Ve bir kısmı istidlâldir ki, o ulemâda olur. Ve en üstünü keşfi imandır. Ve en aşağıları istidlâlî imandır.

Şu halde bunlara göre taklîdî imân istidlâlî imândan üstündür. Zîrâ istidlâlî iman şüphelerin gelmesinden uzak değildir. Nitekim Şeyh-i Ekber (r.a.) Fütûhât-ı Mekkiyye'nin mukaddimesinde şöyle buyurur: “Akidelerin sıhhatinin dayanağı onlar ile cezmin husûlü üzeredir. Hatta şu kimse ki imânını şâriden taklîd yoluyla aldı. O imânını delillerden alan kimseden sağlam ve güvenilirdir. Zîrâ eğer o hâzık-ı fatin olursa ona hayret ve edilleye dahl ve onların üzerlerine şüphelenme ârız olur. Onun helâk olmasından korkulur”.

Fayda: Malûm ola ki bazı ulemâ mukallidin imânının sıhhati beyânında dediler ki: Mukallidin imânı sahih olduğuna Hz. Resûlün (s.a.v.); “Yaşlı kadınların dinine tâbi olun”.²⁸¹ Sözü delâlet eder. Zîrâ şüphe yoktur ki onların dinleri taklit yolu ile ve saf itikâtladır. Zîrâ onların nazar ve istidlâl kudretleri yoktur. Seyyid (k.s.) *Mevâkıf*’ın şerhinde buyurur k: “Bu hadis sahih kitaplarda yoktur. Belki dendi ki Süfyân-ı Sevrî'nin kelâmındandır”.

Zîrâ rivâyet olundu ki Mutezile'nin reislerinden Amr b. beyd dedi ki: “Küfürle imân arasında bir menzil (yer?) vardır” Bir yaşlı bir kadın ona dedi ki; “Hâk Teâlâ: Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor”²⁸² Buyurdu.

Şu halde, Hak Teâlâ kullarını kâfir ve mümin olarak ayırdı. Öyle olunca senin bu sözün bâtıl oldu”. Süfyân-ı Sevrî o koca karının bu sözünü işitince: “Koca karılar gibi iman edin”. Dedi. O'nun sözü burada bitti.

Malûm ola ki bu hadîsin bu lafız ile aslı yoktur. Lâkin manâsıyla Deylemi *Müsned-i Firdevs*'de İbn-i Ömer'den (R.anhüma) bir hadîs rivâyet eyledi. Ve onun aslı vardır. Ve o hadîs şudur: Zamanın değişmesiyle insanların anlayışları da değişir. Ümmetimin anlayışı değiştiği zaman sana bedevinin dini lazımdır. Ve diğer bir lafızla da gelmiştir

---

²⁸¹ Aclûnî, 2/70.

²⁸² et-Teğâbun,64/2.

ki: “Ümmetim ihtilaf etiğinde sana bedevinin dini lazımdır”. Bu hadisi İbn Adî rivayet etti. Doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Onuncu Bâb: İmanın vücubunun tariki beyanındadır. Malûm ola ki Hüdâ’ya îmânın vâcip olduğunda ittifak vardır. Lakin o vücûbun sübutunun tariki hususunda ihtilaf vardır. Eşâri’ye göre mücerred semdir. Aklın onda asla medhalî yokdur. Ve Mutezile’ye göre mücerred akıldır. Sem’in onda medhalî yoktur. Ve Hanefî’ye göre sem’dir, akıl vâsıtasıyla ve hakîkâtte mûcib olan Hüdâ’dır. Ve hakîkâtte gerekli olanı bildiren Hak’tır. Lâkin akıllar vâsıtasıyla.

Nitekim rusûl vücûbu muarrefdir. Ve hakîkatde mûcib olan Hüdâ’dır. Lâkin resûl vâsıtasıyla. Hatta Ebû Hanîfe Hazretleri (r.a.) buyurdular ki; “Hâlikına cehlde bir âkile özür yokdur. Zîrâ halk-ı semâvât ve arzı ve halk-ı nefsinin ve gayrıyı görüyor. Ve eğer bi’l-farz rusûl ba’s olunmazsalar idi halka akıllarıyla ma’rifet-i Hüdâ vâcip olurdu. Nite ki *Bedü’l-Emâli* sâhibi buyurur. Beyit: “Yerdeki ve gökteki her şeyi yaratamı bilmemek, akıl sahipleri için mazeret değildir”

Ve bütünüyle şeri hükümlerde aklın medhali var mıdır, yoksa yok mudur? İhtilâf olundu. Eşâri, Rafizi ve Hariciler dediler ki: “Akıl ile bir şey vâcip ve harâm olmaz. Ve onunla bir şeyin hüsün ve kubuhu bilinmez. Ancak bilinmesi gerekli olan şeriattır”.

Ve Mutezile dedi ki: “Îmânı ve nimet verene şükrü gerektiren akıldır. Ve onunla eşyânın hüsünü ve kubhu bilinir. Ve onunla halkın salahı gerektirdiği tarîk üzere hükümler sâbit olur”. Şu halde bunlara göre akli sebepler, şeri delillerden üstündür.

Ve akıl idrâk etmedi ki bir şeyin şeri delille sâbit olması yasaklanmıştır. Ve hüsün, kubuh ile hâkim olan akıldır. Ve hitâb ona yöneliktir. Hatta eğer akli olan îmân ve küfürden birine itikat etmezse de o azabı hak etmiştir. Ve akıllı çocuk ve dağda, çölde veya baskı ve zulüm rejimleri altında yaşayıp da peygamberleri ve onların getirdikleri dinleri işitmemiş kimseler îmân ile mükelleflerdir.

Eşâri dediler ki: “Akıl ile bir şey vâcip ve harâm olmaz. Lâkin onunla bazı eşyânın hüsün ve kubhunu bilmesi câizdir”. Şu halde bunlara göre teklife müteallik olan bütün hükümler semden alınmıştır. Bu iddialarını ispâtta akli ve nakli delilleri şahit gösterdiler. Naklî delilleri Hüdâ’nın (Azze ve Celle): “Biz bir resul göndermedikçe

azap ta etmeyiz”²⁸³ Âyetidir. Ve bu âyet-i kerîmenin delaletiyle Hak Teâlâ elçi gönderene dek azab etmeyi nefy eyledi.

Şu halde, eğer fiil akıl ile hasen veyahut kabih olsaydı, elçiler gönderilmese de azap görmesi gerekirdi. Ve akli delilleri şudur ki nimet verene şükür eğer akıl ile vâcip olsaydı bir fayda için vâcip olurdu. Ve aksi takdirde abes olurdu. Ve o kabîhtir.

Ve fayda yâ Hz. Bârî’ye âittir. Ve o ondan münezzehtir. Veyâ kula aittir. Ve o yâ dünyâdadır, yâ ukbâdadır. Birinci kısım mümkün değildir. Zîrâ o böylece faydasız yere nefsi yormaktır.

İkinci kısım: Zîrâ aklın uhrevi sevabı anlamaya gücü yoktur. Hanefî âlimleri dediler ki: “Akıl âlettir. Ve onunla eşyânın hüsn ve kubuhu bilinir. Ve îmânın ve nimeti verene şükürün vacip olması malûm olur”. Yanî akıl Mutezile’nin dediği gibi bizatihi sebep değildir. Ve bütünüyle azledilmiş değildir, Eşâire dedikleri gibi. Belki o marifeti tahsil için âlettir. Ve bunların maârif ve mevâcipde aklın hüccet olduğunda hüccetleri odur ki Hak Teâlâ buyurdu: “Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O’dur. Ne az şükrediyorsunuz!”²⁸⁴ buyurdu. Sonra işitmeyi, işitilen şeylere, başarı gözle görülen şeylere ve efideyi akli bilgilere mahsûs etti. Ve onlardan her birini tek tek yaratmaya delil kıldı. Şunun beraber ki işitme ile görme akıldan müstağnî olmazlar. Zîrâ sem, hakkı ve bâtili işitir. Ve hakkı ile aralarını ayırmak ancak akıl ile mümkün olur.

Şu halde eğer akıl olmasaydı işitmek ile görmek işe yaramaz hale gelirdi. Şimdî bu takdire göre tahkiki marifetlerin dayanağı akıldır. Ve ehliyete hüküm onunla kanıtlanmıştır. Ve bu akıl bir nûrdur ki Hz. Resûlün (s.a.v.) “Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır”. Sözüyle haber verdiği aklın aydınlatmasından meydana gelir. Nitekim göz potansiyel olarak müdriktir. Ve hislerin ışığına kavuşunca idrâki kuvvetden fiile gelir. Ve insanda bulunan ve onu kötülüğe yönelten duygunun akıl nuru ile hâli böyledir. Lâkin ne zaman ki insanlarda akıl birbirinden farklı oldu. Ve ilimlerin çokluğu ve onda övülmüş melekelerin mahareti vâsıtasıyla noksandan kemâle ulaştı. Ve onun mükellef olmayla meydana gelmesi mümkün olmadı. Şeriat onu bülûğ ile takdîr eyledi. Zîrâ bülûğ çağında beden gücünün kemâle ermesi ile tecrübeler tamâm olur. Öyle bedeni

---

²⁸³ el-İsrâ,17/15.

²⁸⁴ Mülk,67/23.

güçler ki onlar akıl gücüyle beraber ve Hüdâ'nın izni ile O'na musahharlardır. Sözün kısası Hanefi âlimleri (R.anhüm) şöyle dediler: “Eşarilerin dediği gibi akıl tamamen itibardan düşmüş değildir. Zîrâ akıllı akıl ile ve şeriatla iptal etmek mümkün değildir. Zîrâ şeriat akıl üzerine mebnîdir”

Açıklaması şudur ki: Şeriat Hüdâ'nın marifeti ve vahdâniyyetinin ve mucizenin nübüvvet üzerine delil olduğunun ilmi üzerine mebnîdir. Ve bu hususlar şeriatla bilinmez. Ancak akıl ile bilinirler. Zîrâ eğer şeriatla bilinselerdi devir lâzım gelirdi. Lâkin nazari meselelere bazen hatâ yol bulup girer. Zîrâ mebâd-ı idrâkât-ı akliyye (akli idrakin ilk unsuru) duyulardır. Öyle olunca vehmî meselelerle akli meseleler arasında karışıklık meydana gelir. O sebepten düşüncelerin gereği olan şeylere hata yol bulup girer. Nitekim akıllıların aralarındaki ihtilâfları görürsün.

Belki tek bir kimsenin farklı iki zamânda nefsiyle ihtilâfını müşâhede edersin. Şimdi akıl kendisine muhtaç olana yalnız yeterli değildir. Belki ona diğer bir şeyin eklenmesi lazımdır ki o irşâttir. Veyahut tenbîhtir. Tâ ki akıl delil getirmeye yönelsin. Ve bir zamânı idrâktir ki ona o zamânda tecrübe hâsıl olsun. Ve delil getirmede ona yardım etsin. Şu halde, akıllı çocuk îmânla mükellef değildir. Zîrâ o Hüdâ'nın tecrübe oluşması ve aklın kemaline alâmet olan müddeti tam olarak almadı. Lâkin asıl akıl itibarıyla ve tavassutu riâyeten ondan sahîh oldu.

Öyleyse, soyut akıl imanın sıhhati için yeterli bulundu ve vücubuna zikredilen eklenenler (irşat veya tenbih) şart kılındı. Ve mürâhik (büluğ çağına yaklaşmış ama girmemiş erkek çocuk) eğer küfür itikadı ve îmândan gafil olursa Mutezile'nin hilafına eşinden bâyin olmaz ve eğer kâfir olursa bâyin olur. Zîrâ eğer zikredilen müddete ulaşmış olmazsa soyut akli istidlâle yönelmeye yeterli olmadı. Lâkin eğer yönelirse malûm olur ki o yardım edilen teveccühte bir müddete ulaştı. O halde yönelmenin meydana gelmesinden dolayı soyut akıl yeterli oldu.

Ve meydana gelmediğinde inzimâm (ilave olunma) şart olundu. Ve bunun gibi dağda, çölde veya baskı ve zulüm rejimleri altında yaşayıp da peygamberleri ve onların getirdikleri dinleri işitmemiş kimselerde tecrübe meydana gelecek vakit geçmezden evvel îmânla mükellef değildir. Ve geçtikten sonra mükelleftir. Şu halde katil olan davet ulaşmamış kişiye zaman lâzım gelmez. Ve bütün olarak şu kimse ki ona davet ulaşmadı.

O soyut akıl ile mükellef değildir. Eğer îmânı ve küfrün niteliğini anlamaya güç yetiremezse ve bir şeye itikât eylemezse o mazur olur. Ve eğer Hüdâ ona tecrübe ile yardım ederse ve idrak için iyice düşünecek kadar zaman verirse o mazur olmaz. Şu halde, mühlet verme ve iyice düşünecek kadar zaman verilmesi, bülüğa ulaşma davet yerine konuldu. Onun için özrü makbûl olmadı. En iyisini Allah bilir. Ve Hanefî âlimleri Eşâriilerin delil getirdikleri âyetten iki vecihle cevâp verdiler.

Birinci cevap şudur ki âyet-i kerîmeyi zâhiri üzere icra edip diyoruz ki akıl şu resuldur ki eğer o olmasaydı enbiyâdan birine risâlet kararlaştırılmış olmazdı. Öyleyse asıl resul akıldır. Buna göre âyet-i kerimenin manası şöyle demek olur: Biz bir akıllı elçi göndermedikçe azap ta etmeyiz.

İkinci cevap şudur ki umum âyeti tahsis edip diyoruz ki, âyet-i kerimenin manası: Şeriâte göre lüzumunu bildirmeden azap etmemizin yolu yoktur demektir. Ve tahsis gerçi zâhirden vazgeçmektir. Lâkin Kitabullah'ta ve diğerlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Öyleyse hilafın semeresi davet ulaşmayanlar ve fetret zamanında olanlar hakkında ortaya çıkar. Hanefî'ye göre azap görürler ve Eşârilere göre azap görmezler.

Onbirinci Bâb: İslâm'ın hakikati ve onunla îmân arasında olan ilişkiyi bildirme beyânındadır: İslâm lügatte mutlakâ itaat ve boyun eğme manâsındadır. Ve şeriatte zahir ameller boyun eğmedir. Bir şeyin doğruluğunu sağlam delillere dayanarak kabul etmek manâsına ki o tasdik hakikatidir. Yanî islâm şeriatte hükümlere boyun eğme manâsındadır. Ve hükümlere boyun eğme Hz. Resûl'ün (s.a.v.) Hak'tan getirdiği bütün her şeyi tasdik manâsındadır. Öyleyse bu açıklamaya göre islâm, îmânla eşanlamlı olur. Ve eşanlamlılık vahdeti gerektirir. Ve o talep edilendir.

Ve Mevlânâ Saadeddîn *Şerh-i Akâid-i Neseî*'de buyurur ki “Ve bütün cumhûr ulemânın mezhepleri budur ki îmânla islâm mefhûmda muhteliflerdir. Ve söylendiği gibi müttehidlerdir. Şu manâyâ ki onlardan biri diğerinden ayrılmaz.

Zîrâ şeriatte bir kimse için mümindir ve müslim değildir. Veyahut müslimdir ve mümin değildir diye hükmedilmesi câiz değildir. Ve vahdetleriyle kastımız sadece zâta birleşmeleridir”. O'nun sözü burada bitti.

Yanî vahdetten kast olunan ikisinden birinin diğerinden red edilmemesinin doğru olmamasıdır. Ve doğru olmaması eşanlamlılık ve eşitlikten daha geneldir. Ve onların her biriyle talep edilen vahdet sâbittir. Ve İmâm-ı Azam Hazretleri (r.a.) *Fıkh-ı*

Ekber'inde îmânı beyân buyurduktan sonra buyurur ki: “İslâm Hüdâ'nın emirlerine teslim olmak ve itaat etmektir. Ve teslim ve itaat etmekten kasıt yazılmış olan farzların amelleri üzere kalbi bağlamaktır. Öyleyse lügat açısından îmânla islâm arasında fark vardır. Zîrâ îmân lügatte tasdîkdir. Ve islâm teslîmdir. Gerek o kalb ile olsun ve gerek lisânla olsun. Ve gerek azalarla olsun ve gerek hepsiyle olsun. Lâkin şeriatin hükmünde islâmsız îmân bulunmaz. Zîrâ eğer îmân evvelce zikrolunduğu üzere ikrâr ve tasdîkten kinâyedir. Ve kim ki Hüdâ'ya îmân eder. Ondan korkar. Ve o emrine itâatkar olur ve boyun eğer. Ve aynı şekilde îmânsız islâm bulunmaz. Zîrâ islâm teslîmdir. Ve o Hüdâ'nın emrine itaat etmektir. Ve o sadece tasdîk ve ikrârdan sonra bulunur. Ve onlar bir şeyin içi ile dışı gibidir. Nitekim Hz. (s.a.v.): “İslam alenidir. İman ise kalptedir”. (Bu hadisi İbn-i Ebi Şeybe Enes (r.a) tan rivayet etti.)

Sözün kısası, şeriatte îmânsız islâmın olması câiz değildir. Ve lügatte câizdir. Hatta meydana gelmiştir. Zîrâ Hazretin (s.a.v.) zamânında olan münâfıklar lügaten ve şeriate göre mümin ve aynı şekilde şeriate göre müslim değiller idi. Lakin lügat bakımından müslimler idi. O sebepten Hak Teâlâ onların haklarında: “Sadece boyun eğdik deyin”.²⁸⁵ Buyurdu. Ve bu mahallin tafsîli budur ki âlimlerin çoğu îmânla islâmın eşanlamlı olduğu fikrine kapıldılar. Ve görüşlerini Kitâb ve Sünnet ile teyîd ettiler.

Kitâba gelince; Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: “Derken, orada bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada -bir hâne dışında- Allah'a teslim olmuş kimseler de bulamadık”.²⁸⁶

“Lut (a.s.) beldesinde Müslümanlardan ev halkı dışında hiçbir mümin bulmadı”.

Yanî “Biz zaten bir ev hariç müslüman evi de bulamadık”. sözünde kelime gayrı sığa değildir.

Biz o köyde bir ev hariç bir müslüman evi de bulmadık demektir] ma'nâsına. Zîrâ bu ma'nâ kizbdır. Pes. غير harf-i istisnâdır. Ve بيت 'ten murâd ehl-i beytdir. Pes, vâcib olan odur ki müstesnâ minh bir vecih üzerine takdîr oluna ki istisnâ sahîh ola. Ve o takdîr budur.

“Biz orada Mümin evi bulamadık Ancak müslüman evi bulduk”.

---

²⁸⁵ Hucurât,49/14.

²⁸⁶ Zâriyât,51/35-36.

Şu halde, müslim müminden istisnâ olundu. Öyle olunca îmânla islâmın birleşmeleri vâcip oldu.

Sünnetten delile gelince Allah Resulü (s.a.v.) buyurdu ki: “İman yetmiş küsur şubedir. En yükseği ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ demek, en aşağısı ise eziyet veren şey şeyleri yoldan kaldırmaktır. Haya da imandan bir şubedir”. Bu hadis-i şerifi Müslim, Ebu Davud, Nesai, İbn-i Mace Ebu Hüreyre’den rivayet ettiler. Ve bu hadis-i şerifi delil getirmenin sebebi şudur ki: Hz. (s.a.v.) bu hadis-i şerifte لا اله الا الله Sözü için imanın en üstün bölümü dedi. Hâlbuki bu şerefli söz islâmın rükünlerinden bir rükündür. Nitekim Hz. (s.a.v.) şöyle buyurur:

“İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (s.a.v)’in O’nun kulu ve Resulü olduğuna şehadet etmek. Namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek Beytullahı hacetmek, ramazan orucunu tutmak”. Bu hadis-i şerifi Tirmizi, Nesai, Ahmet bin Hanbel, Buhari ve Müslim Abdullah İbn-i Ömer’den rivayet etti.

Şu halde, bundan îmânla islâmın eşanlı olması gerekir. Ve bazı ulemâ ve zevahir uleması ve Haşeviyye dediler ki: “İslâm îmandan daha geneldir. Zîrâ îmân itikâdât-i hakkıyye-i bâtıdan (gizli hakikatlere inanmaktan) ibârettir. Ve islâm zahiri salih amellerden kinâyedir.

Ve şüphe yoktur ki hakikatlere imanın aşamalarındaki alametler sâlih amellerde zâhir olur. Meselâ namazda huşû gibi ve abdestte adaba riayet gibi. Ve hakiki itikadın alameti sâlih amellerdir. Öyleyse her mümin, müslim olur ve her müslim mümin olmaz.

Zîrâ bazen olur ki bir şahıs zâhirde müslim görülür, halbu ki gizlide o itaat etmiş ve inanmış değildir. Ve bütün sâlih amellerin var olması kalbin tasdikinin var olmasını gerektirmez. Zîrâ zâhirde onun salih ameller yapıyor gibi görünmesi öldürülmekten, çocuklarının esir edilmesinden ve mallarının alınmasından korktuğu için olabilir.

Ve bunlar da mezheblerini Kitapla ve Sünnet ile ispât ettiler. Kitaba gelince, Allahü Teâlâ şöyle buyurdu: “Bedevîler, "İman ettik" dediler. Şunu söyle: "Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz”.²⁸⁷

---

²⁸⁷ Hucurât,49/14.

Şu halde bu âyet-i kerîme islâmın îmânsız varlığına delâlet eyledi. Sünnet'ten delile gelince o şudur ki Buharî ve Müslim'de sâbittir ki, Hz. Ömer (r.a.) rivâyet eder ki, “ Bir gün Hz. Resûl ile (s.a.v.) otururken Cibrîl (a.s.) geldi. Ve Hz. (s.a.v.)'e dedi ki: “Ya Muhammed islâm nedir?

Bana haber ver. Hz. (s.a.v.) buyurdu ki: “İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman ve imkânın varsa hacetmendir”.

Ondan sonra Cibrîl (a.s.) dedi ki: “İmân nedir? Bana haber ver? ” Hz. (s.a.v.) buyurdu ki: “İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, ahiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmandır”.

Şu halde, bu hadîs-i şerîf islâm ile îmân arasını ayırmadı. Âlimlerin çoğunluğu âyetten cevâp verip dediler ki: “ Bizim imânla bir olduğuna inandığımız islâmdan kasdımız şeriatte muteber olan âyettir. Ve âyette olan islâm açıkça itaat etme manâsındır.

Fakat o içten boyun eğmeden görünüşte boyun eğmek iman hususunda tasdîksiz Kelime-i Şehadet'i söylemek durumundadır. Yanî muteber değildir. Hâsılı âyet-i kerîmede olan islâmdır. İslâmdan kasıt lugavîdir. Ve onun îmân olmadığına şüphe yoktur. *Umde* sahibi (r.a.) buyurur ki: İmânla islâm uygunlukta birdir. Şu manâya ki şeriatte mefhûmları birdir. Eşanlımlı olurlar. Ve zahir erbabı Hüdâ'nın: “Bedevîler, "İman ettik" dediler. Onlara şunu söyle: "Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz”. Sözü'nün zâhiriyle delil getirip zıtlığıyla hükmettiler. Lâkin islâm iki vecih üzeredir. Bir vechi şerîdir. Ve o îmân manâsındır.

Ve bir vechi lügavîdir. Ve o teslim olmak, boyun eğmek ve İslâm'a girmek manâsındadır. Ve Hüdâ'nın bunlardan ‘henüz iman etmediniz’ sözüyle îmânı nefy etmişken ‘boyun eğdik deyin’ sözüyle ispât ettiği islâmdan kasıt bu manâdır. Ve hadîs-i şerîften cevâp verip dediler ki: “Bunda bir muzâf mahzûfdur. Takdîri: ‘İslam şiarına şahitlik etmek’ demektir. İlâ ahîr. AllahuTeâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: ‘Köye sor? Aslında köyün insanlarına sor demektir.’ Ve bütün olarak şeriatte îmânsız islâm ve islâmsız îmân olmaz. Hatta şeriatte her müslim mümin ve her mümin müslimdir. Bazı fudala (faziletli kimseler) dediler ki: “Bazı isimler vardır ki ifrâdun bi'z-zikr olundukda (tek olarak zikredildiğinde) çeşitli isimlerle adlandırılır. Ve başkasıyla bitiştiğinde ondan isimlerin bazısı kast olunur. Fakir ile miskin gibi. Zira onlardan

birisi tek olarak zikredildiğinde ona muhtaç dâhil olur. Ve ikisinden birisi diğerine bitiştirğinde onunla ihtiyaç sahibi olanlardan bazısı kastedilir.

Bunun gibi iman ve islâm isminden birisi tek olarak zikredilirse onunla ameller ve itikât kastedilir. Ve onlardan biri diğerine bitiştirse îmânla itikat ve islâmı ameller kastedilir. Ve Te'vîlât'da²⁸⁸ zikredilmektedir ki îmân ve islâm birlikte zikr edilince onlardan maksat birdir.

Ve tek başına olduklarında îmândan maksat içten tasdik ve islâmdan maksat zahir amellerdir. Ve Mevlânâ Kâfiyecî ²⁸⁹ Envarü's-Saâdet adlı risâlesinde buyurur ki: "İslâm lügatte boyun eğme, itaat etme manasındadır. Ve şeriatte Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ait olan dinden ibârettir. Öyle dîn ki sağlam ve doğru inancı ve salih amelleri içine almaktadır". Öyleyse din ve islâm şeriatta birleşmişlerdir.

Allah Teâlâ buyurdu ki: "Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır".²⁹⁰ Ve yine aynı şekilde islâmı îmân birleşmişlerdir, eğer îmân şeriat ile tefsîr olunursa. Ama yalnız tasdik ile tefsîr olunursa îmânı islâm birbirine doğruluk ve gerçekleşmede eşit olurlar.

Ve anlam olarak birbirine zıt olurlar. Ve eğer itaat etmeyle tefsîr olunursa kabul ve izân manâsına ki o hakîkate tasdikdir. Îmânı islâm mefhûmda eşanlımlı ve sıdk u hamlde eşit olurlar. Öyleyse bu takdire göre malûm oldu ki müttehit ve mütegayir olmaları tefsîre racidir. Öyle olunca bunda da ihtilaf lafzî olur". O'nun sözü burada bitti.

Îmâm Hazretleri (r.a.) *Fıkh-ı Ekber*'inde buyurur ki: "Yanî din denildiğinde bazen onunla iman kastedilir. Ve bazen onunla islâm kastedilir. Ve bazen onunla şeriat kastedilir". En iyisini Allah bilir.

Onikinci Bâb: Bu muazzam kelimenin ki kelime-i tevhîddir. Her mükellefe Hüdâ hakkında ve elçileri hakkında itikâdı vâcip olan hususları içine almış olduğunun beyânındadır.

Malumdur ki bu risâleyi tahrîr ve tasfîrden (yazmaktan?) en yüce talep ve en büyük maksat bu bâbın beyânıdır. Zirâ her mükellefe Hüdâ ve elçileri hakkında vacip ve câiz

---

²⁸⁸ Te'vîlâtü'l-Kur'an: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) Kur'ân-ı Kerîm tefsiri.

²⁸⁹ Molla Allâme Muhyiddîn el-Kâfiyecî

²⁹⁰ Âl-i İmrân,3/19.

ve imkânsız olan hususların bilinmesi vâciptir. O hususu bu muazzam kelime ki Kelime-i Tevhîd'dir, içine almaktadır. Bu bâp yedi fasıl üzerine tertîp olunmuştur.

Birinci fasıl: Hüdâ (azze ve celle) hakkında vâcip olan hususların beyânındadır. Malûm ola ki Hüdâ (azze ve celle) hakkında Eşârilere göre ittifakla onüç sıfat vâciptir.

Birincisi vücûddur. Ve vücûdda üç mezhep vardır. Birinci mezhep şudur ki nefsin varlığı vacipte ve mümkünde asıldır. Bu mezhep Ehl-i Sünnet ve Cemâatten Ebu Hasan el-Eşârî ve Mutezile'den Ebu Hasan el-Basrî mezhebidir.

Ve **ikinci mezhep**, odur ki nefsin varlığı vacipte asıldır; mümkünde üzerine zaidir. Bu görüş filozoflarındır.

Ve **üçüncü mezhep** odur ki vücûd aslın üzerine vâcibte ve mümkünde zâiddir. Bu mezhep kelim âlimlerinin çoğunluğunun görüşüdür. Öyleyse üçüncü mezhebe göre vücudu sıfattan saymak doğrudur. Lâkin birinci mezhep ile ikinci mezhebe göre onu sıfattan addetmede müsâmaha vardır. Bir yönü budur ki vücûd bu iki mezhepte gerçizatin aynıdır. Lâkin lafızda zât onunla mevsûf olup Zâtullah mevcûd denir. Şu halde bu itibâr ile onu bütünüyle sıfattan addeylemek doğru olur.

Ve Hüdâ'nın varlığının vücubunun delîli âlemdir. Zîrâ o hâdisdir ve her hâdisden önce yokluk vardır. Ve her kendisinden önce yokluk olan bir muhdise muhtaçtır. Öyleyse âlem bir muhdise muhtaçtır ki o Zât'ın varlığı zorunludur. (Teâlâ ve tekaddes: Yüce ve noksan sıfatlardan münezze) Âlem hâdisdir dedik.

Zîrâ o ayân ve arâzdan ibârettir. Ve ayân ve cisimler cevherlerden kinâyetdir. Ve bunların hepsi hâdisdir. Ama arâzın bazısının hudûsleri müşâhade ile sâbittir, sükûndan sonra hareke gibi. Ve karanlıktan sonra ışık, beyazdan sonra siyahlık gibi.

Ve bazısının hudûsleri delîl ile sâbittir ki o hareketin arız olmasıdır. Zikredilenlerin zıddlarında olduğu gibi. Zîrâ kıdem yokluğun zıddıdır. Kısaca eğer sükûn kadîm olaydı adem onda ortaya çıkmazdı. Ve karanlık kadîm olaydı ademi kabûl etmezdi. Ve beyâz kadîm olaydı yok olucu olmazdı.

Ve ayânın (varlıkların, nesnelere) hâdis olduklarına delîl şudur ki havâdisten geri durmamaktadır. Ve her nesne ki olaylardan geri durmasın ve o hâdisdir. Ve her hâdis bir muhdise muhtaçtır dedik.

Zîrâ eğer onun bir yaratana olmasaydı belki kendi kendine hâdis olsaydı iki birbirine eşit işin birinin sebepsiz diğerine tercihi lâzım gelirdi. Ve tercih eden biri

olmaksızın muhâldir. Ve her nesne ki muhâle sebep ola, o muhâldir. Öyleyse hâdisin kendi kendine hâdis olması muhâldir.

İkincisi kıdemdir. Ve kıdem alelesahh (en doğru olarak) selbi sıfattır. Zîrâ Hüdâ hakkında kıdem önceki yokluğu selbten (nefy ve inkâr etmeden) ibârettir. Öyleyse Hüdâ'da kıdem, O'ndan önce yokluk olmamadan kinâyetdir.

Ve kıdem Hüdâ için vacip olmasının delili, devir ve teselsülün imkânsızlığıdır. Zîrâ eğer kadîm olmayıp hâdis olsaydı bir başka muhdise muhtaç olurdu. Ve eğer o muhdise kadîm olursa sebete'l-matlûb ve eğer hâdis olursa o dahî bir muhdise muhtâc olurdu.

Pes, eğer sayı sonsuza kadar giderse teselsül lâzım gelir. Ve eğer geri dönerse devre sebep olur. Ve ikisi muhâldir. Ve muhâle sebep olan nesne muhâldir.

Fayda: Malûm ola ki Hüdâ hakkında kadîm lafzı söylenip Allah kadîm mi diyenler veyahut ilahî isimler alessahih tevkîfî olduğu için onu kadîm lafzıyla adlandırmayıp belki Allahu Teâlâ'nın kadîm olması vaciptir veyahut bunun gibi ibareler ile telaffuz olunur. Bu manâda meşâyih tereddüt ettiler. Lâkin Irâkî *Şerh-i Usul-u Sübkî*'de der ki: "Halîmî kadîm lafzını ilâhî isimlerden addeyledi. Ve dedi ki: "Kadîmin gerçi Allah'ın isimlerinden olduğunda Kitâb'ta nas vârid olmadı. Lâkin sünnette vârid oldu". Irâkî der ki: "Halîmî bu kavliyle İbn-i Mâce'nin Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivâyet eylediği hadîse işâret eyledi. Zîrâ onda kadîm lafzı doksan dokuz isimden addolundu".

Fayda: Devr iki şeyin her birinin diğerine vasıtalı veya vasıtasız sebep olmasıdır. Ve şeyin sebebine sebep olması muhâldir. Zîrâ illet malûlun üzerine tekaddüm etmiştir. Öyleyse eğer şey illetine illet olsaydı kendi üzerine tekaddüm etmiş olan illetin üzerine tekaddümü lâzım gelirdi. Ve şey nefsi üzerine iki mertebe ile mütekaddim olurdu. Ve o muhâldir. Ve muhâle sebep olan nesne de muhâldir. Ve teselsül mümkün vüçûdunda müessir bir illete ve o müessir illetin kendi de müessir diğer illete (ve bunun sonsuza kadar uzayacağını sen kıyas eyle.) istinâdından ibârettir. Ve o muhâldir.

Zîrâ aklın bir anda sonsuzlukla ilgili hususları tasavvurunu gerektirmektedir. Ve o tasavvur sonsuzluğu sonsuzluk olmadan çıkarmıştır. Hâlbûki aklın sonsuzlukla ilgili hususları bir anda hatıra getirmesi muhâldir.

Ve teselsülün iptalinde kelamcılar arasında, bürhân-ı tatbik (Kelâm ilminde Allahü teâlânın varlığını ve kadîm (ezelî), olduğunu (başlangıcının olmadığını) isbâtta kullanılan delillerden biri.) meşhur delillerdendir. Ve bürhân-ı tatbik odur ki diğer

malulden bir mertebe ile mukaddem olan malûlden meselâ sonsuza kadar bir cümle farz ederiz.

Ondan sonra iki cümleyi tatbîk ederiz. Şununla ki birinci cümleden evveli ikinci cümleden evvel mukabelesinde ve ondan ikinciyi ikinci cümleden ikinci mukabelesinde ve üçüncüyü üçüncü mukabelesinde. Ve gerisini sen kıyas et.

Pes, eğer ûlâdan her birinin mukabelesinde sâniiden biri bulunursa meselâ bu şekil üzere ola. ::::::::::: nâkıs zâid gibi olur. Ve o muhâldir. Ve eğer bulunmazsa meselâ bu şekil üzere ::::::::::: cümle-i ûlâda bir nesne bulunur ki cümle-i sâniide onun mukabelesinde bir nesne bulunmaz.

Öyleyse ikinci zaruri olarak munkatı ve sona ermiş olur. Ve ikincisinin bitmesinden birincinin bitmesi lâzım gelir. Zîrâ o ikincinin üzerine kadr-i mütenâhî ile mütenâhînin üzerine zâid-i mütenâhî olur, bi'z-zarûre. Allah en doğrusunu bilir.

Üçüncüsü bekadır. Ve beka da alessahih (doğru şekilde) selbi sıfatlardandır. Zîrâ o vücûdâ ilave olunan yokluğu selbden (nefy ve inkâr etmeden) ibârettir. Ve Hüdâ'nın bekasının vacip olduğuna delîl kadimin vacip olmasıdır. Zîrâ kıdemi sâbit olanın yokluğu mümtenidir. Nitekim "kıdemi ispatlananın yokluğu mümtenidir". Denmiştir. Sonuç olarak kıdemin vacipliği bekanın vacipliğini gerektirir. Ne zaman ki, kıdemin vacipliği Hüdâ'ya kaim delil oldu. Öyleyse o delîl ile aynen onun da bekası vâcip oldu.

Dördüncüsü: Allahü teâlânın, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde yarattıklarına, hiçbir bakımdan benzememesidir. Ve yarattıklarına benzememesinin vacipliği Hüdâ'ya delîldir. Bunun gibi O'nun kıdeminin vacib olmasıdır. Zîrâ ki yarattıklarından bir nesne ona benzer olaydı, Hüdâ'nın onun gibi hâdis (sonradan yaratılmış) olması lâzım gelirdi.

Halbu ki Hüdâ'nın kıdeminin vacip oluşu delîl ile sâbit oldu. Eğer sonradan yaratılmışlardan bir nesne ona benzeyen olaydı Hüdâ'nın onun gibi hâdis olması (sonradan yaratılmış olması) lâzım gelirdi, dedik. Zîrâ bütün benzer var olanlar da müşterek iki mevcuttan ibârettir.

Beşincisi: Nefsiyle, yanî zâtıyla kaim olmasıdır. Bu da selbi sıfatlardandır. Zîrâ Hüdâ'nın zâtıyla kaim olması sınırsız zenginlikten ibârettir. Ve sınırsız zenginlik eşyâdan birine O'nun ihtiyacı olmasını nefyetmekten kinayedir. Zîrâ eğer mahalle yanî başka bir zata muhtâç olsaydı sıfat olurdu.

Ve Hüdâ (azze ve celle) sıfat değildir. Belki sıfat ile mevsuf bir Zât'tır. Ve eğer muhassıs yanî fâile muhtaç olsaydı, hâdis olurdu. Halbu ki O'nun kâdeminin vacipliğine delil kaim oldu. Öyleyse Hüdâ'nın mahalle ki, diğer bir zattan ibârettir.

Muhtaç olmamasından lâzım geldiği zat ola, sıfat olmaya. Ve muhassıs ki fâilden kinâyetdir. Muhtaç olmamasından lâzım geldiği zâtı mahalle muhtaç olmayan sâir zevât gibi olmaya. Meselâ cansız varlıklar gibi.

Zîrâ bunlar gerçi mahalden müstağnilerdir. Lâkin başlangıçta ve devamında zaruri bir muhtaçlık ile fâile ki Vâcibûl-Vücûddur, muhtaçtırlar.

Altıncısı: Vahdâniyettir. Bu da selbi sıfatlardandır. Zîrâ vahdâniyyetin üç manâsı vardır: Birinci mana: Hüdâ'nın zatından kesreti nefyettir. Ve buna ki muttasıl derler. Ve ikinci mana: Zât sıfat ve fiillerinde O'na benzeri nefyettir. Ve buna ki munfasıl derler.

Ve üçüncü mana: İcât ve tesîr ile onu birlemek ve maddedeki eseri ondan gayrından tesîri neyf etmektir. Ve Hüdâ'nın vahdaniyyetini ispat etmede kelamcılar arasında meşhûr olan temânü ki Hüdâ'nın (azze ve celle); "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu".²⁹¹ Sözüyle ona işâret olmuştur.

İfadesi şudur ki eğer iki ilâh mümkün olsaydı aralarında temanü mümkün olurdu. Yanî onlardan her biri diğerini engellemeye kadir olurdu. Şununla ki birisi meselâ Zeyd'in hareketini irâde eyleye ve diğeri sükûnunu dileye.

Zîrâ hareket ve sükûndan her birisi nefsinde iş mümkündür. Ve bunun gibi onlardan her birine irâdetin taalluku nefsinde mümkündür. Zîrâ irâdetin arasında tezât yoktur. Belki tezat murat edilenin arasındadır.

Ve aralarında temanü sabit olduğu takdirine göre üç durum vardır. Zira ya iki iş beraber meydana gelirler. Veyahut gelmezler. Veyahut ikisinden biri meydana gelir. Ve diğeri meydana gelmez. Eğer ayrılmış olursa iki zıt bir araya gelmiş olur ve o muhaldir.

---

²⁹¹ el-Enbiyâ, 21/22.

Ve eğer ayrılmış olan ikinci olursa onların aczleri lâzım gelir. Ve eğer ayrılan üçüncü olursa ikisinden birinin aczi lâzım gelir. Ve ilâh için acz muhâldir. Zîrâ acz sonradan hudus (sonradan meydana gelme) alameti ve imkândır. Zîrâ onda ihtiyaç şaibesi vardır.

Şu halde, çokluk çatışmanın mümkün olmasını gerektirir ve çatışmanın mümkün olması muhali gerektirir ki o iki zıt şeyin bir arada olmasıdır veyahut aczdir. Ve o muhâli gerektirmiş olanı gerektirmiş olan nesne muhâldir. Öyleyse çokluk muhâldir.

Yedincisi: Kudrettir. Ve kudret bir sıfâttır ki onun için zâta işlemek ve terk eylemek sahîh olur. Yanî o bir sıfâttır ki mümkünâtın yokluk vücudlarında tesîr kalır.

Sekizincisi: İrâdedir. Ve irâde bir sıfâttır ki tek caiz olanın diğerine tercîhini iktizâ eder. Yanî o bir sıfâttır ki mümkünâtın iki tarafının birini hissetmede tesîr eyleyebilir.

Dokuzuncu: İlimdir. Ve ilim bir sıfâttır ki, alakalı olduğu nesne onunla meydana çıkar. Bir inkişâf ile ki hiçbir suretle zıtlık muhtemel olmaz.

Fayda: Malûm ola ki, Hüdâ'nın ilmi bütün bilinen şeylerle alakalıdır. Gerek yapılması gerekenler olsun, gerek olması imkân dahilinde olan olsunlar ve gerek olması imkansız şeyler olsunlar. Ve onlardan her birisi gerek küllî olsun ve gerek cüzî olsun.

Zîrâ ilmi gerektiren olan zâtıdır. Ve malûmiyyeti gerektirmiş olan malûmâtın zâtları ve mefhûmlarıdır. Ve Hüdâ'nın zatının bütün malûmâta nispeti berâberdir ve kudreti bütün mümkünâta ilişkindir. Zîrâ kudreti gerektiren zâtıdır. Ve güç ve kuvveti musahhîh olan imkândır.

Ve Hüdâ'nın zatının bütün mümkünâta nispeti eşittir. Ne zaman ki kudretle ilgili olanlar umumi oldu, iradeyle alakalı olanlar da umumi olur. Zîrâ irâde bir sıfâttır ki kudretin taalluk ettiği iki şeyin birini tercîh eder. Ve bu iki sıfat mümkünâta mahsus oldular.

Ve vâcibât ve müstehilâta taalluk etmediler. Zîrâ bunlar iki müessir sıfattan ibâretlerdir. Ve eserin şânı odur ki yokluktan sonra vücûda gele. Şu halde bundan lâzım geldi ki, aslâ yokluk kabul etmeyen vacip gibi onlara eser olmaya. Ancak hakikatlerin değişmesine sebep olur.

Onuncusu: Hayâttır. Ve hayât bir sıfâttır ki ondan dolayı zâtın ilim ile ve kudret ile nitelenmesi sahîh olur. Ve Hüdâ'nın (Azze ve Celle) umûm kudreti ve irâdesine delîl sonradan yaratılanların var olmasıdır. Zîrâ eğer bunlardan birisi yok olmuş olmaya, sonradan yaratılmışlardan bir nesne hâdis olmazdı.

Zîrâ ezeli kudretin tesîri Hüdâ'nın eseri iradesine bağlıdır. Ve Hüdâ'nın o eseri irâdesi ilmîne bağlıdır. Ve Hüdâ'nın kudret ve irâde ve ilim ile muttasıf olması, hayât ile nitelenmesine bağlıdır. Zîrâ kudret ve irâde ve ilim için hayât şarttır.

Ve meşrutun var olması şart olmadan muhâldir. Öyleyse hadis vücud mutlaka muhdisinin bu dört sıfat ile muttasıf olmasına bağlı oldu. Şimdi eğer bu dört sıfattan birisi yok olsaydı, sonradan meydana gelenlerden bir nesne mevcûd olmazdı. Ve bu delîl ile Hüdâ'nın ezelde bu sıfat ile nitelenmesinin vâcib olduğu zâhir oldu. Zîrâ eğer bu sıfat hâdis olsaydı onların muhdisi ya onlar ile mevsûf olan olurdu ki Hüdâ'dır. Veyahut onlar ile mevsûftan başkası olurdu. Onların muhdisinin Hüdâ olması câiz değildir. Zîrâ eğer öyle olsaydı Hüdâ'nın onları ihdâsı onlardan evvel onların misilleriyle muttasıf olmasına bağlı olurdu. Ve kelâm o emsale naklolunduğunda teselsül lâzım gelirdi. Ve teselsül muhâldir. Ve muhâle sebep olan muhâldir. Nitekim bundan önce zikrolundu. Ve bu delîl ile ilim ve irâde ve kudretin umûm taallukları vâcib olduğu zâhir oldu. Zîrâ eğer onlar bazı ilgili olanlara ait olsalardı bir tahsis edene muhtaç olurlardı.

Ve tahsis edene muhtaç olan hâdis olduğu cihetten bu sıfatın hâdis olmaları lâzım gelirdi. Hâlbuki bürhân ile kadîm oldukları sâbit oldu. Ve onların muhdisi onlar ile nitelenmesinden başka olması mümkün değildir. Zîrâ Hüdâ'dan gayri bir Halik yoktur. Hiç şüphesiz halk ve icâd ve ihtirâ (daha önce benzeri olmayan bir şeyi icat etme) ona mahsustur.

On birincisi: Sem'dir. Her sözü duyan, her sesi işiten anlamında esmâ-i hüsnâdandır.

On ikincisi: Basardır. Ve Hüdâ hakkında semi ile basar iki sıfattan ibârettir ki, ilim gibi şey onlar ile aşikâr olup meydana çıkar. Lâkin bunlar ile olan inkişaf ilim ile olan inkişâftan tam ve mükemmeldir. Ve bunların alakalı oldukları ilmin alakalı olduklarından özeldir. Öyleyse, her semi ve basarla alakalı olanlar ilimle alakalıdır. Lâkin her ilimle alakalı olan semi ve basarla alakalı değildir.

On üçüncüsü: Kelâmdır. Ve kelâm bir sıfattır ki o muciz nazım ile tabîr olunur. Ve o mucize nazıma da Kelâmullah denir. Sahîh olan budur ki bu lügat açısından hakikidir, bazılarının sandıkları gibi mecâz değildir.

Ve semi, basar ve Hüdâ'nın kelâmının vacip olması aklî ve naklî delil ile sâbittir. Ama naklî delil ki bu mahalde en kuvvetli olan odur. Kitâp ve Sünnet ve icmâ-ı ümmettir. Ve aklî delil odur ki Hak Teâlâ eğer bunlar ile muttasıf olmayaydı bunların zıdları ile

muttasıf olması lâzım gelirdi. Zîrâ iki zıt şeyin bir arada olması câiz olmadığı gibi irtifaları da câiz değildir. Ve bunların zıdları noksanlıktır. Ve Hüdâ için noksanlık muhâldir. Zîrâ ona noksanlığın caiz olması onun bir mükellime ihtiyâcına ve ondan o eksikliği bir uzaklaştırana muhtaç olmasına sebeptir.

Ve başkasına ihtiyâç sonradan var olmayı gerektirir. Ve Hak Teâlâ'nın kıdeminin vacip oluşu kesin deliller ile sâbit olmuştur. Ve bunun gibi eğer Hüdâ o eksiklikler ile muttasıf olsaydı bazı mahlûkatının hâşâ ondan mükemmel olması lâzım gelirdi.

Zîrâ mahlûkattan çoğu bu eksiklikten sâlimdir. Ve mahlûkun halikından eşref ve ekmel olması muhâldir. Malûm ola ki bölümün başında Hüdâ hakkında Eşarilere göre ittifakla on üç sıfat vâciptir, dedik.

Zîrâ Hüdâ'nın bu on üç sıfat ile muttasıf olduğuna onlardan hâli nefyedenlerle ki cumhurdur, isbât eyleyenler ki bazı mütekellimindir, kaillerdir. Lâkin hâli isbât edenler Hüdâ'ya yedi sıfat dahî icâb ederler.

Ve hâli nefyedenler onlar ile kâil olmazlar. Şu halde bunlara göre Hüdâ hakkında vâcip olan sıfat yirmi olur. Ve o ziyâde ettikleri yedi sıfatın evvelkisi âlim olmasıdır. Ve ikincisi kadir olmasıdır. Ve üçüncüsü mürîd olmasıdır. Dördüncüsü hayy olmasıdır. Ve beşincisi semî olmasıdır. Ve altıncısı basîr olmasıdır. Ve yedincisi mütekellim olmasıdır.

Ve bunlar daha önce zikrolunan yedi sıfat ki ilim ve kudret ve irade ve hayât ve semi ve basar ve kelâmıdır. Sıfat-ı meânî derler. Ve bu ekledikleri yedi sıfatı manevi sıfatlar diye isimlendirirler. Ve cumhûr dediler ki zât ile kaim olan sâbit sıfatlar daha önce zikrolunan yedi sıfattır ki, onlara sıfat-ı meânî derler. Ve bu zikrolunan sıfat o sıfatın zât ile kıyâmlarından ibâretdir. Ve bunların zihinden hariçte vücûdları yoktur.

Bu mahallin tafsîli odur ki Eşarilerin çoğunluğu subûti sıfatları iki kısma taksîm ettiler. Ve onların bir kısmına nefsiyye dediler. Ve o şu sıfattır ki, ancak zâta delâlet eder. Zâtın üzerine zâid bir manâya delâlet etmez. Zâtın cevher olması veyahut mevcûd olması veyahut şey olması gibi. Ve bir kısmına manevi sıfatlar derler. Ve o şu sıfattır ki, zâtın üzerine zâid bir manâya delâlet eder. Tahayyüz (boşlukta bir yer tutma) gibi ve hudûs gibi ve arazı kabul etme gibi. Zîrâ tahayyüz mekânda meydana gelir. Ve şüphe yoktur ki o cevherin zatının üzerine zâid bir sıfattır.

Ve hudûsun manâsı vücûd-u mesbûk bi'l-adem (önceden yokken sonradan vücut bulma) olmaktır. Bu da hadis olan zatın üzerine zâid bir manâdır. Ve zâtın başka şeyi

kabul etmesi ancak kıyas ile düşünülebilir. Ve hâli isbât edenler de subutî sıfatları bu iki kısma taksîm ettiler. Lâkin onların hakikatlerinde cumhûra muhalefet ettiler. Bunlara göre nefsî sıfat şu sıfattır ki onun zatından irtifâının tevehhümü sahîh değildir. Mâdem ki zât bâkî ola. Zikredilen misaller gibi. Zîrâ bunlara göre cevherin cevher olması ve zât olması ve şey olması ve boşlukta yer kaplaması ve hâdis olması ve arâzî kabul etmesi zât cevherin üzerine zâit olan durumlardandır. Mademki cevherin zâtı bâkîdir. Bunların intikallerinin tasavvuru mümkün değildir. Ve manevî sıfat şu sıfattır ki zâtın baki kılmasıyla beraber onun zâtın irtifâının tevehhümü sahîhdır. Ve dediler ki: Bu manevî sıfat iki kısma ayrılmıştır. Bir kısmı mualleldir. Âlimiyyet ve kadiriyyet gibi. Ve bir kısmı gayri mualleldir. İlim ve kudret gibi.

Ve cumhûr muallel sıfatları inkâr ettiler. Ve dediler ki: Zâtın âlim ve kadir olmasının manâsı onunla ilim ve kudretin kıyâmından başkası değildir. Ve Eşarilere göre dedik. Zîrâ Mâturidiyye'ye göre Hüdâ'nın bütün sıfatları gerek zâtî olsun gerek fiili olsun kadîmlerdir.

Ve Hüdâ'nın zâtı ile kaimlerdir. Nitekim Bedü'l-Emâlî sâhibi şöyle buyurur: “Onun zâtının ve fiillerinin sıfatlarının hepsi kadîmdir, zâil olmaya ihtimâli yoktur”.

Yanî bütün zâtî sıfatlar ve hayât ve ilim ve kudret gibi meselâ. Ve bütün fiilî sıfatlar, halik ve râzik gibi meselâ, kadîmlerdir ve yok olmaktan korunmuşlardır. Ve bu kideden maksat zanmanın kidedir, zâtın kidedi değildir.

Zîrâ zâtın kidedi zâta mahsustur. Ve zâtın kidedi odur ki vücuttan başka olmaya. Ve zamanın kidedi odur ki yokluk var olmasının önüne geçmeye. Ve İmâm-ı Azam Hazretleri (r.a.) *Fıkh-ı Ekber*'inde buyurur ki: Hâk Teâlâ'nın bütün sıfat ve esmâsı ezelîdir, başlangıçları yoktur ve ebedîdir, nihâyetleri yoktur. Hüdâ'nın sıfatlarından bir sıfat ve esmâsından bir isim hâdis değildir. Zîrâ o zât ve sıfatında kâmidir. Ve onun zât ve sıfatlarında eksiklik ortaya çıkmaz.

Şu halde eğer Hüdâ'nın sıfatlarından bir sıfat hâdis olsaydı yahut ondan yok olsaydı, Hüdâ o sıfatın hudûsundan evvel birinci şekilde ve yok olmasından sonra ikinci şekilde eksik olması lâzım gelirdi. Ve o muhâldir ve bătıldır.

İkinci fasıl: Hüdâ hakkında imkânsız olan hususların beyanındadır. Malûm ola ki, daha önce zikrolunan sıfat ve zât Vâcibü'l-vücûd için vâcip oldu. Şüphesiz onların zıtları imkânsız oldu. Öyleyse O'nun için yokluk imkânsızdır. Zîrâ var olması vâciptir. Ve hudûs imkânsızdır. Zîrâ kideden vâciptir. Ve fenâ imkânsızdır. Zîrâ beka vâciptir.

Ve yaratılmışlara benzemesi imkânsızdır. Zîrâ muhalefet (sonradan yaratılan hiçbir varlığa benzememesi) vâciptir. Ve nefsiyle kaim olmaması imkânsızdır. Zîrâ nefsiyle kaim olması vâciptir. Ve vahid olmaması imkânsızdır. Zîrâ vâhid olması vâciptir ve acz imkânsızdır. Zîrâ kudret vâciptir. Ve iradenin olmaması imkânsızdır. Zîrâ irâde vâciptir. Ve cahillik imkânsızdır. Zîrâ ilim vâciptir. Ölüm imkânsızdır. Zîrâ hayât vâciptir. Ve sağırlık imkânsızdır. Zîrâ semi vâciptir. Ve körlük imkânsızdır. Zîrâ basar vâciptir. Ve dilsizlik imkânsızdır. Zîrâ kelâm vâciptir. Bükümden bu mahalde kastedilen kelâmın asla olmamasıdır.

Bir âfetin varlığı sebebiyle ki onun varlığı kelâmı men eder. Sükût dilsizlik manâsındadır. Ve kelâmın harfler ve sesler ile olması sükût manâsındadır. Hâli nefyedenlere ve kabul edenlere göre bu on üç sıfat imkânsızdır. Ve hâli kabul edenlere göre yedi sıfat imkânsızdır ki onlar bunlardır. Bir mümkünden âciz olması imkânsızdır. Zîrâ bütün mümkünâta kadir olması vâciptir. Ve âlemden bir şeyin onun iradesi olmadan mevcût olması imkânsızdır. Zîrâ irade eden olması vâciptir. Ve malûmâtta birine câhil olması imkânsızdır. Zîrâ bütün malûmâta âlim olması vâciptir. Ve ölü olması imkânsızdır. Zîrâ diri olması vâciptir. Ve sağır olması imkânsızdır. Yanî sem'inden mevcûdun mâ-gâib olması mümteni'dir. Zîrâ semî' olması vâcibdir. Ve a'mâ olması ya'nî basarından mevcûdun mânın gâib olması mümteni'dir. Zîrâ basîr olması vâciptir. Ve dilsiz olması yanî aslâ konuşmaması veyahut suskun olması imkânsızdır. Zîrâ mütekellim olması vâciptir. En iyisini Allahu Teala bilir.

Üçüncü fasıl: Hüdâ hakkında (azze ve celle) câiz olan hususların beyânındadır. Malûm ola ki Hüdâ (azze ve celle) hakkında her mümkünün fiili veyahut terkî câizdir. Ve mümkün kelamcılarının ıstılahında câizle eşanlamlıdır. Ve câiz şu nesneye derler ki onun akılda varlığı ve yokluğu sahîh ola. Öyleyse eğer aklen onun vücûdu vâcib veyahut imkânsız olsaydı, hakikatlerin değiştirilmesi gerekirdi. Lâzım bâtıldır. Ve kezâ el-melzûm. Ve Mutezile Hüdâ'ya (azze ve celle) beş şeyi vacip eylediler.

Onların **birincisi** lütüfdür. Ve lütuf şu nesneden ibârettir ki kulu tâate yakın ve itaatsizlikten uzak eder. Peygamberlerin gönderilmesi gibi. **İkincisi** dîn ve dünyâda aslah olanı, nitekim Bağdat Mutezilelerinin mezhebidir. Veyahut yalnız dînde aslah olanı, nitekim Basra Mutezilelerinin mezhebidir, gözetmedir. Ve **üçüncüsü** günaha cezâ vâki olmayan elemlere karşılıktır. Zîrâ bunlar derler ki: Elem eğer günaha cezâ vâki olursa Hüdâ'ya onun karşılığını vermek vâcib değildir.

Ve eğer günaha cezâ vâki olmazsa ve elem vermek olursa Hüdâ'ya onun karşılığını vermek vâcip olur. Ve eğer Hüdâ'dan olmayıp başka bir mükelleften olursa onun hasenâtı eğer var ise ondan alınır mecniyyün anha (mağdura) verilir. Ve eğer hasenâtı yok ise ona elem veren şeyi elem vermekten men etme veyahut kendi katından o eleme paralel bir şey ile karşılık vâciptir

Dördüncüsü, tâate sevâptır.

Ve **beşincisi**, günaha cezadır. Ve Mutezile'nin bu hususta delîlleri ve delîllerinin cevâbları kelâm kitaplarında ayrıntılarıyla açıklanıp beyân olunmuştur. Dileyen onlara müracaat etsin.

Ve Ehl-i Sünnet ve Cemâat (R.anhüm) dediler ki: “Hüdâ'nın üzerine bir şey vâcip değildir. Zîrâ O'nun üzerine bir şey vâcip olsaydı o bir hâkimin hükmüyle olurdu. Zîrâ vacipliğe bir icabet eden gereklidir. Lâzım bâtıldır. Ve kezâ el-melzûm. (Lazım batıl olursa melzum da batıl olur)

Batıl olması gerekli olur ki Hüdâ'nın üzerine bir hâkimin hükmü geçerli olmaz. Ve ancak makhûr olması gerekirdi.

Bu hususta Allah Teâlâ buyurmuştur ki: “O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir”.²⁹² “Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir”.²⁹³

Eğer tâate sevâb verirse kendi fazlı iledir. Üzerine vacip olması ve kulun onu hak etmesi bakımından değildir. Ve eğer günah için cezalandırırsa adli iledir. Nitekim Hz. (s.a.v.) buyurur ki: “Hiç kimse kendi ameliyle cennete giremez. Sen de mi? Diyenlere de: Evet, ben de. Eğer Allah (c.c.) rahmetiyle sarıp sarmalamazsa”.²⁹⁴

Zîrâ onun üzerinde bir kimsenin hakkı yoktur. Ve bütün âlem onun mülküdür. Ve mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. (Allah dilediğini yapar ve dilediği gibi hükmeder.) Fiilinde ve hükmünde eza ve zulüm O'na nisbet edilmez. Zîrâ zulmün iki manâsı vardır. Bir manâsı, başkasının mülkünde onun izni olmadan tasarruf etmek, demektir. Yanî zulüm başkasının mülkünde ondan izinsiz tasarruftur. Ve bu manâ

---

²⁹² el-En'am, 6/18.

²⁹³ el-Enbiyâ, 21 /23.

²⁹⁴ Buhari, Rikak, 18.

Hüdâ hakkında muhâldir. Zîrâ cümle âlem O'nun mülküdür. Allah mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Ve bir manâsı, bir şeyi ona ait olmayan yere koymak, demektir. Yanî zulüm bir şeyi kendi yerinden başka yere koymaktır. Bu manâ Hüdâ hakkında muhâldir.

Zîrâ Hak Teâlâ kükmedenlerin en iyi hükmedeni, âlimlerin en âlimi, kudretlilerin en kudretlisidir. Şu halde, her nesneyi ki bir mevzû'a vaz' ede, O mevzû' ona nisbetle ahsen-ü mevâzî' olur. Ve eğer onun güzel yönü bize gizlî ise de.

Dördüncü ve beşinci fasıl: Enbiya (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) hakkında vacip ve imkânsız olan hususların beyânındadır. Malûm ola ki enbiyâda (aleyhimü's-selâm) sıdk ve emânet ve risâletin tebliği vaciptir. Sıdklarının vacip olmasına delil odur ki Hak Teâlâ onları mucize ile tasdik eyledi. Öyleyse eğer onlar için yalan câiz olsaydı; Hüdâ'ya yalan câiz olurdu. Zîrâ yalancıyı tasdik yalandır. Ve Hüdâ için yalan muhâldir. Ve her nesne ki muhâle sebep olur. O da muhâldir.

Ve Hüdâ için yalan muhâldir, dedik. Zîrâ Hüdâ'nın haberi ilminin uygunluğu üzeredir. Ve her haber ki ilmine uygun olarak olsa o tamamıyla sıdkdır. Öyleyse Hüdâ'nın haber verdiği şey tamamen sıdktır. Emânetin onlar için vacipliğine delil odur ki Hüdâ kullarına onlara bütün sözlerinde ve özelliklerinden olduğuna sağlam bir delil olmayan fiillerinde uyma ile emreyledi.

Öyleyse, eğer onlar bir haram bir fiile veyahut mekrûha hiyânet etselerdi o haram ve mekrûh fiil onların haklarında tâate dönüşmüş olurdu. Zîrâ Hüdâ kullarına muharrem ve mekrûh ile emreylemez. Ve bununla enbiyanın (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) bütün günahlar ve mekrûhlardan ismetlerine delil getirilmiş olunur. Ve tebliğin onlar için vacip oluşuna delil odur ki eğer onlardan halka ulaştırmayla emroldukları nesneyi gizlemek meydana gelseydi o gizlenende bizim onlara tabi olma ile memûr olmamız lâzım gelirdi.

Şu halde, biz de Hüdâ'nın üzerimize tebliğini gerekli eylediği faydalı ilmin bazısını muhtaçlardan gizledik. Halbu ki faydalı ilmi muhtaçlardan gizlemek haramdır. Ve fâili melûndur. Yüce Allah şöyle buyurdu: “İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini –kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra– gizleyip saklayanlar yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder”.²⁹⁵

Şu halde enbiyâdan (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) peygamberliğini tebliğ etmeyi gizlemesi düşünülemez. Ne güne düşünülmüş olsun ki Hak Teâlâ habîbine (s.a.v.) buyurur ki: “Ey peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun”. Yani eğer sana tebliğ etmen istenen şeylerin bir kısmını tebliğ etmezsen O’nun emrini iletmemiş olursun. Öyleyse, halkın merteye yönünden en şereflişine ve marifet bakımından mükemmeline bu tahvîf-i azîme (büyük korku) nazar ile. Şimdi malûm oldu ki enbiyâyâ (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) sıdk ve emânet ve risaletini tebliğ vâciptir. Ve bunların zıtları -ki yalan, hainlik ve peygamberliğini tebliğ etmemektir- imkânsızdır. En iyisini Allah bilir.

Altıncı fasıl: Enbiya (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) hakkında câiz olan hususların beyânındadır. Malûm ola ki enbiyâyâ (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) yüce mertebelerinde ve yüksek makamlarında eksikliğe sebep olmayan beşerî arazlar câizdir. Ve bu cevâza delîl o arâzın onlarda meydana gelmesinin müşâhede edilmesidir. Ve bu meydana gelişin birçok faydaları vardır.

Birinci fayda: Onların davâlarında doğruluklarına ve Hüdâ’dan gönderilmiş olduklarına ve elleri üzerinde zuhûr eden olağanüstü halleri Hak Teâlâ’nın tam bir yaratışıyla sûret bulduklarına delâlettir. Zîrâ eğer onlarda o olağanüstü halleri yaratmaya kuvvet olsaydı kendilerinden, onlardan daha kolay olan işleri ki -meselâ hastalık, açlık, sıcaklık ve soğukluk-ortadan kaldırırlardı.

İkinci fayda: Akli zayıf olanlara rıfkıdır. Zîrâ onlardan zuhûr eden olağanüstü halleri ve Hüdâ’nın onlara özgü olan nitelikleri gördüklerinde olmaya ki zayıf akıllarından dolayı onlar da ulûhiyyeti itikâd edeler. Onun için Nasârâ İsâ (a.s.)’da ve vâlidesi Meryem’de (Radiyallahü anha) ulûhiyyete itikâd ettiklerinde Hak Teâlâ onların beşerî arazlara muhtaç olmalarını delil getirip buyurdu ki: “Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı”.²⁹⁶

Dördüncü fayda: Onların ecirlerinin büyüklüğünü dile getirmektir. Susuzluk ve açlıklarında ve halkın onlara ezâlarında olduğu gibi. Nitekim Hz (s.a.v.) şöyle buyurur: “İnsanlar içinde en ağır imtihana çekilenler peygamberlerdir. Sonra sırasıyla onları

---

²⁹⁵ Bakara,2/159.

²⁹⁶ el-Mâide,5/75.

takip edenler, sonra onları takip edenlerdir”. (Bu hadisi Ahmed ve Buharî ve Tirmizî ve İbn-i Mâce Sa‘d (r.a.)’dan rivâyet etti.)

Beşinci fayda: Teşridir. Yanılma, hastalık ve korktuklarında olduğu gibi. Zîrâ biz namazda yanılmanın hükümlerini Hazretin yanılması ile bildik. Hastalık hali ve korku halinde namazı nasıl eda edeceğimizi ancak Hazretin hastalık halinde ve korku halindeki edasıyla bildik.

Altıncı fayda: Dünyâdan tesellidir. Ve onun (dünyanın) Allah katında değersizliğine tenbîhdir. Zîrâ akıllı ve kâmil olan ne zaman ki bu sâdât-ı kirâmın ve mevâli-i azâmın dünyanın sıkıntılarından çektiklerini ve ondan (dünyadan) ve onun sahte süslerinden yüz çevirmelerini müşâhade eder. Onunla Allah katında dünyanın kadrinin önemsizliğine delil getirir. Nitekim Hz. Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurur: “Eğer dünya, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı, Allah hiçbir kâfire dünyadan bir yudum su bile içirmezdi”. (Tirmizî bu hadisi Sehl İbn-i Sa‘d (r.a.)’dan rivâyet etti.)

Malumdur ki beşerî arazların enbiyâ üzerinde (salevâtüllahi aleyhim ve selâmuhû) meydana gelmeleri diğer insanların üzerinde meydana gelmesi gibi değildir. Zîrâ o arâzın onlardan hadleri sadece bedeninin zahirinedir. Ama mübarek kalplerine onlarda olan maârif ve envâr itibârlarıyla asla beşerî arazların istilâları yoktur.

Belki onların hâlleri bütün hallerde aynıdır. Şu halde maraz ve benzerleri kalplerinde olan maârif ü envârdan en küçük bir şeye zarar ve saflıklarından az bir şeyi bulandırmaz.

Ve diğer insanlar gibi iç sıkıntısına ve dönmeye ve batınî hislerinde zaafa sebep olmaz. Ve aynı şekilde uyku ve benzerleri onların mübarek bedenlerini kaplayıp mübarek kalplerini istilasına yol bulmaz. O sebepten gözleri uyur ve kalpleri uyumaz. Nitekim Hz. (s.a.v.) şöyle buyurur: “Gözlerim uyur, kalbim uyumaz”.²⁹⁷

Ve *Bürde* sâhibi (r.a.) bu manâya işâret edip buyurur:

“Aklın ermeyince hemen inkâra kalkma rüya vahiylerini,

Belki gözleri uyurdu O’nun ama kalbi uyumazdı”.

---

²⁹⁷ Buhârî, Menâkıb, 24.

Yedinci fasıl: La ilahe illallah kelimesinin Hüdâ hakkında imkânsız, vâcip, câiz olan hususları özlü bir şekilde kapsadığının beyânındadır. Malûm ola ki ilâhın iki manâsı vardır. Bir manâsı “O varlığı zorunlu ve ibadet edilmeye müstehak olandır”. Demektir.

Şu halde, bu vecih üzere لا اله الا الله demek, kulluk yapmaya hiç kimse layık olmayıp sadece Allah layıktır. Ve bir manâsı هو المستغنى عن كل ماسواه والمفتقر اليه كل ماعداه [O bütün masivâdan müstağni ve O’ndan başka herşeyin O’na ihtiyaç duyduğudur.] Demektir. Şu halde bu vecih üzere La ilahe illallah demek, kulluk yapmaya hiç kimse layık olmayıp sadece Allah layıktır, demektir.

Ve bu manâ birinci manadan daha açık ve daha yakındır. Ve onun aslıdır. Zîrâ ibâdet olunmaya ancak şu kimse layıktır ki o bütün mâsivâdan (dünya ile alâkalı şeylerden) nihayetsiz zenginlik ile müstağni (ihtiyacı olmayan) ve bütün başkaları O’na tam bir fakirlik ile muhtaç ola.

Ve bu manâya göre bütün iman akideleri bu şerefli kelimenin altına yerleştirildi. Onun için bu mana tercih edildi. Şu halde bu manaya göre ilah iki manaya sahiptir. Birincisi onun bütün mâ-sivâdan istiğnâsıdır.

Ve bu mana Hüdâ’ya vücûd, kıdem, beka ve havâdise muhalefet ve nefsiyle kıyâm ve noksanlıklardan uzak olmayı gerektirir. Zîrâ eğer O’na vücûd, kıdem, beka ve havâdise muhalefet vâcip olmasaydı O’nun hâdis olması lâzım gelirdi.

Öyle ise bir muhdise muhtaç olurdu. Ve Hüdâ’nın bir şeye muhtaç olması imkânsızdır. Zîrâ O’na bütün mâsivâdan istiğnâ vâciptir. Ve eğer O’na zatıyla kaim olmak vâcip olmasaydı bir mahalle yani zatından başka bir zâta muhtaç olurdu.

Ve Hüdâ için ihtiyaç muhaldir. Zîrâ O’na nihayetsiz zenginlik vâciptir. Ve eğer O’nun noksanlıklardan tenezzühü vâcip olmasaydı zâtından o noksanlıkları bir def edene muhtaç olurdu. Ve bütün mâsivâdan gınâsı vâcip olan Vâcibü’l-Vücûda ihtiyâç muhâldir.

Ve buna yanî Hüdâ’nın noksanlıklardan uzak olmasının vacipliğine O’na semi, basar ve kelâm dâhil olur. Zîrâ aklî delil ile sabit oldu ki bu sıfatların zıtları noksanlıktır. Öyle ise eğer Hüdâ bunlar ile muttasıf olmasaydı bunların zıtlarıyla muttasıf olması lâzım gelirdi.

Zîrâ iki zıtlığın irtifası câiz değildir. Ve Hak Teâlâ akıl kimselerin icması ile noksanlıklardan münezzehtir. Öyle ise, bu sıfâtle muttasıf olması vâciptir. Ve bundan Hüdâ'nın fiilleri ve hükümlerinde arazdan münezzehtir olduğu kabul edilir.

Ve illâ maksadını muhassal (elde edilen, kazanılan) bir şeye muhtaç olması lâzım gelir ve Hüdâ için muhtaç olma muhâldir. Zîrâ O'na bütün mâsivâdan istiğnâ vâciptir. Ve aynı şekilde mümkünattan bir nesnenin fiili veyahut terki O'nun üzerine vacip olduğu kabul edilir.

Zîrâ eğer mümkünattan bir nesne aklen O'nun üzerine vacip olsaydı veyahut imkânsız olsaydı, Hüdâ o şeye muhtaç olurdu. Halbu ki O'nun nihayetsiz zenginlik ile muttasıf olduğu malûm oldu. Ve ikincisi bütün O'ndan başkalarının O'na muhtaç olmalarıdır. Ve bu manâ Hüdâ için hayât, umûm kudret, irâde ve ilim gerektirir. Zîrâ bütün mâsivânın Hüdâ'ya muhtaç olmalarının vacip olması O'na eksiksiz tam kudreti gerektirir. Ve eksiksiz, tam kudretin vacip olması O'na tam ve eksiksiz iradeyi gerektirir. Ve kuşatıcı iradenin vacip olması O'na ilmin vacip olmasını gerektirir. Zîrâ kudretin tesîri irâdenin tesiriyle uyumludur. Ve irâdenin tesîri ilmin tesiriyle uyumludur. Öyle ise eğer bu sıfatlardan birisi yok olsaydı havâdisden bir şeyin mevcut olması mümkün olmazdı. Öyleyse O'na bir nesnenin ihtiyâcı kalmazdı. Ve O'na bir nesnenin ne keyfiyyetle ihtiyâcı kalmasın ki. O bir vâcibü'l-vücûttur ki bütün mâsivâ O'na muhtaçtır. Ve vahdâniyyet gerektirir. Zîrâ O'nun ulûhiyyette şerîki olsaydı ikisinin de aciz olmaları gerekirdi. Gerek müttefik olsunlar ve gerek muhtelif. Ve âciz olan bir nesne icâdına kadir olmaz. Ve O'na bir nesne de muhtaç olunmaz. Ve bütün mâsivânın Hüdâ'ya muhtaç olmalarından bütün âlemin sonradan yaratıldığı kabul olunur.

Zîrâ eğer âlemin cüzlerinden bir cüz kadîm olsaydı o cüz Hüdâ'ya muhtaç olmazdı. Halbu ki O'ndan bir nesnenin istiğnâsı câiz değildir. Belki her şey O'na tam bir muhtaçlıkla muhtaçtır. Ve bu manadan kâinâta O'ndan başka müessir olmadığı kabul edilir. Zîrâ kâinâtda O'ndan başka bir şeyin eser madde tesiri olsaydı o şeyin Hüdâ'ya muhtaç olmaması gerekirdi. Şununla beraber ki O'na bir şeyin muhtaç olmaması câiz değildir. Belki bütün eşyâ zât ve sıfâtlarında O'na muhtaçlardır.

Sekizinci fasıl: Muhammed Resûlüllâh kelimesinin Resûl (a.s.) hakkında vâcip ve câiz ve imkânsız olan hususları içine almış olduğunun beyânındadır. Malûm ola ki Muhammedun rasulûlahta resûlün lafzatullaaha izâfeti Hz. Muhammed'i (s.a.v.) risâletine ihtiyâr etmesini gerektirir. Ve o ihtiyâra sınırsız mucizeleri delâlet eyler. Ve

Hz. Resul (s.a.v.)'i risâletinde tasdîk ve O'nun bütün haber verdiği nesneye tasdîki gerektirmektedir. Öyleyse bütün peygamberlere ve melâikeye ve bütün semavî kitaplara ve hesap gününe ve cesetlerin haşredileceğine kabir azabına ve sırât ve mîzâna ve havza ve şefâate îmân bu şerefli kelimeye dâhil oldu. Zîrâ Hz. (s.a.v.) bu cümle ile haber verdi ve bundan sonra Hz. Resûl'e (s.a.v.) sıdkın vacip oluşu ve O'ndan yalanın sadır olmasının imkânsızlığı kabul edilir. Zîrâ eğer O'nun için yalan ve hiyânet câiz olsaydı, gizli şeyleri bilen Hüdâ'nın emin bir elçisi olmazdı. Zîrâ Hak Teâlâ ezelde O'nun sıdk ve emânetini bildi. Ve O'nu kendinin vahiy sırrına emîn kıldı. O halde işin aslında Hüdâ'nın O'ndan bildiği nesnenin hilâfı olmak imkânsız ve bundan Hz. Resûl'e (s.a.v.) bütün yasaklanmış fiillerde imkânsızlığı kabul edilir.

Zîrâ Hak Teâlâ kullarına O'na söz ve fiillerinde tabi olma ile emreyledi. O halde O'nun bütün söz ve fiilleri Hüdâ'nın rızâsı üzere olması lâzım geldi. Ve bundan O'nun üzerine beşerî arazların cevâzı kabul edilir. Zîrâ bu kelime Hz. (s.a.v.)'in risâletini ispât eder, ulûhiyyeti ispât eylemez. Şu halde, O'nun hakkında risalet rütbesini kötölemesi imkânsız olur. Ve şek yoktur ki bu arâzın birisi nübüvvet ve risâlet mertebesini kötöleyici değildir. Öyle olunca Hz. Resûl'e (s.a.v.) onların arız olmaları imkânsız değildir. Ve diğer nebiler ve resuller dahî Hazret manasındadırlar. Öyleyse, her nesne ki Hazret'in hakkında vâcip ola onların dahî haklarında vâciptir. Ve her nesne ki Hazret'in hakkında imkânsız ola, onların dahî haklarında imkânsızdır. Ve her nesne ki Hazret'in hakkında câiz ola, onların dahî haklarında câizdir. Şu halde, bu ifadeden Kelime-i Şehâdet'in harflerinin az olmasıyla beraber îmân akidelerinde Hüdâ hakkında ve Resûlü hakkında her mükellefin üzerine bilinmesi vâcip olan hususları içine almış olduğu zâhir oldu. O sebepten şâri onu îmânın cüzü kıldı. Ve onsuz gücü yetenden îmânı kabûl etmedi. Zîrâ izzet sahibi olan Allah O'nu özlü sözlerle hususi eyledi. Ve insan bu şerefli kelimenin kadrini ancak öldükten sonra ahirette bilir. Zîrâ mükellef cehennemde ebedi kalmaktan şu zamanda kurtulur ki sonraki hayatında Hüdâ'ya ve resûlüne müteallik olan iman akideleriyle muttasıf ola. Ve insanın üzerine o korkunç vakitte galip olan açıklamak üzere bütün iman akidelerini hatırlamaktan zaaftır. Şu halde Şari büyük lütfu gereğince ona bu kolay kelimeyi öğretti. Ta ki onunla o sıkıntılı ve güç zamanda meşakkatsiz bütün iman akidelerini diliyle veyahut kalbi ile

zikreyleye. O sebepten Hz. (s.a.v.) şöyle buyurur: “Kimin hayatta iken söylediği en son sözü La ilahe illallah olursa cennete gider”.²⁹⁸

Ve bir hadîste dahi şöyle buyurur; “Kim, Allah’tan başka hakkıyla ibâdete lâıyk hiçbir ilâhın olmadığını bilerek ölürse, cennete girer”.²⁹⁹

Birinci hadis söylemeye gücü yeten hakkındadır. Ve ikinci hadis söylemeye gücü yetmeyen hakkındadır. En iyisini Allah bilir.

Her akıl sahibine lâzım olan odur ki bu şerefli kelimenin zikrini çoğaltıp ve dini akidelerden onun içine almış olduğu hususları hatırına getire. Allah’tan ölüm esnasında kelime-i şehadet hürmetine, kelime-i şehadeti söyleyerek bizi sevmesini ve bizi güzelleştirmesini istiyoruz.

Sonuç: Birçok faslı içermektedir.

Birinci Fasl: Zikrin kısımları beyânındadır. Malûm ola ki zikir üç kısım üzeredir. Bir kısmı yalnız lisân ile ve bir kısmı yalnız kalp ile ve bir kısmı hem lisân ve hem de kalp ile. Ve bu üç kısmın en zayıfı yalnız lisân ile olandır. Ve en kuvvetlisi lisânla ve kalp ile olandır.

Âyet-i kerîmeler ve azim hadis-i şeriflerde zikredilmiş olan zikirden maksat budur. Mesâbîh’in şerhinde der ki: “Hüdâ’nın emreylediği zikirden maksat kalbî zikirdir. Zîrâ o nefsi bir ameldir. Ve en büyük cihattır. Sıyâh u inziâca (çığlık atmak, kendini yerden yere atmak) ve boynu eğerek hareket ettirmeyi içeren dille yapılan zikir değildir. Nitekim bazı insanlar bunu yaparlar ve onu huzuru celbeden ve sevinilmesi gereken bir şey olduğunu zannederler. Kesinlikle öyle değil. Hatta o gıybet ve gurura ve nefret edip uzaklaşmaya sebeptir. Ve İmâm-ı Gazzalî (k.s.) buyurur ki: “Zikirlerden faydalı olan şu zikirdir ki onda kalp hâzır ola. Ve bundan başkası küçük bir hediyedir. Yanî çoğunlukla faydası yoktur. Zîrâ zikirden maksat Hüdâ ile yakınlıktır. Ve o kalp huzuru ve zikre devam etme ile meydana gelir. Ve kötü sondan onunla emîn olunur”. Alıntı burada bitti.

Kadı İyâz (Rahmetullâh) buyurur ki: “Zikrullâh iki kısımdır. Bir kısmı kalp ile yapılan zikirdir. Ve bir kısmı dil ile yapılan zikirdir. Ve kalp ile olan zikir iki çeşittir. Bir çeşidi

---

²⁹⁸ Ebu Davud, Cenaiz 20, (3116).

²⁹⁹ Müslim, 26/43.

ki o zikirlerin daha faziletli ve yücesidir. Hüdâ'nın azamet ve celâlinde, kudret ve saltanatında ve semâvât ve arzındaki ayetleri hakkında tefekkürdür.

Ve Hazret'in (s.a.v.): "Zikrin hayırlısı gizli olandır". Kavlinde gizli zikirden maksat budur. Ve ikinci çeşit emir ve nehye göre kalp ile zikirdir. Bu zikrin sahibi emrolunduğu şeyi işler. Ve nehy olunduğu şeyi terk eyler.

Ve kendine şüpheli gelen şeyde durur. Ama kalple yapılan zikirden mücerret olarak dil ile yapılan zikir zikrin en zayıfıdır. Velakin onda büyük fazilet vardır. Nitekim onun hakkında hadisler söylendi. Taberânî ve diğerleri dediler ki: "Selef kalp ile olan zikir ile lisânla olan zikrin hangisi daha faziletli olduğunda ihtilâf ettiler. Ve bana göre hilâf sadece mücerred tesbîh ve tehlîl ve emsalleriyle olan kalp ile yapılan zikirde tasavvur olunur. Ve kelâmları bunun üzerine delâlet eder. Niçin daha önce zikrettiğimiz gizli zikirde muhtelif olalar. Zîrâ ona dil ile yapılan zikir yakın olmaz.

Şu halde, niçin diğerlerinden faziletli olur. Ve hilâf sadece mücerred tesbih ve emsaliyle olan kalple yapılan zikirdedir. Ve dil ile yapılan zikirden maksat kalp huzuru ile olan dil ile yapılan zikirdir. Ve eğer onda kalp başka şey ile meşgul olursa kalp ile yapılan zikrin ondan daha faziletli olduğunda hilâf yokdur.

Ve kalp ile olan zikri tercîh eden gizli yapılan amelin daha faziletli olmasını delil getirdiler. Ve dil ile olan zikri tercih eden onda daha çok amel olmasını delil getirdi. Zîrâ o dilin kullanımıyla artmış oldu. Şu halde daha çok ecir gerekti". O'nun sözü burada son buldu.

Malumdur ki dil ile olan zikri melekler ittifakla yazarlar. Ama kalp ile olan zikirde ihtilaf meydana geldi. Bazıları dedi ki: Yazmazlar. Zîrâ melekler kalpte olan şeyi bilmezler. Bazıları dedi ki: Yazarlar. Hak Teâlâ ona bir alâmet koyar ki onunla vâkif olurlar. Ve en sahih olan bu görüştür. İmâm-ı Gazâlî (k.s.) buyurur ki: "Sen kalbin sözün anlamından gafil ve unutmuş olarak Allah'tan başka ilah yoktur dersin, Allah'ı zikretmiş olmazsın namaz kılıp ta namazlarının unutanlara yazıklar olsun, Eğer sen Allah'ı zikredersen her yerin kalbinle olsun. Aksi takdirde sen Allah'tan başka ilah yoktur der ve söylediğinden gafil ve gaib olursan ve söylediğinin sırrını unutursan Allahı zikretmiş olmazsın. Eğer sen bunu söylersen bütün vücudun dilinle olsun. Eğer onu işitirsen bütün vücudun kulağınla olsun. Namaz kılıpta namazından gafil olanlara yazıklar olsun. Eğer Sen Allahı zikredesen bütün vücudun kalbinle olsun eğer bunu

söylersen bütün vücudun lisanınla olsun, eğer bunu işitirsen bütün vücudun kulağınla olsun. Eğer aksi olursa soğuk bir taş çarparsın”.

İkinci Fasıl: Zikrin şartları beyânındadır. Birinci şart nasuh tövbedir. Ve ikinci şart riyâzât ile nefsi temizlemedir. Ve üçüncü şart dünyevi ve uhrevi şehvetleri terk etmektir. Ve dördüncü şart çalışıp çabalamayı bırakmaktır. Ve beşinci şart münasebetleri hafifletmek ve engelleri aşmaktır. Ve altıncı şart helal giyecektir. Ve yedinci şart helal yemektir. Ve sekizinci şart her kerede zikrin manasını kalbiyle hazırlamadır. Mâdem ki zâkir zikir ile hâzır ola. Ama eğer kalbiyle hazır olmazsa. Ve zikredilen vücut ile fenâ bulursa o zaman dil zikir ile söyleyen ve kalp Hüdâ ile hazır olur. Ve dokuzuncu şart kendi ihtiyarıyla zikri bırakırsa kalbiyle hazır olmasıdır. Ve onuncu şart bu zikri –ki la ilahe illallah- sözüdür- telkîn ile bir kâmil şeyhten almaktır. Nitekim sahâbe-i kirâm (R.anhûm) Hz. Resûlullâh’dan(s.a.v.) aldılar. Şeddâd b.Evs (r.a.) rivâyet eder ki: “Hz. Resûlullâh (s.a.v.) huzûr-u şerîflerine vardık. Hz. Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu ki: Aranızda garîp var mıdır? Yanî ehl-i kitap. Biz dedik ki: Yoktur yâ Resûlulâh! Böylece Hazret kapının kapanmasını emretti. Ve buyurdu ki: Ellerinizi kaldırın ve la ilahe illallah deyin. Böylece, biz de bir saat ellerimizi kaldırdık. Ondan sonra Hazret mübârek ellerini indirdi. Ve buyurdu ki: Yani, Ya Rabbi! Doğrusu sen beni bu kelime ile gönderdin. Ve onunla emrettin. Ve onun üzerine bana cenneti vaad ettin. Ve hiç şüphesiz sen verdiğin sözden dönmezsin. Ondan sonra buyurdu ki: Müjde size ki hiç şüphesiz Hak Teâlâ sizi affeyledi. Şeddâd b. Evs bu hadîsi rivâyet ettiğinde Ubâde b. Es-Sâmit (R.anhümâ) meclisde hazır idi. Ve onu tasdîk ederdi. Ve sahâbe (R.anhûm) tâbiinin büyüklerine telkîn ettiler. Şeyh'ten sonra zamanımıza kadar ve sufilerin ileri gelenlerine göre sabit oldu ki İmâm Alî Hazretleri (r.a.) dedi ki: “Ya Resûlullâh! Hüdâ’ya giden yolun en yakınımı ve ona ibâdet cihetinden üzerime kolayımı ve Hak Teâlâ Hazretleri’nin katında en faziletlisini bana göster”. Hz. (s.a.v.): “Ey Alî! Yalnızken zikre devam et ve ona muhkem yapış” İmâm Alî Hazretleri (r.a.) buyurdu ki: “Daha faziletli olma bakımından zikir böyle midir? Halbu ki bütün halk zikretmektedir”. Hz. (s.a.v.) buyurdu ki: Ey Alî! Yeryüzünde “Allah Allah” diyen kimseler varken kıyamet kopmaz. İmâm Alî (r.a.) buyurdu ki: “Ya Resûlullâh! Nasıl zikredeyim?” Hz. (s.a.v.) buyurdu ki: “Gözlerini yum ve benden üç kere işit (dinle). Sonra sen de üç kere de, ben işiteyim (dinleyeyim). Hz.(s.a.v.) mübârek gözlerini yumup ve sesini yükseltip üç kere dedi. Ve İmâm Alî işitti (dinledi). Ondan sonra İmâm Alî gözlerini yumup ve sesini yükseltip üç kere la ilahe illallah dedi. Hz. (s.a.v.)

dinledi. Sonra İmâm Alî (r.a.) Hasan Basrî'ye telkin eyledi. Ve Hasan Basrî Habîbü'l Acemi'ye telkin eyledi. Ve Habîbü'l Acemi Dâvud et-Tâî'ye telkîn eyledi. Ve Davud et-Tai Marûf el-Kerhî'ye telkin eyledi. Ve Marûf el-Kerhî Serî es-Sakatî'ye telkîn eyledi. Ve Serî es-Sakatî Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd'e telkin eyledi. Ebu'l Kâsım el Cüneyd Mimşâd ed-Dineverî'ye telkîn eyledi. Ve Mimşâd Muhammed ed-Dineverî'ye telkin eyledi. Ve Muhammed ed-Dineverî Muhammed Bekrîye telkîn eyledi. Ve Muhammed Bekrî Kadı Ömer Bekrî'ye telkîn eyledi. Ve Kadı Ömer Ebû Necîb es-Sühreverdî'ye telkîn eyledi. Ve Ebû Necîb Kutbeddin el-Ebherî'ye telkîn eyledi. Ve Kutbeddin Muhammed Rükneddin en-Necâşî'ye telkîn eyledi. Ve Muhammed Rükneddin Cemâleddîn'e telkin eyledi. Ve Cemâleddin Şihâbüddün Sühreverdî'ye telkîn eyledi. Ve Şihâbüddîn Seyyîd Cemâleddîn'e telkîn eyledi. Ve Seyyid Cemâleddîn İbrâhîm ez-Zâhid'e telkin eyledi. Ve İbrâhîm Zâhid Ahî Muhammed'e telkîn eyledi. Ve Ahî Muhammed Ömer Halvetî'ye telkîn eyledi. Ve Ömer Halvetî Ahî Mirem telkîn eyledi. Ve Ahî Mirem Hâcî İzzeddîn'e telkîn eyledi. Ve Hâcî İzzeddîn Sadreddîn'e telkîn eyledi. Ve Sadreddîn Seyyîd Yahyâ'ya telkîn eyledi. Ve Seyyid Yahyâ Ömer Rûşenî'ye telkîn eyledi. Ve Ömer Rûşenî Şeyh İbrâhîm Gülşenî'ye telkîn eyledi. (Allah hepsine rahmet etsin ve bereketleriyle bizi faydalandırsın. Amin.)

Üçüncü Fasıl: Hasan Basrî'nin İmâm Alî ile sohbetini ispât beyânındadır. Malûm ola ki, çoğunluk hadîs ehli Hasan Basrî'nin İmâm Alî Hazretleri'nden semânını inkâr ettiler. Ve dediler ki "İmâm Alî Hasan Basrî ile bir araya gelmedi. Hatta İmâm Alî şehit olduğunda Hasan Basrî Medine'de idi. Ondan sonra Basra'ya yönelip vefât edince orada öldü". Ve bazıları bu inkârı inkâr ettiler. Ve Hasan Basrî'nin İmâm Alî ile sohbetini ve ondan beyatını ispat ettiler. Şüphesiz tercih edilen görüş budur. Ve bu görüşün sıhhatine birçok vecih delâlet eder. Birinci vecih odur ki: Fıkıh usulü uleması vücûhu tercihte müspeti menfinin üzerine takdîm ettiler. Zîrâ onda ziyâde ilim vardır, dediler. İkinci vecih odur ki: Mizzî, *Tehzîb* adlı kitapta der ki: "İttifakla Hasan Basrî Hz. Ömer'in (r.a.) hilâfeti zamanında doğdu. Ve vâlikesi Ümmü Seleme'nin (R. Anhüma) câriyesiydi. Ve Ümmü Seleme Hasan Basrî'yi sahâbenin yanına çıkarırdı. Ve sahâbe (R. Anhüm) O'na duâ ederlerdi. Hatta Hz. Ömer (r.a.)'in yanına çıkardı. Ve Hz. Ömer O'na: "Ya Rabbi! O'nu dinde fakih kıl ve insanlara sevdirdi". Sözüyle duâ eyledi. Ve İbn-i Asâkir Kitâb-u Mevâiz'de senediyle zikreder ki; "Hasan Basrî Hz. Osman'ın evinde muhasara edildiği günde hâzır oldu. Ve O ondört yaşında idi. Ve

malûmdur ki yedi yaşına ulaştığı zaman namaz ile emr olundu. Şu halde, O cemâatte hâzır olurdu. Ve Hz. Osmân (r.a.) şehîd olunca ardında namâz kıldı. Ve o zamânda İmâm Alî Medine’de idi. O an Kûfe’ye yönelmemişti. Zîrâ İmâm Alî Kûfe’ye İmâm Osman’ın şehâdetinden sonra gitti. Şu halde Hasan Basrî’nin İmâm Alî’den duyması ve O’nunla sohbeti ne güne inkâr olunur. Halbu ki Hasan Basrî temyiz vaktinden on dört yaşına varıncaya kadar günde beş kere mescitte İmâm Alî ile bir araya gelirdi. Ve dahası İmâm Ali (r.a.) haftada bir kere Hazret’in (s.a.v.) eşlerini ziyaret ederdi. Ve Ümmü Seleme (r. anha) Hazret’in eşlerinden biri idi. Ve Hasan Basri validesiyle Ümmü Seleme’nin hanesinde olurdu. Şu halde İmâm Alî O’nu ziyâret ettiğinde zaruri olarak Hasan Basrî ile görüşürdü.

Üçüncü vecih odur ki; Hasan Basrî’den bazı eserler ulaştı ki onlar Hasan Basrî’nin İmâm Alî ile sohbet ettiğine delâlet ederler. Mizzî *Tehzîb*’de Ebî Nuaym tarikiyle ve o senediyle Yûnus b. Ubeyd’den rivayet eder ki: “Hasan Basrî’ye sordum, dedim ki: Ey Ebu Saîd! “Sen Resûlüllah şöyle buyurdu” dersin. Halbu ki sen Hz. Resûl’e yetişmedin. Hasan Basrî dedi ki; “Ey yeğenim! Vallâhi bir öyle bir şeyden soru sordun ki onu senden evvel benden bir kimse sormadı. Ve eğer senin benim yanımda bir yerin olmasaydı sana haber vermezdim. Doğrusu nitelim beni görürsün bir zamandayım ki her nesne ki benden işitesin Resulüllah buyurdu kiderim. O İmâm Alî’denir. İllâ bu kadar var ki ben bir öyle bir zamandayım ki Hz. Alî’yi anmaya gücüm yetmiyor. Ve o zamandan maksadı Zalim Haccac zamanıdır.

Dördüncü vecih odur ki: Sahih senet ile Hasan Basrî’nin İmâm Alî’den bazı hadis-i şerîfleri rivayet ettiğine vasıl olduk. Ve o hadisler ile Hasan Basrî’nin İmâm Alî ile sohbetini doğruladık. Öyleyse bizim bu risâlede o hadislerin bazısını zikretmemiz gerekti. Tâ ki yolumuzda fukarâ kardeşlerimizle basîret üzere olalım. İmâm Ahmed ve Tirmizî ve Nesâi ve Hâkim Hasan Basrî’den ve O İmâm Alî’den rivâyet eder ki: “Allah resulü şöyle buyurdu: Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır. Bülüğa erinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan, akli başında olmayan deliden akli başına gelinceye kadar”. Tirmizî bu hadîs için “hasendir” dedi. Hâkim tashîh eyledi. Irâkî *Şerh-i Tirmizî*’de bu hadîsin şerhinde buyurur ki: “ Alî b. El-Medînî dedi ki: Hasan Basrî genç iken İmâm Alî Hazretlerini gördü. Ve Ebû Zer’e dedi ki: Hasan Basrî İmâm Alî’ye bey’at etdiği gün on dört yaşında idi. Ve İmâm Alî Kûfe’ye gittikten sonra Hasan Basrî onlar ile biraraya gelmedi. Ve Hasan Basrî Zübeyr’in (r.a.) İmâm Alî’den (R.anhüma) beyat ettiğini gördüm”. Dedi. Alıntı burada son buldu.

Ve Nesâi senediyle Hasan Basrî'den ve O İmâm Alî'den rivâyet eder ki; "Hacâmât yapanın da yaptırının da orucu bozulur".

Ve Dârekutnî senediyle Hasan Basrî'den ve O İmâm Alî'den rivâyet eder ki: "Allah Resûlu (s.a.v.) buyurdu ki: Haliyye, beriyye, elbette, bain, haram hakkında bunların her biri üç talak ile boşamadır. Ta ki o başka biri ile evleninceye kadar boşanan helal olmaz". Ve Tahâvî senediyle Hasan Basrî'den ve O İmâm Alî'den (r.a.) rivâyet eder ki: "Erkeklik organına dokunmayla abdest gerekmez".

Beşinci vecih o dur ki: Sufilerin (R.anhüm) çoğunluğu tarikatlerinin silsilelerini Hasan Basrî vâsıtasıyla İmâm Alî'de sonlandırdılar. Ve İmâm Alî ile Hasan Basrî arasında sohbet olduğunu ispat ettiler. Şu halde bu kadar büyüklerin yalan üzerine kuvvetli haberleri ve tarikatlarının esasını asılsız bir şeyin üzerine bina etmeleri aklen imkânsızdır. En iyisini Allah bilir.

Dördüncü Fası: Mürîdlerin meşâyihе intisapları beyânındadır. Malûm ola ki müritlerin meşâyihе intisapları üç tarik iledir:

Birinci tarik, beyattır.

Ve ikinci tarik, hırkadır.

Ve üçüncü tarik, sohbet ve hizmettir.

Şeyh Kutbeddîn risâlesinde buyurur ki: "Telkînin şartı odur ki, mürîd şeyhin emriyle üç gün oruç tuta. Ve onda daima abdestle ve zikir ile ola. Ve az yiye ve az söyleye. Ve halk ile az görüşe. Ondan sonra şeyhin izniyle gusl eyleye. Ve bu gusül ile gafletten huzûra çıkmayı niyet eyleye. Ve guslünde şöyle diye: "Allahım! Muhakkak ben bedenimi ellerimle senin tevfikinle temiz eyledim. Sen de hükmü kudret elinde olan kalbimi seni bilmenin nuru ile temizle".

Gusülden sonra şeyhe vara ve önünde otura ve şeyh ona durumunun gerektirdiği gibi bir şey ile vasiyet ede. Ondan sonra telkin eyleye. Ve hırka ikidir. Biri irade hırkasıdır. Ve onu şeyhinden başkasından almak câiz değildir. Ve ikincisi teberrük hırkasıdır. Ve onu teberrüken her şeyhten olmak uygundur. Şeyhlerin şeyhi Şihâbeddin es-Sühreverdî (r.a.) hırkayı nispetini Ebu'l Kâsım Cüneyd'e dek (k.s.) ispat eyledi. Ve Cüneyd'den Hz. Resûl'e dek (s.a.v.) sohbetiyle nispet eyledi. Hırka ile değil ve amma. Şeyh Mecdüddin el-Bağdâdî (k.s.) *Kitâbü'l Berere*'de hadîs-i sahîh ile manen Hz. Resûl'e dek (s.a.v.) muttasıl irâd eyledi.

Ve buyurdu ki: “Hz. Resûlullah (s.a.v.) hırkayı müminlerin emiri Hz. Ali’ye giydirdi. Ve onlar Hasan Basri ile Kumeyl b.Ziyad’a giydirdiler. Ve Kumeyl Abdulvahid b. Ziyad’a ve onlar Ebû Yakub Nehrecûrî’ye ve onlar da Amr b. Osmân Mekki’ye ve onlar da Ebu Yakub Taberi’ye ve onlar da Ebu’l Kasım Ramazan’a ve onlar da Ebu’l Abbâs b. İdris’e ve onlar da Davud Hadim’e ve onlar da Muhammed Manikiye? ve onlar da Şeyh İsmail Kasrî’ye ve onlar da Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’ya ve onlar da bu fakire yani Mecdüddîn el-Bağdâdî’ye giydirdi. O’nun sözü burada son buldu.

Beşinci Fasıl: Teberrük hırkasıyla irade hırkasının şartları beyanındadır. Malum ola ki teberrük hırkasının iki şartı vardır. Birinci şart: Kavmin yoluna imandır. O sebepten şöyle denmiştir: “Kavmin yoluna iman önemli bir esastır”.

Ve ikinci şart: Bir tarîke sülûkdur ki o tarîke sâliklere hâkim akıl ve nakilden bir kınama müteveccih olmaya. Şu halde, hırkayı giyen kavmin yoluna aykırı bir hareketle hareket etmeye. Taze döllere sohbet-i münkirât, bidatlara başlamak gibi. Ondan meşayih hırkası çekip çıkarılır. Ve kutsal olana hürmet için ondan korunmak gerekir. Zîrâ o muhterem ve şerefli ve mükerremdir. Ve bu teberrük hırkasının özelliklerinden biri odur ki vekillik yoluyla onu giydirmeye caizdir. Ve irade hırkasını sohbitsiz giydirmeye caiz değildir. Ve irade hırkasının dört şartı vardır.

Birinci şart: İtikadın sağlam olmasıdır.

Ve ikinci şart: Doğruluktur.

Ve üçüncü şart: İstekli olmaktır. Nitekim şöyle denmiştir: “Hırka-i irade sadakatsız ve râğbetsiz men olunmuştur.

Dördüncü şart: Şeyhin sohbetini istemektir. Zîrâ kastedilen tam olarak sohbettir. Ve sohbetle müride her hayır geri döner. Ve hırka sohbeta girmenin eşîğidir.

Altıncı Fasıl: Hırka giymenin şartları beyanındadır. Malum ola ki kavimden bazıları sûfu (hırkayı) ilim şartı ile giydiler. Bazıları muhabbet şartı ile giydiler. Ve bazıları riyazetle giydiler. İlim şartı ile giyenler şunlardır ki sûfu sevap için ve beraat için giydiler. Zîrâ hırka giyme, sûf sahibini kibirden uzaklaştırır.

Ve onu çok mekruhtan men eyler. Ve muhabbet şartı ile giyenler şunlardır ki: Enbiya ve evliya giyeceği olduğunu işittiler. Öyle olunca, “Kim bir topluluğa benzemeye

çalışırsa o, onlardandır”.³⁰⁰ Muktezasınca amel ettiler. Ve riyâzet şartı ile giyenler şunlardır ki: Onu sert olduğu için giydiler. Ve onunla bedenlerine elem ve sertlik isabet etmesini kastettiler.

Yedinci Fasıl: Müridin şartları beyanındadır. Malum ola ki mürit için birçok şart gereklidir. Birinci şart, şeriata muhalif olan bütün işlerden tövbedir. İkinci şart, zühttür. Yani dünyadan tamamen uzaklaşma ve yüz çevirmedir. Ve üçüncü şart, tecrittir. Ve dördüncü şart, akidedir. Yani ehl-i sünnet ve cemaat itikadı üzere olup dalalette olan fırkaların akidelerinden uzak ve salim olmaktır. Ve beşinci şart, faydalı ilimdir.

Ve faydalı ilimden maksat şu ilimdir ki inşanın mükellef olduğu ibadetiyle alakalıdır. Ve altıncı şart, takvadır. Ve yedinci şart sıdktır. Yani her işini ihlasla Hüdâ için işleyip halktan tamamen nazarı kesmektir. Ve sekizinci şart, sabırdır. Ve dokuzuncu şart nefsiyle mücadele etmektir. Ve onuncu şart, teslimdir.

Yani kendi iradesinden soyutlanıp zahir ve batında şeyhin velayetinin tasarrufuna teslim olmaktır. Ve on birinci şart işini Allah’a havale etmedir. Yani bütün işlerini Hüdâ’ya bırakıp Hüdâ yolunda kendini feda etmektir. Ve on ikinci şart, şeriat adabını korumaktır. Ve on üçüncü şart, nefsi için Hüdâ’nın tercih ettiğini tercih etmektir.

Yani Hüdâ’nın kitabında veyahut Allah Resûlü’nün dilinde kendi için tercih ettiği şeyi tercih etmektir. Ve eğer ondan başkasını işlerse hevasını dini üzere tercih etmiş olur. Ve on dördüncü şart haram ve şüpheli şeylerden ve aşırı tokluk durumundan kaçınmaktır. Ve nefsini nefs-i emmarenin şehvetlerinden uzaklaştırmaktır.

Sekizinci Fasıl: Şeyhin sıfatları beyanındadır. Malûm ola ki şeyhin on beş sıfatla mevsuf olması gereklidir. Öyleyse onlardan birisi eksik olursa şeyhlik mertebesinde o sıfat miktarı eksik olur. Birinci sıfat, ilimdir. Şu halde şeyh olan kimsenin şeriat ilminden haberdar olması lazımdır. Ta ki emrini muhkem esas üzerine bina ede.

Ve ikinci şart, akıldır. Zîrâ şeyh dünya ve ahiretle ilgili akılda kâmil olmazsa müridin terbiyesinde şeyhlik şartlarını yerine getirmeye güç yetiremez. Ve üçüncü sıfat, hilmdir. Ve olur ve olmaz şeylerden hemen huzursuz olmamaktır. Zünnûn el-Mısri Hazretleri (k.s.) buyurur ki: “Allahü Teâlâ bir kulunu diğer kullarının arasından seçtiği

---

³⁰⁰ Ebû Dâvud, libâs,4.

zaman onu en iyi yere çıkarır. Ve ona gerdanlık olarak en güzel gerdanlık olan ilmi verir. Süs olarak ise en faziletli süs olan yumuşak huyluluğu ve takvayı verir”.

Ve dördüncü sıfat, itikâttir. Zîrâ şeyhe ehl-i sünnet ve cemâat itikadı üzere olmak ve bidatlardan bir bidata bulaşmış olmamak vaciptir. Tâ ki müride bidat öğretmesin. Zîrâ mübtedinin bidatinin kötülüğü onunla sohbet edene dokunup onu da bidata düşürmeyince olmaz. O sebepten bidat ehli ile muamele eden kimse çoğunlukla bidattan kurtulamaz.

Ve beşinci sıfat, cömertliktir. Ta ki müridin muhtaç olduğu şeyi defetmeye gücü yete. Ve onu yiyecek, giyecek ve içeceği elini çeke. Ve altıncı sıfat, yüksek gayretlilik. Şu halde şeyhe gerektir ki dünyaya zaruret miktarından fazla iltifat etmeye. Ve bütünüyle mal için çalışıp çabalamaya. Ve müridin malından yemeyi kese. Ta ki mürit itiraza düşmeye ve iradesi bozulmaya. Ve yedinci sıfat îsardır. (Muhtaç olduğu halde başkasını nefesine tercih etmedir.)Ve sekizinci sıfat, güzel ahlak. Ve dokuzuncu sıfat tevekküldür. Ve onuncu sıfat teslimdir. Ve on birinci sıfat rızadır. Ve on ikinci sıfat vakardır. Ve müritler ile hürmet üzere olmaktır. Ve on üçüncü sıfat sükûndur.

Ve her işte aceleyi terk etmektir. Ve on dördüncü sıfat sebattır. Ve her işte azimeti muhkem etmektir. Ve on beşinci sıfat heybettir. Ta ki müridin kalbinde şeyhin heybeti ola ve gaybet ve huzurda edep üzere ola.

Dokuzuncu Fası: Şeyhliğin şartları beyanındadır. Birinci şart odur ki şeyh müridi kendi izni olmayınca yerinden çıkmaya bırakmaya. Ve ikinci şart odur ki müritten her meydana gelen hata için onu cezalandıra. Ve bir hatasını affetmeye. Eğer ederse olduğu makamın hakkını vermemiş olur.

O sebepten dediler ki, mürit her hatırına gelen hususlardan ve onda birdenbire ortaya çıkan hallerden şeyhi haberdar etmek lazımdır. Ve üçüncü şart odur ki, müridi kabul etmezden evvel tabi olanların arasında onun doğruluğunu tecrübe ede. Zira bu yolda gevşekliğe kapı yoktur. Dördüncü şart odur ki, şeriatın zahiriyle meşgul ola. Malum ola ki şeyhin üç meclisi vardır. Bir meclisi umum halk içindir.

Ve bir meclisi arkadaşları içindir. Ve bir meclisi seçkin müritleri içindir. Halk meclisinde ona vacip olan odur ki davranışların sonuçlarından ki haller ve keramette ve Allah erlerinin onların üzerlerine sâbit oldukları hususlardan -ki şeriat adabını

muhafaza etmektir- çıkmaya ve bu mecliste şeyhe vacip olan odur ki, müritlerinden birini hazır eylemeye.

Ve eğer ederse onların haklarında kötülük etmiş olur. Ve arkadaşlarıyla olan mecliste ona lazım olan odur ki zikirlerin sonuçlarını ve halvetler ve riyazetlerden ve Hüdâ'nın: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz".³⁰¹ sözünde nefesine izafe eylediği 'subuli' kelimesi îzahtan hariç olmaya. Ve müritleri ile olan mecliste ona lazım olan odur ki onları zorlaya ve azarlayıp kınaya ve bu olduğunuz hal eksiktir, diye.

Ve onları eksikliklerine ve himmetlerinin bayağılığında onları uyara. Ve beşinci şart odur ki müritleriyle gecede ve gündüzde bir kereden çok beraber oturmaya. Ve kendine mahsus bir mekânı ola ki ona evladından biri girmeye. Ve altıncı şart odur ki müritleri kendisi olmadan bir yere toplanmalarına izin vermeye.

Ve eğer eğer izin verirse haklarında kötülük etmiş olur. Ve yedinci şart odur ki müritlerine diğer şeyhi ziyaret etmesine ve onun müritleriyle sohbet eylemesine izin vermeye. Zira müride zararlar çabuk gelir. Ve o zararların beyanı odur ki bazen olur ki bu müridin arzusuna uygun olan şey o müridin arzusuna muhalif olur. Ve şeyh müride arzusuna muhalîf olan kapıdan dâhil olur.

Şu halde, ne zaman ki şeyh onu arzusunun hilafına delalet kıla. Ve o bunun arzusuna uygun olmayınca, şeyh onu onun hilafına yerine koya. Böyle olunca bu mürit arzusunu onunla Hüdâ'ya yakınlaştığı hususlardan zanneder. Ve onun o müridin arzusuna muhalîf olduğu cihetten şeyhi onu ona delalet ettiğinden geciktirir.

Öyle olunca nefsi diğer şeyhin sohbetine meyleder. Şu tahayyül ile ki şeyh onu o müridi icrâ eylediği şeyin üzerine ki bunun arzusuna uygundur, cari kılar ve diğer şeyhe meylettiği cihetten kendi ilk şeyhi kalbinden sâkıt olur. Ve düştükten sonra eğer onunla sohbet ederse münafık olur. Ve Hak ile eylediği ahdi eksik olur. Ve bu mana halvet ve zikir arkadaşları olan ve şeyhleriyle halk meclislerine hazır olmayan müritler haklarındadır. Lâkin şunlar ki şeyhleriyle halk meclislerine gelirler ve birbirleriyle bir araya gelirler. Onlarla konuşma yoktur ve şeyhleri ziyarette ve onlar ile teberrükte onlara bir çıkış yolu yoktur. Doğruyu en iyi Allah bilir.

---

³⁰¹ Ankebût, 29/69.

LÜGATÇE

-A-

a‘râz: 1.işâretler, alâmetler. 2.tesâdüfler.3.kazalar, felâketler.

a‘vâz: ivaz, bedeller, karşılıklar.

abede-i evsân: puta tapanlar.

acz: Güçsüz, kudretsiz, zayıf.

adem: Var olmama, bulunmama, Hiçlik, yokluk.

âfâk: Her taraf, etraf, çevre.

âgâh: Haberi olan, uyanık, basîret sâhibi, sırlara vâkıf, müteyakkız.

ahlâk-ı hamîde: Övülmeye lââyık ahlâk.

ahlât: Bir karışımı meydana getiren unsurlar.

ahz: alma, kabul etme.

akabe : Sarp, dar, tehlikeli geçit, boğaz.

aksün nakiz: birbirine zıt olan iki şey.

akvâ: Çok (daha, en, pek) kuvvetli.

âlâm: kederler, acılar, sızılar.

a‘lâm: has isimler.

alâyıık: alâkalar, ilgiler, bağlar. tasavvuf. İnsanı meşgul eden, Hakk’a erişmekten alıkoyan ilişkiler, bağlar.

alîl: hasta, hastalıklı, mariz, illetli (kimse).

âlûde: bulaşmış, karışmış.

âmâl: emeller, istekler.

amîd: 1.çok hasta.2.aşk hastası.3.başlıca nokta. 4.önder şef; komutan.

amîm: umûma âit, umûmî, yaygın.

ancılayın: öylece, o suretle, o mertebede, o kadar.

asamm: sağır, işitmez.

âsâr: Eserler.

âşikâr: Açık, meydanda, gözle görülebilen.

ata’: verme, veriş, bağışlama, vergi, ihsân.

atebe: eşik, basamak.

atk: köle ve cariye azadı.

avâyık(avâik): engeller, engel olanlar.

avd: 1.Geri gelme, dönme, lehine veya aleyhine dönme. 2. Hasta ziyâreti.3.Yoldan sapma.

âyin: Âdet, töre, yol, kânun; dînî merâsim.

azb: Tatlı, hoş.

azher: Besbelli, apaçık, en zâhir.

-B-

bâ: İle.

ba‘dehû: Ondan sonra.

bâis: sebep, mûcib.

bâr: Yük, ağırlık veren şey, sıklet; defa, kere.

bârid: Soğuk, Hoş olmayan,
sevimsiz, insanın üzerinde soğuk bir etki bırakan, nâhoş.

bâtın: Derûn, iç yüz, sır, gizli.

bende: kul, köle, abd, memlûk.

berter: daha yüksek, daha refî‘

best: düğüm, döşemek, yaymak.

beyn: Ara.

beyninde: arasında.

bidâyet: Başlangıç, başlama.

bi‘l-iltizâm: bile bile, bilerek.

bisyâr: çok.

burhân-ı sâtı‘: parlak delil.

-C-

câlib: Celbeden, üzerine çeken.

cânib: Yan, taraf, yön, cihet.

cârî: Akan; yürürlükte olan, geçerli.

cârihâ: 1.yırtıcı kuş ve hayvan.2. insanın el, ayak gibi âzâsı.

câzim: cezmeden, karar veren, kesen, kestirip atan.

cedvâ: 1.hediye, armağan. 2.bol yağmur.

celîl: Çok yüce, ulu, kadri ve mertebesi yüksek.

celîs: sohbet arkadaşı, refik, hemdem.

cem‘iyyet: Topluluk, kalabalık.

cenân: kalp, yürek, gönül.

ceres: çan, hayvanların boynuna takılan çingirak.

cerr: Kendine doğru çekme, celbetme.

cevâhir: cevherler.

cevârih: el, ayak ibi vücut azaları.

cevr: haksızlık edip incitme, eziyet, cefâ, gadr, zulüm.

cezm: 1. kesin, karar, niyet. 2. bir kelimenin sonundaki harf ve harekeyi düşürme.

cidd: 1. çalışıp, çabalama, cehd, sa'y, gayret. 2. ciddîlik.

cûd: cömertlik, sahâvet, el açık

-Ç-

çendân: gerçi, her ne kadar.

-D-

dacr: darlık, kalbin sıkıntılı olması.

dâlle: belirten.

dâr: ilaç, devâ.

dav': ışık, ziyâ, nûr,

aydınlık.

dekâyık: Anlaşılması güç olan ve dikkat isteyen ince şeyler

dendân: dış.

derc: Toplama, bir araya getirme.

derinti: toplantı, gelişigüzel toplanmış eşya, insan kalabalığı, guruh.

derk: En aşağı tabaka, dip.

derk etmek: Anlama, kavrama, idrâk etme.

der-kâr: güçsüz, kudretsiz, zayıf.

deruhte: üzerine alma, üstlenme.

derûnî: iç âleme âit, içten, kalbî, ruhî.

deverân: dönme, dönüp dolaşma, dolaşım, cevelân.

duhûl: girme, giriş, dâhil olma.

dûn: aşağı, altta, aşağıda.

dûş: omuz.

dûzah: tamu, cehennem.

-E-

eamm: en umûmî, pek şümüllü.

eazze: "azîz etsin! Mânâsında bir iyi dilek.

eazz: Daha veya pek azîz ve kıymetli.

ecell: daha veya pek büyük, celîl ve

âlî, eşref.

ecille: bilgi, fazîlet ve rütbe itibâriyle

büyük olanlar.

ecliyün: o sebepten.

ecrâm: cansız olan cisimler.

ednâ: çok (daha, en, pek) aşağı, âdî.

eğerçi: Her ne kadar, ... ise de, gerçi.

ehaff: Daha veya en hafif, ehven.

ehass: Çok (daha, en, pek) husûsî, çok özel, çok yakın.

ekall: daha az, en az, pek az.

emmâ: (Şart edâtıdır) "Lâkin, ancak şu kadar var ki" meâlinde.

enâm: halk, mahlûkât,nâs.

enseb: çok (daha, en, pek) uygun, yerinde, münasip.

erbâb: Bir işten iyi anlayan, o işte becerikli, usta, mâhir olan kimse.

esedd: sağlam, kavî, muhkem.

esfâr: yolculuklar, yola gidişler.

eshel: çok (daha, en, pek) kolay.

esvâk: sokaklar, çarşılar, pazarlar.

evâil: başlangıçlar, önler, evveller, eskiler.

evâhir: ahirler, ayın son günleri, sonlar.

evlâ: en uygun.

evsâf: nitelikler, vasıflar.

evsâk: 1.çok muhkem, pek sağlam. 2.ençok güvenilir olan, inanılan.

evsân: putlar, esnâm.

eyser: daha kolay, pek kolay.

ezyed: daha, ziyâde.

-F-

fâriğ: vazgeçmiş, terketmiş, el çekmiş.

fasd: kan alma.

fehmi/fehîm: anlama, anlayış, idrak.

fehvâ: anlam, mana.

fehvâsınca: gereğince, düsturunca.

fenâ: yok olmak, varlığı ortadan kalkmak.

ferâmuş: unutma, hatırdan çıkartma.

fîzamanina: zamanımızda, asrımızda.

fürû': dallar, budaklar, asıldan ayrılan kollar; ikinci derecede olan önemsiz meseleler.

fütûh: fetihler, zaferler, fütûhat, ilâhî yardımlar, ruhânî nîmetler, gönül ferahlığı.

fütûhât: fetihler, zaferler; mânevî feyz yoluyla erişilen Hakk'ın gizli sırları.

fütûr: bezginlik, usanç, bıkkınlık, bezginliğin verdiği gevşeklik ve gayretsizlik.

-G-

gâib: kaybolmak.

gaybet: Kalbe gelen feyiz ve tecellinin çokluğu sebebiyle maddiyat âlemine âit hallere karşı duyarlılığı kaybetme durumu, çevresinin ve kendisinin ne yaptığını farkedemez hâle gelme, halkın hâlerinden ve eşyâdan haberi olmama.

gümân: zan, şüphe.

-H-

hâil: bir şeyin önünü kapayan, ileriye görmeye veya ileriye geçmeye engel olan şey, engel, mânia.

hâil: korkunç.

hâliye: [hâlinin müennesi]. boş, تنها, sâhipsiz yer.

haps-i nefes: nefesi tutma.

hâcât: hâcetler, ihtiyaçlar.

halâyık: cariyeye, hizmetçi, mahlûklar, yaratılmış her şey.

halecân: çarpıntı, titreme

halel: eksiklik, noksan, bozukluk.

hamîde: övülmeye lââyık, methedilecek sıfatlara sâhip olan.

haml: taşıma, yüklenme, yükletme; yorma, atıf ve isnat etme.

haml etmek: Bir sebebe yormak, bir sebebe bağlayıp ondan ileri geldiğini kabul etmek, -e yüklemek.

hafî: Gizli

hass: Teşvîk, tergîb, kışkırtma.

hasâis: bir şeye,

birine has olan

hasım: düşman, keyfiyetler.

hasâil: hasletler, huylar, tabiatlar.

havâtır: fikirler, düşünceler, kalbe doğan şeyler, kalbe gelen mânevî hitaplar.

havâs: seçkin sınıf, ârifler ve tarîkat ehli arasındaki Hakk'ın seçkin kulları.

havf: korku.

hâzık: usta, maharetli.

hazer eylemek: sakınmak.

hebâen mensûrâ: boşuna harcanarak.

hefve:1.sürçme, ayak koyma.2.yanılma, hata.

helümme cerrâ: çek beri getir, var kıyâs eyle, mânâsına. Çok zaman ve ile kullanılır.

hemîşe: dâima, her zaman.

hemnişîn: beraber oturup kalkan.

hergiz: asla, katiyyen, hiçbir vakit.

hicâb: perde, örtü, engel, hâil.

hiçkes: hiç kimse.

hîfe: korku, havf.

hilkat: yaratma, yaratılma, yaratılış; yaratılıştan gelen, sonradan kazanılmayan hal, tabiat.

himmet: yardım, ihsan; çalışma, gayret, emek.

hîn: zaman, vakit, hengâm.

hisset: cimrilik, tamahkârlık, nekeslik.

hullân: halîl, samîmî.

hulûd: daimîlik, bekâ, devâm.

hurûc: dışarı çıkma, çıkış.

husûl: hâsıl olma, peydâ olma, vücûda gelme.

husûm: düşmanlar.

-İ-İ-

ıtlâk:1.Salıverme, koyverme.2.Afv.

ıttılâ: bilme, öğrenme, haberdar olma;

ıztırâr: zorunluluk, mecburiyet, çaresizlik, zorda kalma.

iânet: yardım.

ibâ: adem-i rızâ, imtina ` istinkâf, ictinâb.

ibâhet: Bir şeyin haramlığını kaldırıp yapılıp yapılmamasını serbest bırakma, mubah kılma.

ibârât: ibâreler.

ibkâ: sürekli ve dâimî kılma.

ichâr: sesli okuma.

icmâl: kısaltma, özetleme, ihtisar etme.

icmâlen: kısaca, kısaltarak, özetleyerek.

ictinâb: kaçınmak.

ihâm: vehme düşürmek, vehimlendirmek.

ihcâc: delil, vesikâ, şahit.

ihimâ‘: kaçınma, ictinâb etme.

ihimâm: özen gösterme, süpürmek, süpürülmek..

ihirâ‘: benzeri görülmemiş bir şey icad etme.

ihirâz: çekinme, kaçınma, sakınma.

ihisâs: bir ilim, fen, sanat hakkında veya belli bir hususta derinleşme, o konuda geniş bilgi ve tecrübe sâhibi olma, bu yolla kazanılmış bilgi, uzmanlık.

ihiyâr: Seçme, intihap etme, tercih etme.

ihvân: Dostlar, kardeşler.

ihvân-ı bâ-safâ: Kalbi saf dostlar, kardeşler.

ihzâr: Huzûra getirme, celp ve dâvet etme.

ikâ‘: yapma, yaptırma, oldurma.

ikân: Sağlam bilme, şüphe götürmeyecek şekilde yakînen bilme.

ikmâl: Eksikliklerini tamamlayıp tam hâle getirme, tamamlama.

ikrâr: Kabul etme, söyleme, tasdik etme

iktifâ: Olduğu kadarını yeterli bulma, kâfi görme, fazlasını istememe, yetinme.

iktisâr: Özlü, kısa kesme, kâfi görme, uzatmama.

iktizâ: Gerekme, gerektirme.

ilâ-âhirihi: Diğerleri de böyledir, sonuna kadar böyledir, vb.

i‘lâm: bildirme, anlatma.

ilbâs: giydirme, giydirilme, örtme, örtülme.

ilhâd: Allah’ın varlığına inanmama, inançsızlık, tanrı tanımazlık, ateizm.

ilkâ: Koyma, bırakma, yerleştirme.

ilm-i bâtın: Bâtın ilmi, gizli ilim.

ilsâk: Bitiştirme, kavuşturma, yapıştırma.

iltibâs: İki veya daha çok şeyin birbirine benzemesi.

iltizâm: Gerekli bulma, lüzumlu sayma ve buna göre gereğini yapma.

im’an: İnceden inceye, dikkatle araştırma, bir şeyde çok dikkatli olma, bir şeyin derinliğine nüfuz etme.

im’an-ı nazar: Çok dikkatli bakmak.

imhâl: 1.mühlet verme.2.bir zaman daha sonraya bırakma.

imrâr: geçirme, geçirilme.

imtinân: minnet, memnun olmak.

in'ikâs: yansıma.

inâbet: Günahlardan ve her şeyden yüz çevirip Hakk'a dönme; bir şeyhe derviş olma, bir tarîkata girme.

inân: Dizgin, idâre etme, yürütme.

incizâb: bir şeyin câzibesine tutulup ona doğru çekilme, câzibesi sebebiyle ona doğru meyletme, cezbolunma.

infikâk:1.Fek olma, bir şey yerinden ayrılma.2. Çözülme.

inhirâf: dönme, sapma, doğru yoldan çıkma.

inkisâr: Gücenme, kalp kırılması.

inkiyâd: boyun eğme, baş eğme, itâat etme.

intifâ': sönme, ortadan yok olma.

intihâb: seçme, seçilme.

intikâl: Geçme, sirâyet etme, bulaşma.

intikâş: nakşolunma, kazılma.

inziâc:1.yerinden kopma, sökülme. 2. Allah'a tam bir teveccühle yürekten dünya emellerini sökme.

inzimâm: Üstüne ekleme, ilâve etme, katılma, zamm olunma.

irâe: gösterme, tayin etme. **irâe-i tarik:** yol, usûl gösterme.

îrâs: Sebebiyet verme, meydana getirme, sebep olma.

îraz: Yüz çevirme, kaçınma, başka tarafa dönme.

irtihâl: Göçme, göç etme, geşme.

irtikâ: Daha yüksek bir seviyeye çıkma, yükselme.

irtikâb: Kötü bir işi, bir kötülüğü yapma.

îsâr: 1.ikram, bahşiş.2.cömertlikle verme.3.kendi muhtaç olduğu halde bahşiş verme.

isâet: kötülük etme, kötü iş işleme.

istiâne: Yardım isteme.

istib'âd: Uzaksama, uzak görme,

ihtimâl vermeme.

istid'a: Yalvararak isteme, ricâ ve talep etme.

istîdâd: Herhangi bir şeye karşı doğuştan gelen yatkınlık, yetenek, kabiliyet.

istifsâr: Bir şey hakkında ayrıntılı bilgi öğrenmek isteme, açıklama isteme, sorma, araştırma.

istiğnâ: Elde olana kanâat edip başka bir şeye ihtiyaç duymama, tok gözlülük, gönül tokluğu.

istiğrâk: Bir şeyin içine gömülme, içine dalma, garkolma; Allah'tan başka her şeyden ilgisini keserek vecde dalma hâli, kendinden geçip dünyâyı unutma.

istihâle: 1. Mümkün olmayış, imkânsızlık. 2. Bir hâlden başka bir hâle geçiş. 3. Başkalaşma.

istihbâb: Müstehâb görme ,bir şeyi iyi, güzel sayma.

istihda': hidâyeti, doğru yolu isteme.

istihzâr: hazırlama, hatırlama, akla gelme.

işâret-i hissiyye: Somut işaret; hislere, duygulara hitap eden işaret.

iştibâh: Şüphe etme, şüphelenme.

it'âb: yorma, yorulma, zahmet verme.

itla': başkasının üzerine bırakma.

itmi'nân: İç huzûru, gönül rahatlığı, tatmin olmuşluk hâli.

ittihâz: Alma, kabul etme, öyle sayma, edinme.

ittikâ: Dayanma, yaslanma.

ittikâ: Sakınma, çekinme, içtinap; Allah'tan korkma, Allah korkusu ile O'nun yapılmasını istemediği şeyleri yapmama.

ittisâl: bitişme, kavuşma, ulaşma, birbirine dokunma, yakınlık, bitişiklik.

ivaz: bedel, karşılık olarak verilen şey.

i'vicâc: 1. eğri büğrü olma, eğilme, doğru hareket etmeme.

izâat: Zâyi etme, kaybetme.

izâfi: Geçerliliği şartlara tâbi olan, göreceli.

izâm: Kemikler.

-K-

kâdih: zemmedici, kötileyici.

kadr: Değer, kıymet, derece, ölçü, miktar.

kâffe: hep, bütün, cümle.

kaht: kıtlık, kuraklık.

kâil: Söyleyen.

kallâş: (Kalles sözünün eski ve asıl şekli) Sözünde durmaz, ikiyüzlü, döneke, hilekâr.

kasr: Kısa kesme, kısaltma, azaltma, ihtisar etme.

kat': 1. kesme, kesilme, 2.halletme, karar verme, bitirme.

kayd: kaygı, endîşe, tasa.

kayyûmiyet: Varlığı kendinden olma, başka varlıktan çıkmamış olma durumu.

kedûret: 1.bulanıklık.2. gamm, gussa, mahzûniyyet.

kevn: varlık, vücut, mevcûdiyet.

kığ: 1.koyun tersi.2.kuru gübre.3.kuru meyvenin bayağısı.

kışır: kabuk.

kibâr: büyükler.

kuddise sırruh: Allah onun sırrını (iç âlemini) her türlü mânevî lekelerden arındırırın

kunûz: Hazîneler.

kûşîş: Çalışma, uğraşma, çabalama.

kurret: Aydınlık, parlaklık.

kümmel: Olgun kimseler, kâmiller.

küşâde: Açılmış, açık, ferah.

küşâyîş: Açılma, ferahlama, açıklık, ferahlık.

-L-

lâ-büdd: Gerekli, lâzım, zarûrî, terkedilmesi mümkün olmayan, elbette, mutlaka.

lâ-cerem: Şüphesiz, elbette, nâçâr.

lâbis: giyen, giymiş.

lâhik: 1.yetişip ulaşan, arkadan gelip birleşen.2. eklenen.3.sonradan tâyîn edilen, yenisi.

lahm: Et.

lâmahale: çaresiz, imkânsız, ister istemez.

lâyık: Uygun, yaraşır, münâsip.

lâyih: Parlayan, açıkça görünen, meydanda olan.

lâzib: sabit olan, yapışan.

lebs: 1.giyecek şey.2.iki şeyi bir birinden ayırt edememe.

levâzımât: Gerekli şeyler, lâzım olan eşyâ, âlet, malzeme vb.

levm: zem, takabbuh, paylama.

likâ: Kavuşma, buluşma.

lühûk: ulaşma, erişme.

-M-

mâder: anne.

maâd: 1.avdet edilen mehal, dönüp gidilecek yer.2. âhîret.

maâş: yaşayış, dirlik, aylık.

ma‘lûm: Herkes tarafından bilinen, öğrenilmiş olan (şey).
ma‘zûriyet: Mâzur olma durumu, özürlü, mâzeretli olma.
ma’dûm: Var olmayan, mevcut olmayan, yok, nâbud.
ma’dûmât: Yokluklar.
ma’hûd: Bilinen, adı geçen, mâlûm.
maallah: Allah ile beraber olma.
mâ-adâ: -den başka, -den gayri. **maârif:** İlâhî sırlar üzerinde, varlıkların özü ve gerçeği tefekkür, keşif ve ilham yoluyla elde edilen bilgiler, irfan.
maâlim: dinî inanmalara ait meseleler.
mâdun: Mevki, rütbe, seviye, servet vb. Bakımından aşağı durumda olan kimse.
mağbûniyet: Şaşkınlık, aldanmışlık. **mâh:** Bir takvim yılının on ikide biri, ay, şehr.
mahfi: Gizlenmiş, saklanmış, saklı, gizli.
mahkî: Hikâye olunan, nakil ve rivâyet olunmuş, mervî.
mahmûl: Yükletilmiş, isnat olunmuş, hamledilmiş.
mahûf: Korkunç, tehlikeli.
mahsur: 1.kuşatılmış.2.hasr olunmuş,ihâta ve tahdîd olunmuş.
mahz. Saf, sırf, hâlis.
mâiyyet. Birlikte bulunma, berâberlik, arkadaşlık, refâkat.
makhûr: Kahredilmiş. Mahvedilmiş. Bozguna uğratılmış. Mağlub. Mahkum.
Allah'ın (C.C.) gazabına uğramış. Yenilmiş, hakaret görmüş.
maksûr: Bir şey için ayrılmış, bir şeye hasr veya tahsis edilmiş.
makûle: Cins, tür, takım, çeşit, nevi.
mâlâmal: Ağzına kadar dolu, dopdolu, lebâlep.
mâlihülyâ: Kuruntu, boş hayal, ham hayal.
mâlik: Bir şeye sâhip olan, sâhip.
mantûk: 1.bir lafzın nutuk halinde söz sahasında üzerine delâlet ettiği şey "şu kitabı satın aldım" sözünde bu lâfzın mantûku, o kitabın satın alınmış olmasıdır. 2.söz, nukut, mânâ, mefhum.
manzûr: Bakılan, görülen, görülmüş.
maraz: Hastalık.
ma‘rız: bir şeyin görüldüğü ve zuhur ettiği yahut arz ve inhâ olunduğu mahal , makâm.
mâ-sadak: muvafık, mutâbık, uygun.

mâsivâ: 1. Bir şeyin dışında kalan ve ondan başka olan her şey. 2. İnsanı Allah'tan uzaklaştıran her şey.

masnûât: Sanatla yapılmış, sanat mahsûlü olan şeyler.

masûn: Korunmuş, muhâfaza edilmiş, mahfuz, emin.

maûnet: 1.yardım. 2.azık,yol yiyeceği.

mâye: Bir iş yapmak veya bir işe başlamak için gerekli olan şey, sermâye, mal, servet.

mâye: Maya, öz, asıl, cevher, yaratılış, seciye, karakter.

mazarrat: Zarar, ziyan.

mazbût: Zabtedilmiş, kayıtlı, sağlam, korunmuş, düzenli.

mazhar: Bir şeyin görünür duruma geldiği, görüldüğü, açığa çıktığı, zâhir olduğu yer veya kimse, tecellî yeri.

ma'zûl: (azl)mansıb ve memuriyetinden çıkarılmış, azl olunmuş.

me'lûf: Ülfet etmiş, alışmış, alışık.

me'mûn: Tehlikesi olmayan, korkusuz, emniyetli, emin, sağlam.

me'mûr: Bir işi yapmakla görevlendirilen (kimse), görevli.

meâbid: Mâbetler, ibâdet edilecek yerler, tapınaklar.

meâsî: Günahlar, isyanlar.

mebâdî: mebdeler, ilkeler.

mebhût: Şaşmış, şaşırılmış, hayrette kalmış, şaşkın, hayran, mütehayyir.

mebnâ: Bir şeyin üzerine binâ edildiği şey veya yer, temel.

mebnî: Bir şeye dayanan, istinat eden, müstenit.

mecâl: Güç, kuvvet, derman, tâkat.

mecâmi': Bir araya gelinen, toplanılan yerler, toplanma yerleri.

mecânîn: akıl hastaları, deliler, mecnûnlar.

mecbûl: yaratılmış, yaratılışında bir hâl ve sıfat bulunan.

mecî': Gelme, geliş, vürûd, âmed.

meczûm: Kesin karara bağlanan, apaçık bilinen, belli olan, mâlûm.

medd-i basar: Yakından iyi göremeyip uzaktan görmek hâli ki, başlıca ihtiyârlarda olur.

medhûl: Ayıplanacak bir kusûru olan, ayıplanan, ayıplanmış.

mefrûz: farz kabilinden olan, vâcib, lâbüdd, icrâsı elzem.

meknûnât: Saklı, gizli şeyler.

mekr: Hîle, düzen, aldatma.

mektûm: Saklanan, gizlenen, saklı, gizli.
melekât: melekeler, yetiler.
memlû: doldurulmuş, dolu.
menât: asma yeri, ilişip asılacak yer.
menzil: Varılacak yer, rütbe, mevki, makam.
mercû: Umulan, ümit edilen, me'mûl
mer'ıyyât: gözle görülen şeyler.
meskût: Söylenmemiş, hakkında konuşulmamış, sükût edilmiş.
mesnûn: Alışılmış, âdet olmuş, mûtat.
meşâyih: Şeyhler.
meşîhat: Bir tekkeye şeyh olma durumu, şeyhlik, mürşitlik.
meşıyyet: 1.irâde. 2.arzu, dilek, istek.
meşreb: Davranış biçimi, yaşayış tarzı, gidiş, yol, meslek.
meşy: Yürümek, yürüyüş.
metâ': Maddî mânevî sermâye, varlık, servet.
mevâdd: 1.Fezâda, boşlukta yer dolduran varlıklar, cisimler. 2.İşler, hususlar.
3.Kanunlar.
mevâni': engeller, mâniler.
mevkûf: Olması, meydana gelmesi başka bir şeye bağlı olan (şey), bağlı, vâbeste.
mevzû': Bir yere konulmuş, bırakılmış, vazedilmiş.
mezâhib: Mezhepler, yollar.
mezbûr: adı geçen, yukarıda söylenmiş olan.
milhâ: eğlence, oyun.
müttesi': Genişleyen.
muallak: henüz bir karâra bağlanmamış, çözülmemiş halde duran, sürüncemede kalan, askıya alınan (iş, mesele).
mûcib: Sebep olan, gerektiren.
muhakkîk: Mârifet ve keşif yoluyla varlıkların, meselelerin hakikatini bilme seviyesine erişen kimse.
muhassal-ı kelâm: sözün kıyası.
muhâtarât: 1.tehlikeler, korkular.2. zararlar, ziyânlar.
muhdes: 1. Sonradan vücuda gelmiş, kadîm olmayan, mahlûk. 2.yeni, nevzuhûr, eskiden olmayan. 3. şer'î temizliği gitmiş, abdest veya guslü lâzım gelmiş olan.

muhtass: bir kimseye veyâ şeye mahsus olan.

muhtasid: Ekin biçen, ikinci.

mukarrer: 1.kararlaştırmış.2. şüphesiz, sağlam.3. anlatılmış, bildirilmiş.

mukayyet: Bir şeye veya kimseye maddî yâhut mânevî bir bağla bağlanmış olan, bağlı, kayıtlı.

muktezâ: Bir şeyin gereği olan, gereken, lâzım gelen şey, gerek, îcap.

murâkabe: Bakıp gözetme, gözaltında bulundurma, denetleme, denetim, kontrol.

murûr: Geçme, geçiş.

musavver: Bir şekle, bir biçime konulmuş, şekil ve sûret verilmiş.

mutavassıt: az-çok, küçük-büyük, zengin-fakir vb. Karşıt nitelikler arasında bulunan, orta halde olan, orta.

muvazzah: İzah olunmuş.

mübâadet: 1. birbirinden uzaklaşma. 2. birbirini sevmeyip, soğuk ve uzak durma.

mübeddel: Başka bir şekle konulmuş, değiştirilmiş, tebdil ve tağyir edilmiş.

mübtedî: Bir işe yeni başlayan kimse.

mücâhede: Uğraşma, didinme, mücâdele etme.

müdâm: Devamlı, sürekli.

müdâvemet: Devamlı yapma, ara vermeden, yılmadan sürekli çalışma.

müdevven: Kitap veya dîvan hâline getirilmiş, tedvin edilmiş.

müeddî: 1.te 'diye eden, edâ eden.2.sebep olan,doğuran,meydana getiren.

müevvel: te'vîl edilmiş, başka ma 'nâ verilmiş.

müfehhim: Tefhîm eden, anlatan.

müferri ': Tefri ' eden, dal, budak salan.

müheyyâ: hazırlanmış olan

mükedder: 1.bulandırılmış, bulanık. 2.kederli, mahzun.

mülâhaza: Düşünce, dikkatle bakma, tetkik etme.

mülâkî: Buluşan, kavuşan, görüşen (kimse).

mülhak: Bir bütüne sonradan katılmış, eklenmiş, ilâve edilmiş.

mümted: Uzayan, zaman veya mekânca çok süren.

münâfi: Zıt, uymaz, aykırı.

mün 'adim: Yok olan, mevcûd olmayan, ma 'dûm olan.

mün 'akid: Dügümlenmiş, iki taraf arasında resmî olarak kabul olunmuş.

mün 'akis: 1.În ' ikâs eden, tersine dönmüş, çevrilmiş.2.Bir yere çarpıp geri dönmüş [ışık, ses].

mündefi ۴: geçmiş, atlatılmış, savuşturulmuş.
münevver: Aydınlatılmış, aydınlık, ışıklı, nurlu.
münfek: Ayrılmış, kopmuş, çıkmış, sökülmiş.
münîr: Aydınlatan, ışık veren, ışıklı, parlak.
münkād: Boyun eğen, boyun eğmiş, râm olmuş, tâbi, itâatkâr.
münkeşif: Meydana, açığa çıkmış, görünür, bilinir duruma gelmiş, âşikâr.
münselih: 1. soyulmuş, yüzülmüş, derisi çıkarılmış. 2. son gününe yetişmiş.
müntefî : 1. intifâ eden, yok olan. 2. kovulan, çıkarılan.
müntehâ: Bir şeyin varabileceği son nokta, son, nihâyet.
münteşir: Yayılmış, yaygın.
müraât: Saygı ile koruyup gözetme, saygı, riâyet.
mürâhik: bülûğ çağına ermiş erkek çocuk.
mürâî: İkiyüzlü.
mürâselât: Mürâseleler, mektuplaşmalar.
mürd: Ölmüş.
mürde-dil: Gönlü ölü olan, hissiz, duygusuz.
müretteb: Sıralanmış, sıralı, tertipli, muntazam.
mürtecel: kelimenin lügat manası ile ıstılah manası arasında münâsebet bulunmayan kısmına mürtecel; bulunan kısmına menkul denir.
mürtekip: Kötülük yapan, günah işleyen (kimse).
mürtekip: Kötülük yapan, günah işleyen.
mürüvvet: Yiğitlik, mertlik.
müsebbet: İspat olunmuş, sabit olunmuş olan, yerleştirilmiş.
müsellem: Verilmiş, teslim edilmiş, tevdî olunmuş; doğruluğu, gerçekliği ispatlanmış, herkes tarafından kabul edilmiş, şüphe götürmez, inkâr edilemez
müsemmâ: İsimlendirilmiş, belli bir isimle anılmış.
müşhil: 1. Kolaylaştırıcı. 2. İshal veren, bağırsakları temizleyen.
müsta'id: Bir işi veya şeyi yapabilme yeteneğine sâhip olan, yetenekli, kâbiliyetli; hazır, meyyal, âmâde.
müstecmi ۴: Toplayan, toplanan.
müstekarr: Düzenli, dengeli, düzenli bir şekilde devam eder duruma gelmiş, bir karar üzerine olan, dengeli, istikrarlı.
müsted'a: İstenilen, ricâ ve talep edilen (şey).
müstedîr: Dâire şekline giren, dâire şeklinde olan, yuvarlak.

müstefîz: Feyiz

müsthîl:1.Mümüün ve kâbil olmayan.2. Manasız, saçma işler

müstekinn: saklanan, gizlenen

müsthîl:1.Mümüün ve kâbil olmayan.2.Manasız, saçma işler

müsteskal: Bir insanın kaldıramayacağı, kabul edemeyeceği şekilde davranılmış kovarcasına Muâmelede bulunmuş, terslenmiş

müşâbih: Benzeyen, benzer, mümâsil.

müşârünileyh: Adı geçen, sözü edilen, anılan, işâret edilen.

müşedded: Şeddeli; sağlam ve dayanıklı duruma getirilmiş, güçlü, muhkem.

müştagıl: Br işle uğraşan, meşgul, iştigal eden.

müştebeh: karışık, zor.

müştebih: şüpheli.

mutâlebe: hakkını isteme, dava, iddiâ.

müteakkıl: Taakkul eden, biraz düşünerek anlayan.

müteassir: Zor, güç, zahmetli.

müteayyin:1.Taayyün eden, belli, meydana çıkan, meydana çıkan.2.Karar verilmiş.3.Eşraftan, belli, ileri gelen kimse.

mütebâdir:1.tebâdür eden, birdenbire akla gelen. 2.üstün, birinci olmak için çırpınan.

mütecâviz: Geçen, aşan.

mütedâvil: Alışverişte kullanılan, tedâvülde bulunan, ele alınan

müteferrik: Karışık, dağınık.

mütegayyir: Başka bir şekle giren, başka bir hal alan, değişen, başkalaşan.

mütehakkık: Araştıran, gerçeği bulmaya çalışan:

mütehallik: ahlâk peydâ eden, huy edinen, yeni bir huy kazanan.

mütekevvin: Oluşan, meydana gelen, hâsıl olan, vücut bulan. tahakkuk eden, doğruluğu meydana çıkan.

mütelezziz: Tat alan, lezzet bulan, hoşlanan, zevk alan.

mütenassih: Nasihat alıp kabul etmek, nasihat kabul eden.

mütenâvil: Tenâvül eden, alıp yiyen.

mütenebbih: uyanan, uyanık, uslanan.

müteşettit: dağınık olan, karışık bulunan.

mütevakkıf: 1.Tevakkuf eden, duran, bekleyen. 2. Bir şeye bağlı olan, ancak onunla olabilen.

mütevakkî': Sakınan, çekinen.

mütevâtir: Ağızdan ağıza yayılan, herkesin dilinde gezen, tevâtür yoluyla gelen.

mütevaccih: Yönelmiş, yönelen.

mütevellid: -den doğmuş, ileri gelmiş, hâsıl olmuş.

müteyakkın: yakîn,kat ' i olarak bilen.

müttesi ' : genişleyen.

müttezih: açık, meydanda olan.

müvâzât: mukavemet, dayanma.

müvâzebet: Bir işle daima uğraşma, bir işe durmadan çalışma.

müvâzî: paralel.

müyesser: Kolaylıkla olan, kolaylıkla yapılan, kolaylaştırılmış, nasip olma.

müzevir: söz taşıyan, bir haberi, bir sözü ilâveler yaparak başkalarına yetiştiren (kimse).

müzeyyen: Süslenmiş, bezenmiş, süslü, zînetli.

müzeyyif: Küçük görerek, değersiz göstererek alay eden, tezyif eden.

-N-

nâ-bûd: gayr-i mevcûd, yok olan, bulunmaz

nâ-ehil: Bir işin ehli olmayan, o işten anlamayan, o işi yapacak ehliyet ve yeteneğe sâhip bulunmayan (kimse), ehliyetsiz.

nâ-halef: Hayırsız evlad.

nakîza: birbirine karşı zıt olan şey, iş.

nâsiye: Alın.

nass: Herhangi bir konuda Kur'ân'da veya hadislerde bulunan ve üzerinde tartışılması dînen câiz olmayan delil hükmündeki kesin ifâde.

nass-ı kerîm: Kur'ân'ın metni veya âyetleri.

nazargâh: Bakılan, nazar edilen yer, bakılacak yer.

nefâz:1.geçme, işleyip öteye geçme. 2.sözü geçme.

nekâiz: (nakîza'nın çoğul şekli neķā' iz) birbirine zıt olan, birbiriyle çelişen şeyler, nakîzalar:

neş'et: Çıkma, çıkıp yetişme, meydana gelme, ileri gelme, kaynaklanma.

neşv ü nemâ: gelişme, büyüme, gelişim.

nez ' : 1.çekip, koparma.2.can çekişme.

nihân: Gizli, saklı, gizlenmiş, saklanmış.

nihâyet: son.

nisyân: gaflet ve unutma.

nukûş: nakışlar, resimler, görüntüler.

nüfûr: ürküp kaçma, dağılma.

-P-

perîşân: Dağınık, düzensiz, karmakarışık.

pes: Şu halde, öyleyse, imdi.

pîre-zen: kocakarı.

-R-

râh: 1.yol. 2.meslek, usûl.

rakabe: 1.Boyun. 2.mâlikiyet. 3.Köle, halayık, esir.

râsim: âdet, eskiden kalma âdet.

redâet: kötülük, fenalık, bayağılık.

ref: Yukarı kaldırma, yükseltme.

rehâ: bolluk, genişlik, gevşeklik.

rehâvet: Gevşeklik, kendini koyuverme, ağırlık, tembellik.

reşk: 1.Kıskanma, hast, gıpta.2. Hased ve gıptayı mücib, mahsûd.

reyb: şüphe.

rubûbiyet: Rab olma durumu, ilâhlık.

ruk 'a: 1.Üzerine yazı yazılan kâğıt, deri parçası. 2. Kısa mektup. 3.Yazma.

4.Dilekçe.

rûy: (İsim tamlamasının birinci ögesi olarak) Taraf, cihet, yön:

rüzgâr: 1.dünya. 2.zaman. 3.yel.

rücû: Dönme, geri dönme.

rüsûh: Sağlam olma, sağlamlık, ustalık, mahâret, meleke.

-S-

sa 'b : çetin, zor, kuvvetli, zorlu.

safâ: Gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik.

saffet: Maddî ve mânevî manada temizlik, arılık, saflık.

sâfiyet: Saflık.

sahîf: zayıf, hafif, gevşek, boş.

sâkıt: Düşen, düşmüş, hükmü ortadan kalkmak, geçersiz duruma gelmek.

sâkî: Su ve içecek dağıtan kimse.

sâlik: Bir yola girmiş olan, bir yol tutup onu tâkip eden kimse.

sârî: Birinden diğerine geçen, yayılan, sirâyet eden, nüfuz eden.

sayyâd: avcı.

sebk: ileri geçme, ilerleme.

seby: savaşta esir olma, esir alınma.

sâlikân: Bir tarîkate bağlanmış, bir şeyhe uymuş olanlar.

samem: sağırlık.

sâmi': İşiten, duyan kimse.

sanevber: Çam fıstığı kozalağı.

sehv-sehiv: Kasten yapılmayan, yanılmaktan doğan yanlış, hatâ.

sekr: Sarhoşluk; ilâhî tecellî ve güzellikler karşısında duyulan büyük hayranlık vb.

bir halle his ve şuur âleminin ötesine geçme, mânevî sarhoşluk.

semere: Beklenen sonuç, netîce.

ser: Baş, kafa; başkan, önder, reis; doruk, zirve, tepe.

sıklet: ağırlık, yük, sıkıntı.

sıyâh: sayhanın çoğulu, bağırmalar, haykırışlar.

sıyânet: Koruma, muhâfaza, himâye.

sîret: Bir kimsenin ahlâkı, seciyesi, karakteri, dışa akseden davranışı.

sûd: Kazanç, kâr, fâide, nef'.

suûd: Yukarı çıkma, yükselme, mübârek sayılan yıldızlar.

sûrî: Görünüşte olan, sûrete âit, sûretle, şekille ilgili

süflî: Değersiz, bayağı.

-Ş-

şâhik: yüksek, yüce.

şâhik'ul-cebel: Dağda, çölde veya baskı ve zulüm rejimleri altında yaşayıp da peygamberleri ve onların getirdikleri dinleri işitmemiş olanlar

şakî: 1.Bedbaht.2. Haylaz.3. Haydut.

şathiyâyât: Şathiyeler, şatıhlar; mânevî coşkunluk ânında söylenen, vahdet-i vücud anlayışına dayalı oldukları halde zâhiren şerîata aykırı gibi görünen taşkın ve rumuzlu sözler, şiirler.

şâtır: neşeli, şen.

şatr: taraf, cihet, yön.

şâyân: lâyıık, değer, yakışır.

şe'n: İş, fiil.

şeâmet: uğursuzluk, kötülük.

şeb: gece.

şebâbet: Gençlik.

şehîr: Ün kazanmış, namlı, meşhur.

şekâvet: Eşkiyalık, yol kesicilik, haydutluk, şakîlik.

şekm: Sertlik, güç, kuvvet.

şem’: Mum, ilâhî nur.

şerâit: Şartlar, koşullar.

şerîr: Kötü işler işleyen (kimse), kötü (kimse).

şermende: Utanmak.

şetm: Sövme.

şikem: Karın, batın.

tahrîr: Yazı yazma, kitap yazma, bir eser kaleme alma, kaydetme, deftere geçirme.

tahrîz: Kışkırtma, teşvîk, tahrik, tergîb.

şûle: Ateş alevi, alev, yalım.

şuûr: Anlayış, kavrayış, idrak.

şühûd: Bir yerde hazır bulunup görme, gözle görme; ilâhî tecellîlere şâhit olma, mana âlemini seyretme.

şükûk: şekler, şüpheler, zanlar.

şürû’: Başlamak.

şüzûz: Şâz olma, bir kelimenin kâide-i umûmiyyeye uymayıp müstesnâ olması.

-T-

ta’âm: Yemek, aş.

ta’ diye: bir fiili müteaddi koyma.

ta’lik: Bir şart ile bağlama, bir husûsu diğer bir husûsa bağlı kılma.

ta’ rîb: Arapçalaştırma,

taannüd: Ayak direme, inat etme.

taavvuz: Bedel alma, bir şeye karşılık alma, bir şey karşılığı olarak alınma.

taavvüz: Allah’a sığınma.

taayyün: Meydana çıkma, âşikâr olma, belirme.

tabâyi’: Tabiatlar, yaratılışlar, huylar.

tafsîl: Bir şeyi bütün ayrıntıları ile açıklama.

taglîb: Bir ilişik ve ilgiden dolayı bir kelimeyi başka bir ma’nâyı da içine alacak şekilde kullanma. Baba ve anneye ebeveyn denilmesi gibi.

tağdiye: Besleme, gıdalandırma.

tağlît: yanlışını çıkarma, yanlış isnat etme, yanıltma.

tahallüf: geride kalma, uygun gelmeme.

taharrî: Arama, aranma, araştırılma, bir şeyi bulmaya çalışma.

tahayyüz: 1. yer tutma, yer alma. 2. ehemmiyet kazanma. 3. Herhangi bir cismin boşlukta yer alması.

tahkîk ehli (erbâbı): Bir şeyi inceden inceye araştıranlar.

tahlît: Karıştırma, içine bir şeyler katma.

tahrîr: Yazma, kitâbet.

tahvîf: korkutma, korkuya düşürme.

takdîrî: Takdire mensup, takdir ile ilgili, kaderden olan veya görünürde olmayıp, itibarî olan, öyle denilen.

takrî‘: başa kakma, azarlama.

takrîr: Sözle anlatma, ifâde ve beyan etme, anlatış.

takyîd: Kayıt ve şartla bağlama, kayıt altına alma.

takyîdât: Takyitler, kayıt ve şarta bağlamalar.

tamîm: 1. Umûmîleştirme, umûmîleştirilme. 2. Genelge.

târ: 1. karanlık. 2. tel, saç teli.

tareyân: Ârız ve târi olma.

târî: Birden bire ortaya çıkan, ansızın beliren.

tarfetü'l-ayn: Göz yumup açıncaya kadar, bir lahza.

tasnîfât: Tasnif edilmiş, kitap hâline getirilmiş eserler.

tasrîh: Açık açık anlatma, şüpheyeye yer bırakmayacak şekilde açıklama, apaçık belirtme.

tastîr: Satır hâline koyma, satır hâlinde yazma.

tâun: Vebâ; ateşli, öldürücü hastalık.

tavassut: Araya girme, arabuluculuk etme, vâsita olma.

ta‘vîz: 1. bedel verme, karşılık olarak bir şey verme, verilme. 2. bir cismin, bir başkası yerine geçmesi.

ta‘vîk: oyalandırma, geciktirme, geciktirilme, asıntıya bırakma, asıntı.

tayy: Aşma, üzerinden geçme, katetme.

taz‘îf: 1. iki kat etme, bir o kadar daha artırma. 2. zayıflandırma.

te‘lîf: Eser yazma, toplayıp kaleme alma.

te‘lîfât: Telifler, yazılmış, tertip edilmiş eserler.

tebâşir: Müjde.

teberrüken: Uğur sayarak, îtibar ederek, edebe uyararak.

tebşîr: Müjde.

teceddüd: Yenilenme.

tecennüb: sakınma, çekinme, uzak durma.

tecerrüt: Dünyâyâ âit her şeyden vazgeçip Allah'a yönelme.

tedâfû: 1.birbirini def' etme, itişme, kakışma. 2.kendini koruma, savunma.

tedebbür: 1. sonunu, hakîkâti düşünme. 2.arkasını dönme.

teemmül: iyice, etraflıca düşünme.

tefâvüt: İki şey arasındaki fark, farklılık.

teferru': Dal budak salma, birçok kısma ayrılma, bir kökten çıkıp ayrılma.

teferrüt: Herkesten ayrılıp yalnız kalma, yalnız olma, kendi başına olma, bağımsız olma.

tefevvuk: Üstün olma.

tefvîz: ihâle, sipariş etme, dağıtım, her şeyi Allah'tan bekleme.

tehî: Boş.

tekâsül: Tembellik, üşenme, gevşeklik, kayıtsızlık.

tekellûf: Güçlüğe, zahmetli bir işe katlanma.

tekmîl: Bitirmek, tamamlamak.

teksîr: Çoğaltma, çoğaltılma.

telbîs:1. Ayıbını, kusurunu örterek bir şeyi sahtelendirmek. 2.Hile, oyun.

telebbüs: Giyme, giyinme.

telvîn: Renk verme, renklendirme boyama, boyanma; bir halden bir hâle, bir makamdan bir makâma geçme durumunda olma.

temekkün: Yerleşme, mekân tutma.

temeyyüz: Benzerleri içinde sivrilme, seçilir duruma gelme, kendini gösterme, temâyüz.

temkîn: İhtiyatlı ve tedbirli olma, ağırbaşlı ve düşünceli davranma, ağırbaşlılık; mânevî hal ve makamları geçip kemâle ererek karar bulma.

temkîn: Mânevî hal ve makamları geçip kemâle ererek karar bulma.

tenâhî: Bitme, tükenme.

tenâvül: Alıp yeme veya içme.

tenafür: Birbirinden kaçmak, ürkmek, uzağa çekilmek.

teng: dar

terâdüf: 1.birbiri arkasından gitme, birbirini takib etme. 2.iki ve daha ziyâde kelimenin bir mânâyâ gelmesi.

terakkî: İleri gitme, ilerleme, gelişme, yükselme.

tesânif: Kitaplar, eserler.

tesâvî: bir ve müsâvî olma, beraber ve bir derecede bulunma.

teşaggul: Bir işle devamlı meşgûl olma.

teşâkûl: Şekil ve suretçe bir olma, birbirine uyma.

teşne: Susamış.

teşvîş: insanın zihnini meşgûl eden şey, gâile, karışıklık.

tetarruk: yol bulma, hulûl etme.

tevâfüt: İki şey arasındaki fark, farklılık.

tevaggul: Bir işle devamlı uğraşma, çok meşgûl olma.

tevakkuf: 1.durma, eğlenme, bekleme. 2.bağlı olma.

tevbîh: takdir, azarlama.

tevkîr: Karşısındakini yüksek tutma, ululama, hürmet etmek.

tevzîât 1.Dağıtma, dağıtılma. 2.Herkese payını dağıtma, üleştirme.

tevzîrât: Tezvirler, yalanlar, arabozucu dedikodular.

tezekkür: Hatıra getirme, hatırlama.

tezkâr: Hatırlama, anma, hatıra getirme.

teznîb: 1.Kuyruk takma. 2. Ekleme. 3.Ek.

tîre: Karanlık, kara tîre-dil(kalp): Kalbi kara, kötü kalpli.

tîz-rev: Çabuk yürüyüşlü.

tulû: Doğma, doğuş.

tuma'nînet: gönlü rahat olma, inanma.

turuk: Yollar.

türrehât: Saçma, manasız

ubudiyet: Kulluk gereklerini daha dikkatli bir şekilde yerine getirme, ileri derecede ibâdet ve kulluk etme.

ubûr: Tâbir edilen, yorumlanan şeyler.

udûl: 1.sapma, yoldan çıkma.2.geri dönme, vazgeçme.

ulvî: Yüce, yüksek, değerli.

unk: boyun, gerdan.

uruz:1.arzlar, keyfiyetler, bildirmeler. 2.ârız olma, gelme.

usât: âsîler, itaatsizler, zorbalar, günahkârlar.

usûl: Asıl, bir amaca erişmek için tâkip edilen yol, yöntem, biçim, tarz.

uyûn: Gözler.

ülfet: Alışma, kaynaşma, ünsiyet.

ümniye: 1.Ümid, emel. 2.niyet, kuruntu.

üns: tasavvufta Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olan sûfilerin, kalplerinde cemâl-i ilâhîyi müşâhede etmeleri ve hiçbir korku hâlinin kalmadığı recâ (ümit) ve bast hâlimden de öte sahv (uyanıklık) içinde sâdece Hak ile huzurda bulunmaları durumu.

üründülemek: İyisini seçmek, iyisini ihtiyar etmek.

-V-

vad': Koymak.

vaîd: birini iyiliğe sevk ve kötülükten uzaklaştırmak için korkutma, yıldırma.

vâfi:1.yeter, tam, elverir. 2. sözünde duran.

vâhiden ba'de vâhid: teker teker, birer birer.

vâkî: Meydana gelmek, vukû bulmak.

vaktâ ki: Ne vakit ki, -diği zaman.

vâlih: şaşkın.

vechen mine'l-ücûh: her ne suretle olursa olsun.

vedîa: Korunmak üzere bırakılan şey, emânet.

vefk:1. uyuma, uygun gelme, uygunluk. 2. duâ yazılı eşkâli hâvi nüsha.

vesâyâ: Vasiyetler.

vikâye: Koruma, gözetme, kayırma.

vukû': Olma, meydana gelme, husûle gelme.

vusûl: Ulaşma, erişme, varma.

vüs': Bir işi yapabilme gücü, güç, kuvvet, kudret, iktidar.

vüs'at: Güç, kudret; genişlik, bolluk.-Y-

yabûset: Kuruluk, heyecansız.

yakîn: Kesin, Bir şeyi şüphesiz olarak tam ve doğru şekilde bilme; herhangi bir delîle bağılı olmaksızın sâdece îman kuvvetiyle âşikâr olarak görme, müşâhede ederek bilme.

yârân: Dostlar.

yed: El; güç, kudret

yelmek: Koşmak, koşup gelmek.

yerbû': Çöl sıçanı, cırboğa.

-Z-

zâhib: 1. Gidici, giden. 2. Bir fikir veya zanna uyan, kapılan.

zahr: Arka, sırt.

zamân: kefil olma kefâlet.

zamm edilmek: Katılmak, eklenmek.

zav-ı şems: güneşin ışığı.

zebân: 1. Dil, lisân. 2. Lügât, lehçe.

zacr: Zor, zorlamak.

zehârif: yaldız, pek parlak, lâkin kıymetsiz süs, zînet-i kâzibe.

zîbâ: 1. Süslü. 2. Yakışıklı, güzel.

zîver: Süs, ziynet.

zîbâ: Güzel, süslü

zimâm: kendi tarafını koruma, gözetme, yular, hayvan yuları.

zimâm-ı ihtiyar: Seçim ve tercih ipi, bağı.

zinde: 1. Dirî, canlı, berhayat, yaşayan. 2. ruhlu, canlı, çevik. 3. sıhhati yerinde.

zemîme: Zemmedilecek nitelikte olan kötü davranış, kötü hal.

zevât: Zatlar, saygı değer kimseler.

zevâyâ: Zâviyeler, köşeler; insanın ibâdet edilmek üzere çekildiği tenhâ yer; bakış açıları.

zeyl: Bir yazıya yapılan ekleme, ek.

zılâl: Gölgeler.

zindegânî: Yaşayış, geçim.

zîr: Alt, alt taraf, aşağı taraf.

zuhûr: Meydana çıkma, baş gösterme, görünme.

zulmânî: Karanlığa âit, karanlıkla ilgili, karanlık.

zu‘m: Nâ-hak yere zann, zann-ı bâtil.

zübd: Tereyağı, kaymak, sütün

içindeki yağlı madde.

zübde: 1. Bir şeyin en seçkin parçası. 2. Öz, özet, sonuç.

zühûl: Dalgınlık veya iş çokluğu sebebiyle yanılıp unutmama; geciktirme, atlama.

zemîme: Zemmedilecek nitelikte olan kötü davranış, kötü hal.

zevât: Zatlar, saygı değer kimseler.

zevâÿâ: Zâviyeler, köşeler; insanın ibâdet edilmek üzere çekildiği tenhâ yer; bakış açıları.

zeyl: Bir yazıya yapılan ekleme, ek.

zılâl: Gölgeler.

zuhûr: Meydana çıkma, baş gösterme, görünme.

zulmânî: Karanlığa âit, karanlıkla ilgili, karanlık.

zu‘m: Nâ-hak yere zann, zann-ı bâtil.

zübd: Tereyağı, kaymak, sütün içindeki yağlı madde.

zübde: 1. Bir şeyin en seçkin parçası. 2. Öz, özet, sonuç.

zühûl: Dalgınlık veya iş çokluğu sebebiyle yanılıp unutmama; geciktirme, atlama.

SONUÇ

Osmanlı Medrese âlimlerinden Nuh b. Mustafa, fıkıh, usûl, kelam, tefsîr ve tasavvuf alanında eserler kaleme almış bir âlim olan müellif aynı zamanda Halvetî tarîkatının müntesibi olarak eserde döneminin tasavvuf anlayışına da ışık tutmuştur. Nuh b. Mustafa'ya ait, Süleymaniye ve Beyazıt kütüphanelerinde bulunan 21 farklı eser tespit edilmiştir. Tezimizin konusu da olan “Tuhfetü’z- Zâkirin” adlı eserinde Nuh b. Mustafa Kelime-i Tevhîdi tefsir, kelam, hadis, fıkıh, tasavvuf, Arap dil ve grameri açısından detaylı bir şekilde ele almıştır. Eserinde zikre hırslandırma, zikrin ve zikir halkalarının fâzileti ile ilgili âyet-i kerîme ve hadis-i şerifleri delil getirdikten sonra eserini yazma gayesi olan kelime-i tevhîdi her açıdan tahlil ederek zaman zaman ihtilaflı konulara da yer vermiştir.

Nuh b. Mustafa bir Halvetî olmasıyla birlikte yaşadığı dönemde allame olarak tanınan önemli bir medrese âlimidir. Nuh b. Mustafa, eserinde tasavvufî konulara ve özellikle zikir ve kelime-i tevhîde dâir bilgiler aktarırken teoride kalmayıp pratik boyutunu da temsil ederek yaşadığı dönemde müracaat edilen önemli bir âlim olmuştur. Bunu özellikle *Tuhfetü’z- Zâkirîn* isimli eserinde görmekteyiz.

Müellif eserinde zikirle ilgili tartışmalı konulara da girmiştir. İlk zikir telkinini bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hz Ali’ye yaptırdığını delilleriyle izâh ettikten sonra Hasan Basrî’nin Hz. Ali’yle görüşüğünü ispatlamıştır. Hasan Basrî’den İbrahim Gülşenî’ye kadar olan bir silsile zikretmesi O’nun intisâb ettiği tarikat hakkında da bir fikir vermektedir. Eserinde ayrıca bir tarîkate intisâb, mürîd ve şeyhin dikkat etmesi gereken hususlar, şeyh-mürîd ilişkisi hakkında da kısa bilgiler vermektedir.

Müellif, şeyhlik makamında olan kişide bulunması gereken şartları sıralarken ilk dikkat çektiği nokta şeriât konusundaki hassasiyeti ve ehl-i sünnet itikadına vurgu yapmasıdır. Bu da O’nun tasavvufu diğer mutasavvıflar gibi her türlü bozuk itikâtlardan korumaya çalıştığını göstermektedir. Bu yönüyle eserin tasavvufu ile ilgili yazılan eserlerin içeriğiyle uyumlu olduğunu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*. I-II. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1352.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855). *el-Musned* (I-VI). Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1993.
- Ahmed b. Hanbel, 3/68; İmam Hâkim, *Müstedrek*, 1/499; Nüreddîn el-Heysemî
- Aytekin, Mehmet Ali, *Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin "el-Kelimetü's-Şerife Fî Tenzihî Ebî Hanife adlı eserinin edisyon kritiği*, Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü KONYA-2008
- Arpağuş, Hatice Kerpetin, Kelime-i Tevhîd md. *DİA*, XV, 2002.
- Beyhakî, *Şuâbü'l-İmân*, C.1, S.388.
- Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 455, H.no: 10974; Zeylaî, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, IV, 104.
- Cebecioğlu, *Tasavvuf ve Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugât: Eski ve Yeni Harflerle*.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen Ebî Dâvûd*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Ebû Nasr Serrâc Tûsî. *el-Lüma*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Dımaşk: Dâru'l-Feyhâ, 2010.
- Hücvirî, Ali b. Osmani. *Keşfü'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- İbn Manzûr, Muahmmmed b. Mükerrerem b. Ali, Ebü'l-Fazl. *Lisânü'l-Arab* (I-XVIII).
- Karaduman, Hicret" Nûh B. Mustafa'nın (Ö. 1070/1660) Tuhfe-İ Zâkirîn Namlı Eserinde Tasavvufî Muhteva" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Aralık 2020, 49:466
- Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, 54-295; a.mlf., "Fıkıh", *DİA*, XIII/1-14
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'i'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Beyrut , 1990, I, 253,

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak. *et-Tearruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*.

çev. Süleyman Uludağ, 5 bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli. Diyanet Vakfı Yayınları.

Kuşeyrî, *Abdulkerim. Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Muhammed Coşkun.

Öngören, Reşat, “Zikir”, *DİA*, İstanbul, 2013, c. 44,

Seçkiner, Mehmet H. Amasyalı Nuh B. Mustafa'nın Tenzîhu'l-İmam Ebî Hanife Ani't-Türrehâti's-Sahîfe Eserinin Tahkiki” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbuddîn Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, Tasavvufun Hakikatleri, terc. Abdülvehhab Öztürk,

Şehristânî, *Tercüme-i Milel ve'n-Nihal*,(Çev. Nuh b. Mustafa), Mısır, 1263, s. 4,- İstanbul: 1279/1862.

Şenses, Hafsa, Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin “Nuh b. Mustafa Ve el-Kelimâtü'ş-Şerife Fî Tenzihî Ebî Hanife İsimli Eserinin Tahlil ve Tahkiki Yüksek Lisans Tezi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sakarya-2008.

Necdet Tosun, *Zikir ve Tefekkür, Hâcegân Yay., İstanbul 2013*,

Türker, Ömer “*Nuh b. Mustafa*”, İslam Ansiklopedisi, c.33 s. 230

Ebû Nasr Serrâc Tûsî. *el-Lüma'*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.

Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

Süleyman Uludağ, *DİA*, İstanbul, 1998, c.17

Koç, Şükrü, Osmanlı âlimlerinden Nuh b. Mustafa'ya göre risâlet ve nübüvvet arasındaki farklar: Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul-2017.

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

Gülizar İçelli

A. EĞİTİM

Lisans: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1996, Erzurum

B. MESLEKİ DENEYİM

2005-2020 Kuran Kursu Öğreticisi

2021- Küçükçekmece İlçe Müftülüğü Vaizi

C. PROJELERİ

D. YAYINLARI